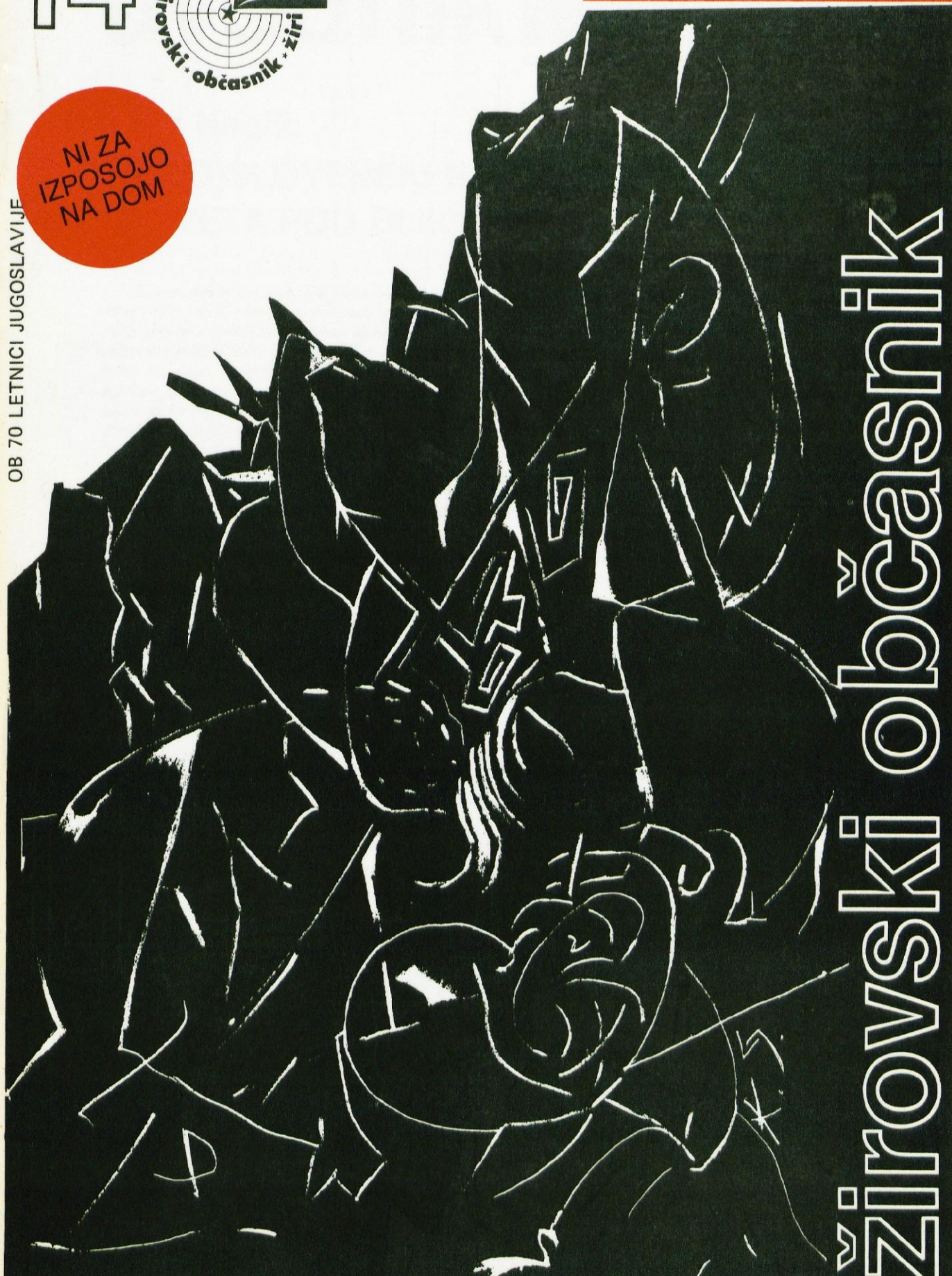

14

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

OB 70 LETNICI JUGOSLAVIJE

žirovski občasniki

KAZALO VSEBINE

UVODNIK	1
Miha Naglič: (Jugo)slovenski razgledi iz sveta pod Blegošem	1
(JUGO)SLOVENSKI RAZGLEDI	7
dr. Ivan Tavčar: Slovenci v Zagrebu	8
Majniška deklaracija	15
dr. Aleš Ušeničnik: Za Jugoslavijo (Apologija)	16
Ocene in poročila	33
OB 70-LETNICI JUGOSLAVIJE	42
dr. Jožko Pirc: Slovensko narodnostno vprašanje in nastanek Jugoslavije	42
Emil Milan Pintar: Dr. Aleš Ušeničnik – Apologija Jugoslavije kot neuslišan krik po pravici	46
Pavel Gantar: Meje višjih pravic	48
* * *	
Spomenka Hribar: Za Jugoslavijo!	50
Vladimir Kavčič: Odpravljanje države	52
dr. Ivan Kristan: Pravica do samoodločbe	57
dr. Mirjana Nastran – Ule: „Slovenski sindrom“	60
Viktor Žakelj: „Čuvajte mi Jugoslaviju!“	62
IZ SVETA POD BLEGOŠEM	66
dr. Pavle Blaznik: Kolonizacija Poljanske doline	67
dr. Svetozar Ilesič: Škofjeloško hribovje	141
ODMEVI	193
dr. Angelos Baš: Za žirovsko muzejsko zbirko obutve na Slovenskem	193
Branko Mlinar: Ob drugem zvezku „Knjižnice ŽO“	194
Ina Ferberžar: „Dlje če greš, dlje ti kaže!“ (Utrinki ob knjigi Marije Stanonik Promet na Žirovskem)	196
Drago Bajt: O Žirovskem občasniku	197
Milan Vogel: ŽO 11–12, 13	198
Marija Stanonik: Kdor dela, greši . . .	199
Marija Stanonik: (Žirovska) umetnika in (žirovska) čevljarstvo	200
Alenka Gložančev: O imenu tovarne obutve Alpina	200
SLIKOVNE PRILOGE	202

uvodnik

Miha Naglič

(JUGO)SLOVENSKI RAZGLEDI IZ SVETA POD BLEGOŠEM

Zdi se, kakor da bi dr. Gaj in drugi slovanski literatje resno mislili, naj bi se slovenski in ilirsko-srbski jezik spojila v enega, ali pa celo, naj bi slovensko narčeje kot knjižni jezik prenehalo in se za naprej pisalo samo še srbsko. Jaz sem o neizvedljivosti te ideje subjektivno prepričan, vendar se doslej nisem na noben način bojeval zoper njo, tudi mi sicer ni nihče znan na Kranjskem, ki bi bil delal proti temu početju.

France Prešeren (1838)¹

Mi, Slovenci, prebivamo na skrajnej meji mogočnega Jugoslovanstva, in kakor mehka skala smo, ob katero butajo z neznosnim srdom valovi razdraženega Germanstva.

Jednaki smo malej vojnej četi, ki ima sredi sovražnih armad pretežavno nalogo, da brani slovenske narodnosti bodočnost. V tem boji pa se ozirajo naše oči vedno čez mejo, v blažene vaše pokrajine, kjer imate vi, bratje Hrvati, svoja selišča, katerim ne preti več nevarnost, da bi jih pogoltnili nemštva vedno lačni valovi. V tem boji nas pred vsem tolaži zavest, da smo z vami jednega rojstva, jedne krvi, in jednega duha, in da bodemo, kakor ste vi v hudih bojih ohranili zemljo hrvatsko, ohranili tudi mi zemljo našo pred narodnim poginom, zemljo našo, ki je, če smo pravični zgodovini, ter pokorni historičnemu pravu, samo kos zemlje hrvatske!

... Mi, Slovenci, ne imeli bi ničesar proti temu, če bi se tudi v kulturnem in književnem pomenu ne govorilo več o dveh narodih, to je o narodu hrvatskem in slovenskem, nego o jednem samem narodu, to je o narodu hrvatskem ...

Ivan Tavčar (1882)²

Kakor ste videli, sem smatral jugoslovanski problem za to, kar je: namreč za izključno političen problem. Za problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto.

To je vse! Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim, čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance – po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa

smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu. Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli – jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil. Nevarno je dandanašnji take banalne resnice očitno povedati ...

Najbolj gnusni – res gnusni! – pa se mi zde tisti ljudje, ki čisto brez vzroka in brez povoda spravljajo v zvezo s političnim jugoslovanskim vprašanjem še slovenski jezik. Kar ponujajo ga, kar mečejo ga čez mejo, še ne vprašajo, kdo bi več zanj dal. Jaz še nisem videl Hrvata, ki bi prišel ponujat k nam svojo hrvaščino ...

Ivan Cankar (1913)³

I.

Sliši se čudno, a je vendarle res. Kdo ve, kaj je obsedlo pisatelja Ivana Tavčarja, našega poljanskega rojaka in kranjskega liberalnega prvaka, da se je kar na lepem prelevil v „alpskega Hrvata“ ter šel v Zagreb semariti s komaj porojenim slovenstvom in ga polagat na oltar še nerojenega jugoslovanstva. Prešernu, Levstiku ali Cankarju take besede gotovo ne bi ušle iz ust. Prepričani so namreč bili – venomer – da se slovenski jezik in slovenska kultura ne moreta uporabljati kot ena od kart v političnih igrah. Jugoslovanstva v kulturnem smislu ni, kot ni jugoslovaniščine. Jugoslovanstvo je bilo in ostane politična zadeva. Do leta 1918 je eksistiralo kot politična „ideja o združitvi jugoslovanskih narodov v skupno državo“,⁴ odtlej pa kot „državana in politična pripadnost k Jugoslaviji“⁵.

Leta 1882 te reči še niso bile tako jasne kot danes in poleg tega Tavčar ni bil le pisatelj, bil je ravno toliko ali pa včasih še bolj politik – in kot tak je skupaj z mlado slovensko politiko preživljal tudi njene vzpone in padce.⁶

Sicer pa se je slovenskim politikom kaj rado primerilo, da so nosili na Dunaj in v Beograd ponujat dobiček slovenskega gospodarstva, našo politično samostojnost in slovensko kulturno avtonomijo, da bi jih bodisi zatavšali bodisi prodali za svoje stanovske ali celo zasebne interese, čeprav jih ljudstvo, ki so ga zastopali, za kaj takega ni nikdar pooblastilo.

Opraviti imamo s čisto posebno, slovensko varianto „omejene suverenosti“,⁷ izraženo v odnosu preglobokega poklona in prevelike poslušnosti, očitne tudi v

ČB 293

1988

Di 9548/1989

razmerju slovenstva in jugoslovanstva. To je bilo ustavno opredeljeno in drago plačano, a vseeno zahteva vedno novih darov. Darov slovenstva na oltar jugoslovanstva pa je bilo že preveč. In če je taka „darežljivost“ v finančnem oziru vsaj nespametna, potem je v jezikovnem in kulturnem smislu „gnusna“ in absurdna. Tako so tudi tozadevne politične izjave, pri čemer je navedena Tavčarjeva vsekakor trofejna.

Naj bo kakorkoli že! Tavčar je bil eden tistih, ki so nas „zapeljali“ v Jugoslavijo, tj. v Kraljevino SHS, v prvo skupno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, katere 70. obletnico smo letos dočakali. Tudi v ŽO se želimo po svoje spomniti tega jubileja. Zato so „(Jugo) slovenski razgledi iz sveta pod Blegošem“ osrednja tema te številke.

V naših krajih so se namreč (na)rodili prav številni razumni in ustvarjalni posamezniki, ki so imeli na porajajoče se jugoslovanstvo svoj pogled ter v njem odigrali tudi bolj ali manj aktivno vlogo. Med njimi je Tavčar gotovo najvidnejši, ne pa edini. Tu je še cela vrsta rojakov – duhovnikov z njemu nasprotno, klerikalno politično strani: Anton Žakelj – Rodoljub Ledinski, Luka Jeran⁸ ... najvišje v tej vrsti pa stoji dr. Aleš Ušeničnik, teolog, filozof in sociolog, duhovni „usmerjevalec katoliškega gibanja“ v času, ko je nastajala prva Jugoslavija. O slednjem je veliko razmišljal in pisal. Tako je nastal tudi spis „Um die Jugoslavija. Eine Apologie“ (Za Jugoslavijo, Apologija). Z njim je hotel nemško govorečemu delu avstro-ogrske javnosti pojasniti slovensko stališče v jugoslovanski zadevi. Vendar je silni tok takratnih političnih dogajanj prehitel vse teoretične špekulacije in tudi naš spis je kmalu utonil v pozabi. Zdaj smo ga prevedli (Marjana in Zvozne Škofič) in tako si ga lahko v ŽO po 70 letih prvič preberete v slovenščini.⁹

Tavčar in Ušeničnik sta torej aktivno sodelovala pri nastajanju Jugoslavije, prvi kot politik, drugi kot „duhovni usmerjevalec“ tistih, ki so bili slovenskemu ljudstvu na poti v novo državo glavni vodniki: dr. Janez Evangelist Krek, dr. Anton Bonaventura Jeglič in dr. Anton Korošec.

Kako pa so se tisti čas in kasneje držali njuni rojaki. Tudi „v našem pogorju“ nastajanja Jugoslavije nismo le pasivno opazovali, temveč smo se kar dvakrat aktivno opredelili zanjo; prvič v t.i. deklaracijskem gibanju¹⁰ v letih 1917–1918 in drugič v letu 1941 in sledečih s poljansko vstajo, dražgoško bitko in s postavitvijo nove, ljudske oblasti.

„Za Jugoslavijo“ smo se torej opredelili spontano. Zato vprašanja „Jugoslavija – da ali ne?“ pravzaprav ni. Jugoslavija je. Vprašanje pa je, kakšna je in kakšna bi lahko bila. Vsakršne pač nočemo! Obeta se, da bo jugoslovansko jubilejno leto 1988 prineslo odgovor na zastavljeno vprašanje. Odloča se namreč o tem, kakšna (bo)di Jugoslavija v prihodnje. Revidira se ustava – pogodba o temeljnih pogojih našega bivanja v skupni državi. Stvar je taka, da spet ne smemo le od strani opazovati, kaj bo.

Kaj torej storiti? Tudi to pot nam ne manjka razumnih ljudi, ki imajo v tej zadevi svoje stališče. Zaprošili smo jih, da svoje poglede opišejo in objavijo v

naši reviji. Tako so se nam odzvali Pavel Gantar, Spomenka Hribar, Vladimir Kavčič, Ivan Kristan, Mirjana Nastran-Ule, Emil Milan Pintar, Jožko Pirc in Viktor Žakelj.

Z objavljanjem razmišljanj o jugoslovanskih izkušnjah in perspektivah bomo nadaljevali tudi v prihodnji številki, ki bo izšla proti koncu leta. Povod je tu in snovi ne manjka.

II.

Če se človek danes ozira v zgodovino jugoslovanstva, slejkoprej sprevidi, da je Jugoslavija nastala bolj iz srca kot po pameti. Narodi, ki so se v njej „zedinili“, so vsak po svoje in vsak izpod svojega jarma hrepeli po novi skupnosti, ne da bi imeli kakršenkoli izdelan in jasen načrt. „Zedinimo se“, so si navdušeno prigovarjali, nihče pa si ni zastavljal vprašanja, kako in pod kakšnimi pogoji.

Tavčarjeva pot v Zagreb je v tem oziru zelo značilna, saj lepo ilustrira kulturnopolitično razpoloženje, v katerem se je rojevalo (slovensko) jugoslovanstvo. Slednje je nastalo kot tipična romantična ideja, porojena iz panslavistične naravnosti v Avstriji živčih Slovanov. Panslavizem je imel v začetku predvsem slovstveno in kulturno naravo, kasneje pa je začel dobivati tudi politično vsebino in kot tak obetati osvoboditev in združitev vseh južnih Slovanov znotraj Avstrije s središčem v Zagrebu. Srbi se za tako jugoslovanstvo seveda niso navduševali, saj so imeli ves čas pred očmi predvsem osvoboditev in združitev vseh Srbov. Znotraj jugoslovanske ideje je torej prišlo do diferenciacije, še preden se je udejanila. Konkretnjšo vsebino je začela dobivati z avstrijsko zasedbo Bosne in Hercegovine (1878), ko se je tudi v glavah srbskih politikov srbsko zedinjenje začelo postopoma preoblikovati v velikosrbski jugoslovanski projekt, po katerem bi se „ujedinjenje“ izvršilo tako, da bi se Srbom „prisajedinili“ še Hrvati in Slovenci, pri čemer bi kneževina Srbija odigrala podobno vlogo, kot jo je pri združitvi Italije Piemont. Seveda je Srbom zedinjenje v enotno – unitarno državo ves čas pomenilo tudi zlitje v enotno gospodarsko, politično, nacionalno, jezikovno in kulturno skupnost. Med našimi narodi je torej prišlo do občutljivih razlikovanj že na pojmovni ravni – kot je npr. pravkar navedeno na intervalu **združitev – zedinjenje – zlitje**. Ko so govorili o zedinjenju, so si nekateri predstavljali združitev in hkratno ohranitev individualnih razlik, drugi pa tako zlitje, v katerem bi vse te razlike čimprej izginile. Jasnega in dorečenega načrta o zedinjenju pa ni imela ne ena ne druga stran. Zedinjenje, kakor se je izvršilo leta 1918, torej ni bilo niti rezultat kakega organskega zgodovinskega razvoja niti „uresničitev stoletnega zgodovinskega sna“ (kakor so učili otroke v šolah bivše Jugoslavije), temveč in predvsem velikosrbska politična manipulacija. Prvina manipulacije in razlog močnejšega se na žalost ohranjata tudi v vseh kasnejših jugoslovanskih združitvah, pri čemer pa najmočnejši ni bil nikoli tako močen, da bi vso stvar suvereno obvladal. Tisti, ki so bili zmanipulirani, začnejo slejkoprej spet iskati in uveljavljati

svoj prav. Slednjič je ta usoda doletela tudi sedanjo unitaristično politokracijo, katere vladavino so začele spodjedati „meščanska desnica“, „slovenski sindrom“, kosovska kriza in še kdo . . .

Jugoslavija je torej nastala spontano, kot zakon iz ljubezni in nuje, zaradi zunanje ogroženosti. Ko niti prvega niti drugega pogoja ni bilo več, so partnerji spregledali, drug na drugem so ugledali tudi slabe strani in sprevideli, kako hoče eden gospodariti drugim; zakon iz ljubezni se je izkazal za patriarhalnega. Ljubezen in nuja sta za tako zvezo premalo; preden bi se zvezali, bi morali skleniti pravno veljavno pogodbo – ustavo – ki bi določala „temelje“ medsebojnih odnosov. Tako v prvem kot v drugem, „jugozakonu“ smo taki pogodbi sicer tudi sklenili, a šele potem, ko smo bili iz ljubezni in nuje že skupaj. Temeljna določila pa je obakrat narekoval tisti, ki so mu bile stvari že od vsega začetka jasne in je imel vlogo patriarha; v vidovdanskem primeru je bila to velikosrbska buržoazija z dinastijo Karadžordževićev, v avnojskem KPJ s svojo zmagovito vojsko, s katero je pregnala okupatorja in se postavila na oblast v imenu delovnega ljudstva.

Prvi „jugozakon“ je razpadel, ker je bil notranje razkrojen in od zunaj napaden, za drugega se v zadnjem času zdi, da je zaradi nesoglasij pred sodnikom za ločitve. Slednji pa običajno postopa tako, da najprej predlaga poravnavo na novih temeljih. In prav to naj bi prinesle načrtovane spremembe ustave.

Toda: zakaj se tako hiti, če ljubezni in zunanje nuje ni? ! Zato, ker je notranja toliko večja, poreče kdo. A kaj, ko je že vnaprej očitno – ker ljubezni ni in se presoja trezno – da hoče eden od partnerjev ohraniti in še okrepiti svojo patriarhalno vlogo; dogmatski in od možnosti izgube vseh mogočih privilegijev obsedeni del vladajoče elite hoče še naprej vladati po starem, nove, v možnosti prihodnjega razvoja zazrte družbene sile pa na preživelo razdelitev vlog ne pristajajo več.

„Če se ne ljubimo (več), potem se vsaj spoštujmo“ in ostanimo prijatelji – tako nekako so naša razmerja opredelili srbski in slovenski pisatelji na svojih nedavnih srečanjih. Predlagane ustavne spremembe pa tega pravzaprav nočejo.¹¹ Hočejo le obnovo fasade nekdanje monolitne stavbe, znotraj le-te pa še utrditi temelj, na katerem stoji tisti, ki v njej gospoduje: jugoslovanska politokracija.

S starimi, prenovne potrebni stavbami, v katerih vrh vsega prebiva še več različnih stanovalcev, pa je navadno križ; eni hočejo prenovno obstoječo zgradbo, drugi zahtevajo rušenje in postavitev nove na novih temeljih, tretji grozijo z izselitvijo in še se najde kakšna možnost.

Še posebno različna so si stališča glede temeljev: eni jih hočejo utrditi, drugi omajati in podreti do tal. In prav tu je vprašanje – v temeljih. Ti so namreč še trdni, omajati jih je sicer mogoče, podreti pa težko – preveč naporov in žrtev bi bilo treba. Zakaj bi jih tudi podirali? Jih ne bi raje utrdili, na njih stoječo stavbo pa rekonstruirali in temeljito prenovili . . .

Kakorkoli že; jaz sem za prenovno na obstoječih temeljih.

V prenovljeni stavbi bi bil seveda potreben tudi nov hišni red, ki natančno določa pravice in dolžnosti vsakega stanovalca, temeljni postulat pa se glasi: v svo-

jem delu stavbe je vsak sam svoj gospod.

Če bi skušali to preprosto stanovanjsko primero prevesti in jezik politike, bi se vse skupaj glasilo nekako takole:

Na avnojski temelj iz leta 1943 smo najprej postavili monolitno etatistično zgradbo (1945-52); to smo v letih 1952-72 tako uspešno prenavljali po načelih bolj človeškega socializma, da so se nekateri ustrašili perspektiv tega početja in v medsebojne odnose stanovalcev spet uvedli birokratski red (1972-1988). Zdaj gre za to, da avnojski temelj sicer ohranimo, na njem stoječo stavbo pa prenovimo po načelih nove tehnološke revolucije, socialističnega samoupravljanja in idejnega pluralizma, dosledno uveljavljenih na škodo birokratskega etatizma in demokratičnega centralizma, teh preživelih fantomov iz stalinske dobe, ki še zmeraj strašijo po našem skupnem bivališču. Ali drugače rečeno: gre za „socializem po meri človeka“. Zahteva časa je torej, da na avnojskem temelju zgrajeno družbo prenovimo v socialistično civilno družbo, urejeno po načelih socialističnega tržnega gospodarstva. Nad to se dviga „pravna“ država, kot skladno delujoč sistem sicer ločenih političnih sfer zakonodaje, izvršilne in pravosodne oblasti. Oboje nadgrajuje sfera kulture: Različne oblike družbene zavesti, ki koekstirirajo brez težnje, da bi se poenotile v estetskem okusu, veri in idejah.¹²

Ob koncu te uvodne obravnave si zastavimo njeno ključno vprašanje še enkrat takole: Ali lahko bratski narodi, ki so stoletja živeli ločeno, se pri tem zelo razločili v jeziku, običajih, okusih, verah in nazorih, v času ponovne združitve spet najdejo skupni (= isti) jezik pod skupno streho? In to tako, da vsak ohrani svojo individualnost – gospodarsko neizkoriščen, razvijajoč politične svoboščine in kulturno avtonomen – katere ne žrtvuje na oltar bratstva in enotnosti, v korist tistega naroda in tistega političnega sloja, ki sta sicer največja, ne pa tudi večinska?

Zdi se, da bo odgovor znan že letošnje, in upajmo, da bo pritrđen, saj je v psihozi zakona pred ločitvijo mogoče vzdržati le, če veš, kako dolgo še . . .

Sicer pa skušajmo čudni vtis, ki ga v človeku zapustijo v uvodu navedene Tavčarjeve izjave, popraviti z veliko bolj spodbudnimi besedami, s katerimi je pisatelj sklenil svojo povest Cvetje v jeseni:

„Eno je glavno: naša zemlja se nam ne sme vzeti in narod slovenski mora stati kot večno drevo, kateremu korenine nikdar ne usahnejo!“¹³

III.

Še nekaj o vsebinski zasnovi te številke: revija, ki jo imate v rokah, ni le žirovska. Je prav toliko ali pa še bolj poljanska, škofjeloška, vseslovenska.

Vse Slovence bo zanimalo, kako se je naš poljanski rojak Aleš Ušeničnik opredeljeval za Jugoslavijo pred sedemdesetimi leti, v rojstnem letu nove države. Gotovo jih bo zanimalo tudi, kakšna je podoba (jugo) slovenskih razgledov v preteklost, in prihodnost te države v očeh nekaterih eminentnih slovenskih družboslovcev, ki so doma iz sveta pod Blegošem.

Bralcem, ki prebivajo pod Blegošem samim, pa je

namenjen fotoponatis dveh temeljnih študij, ki obravnavata naše domače okolje v zgodovino-pisnem in zemljepisnem oziru: „Kolonizacija Poljanske doline“ dr. Pavla Blaznika in „Škofjeloško hribovje“ dr. Svetozarja Ilešiča. Tudi v teh dveh objavah je nekaj jubilejnega. Obe deli sta namreč izšli leta 1938 in sta danes znani in dostopni le ožjemu krogu poznavalcev. Zato ju ob 50-letnici prvega natisa ponatiskujemo in izročamo tistim, o katerih se v njih govori.

Vprašanjem, ki presegajo žirovski lokalni okvir, bomo tudi poslej namenjali vsaj tretjino prostora v naši reviji. Temu razdelku, ki ga je imela že 13. številka („In medias res“) in ga ima ta (ob 70-letnici Jugoslavije), smo dali tudi delovni naslov „slovenski blok“.

Zaradi take izpopolnitve vsebinske zasnove oziroma presejanja žirovskega okvira, vabimo vse, ki to uredniško odločitev odobravajo, da se na revijo naročijo in tako tudi denarno podprejo njeno izhajanje. Svoje naročilo sporočite na naslov:

Žirovski občasnik
64226 Žiri, p.p.11

OPOMBE

- 1 Iz pisma Stanku Vrazu, z dne 19. malega srpana 1838, navedeno po Zbranem delu, Naša beseda, Ljubljana 1969, str. 353.
- 2 Slovenski narod, XV. leto, z dni 31.V., 1.VI. in 2.VI.1882.
- 3 Iz predavanja Slovenci in Jugoslovani, navedeno po Izbranem delu, I.zv., Naša beseda, Ljubljana 1970, str. 322 in 326.
- 4 Slovar slovenskega knjižnega jezika, II.zv., Ljubljana 1975.
- 5 Jugoslovanstvo je državljanstvo. Pisec teh vrstic se v tem oziru še dobro spominja svojih izkušenj iz časa, ko je živel v Franciji, deželi, kjer se lep del časa porablja za izpopolnjevanje najrazličnejših formulirjev. V rubriko „nationalite“ sem namreč trmasto vpisoval besedo „slovene“ in moral potem uradniku zmeraj znova dopovedovati, da gre pri „yougoslave“ za „citoyenneté“ in ne za „nationalité“.
- 6 V današnji kulturni zavesti je zelo pogosta sodba, da se Ivana Tavčarja kot politika ne da drugače presoati kot slabega meščanskega politika, ki da je zlasti v zadnjem obdobju primerek konservativne miselnosti. Vedno bolj pa se lušči iz kopice mnenj tisto, ki mu pripisuje vedno večjo umetniško veljavo. Ni moj namen, da s takšnimi predstavami polemiziram, nekaj presoj pa je le lahko dopolnilo k razčiščevanju moje misli, da je bil Ivan Tavčar med Franom Levstikom in Ivanom Cankarjem najbolj trden politični branik tistega svobodoljubja, tudi v politiki, ki je izhajalo iz revolucionarnih tradicij marčne revolucije 1848 in je skozi zgodovinske premene v svojem najvišjem vzponu, v osemdesetih in devetdesetih letih devetnajstega stoletja, predstavljal najbolj radikalno plat-

formo slovenstva, izraženega v manifestiranju ideje zedinjene Slovenije. Med literati, zlasti v drugi polovici prejšnjega stoletja, pa se je po problemski plati najbolj približal tendencam kritičnega realizma.“

Franček Bohanec: Ivan Tavčar, v zbirki Znameniti Slovenci, Ljubljana 1985, stran 174.

- 7 Izkazalo se je, da iz omenjene politične suverenosti izhaja tako rekoč neomejena „bratska“ solidarnost, ki se izraža v izdajanju vsakovrstnih menic, na katere se lahko vpišejo materialne in denarne dajatve, demokratične svoboščine in celo jezik.
- 8 Oba sta bila svoj čas tudi velika „ilirijana“, vendar o tem kdaj drugič.
- 9 Ušeničnikovega spisa ne objavljamo z namenom, da bi aktualizirali njegova stališča; nekatera so že davno presežena, druga morda še vedno aktualna ali vsaj zanimiva. Objavljamo ga kot duhovno pričevanje o času, v katerem je nastal, in kot morebitno spodbudo za razmišljanje o jugoslovanskih izkušnjah in perspektivah po sedemdesetih letih življenja v skupni državi.
- 10 Glej faksimile žirovskih deklaracijskih izjav, v katerih so se številni krajani opredelili za majniško deklaracijo. Iz teh pričevanj je razvidno tudi, da bi bilo podpisov še več, če deklaraciji ne bi nasprotoval takratni žirovski župnik Josip Logar, sicer zelo prosvetljen človek, ki pa je bil zagovornik Šuštaršičevega proavstrijskega krila znotraj Slovenske ljudske stranke (SLS). Deklaracijske izjave iz vseh slovenskih krajev hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru v zbirki „Acta declarationi faventia“.
- 11 Za predlagatelje je ustava še naprej predvsem pravna sankcija njihovega unitarističnega programa za ukinitve različnosti in za prisilno sožitje po načelu „enakosti v revščini“ – in ne pogodba za optimalno sožitje različnega.

Sicer pa nobena od dosedanjih jugoslovanskih ustav ni bila sprejeta na temelju resničnega konsenza. Slednji je v večnacionalni državni skupnosti pač nujen, preglasovanje in majorizacija ne zadostujeta.

Tako je bila vidovdanska ustava (1921) izglasovana proti volji večine Hrvatov in Slovencev. Od 419 poslancev jih je bilo 223 za (Srbi), in 35 proti (v glavnem Slovenci), 161 pa je bilo odsotnih (52 Radičevih poslancev sploh ni prišlo v Beograd) ali izključenih (med njimi 58 komunističnih poslancev). Ironija zgodovine je, da je proti tej ustavi glasoval tudi dr. Ante Trumbić, eden od protagonistov Krfske deklaracije (1917), po kateri naj bi se vsi trije narodi zedinili tako, da bi ohranili vsak svojo individualnost brez vsakršne majorizacije.

Ustava iz leta 1931 je bila oktroirana. Razglasil jo je kralj Aleksander s svojim ukazom. Kraljevina se poslej ni več imenovala „SHS“, temveč Jugoslavija, katero je kralj po zgledu francoskih departmajev razdelil na deset banovin. Imenoval jih je po rekah – taka je bila šolska razlaga – v resnici pa je prevzel imena svojih divizij. Ta ustava je bila očitna pravna sankcija jugoslovanizacije vseh „plemen“ troedinega naroda. Zedinjenje se je torej dokončno sprevrglo v zlitje, Hrvati in Slovenci so ostali brez vsakršnih pravic.

Vse poveljne ustave (1946, 1963, 1974) so bile sicer sprejete s konsenzom vseh narodov (6 + 2) in večinsko, vendar doslej še z nobeno nismo bili zadovoljni. Zato zdaj spet spremembe. Toda kaj, ko je že vnaprej očitno, da bodo prinesle še več nezadovoljstva, mogoče celo ustavno krizo ali še kaj hujšega. Slovenci v predlaganih spremembah zvezne ustave ne vidimo nič dobrega, skeptiki so tudi med Srbi. Tako je njihov veliki pisatelj Dobrica Ćosić nedavno izjavil: „Živimo v državi, glede katere se že od nekdanj ne strinjamo, niti kdaj je nastala, zakaj je nastala, niti kako naj bi obstajala še naprej. Za svetovno, evrop-

sko in srbsko zgodovino obstaja Jugoslavija od leta 1918, za večino ali za skoraj vse druge jugoslovanske narode in narodnosti je Jugoslavija nastala leta 1943 v Jajcu, za nekatere pa šele 1974 na Brionih. S takšno zgodovinsko in politično zavestjo bo takšna Jugoslavija le težko obstajala še naprej brez močne vojaške in policijske sile, torej bo to država brez svobode in demokracije.

Po mojem pojmovanju zgodovine smo doslej imeli štiri osnovne državno-politične oblike Jugoslavije: Kraljevino Jugoslavijo do leta 1941, avnojsko oziroma sovjetsko-partizansko do Stalinove agresije leta 1948, Jugoslavijo demokratično-samoupravne transformacije, ki se je končala leta 1968, in četrto, brionsko Jugoslavijo, ki začne nastajati z ustavnimi amandmaji leta 1968 in se končno konstituira z ustavo in ZZD leta 1974, z oktroirano, praktično nespremenljivo ustavo, ki konec 20. stoletja, in to v Evropi, v imenu socialistične revolucije in samoupravnega socializma vzpostavlja menda edino nespremenljivo, večno oziroma „božjo državo“, ki bi jo v modernem jeziku imenovali „birokratsko kraljevino“. (Na-

vedeno po Naših razgledih, 8.4.1988, stran 228.)

Na jugoslovanskih obzorjih se nam — tudi če jih gledamo z vrha Blegoša — ne obeta nič dobrega. Kje je zdaj „ex oriente lux“?

- 12 V podrobnejšo vsebino teh načelnih opredelitev se na tem mestu ne kaže spuščati. To tudi ni potrebno, saj jih javnost dobro pozna iz formulacij nekaterih naših najvidnejših ekonomistov, politikov, kulturnikov in njihovih društev — in navsezadnje tudi iz člankov, ki jih prinaša ta številka ŽO.
- 13 Pisatelj nato nakaže tudi možnost udejanjenja tega načelnega postulata: „Za to moramo delati vsi, nã to moramo misliti takrat, ko se odločujemo za poklic, in predvsem tedaj, kadar se ženimo. Kdor se ženi, naj se ženi tako, da mu bo zakon oklep, ki ga še bolj zveže z domovino, in otroke naj rodi, ki bodo pomnožili slovensko vojsko in armado slovenskih delavcev!“ Pajade, pajade! Načelno so torej stvari jasne, zdaj je treba še dejanj! Napisano v Žireh, aprila 1988.

(JUGO)SLOVENSKI

RAZGLEDI

SLOVENSKI VARNOSTNI

Slovenci v Zagrebu.

Hrvatsko pevsko društvo „Kolo“ obhajalo je mej binkoštnimi prazniki dvajsetletnico, ter h tej svečanosti tudi povabilo nas Slovence, ki smo se je toliko rajše vdeležili, ker je „Kolo“ prvi gojitelj nam prepomenljivega hrvatskega petja! Iz Ljubljane vdeležili so se: Čitalnica s svojim pevskim zborom, društvo „Sokol“ in pa Čitalnica v Šiški. Vse tri društva imela so sabo svoje zastave; vdeležnikov bilo je vsega skupaj kakih 130 do 140 oseb.

Občno navdušenje, kojim se je pripravljalo na svečano to pot, hotela je, južna železnica nekoliko kratiti. Pri takih priložnostih dovoljujejo se navadno znižane cene in mi smo prepričani, da bi se bile tudi ljubljanskim Nemcem dovolile, če bi bili na primer mej binkoštnimi prazniki ljubljanski nemškutarji obhajali svoj partajtag, na katerem se bodo brez dvombe tudi gospoda Deschmanna kohorta šopiriti in smešiti hotela. No, južna železnica uže od nekdaj nij vživala naših simpatij, ali toliko lahko rečemo, da bi bilo dobro, če si pri drugej deželnej železnici to je pri Rudolfovej železnici nekoliko kulanse izposodi!

Ali železniških birokratov skopušnost našega navdušenja nij čisto nič poparila in vdeležba pri izletu nij bila nič manjša, dasi so gospodje pri generalnej direkciji židovske svoje roke tiščali na svojo blagajnico! V Zagreb dospeli smo v nedeljo zjutraj ob polu desetih. Uže pri Podrusedu napravljen je bil čez železnico velikansk slavolok, in ko se je vstavil vlak, zagrmeli so možnarji in zbrane množice živio-klici.

Dospelši na zagrebški kolodvor, sprejela nas je nebrojna množica hrvatskih bratov. Na obširnem peronu vladala je gnječa naj elegantnejšega občinstva. Gospe in gospice, vojaško domobransko v svojih lepih opravih, raznovrstna društva iz vse Hrvatske v različnih svojih nošah, vmes pa neštetilni udje svečnostnega odbora s tribojnimi trakovi! Vse to napravljalo je krasno podobo, katere vtis poviševali so društveni praporji, kojih sem v prvej hitrici naštel jednoindvajset!

Izstopivši iz vlaka vredila so se ljubljanska društva pod svojimi zastavami; mej občinstvom na peronu nastala je tibota, in „Kola“ predsednik, gospod Kresič (kojega ljubeznivost smo pozneje še mnogokrat občudovali) pozdravljal je nas Slovence s prekrasnim govorom. Ko je končal, vzkipelo je občno navdušenje, katero se je le težko pomirilo dalo. Potem pa je v inenu Slovencev zahvaljeval

se dr. Ivan Tavčar takole :

Kot starosta „Sokola“ ljubljanskega čast mi je, odgovarjati preljubeznjivemu pozdravu, katerega smo ravnokar čuli, ter se zahvaljevati za sprejem, katerega ste nam danes napravili, vi bratje Hrvati!

Mi, Slovenci, prebivamo na skrajnej meji mogočnega Jugoslovanstva, in kakor mehka skala smo, ob katero butajo z neznosnim srdom valovi razdraženega Germanstva. Jednaki smo malej vojne četni, ki ima sredi sovražnih armad pretežavno nalogo, da brani slovenske narodnosti bodočnost. V tem boji pa se ozirajo naše oči vedno čez mejo, v blažene vaše pokrajine, kjer imate vi, bratje Hrvati, svoja selišča, selišča, katerim ne preti več nevarnost, da bi jih pogoltnili Nemštva vedno lačni valovi. V tem boji nas pred vsem tolaži zavest, da smo z vami jednega rojstva, jedne krvi, in jednega duha, in da bomo, kakor ste vi v hudih bojih ohranili zemljo hrvatsko, ohranili tudi mi zemljo našo pred narodnim poginom, zemljo našo, ki je, če smo pravični zgodovini, ter pokorni historičnemu pravu, samo kos zemlje hrvatske!

In tako prišli smo k vam, kakor narodnim vam bratom, prišli smo iz srede vročega boja, da se pri vas napijemo navdušenja, da se pri vas napolnimo z zavestjo slovansko in da se pri vas pred vsem napolnimo z zavestjo, da Slovenci in Hrvati nič ne loči! In vi ste nas uže na pragu svoje biše sprejeli z razprostrtimi rokami, sprejeli s tisto ljubeznijo, kakor sprejme brat brata, ki se mu je ravnokar povrnil iz oddaljenih krajev! Sprejmite v to presrečno našo zahvalo, sprejmite pred vsem zagotovilo, da je vaša ljubezen tudi v naših srcih pognala svoje kali, tako da je vaš razvoj tudi naš razvoj, da je vaše veselje tudi naše veselje! Zategadelj svoje zahvale toplejše izražati ne morem, nego da vzkliknem: Živel narod hrvatski, živela njega slovanska prihodnjost!

Ko je končal, razvnelo se je zopet burno navdušenje, ki se je pomirilo še le tedaj, ko so ljubljanski pevci pod vodstvom gospoda Valente zapeli. To je bil oficijelni sprejem, za tem pa so nas obsuli naši prijatelji, koje spoznali smo pri prejšnjih priložnostih, obsuli zagrebški naši rojaki, tako da nij bilo pozdravov ne konca ne kraja!

Počakati smo morali še žakovski vlak, ki je dospel okoli poludasetih. Takoj potem vstopila so se društva v svečanostno vrsto. Pred vsakim društvom nosil se je znak, na katerem se je čitalo društva ime in njega bivališče. Pred odhodom v mesto pozdravljal je došle zagrebški župan gospod dr. Hofman. Pri kolodvornega vhoda zbrali so se

krog njega načelniki posameznih društev s zastavami. V svojem govoru omenjal je preblagi gospod tudi nas Slovencev s presrtnimi besedami. Po pozdravu predstavljeni so mu bili načelniki posameznih društev. Iz Ljubljane predstavila sta se dr. Bleiweis vitez Trsteniški v imenu čitalnice in dr. Tavčar v imenu „Sokola“.

Sedaj pričel se je svečanostni vhod v mesto. Impozantna vrsta došlih društev s svojimi praporji, in različnimi opravami napravljati je morala pitoreskne vtise. Pri vstopu v Ilici prekorakali smo visok slavolok. Dospevši v Ilico samo, vsula se je na nas Slovence iz ovenčanih in z zastavami okinčanih oken prava ploha cvetja in šopkov. Da smo imeli pri tem sto in stokrat priložnost, s kipečim srcem občudovati Jugoslovanstva prekrasne zagrebške zastopnice, o tem nij treba še posebej govoriti!

Dospevši na Jelačičev trg, napravila so društva krog postavljenega šotoru karé in pričela se je slovesna maša, katero je v mitri služil presvitli gospod kanonik Rački. Tu odkrival se je očem jeden najkrasnejših prizorov mej celo to svečanostjo! Na velikanskem trgu tlačilo se je ljudstva glava pri glavi, in iz palač, ki ga obdajajo, gledala je iz oken in balkonov zopet glava pri glavi! V sredi pa društva z rudečimi in modrimi opravami in z zastavami, potem vojaštvo in drugo odlično občinstvo! Vmes se je čulo tudi preizborna petje „Kola“, katero je svečanostne občutke v nas še mnogo povikšalo. Po maši blagoslovile so se društvene zastave. Pod posebnim šotorom pričakovalo je nas cvetoče kardelce zagrebških gospic, kojih krasota je nas vzlic grozovito-pekočej solnčnej vročini tako preobdala, da se je nam blagoslovljenje zastav mnogo prezgodaj končalo. Na „Sokolov“ prapor privezala je venec gospica Žepičeva; kako se zoveti gospici, ki sta na jednak način počastili zastavo čitalnice v Ljubljani in Šiški, poizvedeti nijsmo mogli, da si smo se prav zelo trudili!

Mej tem napačila je dvanajsta ura. Čitalnico Ljubljansko in Šišensko pogostilo je društvo „Kolo“ v gostilni „pri Kroni“. Sokol hrvatski pa je napravil banket ljubljanskemu „Sokolu“ pri „caru avstrijskem“. Vladovalo je pri tem banketu najprišrčnejše veselje; napitnica vrstila se je za napitnico, kakor je to tako navada pri jednacijah slučajih. Slovincem napil je gospod dr. Arnold, v tistem filozofično-poetičnem svojem jeziku, ki smo ga pri veleučnem gospodu uže prejšnje čase občudovali.

Napitnica se glasi:

Gospodo! Slavenstvo i Germanstvo, dvie rieči, a jedan pojam, dva kremen, a jedna vatra! — — Sva zla kob, što no je drugo prvomu tečajem

stoljećah nanielo, dala bi se izravnati, preostao bi pače na našoj strani suvišak za hvalu, da Slavenstvo goneć od sebe sve, što je germansko, usvoji svimi silami duše svoje samo jednu jedincatu zlatnu nauku, nauku, koju mu pruža jedna historijska priča germanska, koju mu pružaju rieči germanskoga oružara, koji je kujuć mać zemskom grofu turinžkomu pri svakom udaru po maću diknuo: „Grofe, budi tvrd!“

Jedan triumvirat nahudio je svakomu slaven-skomu narodu, to je: blagost, popustljivost i mlitavost, — a protiv njemu je samo jedan uztuk: tvrdost.

Stoga i neima liepšega gesla za naš narod, no rieči: Budi tvrd!

Narode! budi tvrd, kada ljubiš, budi jošte tvrdji, kada mrziš.

Narode! budi tvrd, kada braniš svoje svetinje, budi jošte tvrdji, kada braniš svoja prava.

Narode! budi tvrd, kada trpiš za svoja prava, budi jošte tvrdji, kada ti valja za ta prava mrieti!

Ako je istinita ona riečenica, da u zdravom tielu zdrava duša diše, biti će istinita i ona, da u tvrdom tielu tvrda duša bitiše.

Stoga ova čaša gombalačkim društvom, stoga ova čaša ponajprije pobratimskim slovenskim društvom, sivim sokolovom ljubljanskim i savinskim.

Ova čaša njima, da nam tvrde tiela omladini, ova čaša njima, da nam tvrde duše omladini. Neka nam bude omladina, na kojoj sviet ostaje, neka nam bude sviet slovinski tvrd u borbi za prava svoja i svoj obstanak, neka bude tvrd i onda, kada mu je mrieti za slobodu zlatnu!

Stoga: da Vas Bog poživi, Vas tvrditelje tiela i duše, Vas borioce za narodnu kriepekost, tu podloga narodne kriepeosti i slobode!

Živili sokolovci slovenski!

Odgovoril je dr. Tavčar z naslednjo napitnico:

Gospoda! Jaz se poča-tim s tem, da dvignem svojo čašo v slavo hrvatskemu narodu! Od nekđaj imela sta vaš in naš narod jednake usode, in zgodovina sama nam pričuje, da so sovražniki hrvatskega naroda vselej bili tudi sovražniki slovenskemu pl-menu, in da so se prijatelji hrvatskega naroda vselej tudi visoko čislali mej plemenom slovenskim! Avari in Ogrri plenili so vas in nas, in ko so Osmani pustošili Evrope kultivirane pokrajine, planili so po Hrvatih in Slovencih. In takrat, kadar so se prikazali turbani ob hrvatskej granici, zaplapolili so vsikdar tu po gorah slovenskih žareči kresovi, ter klicali v orožje naše očake, da so planili združeni s Hrvati po skupnem sovragu. Gospoda, koliko slavnih bojišč ima hrvatska vaša domovina,

na katerih stale so hrvatske in slovenske čete v smrtonosnem boji z osmanskimi armadami, na katerih se je prelita kri hrvatska vedno tudi mešala s slovensko krvjo. Gospoda, hrvatsko-slovenska vzajemnost nij plod kakih mladostnih fantastov, ta vzajemnost opravičena je po zgodovini, ta vzajemnost pokazala se je pred vsem na mnogobrojnih bojiščih, na katerih je smrt sadila krvave svoje cve-tove!

Gospoda, o starih rimskih zidovih, ki še trdno stoje, ter jih še do sedaj ni mogel razglodati zob silnega časa, se ne vé, kakov pripomoček da se je rabil, da so postali tako vstrajni, tako narazdrobljivi! Nekateri pripovedujejo, da se je med apno primošala kri, in da ravno primešana kri prouzročuje da je zidina do danes trdna ostala. Gospoda, zidovje hrvatsko-slovenske vzajemnosti pa je brez dvombe skleneno z naših in vaših očetov krvjo, in zategadelj upamo, da zidovje te vzajemnosti nikedar razpadlo ne bode!

Kar je bilo v preteklosti jedino, to mora tudi v prihodnje jedino ostati. Hrvatski in slovenski narod moralo sta v preteklosti skupno po jednej in istej trnjevej poti korakati, upajmo, da bodeta tudi v prihodnje skupaj korakala po jednej in istej poti sreče in napredka!

Pri tem pa mi Slovenci radi pripoznamo, da bode rod slovenski le tedaj srečen, če bode vedno v duševnej alijanci stal z narodom hrvatskim; da bi propad naroda hrvatskega bil tudi propad rodu slovenskega in da bi blagostanjevašega naroda bilo tudi blagostanje slovenskega rodu. Zategadelj pijem jaz na srečno prihodnjost naroda hrvatskega, ki je ob jednom tudi prihodnjost naroda slovenskega!

Tudi pri pevcih, v gostilni „pri kroni“ vladalo je presrčno veselje. Govorili so dr. vitez Bleiweis, Folnegovič in drugi.

Popoludne napovedana je bila ljudska veselica v Maksimiru, prečarobnem parku zagrebskega mađarona in kardinala Mihajloviča. Grada načelnik dr. Hofman ukazal je poškopiti cesto do tja, tako, da nas nij nadlegoval prah, ko smo za svojimi zastavami korakali po njej. V Maksimiru samem razvilo se je tako življenje, da smo mi Ljubljančani, navajeni filisterskih svojih razmer, na široko odpirali oči, in da smo se čudom čudili. Park sam je nekoliko zapuščen, in naprave in stavbe po njem silno zanemarjene. Vse se hoče podrciti in če se ne bode v kratkem restavriral, zlezle bodo nekega lepega dne ute in hišice na kup, da ne bode družega, ket šibra pri šibri. O zagrebačkej eminenci se je nam pripovedovalo, da si kupuje v Pešti pa-

lače. Če bi gospod prelat le drobtinico bogatih svojih dohodkov vporabil v popravo naprav v Maksimiru, bil bi to jeden najkrasnejših parkov, kar jih ima Avstrija! Ali če je človek kardinal v Zagrebu, a če pri tem s svojo ljubeznijo vedno zunaj hrvatske zemlje korenini, potem se pač ne sme zahtevati, da bi se za škofijski svoj park mnogo brigal! Srce pa je nam krvavelo, ko smo opazili, da je predivni Fernkornov sveti Jurij, postavljen takoj pri vhodu, isto tako odločen za razpad, kot vse drugo v parku. Dež in sneg razglodala sta uže srčnega svetnika na mnogih mestih, tako da ti zijajo iz telesa in obleke obilne razpoke nasproti! Če se ne bode hitro kaj učinilo, skapala in stajala se bodeta svetnik in konj prav kmalu z vložnega kamena, na katerem sedaj stojita v revnej bodočnosti!

Pod mogočnimi dobi, ki so parku prvi kras, šumelo je burno življenje. Razna pevska društva ušatorila so se tu in tam pod senčnatim vejevjem. Slovanska pesen pretresavala je zrak; pri posameznih taboriščih pa se je navdušeno govorilo. Tu pri ognji pekla se je pečenka na drogu, ondi pod grčavim hrastom pa je tekel vir pive in vina. Nekov dovtipnež postavil je bil tik peščene steze mogočen sod ter z mogočnimi črkami zapisal nanj: refoško. Če pa si prišel z žejnimi ustmi, pritekla je iz sode voda. Na travniku pripravilo se je telovadišče. Ljubljanski Sokoli odlikovali so se na drogu ter provzbujali obilo ploska. Isto tako odlikoval se je hrvatski Sokol. Njega učitelj, gospod Hohman, je s preveliko preciznostjo izvršil nekatere pretežavne komade!

Mej tem so se slovenski pevci udomačili v restavraciji pri vhodu v Maksimir. Naš kvartet — njemu na čelu Meden — napravljaj je senzacijo tako, da je na tem mestu slovensko-hrvatsko navdušenje vskipelo na najvišji vrhunec!

Pozno v večeru zapustili smo poetični Maksimir. V mestu, v svečanostnem poslopji, pričel se je komers ter trpel do poznega jutra. Pri tem komerzu ogovoril je gosp. dr. Milan Makanec, cvet hrvatskega zgovornišva in jeden najblažjih prijateljev, ki jih šteje narod slovenski mej narodom hrvatskim, Slovence ter s prežarovitimi besedami naglaševal potrebo hrvatsko-slovenske sloge. Žal, da nijmamo govora, da bi ga objavili!

Drugo jutro imeli so pevci slovenski z drugimi društvi skupno vajo. Sokol hrvatski pa je napravil s Sokolom ljubljanskim skupni izlet v okolico zagrebško. Vozilo se nas je (pod vodstvom dražega nam prijatelja in presimpatičnega predsednika hrvatskemu Sokolu, gospoda dr. Fona) kakih petdeset vozov, in če si se ozrl po gozdnej poti nazaj, videlo

se ti je, da se vleče velikanska krvavo-rudeča kača za tabo. Z zelenega gričevja zrl smo na zlati Zagreb pod sabo, ter daleč tja v mehko planjavo, po katerej se je v srebrnej progi vila hrvatsko-slovenska Sava. V istini, lepše lege od one, s kojo je Bog blagoslovil mesto Zagreb, si misliti ne moremo! Vrhu hriba pričakoval nas je odličen Hrvat, ter nas v svojej vili po starej slovanskej šegi pogostil z vinom. Bog ga živi, vrlega nam gostoljuba, njega, in krasno mu gospo, ki je prijaznost sprejema s svojim udeležanjem povekšala!

Povrnivši se v mesto, napočil je čas za slovesni koncert. Podali smo se torej v svečanostno zgrado, kjer se je uže vse trlo odličnega poslušalstva. Opazovali smo obilo prvih hrvatskih glav in opazovali tudi velik veneč hrvatskih krasotic. Najimpozantnejši pogled pa je bil na oder, kjer je pod zapovedništvom gospoda Jurija Eisenhuta stalo nad pet sto pevcev. Da se je pelo in godlo umetno, veličastno in dušo pretresajoče, o tem mi nij treba pisati! Gospod Meden briljiral je s svojim „popotnikom“, ter ga moral ponoviti. Da je dežilo in lilo ploska od vseh stranij, tudi o tem mi nij treba pisati! Mogočne občutke vzbujal je koncert, in vsi smo ga zupuščali z zavestjo, da je slovanska pesen obhajala ta dan jednega svojih največjih in pravično zasluženih triumfov!

Po koncertu podali smo se k fotografu, kjer so se fotografirali načelniki društev s svojimi zastavami. Potem se je fotografiral tudi Sokol hrvatski skupno s Sokolom ljubljanskim. (Vsaka slika dobivala se bode za ceno 1 gld. Kdor si slučajno želi imeti jedno ali drugo, obrne naj se do gospoda pevovode Vojteha Valente ali pa do dr. Ivana Tavčarja.)

Ob treh imeli smo v lesenem svečanostnem poslopji sijajen banket. Pri sedmih dolzih mizah sedeli so gostje, kakih 800 osob. Zbrala se je bila inteligenca hrvatska in pokazalo se nam je mnogo izvoljenib, kojih ime je uže davno prekoračilo mejo hrvatske zemlje. Stoloravnatelj bil je dr. Mazura, ki je z lepimi besedami pozdravljaj pričujoče. Pri celem banketu vladal je prečuden red, isto tako kakor sploh pri celej svečanosti, kar morda nij bilo vsakemu všeč. Kakor se je nam pravilo, ima hrvatski narod mnogo licemernih, tajnih nasprotnikov, katerim je te dneve srd dušo moril.

Po lojalnem običaji napilo se je najprej caru in potem prevzvišenemu banu, ki jo je bil za te dni v Slavonijo potegnul, da bi mu treba ne bilo, svečanosti oficijelnega pečata na čelo vtisniti!

Gjuro Kovačević napil je potem zagrebškemu mestu in njega načelništvu, ki se je pri tej

svečanosti obnašalo, kakor se je le naše srce želelo! Za tem govornikom izprosil si je besedo dr. Ivan Tavčar ter govoril tako le:

Gospoda! izborna družba! Pri nas smo v prvem pričetku narodnega razvoja opazovali, da se je na vrhlini narodnega žizljenja tik slovenske knjige takoj tudi prikazala slovenska peta pesen! Tlačeni narodi imajo dvojno glavno orožje, s katerima se bejujejo prcti narodnim nasprotnikom. Domača knjiga — prvo orožje — podobna je ostro brušenemu meču, s katerim se presekavajo argumenti, s kojimi nas hočejo narodni nasi sovragi preprediti in preslepiti, da bi ne opazili resnice! Ali domaca knjiga je orožje, ki ga sučejo samo olikauejši v narodnej množici, domača knjiga je orožje, ki posebno v pričetku narodnega razvoja nema istega vpliva, kakor ga ima drugo orožje, katero zovem domače petje!

Moč petja je neizmerna. In kakor je nekđaj Orfej s svojimi harmonijami žizljenje izbujal v mrtvej skali, tako je vbrano petje še sedaj prvo sredstvo, s katerim se omajajo potujčena in ponemčena srca, da se odpro narodnemu mišljenju in narodnej zavesti! Pri nas Slovencih je od nekđaj za narodnosti provzbujo mogočno delovalo, ter še vedno deluje. In če se imamo za svoje napredke proti Nemcem v prvej vrsti zahvaljevati slovenskej knjigi, moramo pa tudi slovenskemu petju za mnogo, mnogo dobrot hvaležni biti, ki jih je nam privodilo v deželo! Tu, gospoda, dovoljeno naj mi je, opozoriti vas na prekarakteristično prikazen! Takoj, ko se je vzbudilo pri nas narodno petje, takoj v istem trenutku pričele so k nam čez granico vašo v množicah prihajati hrvatske pesni. In hrvatske melodije združile so se z našim petjem tako tesno, da se sedaj pri nas hrvatsko petje od slovenskega nič več ne loči! Povsod, kjer se pri nas poje slovensko, poje se vmes tudi hrvatsko! Da, gospoda moja, hrvatska pesen je nam Slovencem kulturnega pomena, hrvatska pesen bila je nam Slovencem orožje, s katerim smo podili Nemca iz dežele! (Burni žavio-klici.) In sedaj smo uže tako jedini, da so vaši skladatelji tudi naši! V muzikalicnih sferah vieda mej nami in vami uže taka jedinstvo, da se ne smé več o dveh narodih govoriti, nego o jednom samem narodu! Mi Slovenci ne imeli bi ničesar proti temu, če bi se tudi v kulturnem in književnem pomenu ne govorilo več o dveh narodih, to je o narodu hrvatskem in slovenskem, nego o jednom samem narodu, to je o narodu hrvatskem. In jaz, za svojo osobo, gospoda izborna, sem trdno prepričan, da bodo naši potomci doživeli nekđaj srečne tiste čase, v katerih bude dopolnena narodna ta naša jedinstvo! Aii za danes pijem v čast hrvatski pesni, ki je po Slovenskem od

nekđaj budila narodno zavest, ter jo še budi, — v čast in slavo hrvatski peti pesni, in glavnemu gojitelju njenemu, prvemu hrvatskemu pevskemu društvu „Kolo“. „Kolo“ naj živi, naj cveté mnogo, mnogo dni!

Po tej napitnici doživel je govornik nepričakovano čast, da so ga dvignili na rame, ter po dvorani okrog nosili! „Kolu“ predsednik zahvalil se je v imenu svojega društva; potem pa je gospod dr. Arnold govoril naslednjo, prevzvišeno napitnico:

Gospoda!

Da Vam pričam priču, priču sitnu, ali misuonu, priču vriednu, da ju saslušate, priču vriednu, da ju razmislite.

Izpod velebnoga gorja, a sried starovjeke šume čaroban Vam kraj. Nad tim krajem tišina viekovah, koju kida riedki cik djetinji. Odkle cik? —

Pod prastarom lipom bajni Vam se prizor kaže. Sjeđi majka — veličajan lik — sjeđi sankom zarobljena. Majka sniva, a! ma bili tvrdi sancii, još u snovih kriepeke su joj ruke, još u snovih objima joj svaka do dva snažna sinka.

Čudna majka, još čudnija djeca. Djeca živa, djeca budna uz usnulu majku. Al gle jada! Desna nemogu do lievih, lieva nemogu do desnih, pa i ono dvoje i opet dvoje sad se nadje, a sada se tudji, jer jim neda — tudje trnje i domači korov, koje oboje u okol šikarjem poraslo, u šikarje poraslo i obraslo krilo majci, a bokove djeci.

Al kad šumom zaurčaju zvieri, zvieri hude tražeć pliena, tada se i kroz trnje tvrdo i kroz korov hudi traže, pa i nadju ruke djece, ako ne sve, to bar s jedne strane.

Neću dalje pričati! Neću pričati, kuda s trnjem, proguto ga pakao; neću pričati, kuda korov, sudilu mu nebo; neću pričati, kuda sancii majke, blagoslovio jih Višnji; — neću pričati, jer se mute oči, neću pričati, jer je dan veselja, gdje u ruci brata leži opet bratinska mu ruka.

Zdravi da ste, braćo nam Slovenci, po sto put da ste nam Vi zdravi, jer nam n Vas otačbina Vaša šilja umnost, čitalčani vriedni, šilja srce, pjevci mili, šilja snagu, sivi sokolovi!

Da ste zdravi, braćo nam Slovenci, sastali se i nerastali više; um i srce i mišice naše neka budu uvijek složne, uvijek jedne, uvijek kadre, braniti nam ono, što je naše!

Bog Vas podržavao, kriepio, živio! Bog podržo s Vami i vjeru, vjeru tvrdju od dušmanske mržnje, da se kroz sve molbe, kroz sve želje slovenskoga naroda proplice duša i srce bratskoga naroda!

Još jedan put: da Vas Bog poživi! — — —

V imenu Slovencev zahvaljeval se je gospod Stegnar ter nazdravil hrvatskemu narodu tako-le:

Slavna gospoda! Presrčni bratje! Srce vzkipele nam je od radosti ko smo dobili poziv udeležiti se dvajsetletnice slavnega hrvatskega pevskega društva „Kolo“ v Zagrebu. Mnogo, mnogo let spominjali se bomo še hvaležnega srca prelepih dni, ki smo jih preživeli v Vašej sredini. Gospoda slavna! Takšnega dne, takšne narodne svečanosti baje Zagreb še nij do sedaj videl, a mi Slovenci si štejemo v posebno srečo in čast, da nam je bilo mogoče udeležiti se te slavnosti. A tega dne ne praznujemo samo mi navzočni, nego v duhu ga praznuje ves narod slovanski, kar ga živi na jugu.

Dovolite mi, gospoda izborna, da napijem temu uzernemu narodu, ki nam s svojimi krepostmi, s svojo energijo in navdušenostjo za sveto narodno stvar kaže, kako da delajmo mi, ako mu hočemo kdaj ravnim biti; dovolite mi, da napijem junaškemu narodu hrvatskemu in prosim moje brate pevce, da zapojemo „Sretno živeli“. (Živeli! živeli!)

Potem pa se je oglasila še dolga vrsta govornikov, mej katerimi odlikovali so se dr. Markovič, Kukuljevič-Sakcinski, Folnegovič in Kostrenčič. Vsi so govorili s pravim navdušenjem, ali z največjim navdušenjem govoril je gospod Folnegovič, ki pa je imel prehvaležno nalogo, nazdraviti domovini. Banket končal se je še le ob šestih.

Ob sedmih bila je slovesna opera v gledališči. Pela se je Aida in sicer tako izborna, da nijsmo v Ljubljani nikdar čuli jeducega petja. Sicer pa je istina, da nekoliko moti okoliščina, da je preveč laškega petja vmes, kar je posebno pri nekaterih pevcih neumljivo, ki uže toliko časa spadajo k hrvatske operi! Lože bile so polne, občudovali smo kolikor smo mogli, dasi nam je nekako neharmonično na ušesa zvonela nemščina, ki se je prodajala v v jednej sosednjih lož! Pokazale so se nam tudi gospice Živkovičeve, lepe hčere barona Živkoviča, ubozega sekcijskega šefa, ki mu vedno sedi na vratu David Starčević in njega neznojni tovariši! Bile so krasne baronice jedine zastopnice oficijelnosti, ki so se videle ta večer v gledališči. Ali mi bili smo zadovoljni tudi samo z njimi!

Po končanej operi podali smo se zopet v svečanostni hram, kjer se je bil mej tem uže pričel glavni komers. Prostor, čarobno razsvetljen, odmeval je od radostno razvnete družbe. Po peščenih potih plula je množica za množico, oglaševali so se pevci, napitnice in godbe melodije. Vse je kipelo, vse žarelo! Še le pozno v noči bilo nam je mogoče priti k zaželjenemu počitku.

Drugo jutro smo odhajali ob osmej uri. „Sokol“ stopal je zopet za svojo zastavo po krasnej Ilici in zopet so sule nanj nežne roke cvetja in šopkov. Zadnje krato ozirali smo se po belem Zagrebu in ura ločitve obtežavala nam je srca. Na kolodvoru pričakovala nas je mnogobrojna množica in v imenu mesta poslovil se je od nas podnačelnik gospod Crnadak. Lepim njegovim besedam odgovarjal je dr. Tavčar tako-le:

Na preblage besede, katere smo ravno kar čuli, naj le kratko odgovorim. Spomin na pretečena dneva, koja smo preživeli v vašej sredi, bratje Hrvatje, ne vgasne nam nikdar v srcih. Prepričali smo se o vašej neskončnej ljubezni do naroda slovenskega, in povrnivši se v svojo ožjo domovino, oznanovali bomo povsod, da narod slovenski poginiti ne more, ker mu teče nevsahljiv vir, iz katerega si vedno zajema novega slovanskega navdušenja in novih močij za boj proti narodnim sovragom. Ta nevsahljivi vir pa je ravno ljubezen vaša, ljubezen hrvatskega naroda do tlačenege naroda slovenskega! Da ta ljubezen nikdar vgasnila ne bode, porok mi je sprejem, katerega ste nam pri tej priložnosti napravili. Pri slovesu izrekam vam vsem presrčno zahvalo, vam vsem in v prvej vrsti izbornemu zastopništvu kraljevega tega mesta in slovanskemu njega prebivalstvu. Tudi pri slovesu svoje zahvale iskrenejši izraziti ne morem, nego da vskliknem: Živel narod hrvatski! —

Ko je oddrdral vlak, zaorili so gromoviti slavoklici; vihrali smo z robci in klicali: na svidenje v belej Ljubljani. V Podsuseđu pokali so zopet možnarji, ko smo se mimo peljali, ter nam grmeli v zadnje slovo od prekrasne zemlje hrvatske. Da jo Bog poživi! —

Tako so minuli slovesni dnevi, tako je minula svečanost, pri katerej sta se bratila narod hrvatski in narod slovenski. Obžalovati moramo, da je nam dano premalo jednacij prilik, pri katerih se dejanjsko pokaže, da sta narod hrvatski in slovenski v istini brata, katera jezik skoraj čisto nič ne loči! Najnavdušenejši hrvatski govor — in naj je še tako hitro vrel iz vnete duše — bil je nam Slovincem isto tako razumljiv, kakor hrvatskemu poslušalstvu. In če smo se pogovarjali s hrvatskimi svojimi prijatelji, posezati nam nij bilo treba po nemščini; govorili smo v svojem jeziku ter v njem občevali brez nobene težave z brati Hrvati. To vse so okoliščine, iz katerih se bodo v prihodnjosti poseone konsekvence rodile. Sedaj moramo se mi krvavo boriti z nemškimi tujci, ki se kakor pavi šopirijo po našej deželi ter nas hočejo podjarmiti, da si so smešna

manjšina — mej nami! Kadar bode politična moč naših Nemcev popolnoma razdejana, da nam ne bode več grozila pogoltniti našega predragega nam jezika in s surovo svojo pestjo razdejati naših narodnih svetinj, kadar se bode mej nami kakor v pravljicah pripovedovalo o nemških elementih, ki so nekedaj tlačili narodnost slovensko, kadar se bode sklenil grob nad zadujim Nemcem, ki se je predrznil politično regoviliti mej Slovenci, z jedno besedo, kadar bode naša narodna meja proti severu tako utrjena, da je lačna hijena, germanizacija imenovana, preoračiti ne bode mogla, tedaj se bodo naši potomci brez dvombe takoj obrnili do bratskih nam sosedov, in zveza mej Slovenci in Hrvati postala bode tesnejša. Ti srečni časi bodo jedenkrat gotovo napočili, ali sedaj so nam še samo vzor. Ker sedaj je naša parola: fanatični boj proti nemškutarstvu, ti stoterglavnej hidri, ki še vedno preži nad slovenskimi de-

želami! Pri tem pa nas vendar osrečuje zavest, da bode prihodnost pomorila, kar je sedaj obupaneža, ter sklenila, kar je sedaj ločenega! V to naj Bog pomaga.
Dr. I. T.

Slovenski narod, XV. leto 1882, št. 123—125, v dneh od 31. maja do 2. junija.

MAJNIŠKA DEKLARACIJA

MAJNIŠKA DEKLARACIJA (30. maja 1917)

Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburške – lotariške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničevanje te zahteve svojega enotnega naroda se bodo zavzeli z vso silo. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.

(Dr. Janko Prunk: Slovenski narodni programi, založilo društvo 2000, Ljubljana 1986, str. 174.)

* * *

IZJAVA

1. Podpisani zastopniki Slovencev izjavljamo, da se solidarno pridružujemo državnopravni deklaraciji Jugoslovanskega kluba z dne 30. maja t.l. Po našem živem prepričanju je bodočnost habsburške monarhije mogoča le na načelu resnične svobode narodov, a bodočnost našega naroda le na načelu združenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki prebivajo v naši monarhiji. Oboje, svobodo in edinstvo, pa more našemu narodu zagotoviti in ohraniti le samostojna, na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije. Zato zahtevamo, da se čim preje izvede to jugoslovansko edinstvo in se v tem oziru zaupljivo zanašamo na očetovsko naklonjenost

nositelja habsburške krone, ki je v kratki dobi svojega vladanja tolikrat posvedočil svojo pravičnost nasproti svojim narodom.

2. Prav tako se skupno pridružujemo mirovni želji papeža Benedikta XV. Če države sprejemajo za podlago mirovnih dogovorov misli, začrtane v njegovi noti, tedaj smo prepričani, da se bo skoraj med narode vrnil mir res trajen in blagonosen v srečo narodov in držav. Vojska pa je tudi jasno pokazala, da mora na mesto sile stopiti pravica. Ideje o razoroženju, o svobodi morja, o razsodiščih, o pravičnosti nasproti težnjam narodov, so zmožne započeti novo dobo človeštva, ko narodi ne bodo več tekmovali v politiki sovraštva in tehniki oboroževanja, marveč v mirnem delu za pravi kulturni napredek. Obenem hvaležno pozdravljamo resno prizadevanje našega vladarja, ki vse meri na to, da bi se čimprej končalo to strašno klanje in bi zopet zasijala narodom zlata zarja miru in nove lepše bodočnosti.

V Ljubljani, dne 15. septembra 1917.

Dr. Anton Bonaventura Jeglič, l. r.
knezoškof ljubljanski.

Prelat Andrej Kalan, l. r.
stolni kanonik

Dr. Josip Gruden, l. r.
stolni kanonik

Za Slovensko ljudsko stranko:
Dr. Ivan Šušteršič, l. r.
t. č. načelnik stranke.

Za Narodno napredno stranko:
Dr. Ivan Tavčar, l. r. Dr. Karel Triller, l. r.

Za Slov. kat. delavsko demokracijo:
Mihael Moškerc, l. r.
Franc Vidic, l. r. Anton Žnidaršič, l. r.

(Slovenec, V Ljubljani, 15. september 1917.)

DR. ALEŠ UŠENIČNIK ZA JUGOSLAVIJO

*Ave, Cesar —
morituri te salutant !*

Če nekdo, ki ni politik, temveč profesor bogoslovja, stopi pred javnost s spisom *Za Jugoslavijo*, prav gotovo nima namena, da bi politiziral. V Avstriji nam resnično ne primanjkuje niti politike niti politikov. Kar pa zares potrebujemo, je medsebojno razumevanje. Zato prav gotovo tudi duhovniku ne more biti pod častjo, če si prizadeva za boljše razumevanje. In prav to je namen tega spisa. Slovenski narod, pa tudi njega duhovščino in škofe, v zadnjem času hudo obsojajo in obtožujejo že kar veleizdajalskega rovarjenja. To so tako resne obtožbe, da bi se narodu zares slabo pisalo, če bi bile utemeljene. Dovolj žalostno pa je tudi, če so neutemeljene, kajti tako velika nepravilnost bi nazadnje lahko popolnoma zmedla tako pošteno in cesarju nadvse vdano ljudstvo. Zato bržkone tudi tisti, ki so drugačnega mnenja, ne bodo odklonili takšnega spisa, ki si je postavil za cilj, da razloži jugoslovanski problem tako rekoč psihološko, iz duše slovenskega ljudstva, in da na ta način to in ono pojasni, kar bi sicer bilo morda manj razumljivo — vse to v prid resnici in pravici!

Ne moremo zanikati, da je jugoslovanska ideja povzročila veliko nemira v slovenskem narodu in do dna vzburla ljudsko dušo. Majniška deklaracija je postala magna karta slovenskega naroda. Potrditev ali odklonitev njenih zahtev bo po njegovem živem prepričanju odločila o tem, ali se mu bo v prihodnosti dobro ali slabo godilo.

Gotovo se ni zgodilo brez premisleka, da se je na čelo gibanja postavil prav škof. Ljubljanskemu knezoškofu dr. A. B. Jegliču nihče ne more očitati, da po dvajsetletnem neutrudnem delovanju kot škof sredi slovenskega naroda ne pozna razpoloženja ljudske duše. Pravijo sicer, da je celo del slovenskega duhovništva drugačnih misli. Res ne moremo oporekati, da med slovenskim klerusom ta trenutek obstajajo notranja strankarskopolitična navzkrižja, a še najmanj zaradi jugoslovanske ideje. Nekateri se tudi bojijo, da bi gibanje zaradi nujnega sodelovanja s svobodomislenskimi strankami lahko narodu v verskem pogledu škodilo. Ta strah je utemeljen. A še bolj utemeljen je strah drugih, ki se bojijo, da bo prišlo do še večje škode, če duhovniki v teh hudih časih prepustijo ljudstvo brez vodstva samemu sebi. Bodí kakorkoli, mnenje naroda je tako enotno in odločno jugoslovansko, da o tem ne more biti nobenega dvoma. Varali bi sebe in druge, če bi v tem pogledu računali z nesoglasji. Nikogar ni, niti med duhovščino niti zunaj nje, ki ne bi priznaval majniške deklaracije. To dejstvo je odločilno. Če namreč to priznavanje majniške deklaracije izvira iz notranjega prepričanja, pomeni javno potrditev zahtev časa; če pa ne temelji na notranjem prepričanju, nam kaže, kako močno mora biti jugo-

Apologija

slovansko gibanje, da se mu nihče ne more upreti.

Zato bi potvarjali dejstva ter napačno presojali položaj, če bi hoteli gibanje podcenjevati ali pa ga kratko malo ignorirati. Po drugi strani pa bi se pre naglili, če bi že kar takoj izrekli sodbo in slovensko ljudstvo obdolžili veleizdaje. Pravični sodnik se bo najprej vprašal: Kaj pravzaprav zahteva slovensko ljudstvo? Kako je prišlo do tega? In na kakšen način hoče doseči svoj cilj?

I.

Sodnik bi vedno moral biti tudi psiholog, poznavalec duše. Kolikokrat so sodbe napačne, ker temeljijo na zunanjem videzu in se ne poglobijo v notranjost! Če pa je sodnik hkrati državnik, ima lahko njegovo pomanjkanje psihologije usodne posledice za narode in države. O najpomembnejših stvareh se odloča tako rekoč po pravilih politične mehanike, ne da bi se upoštevala duševnost, resničnost naroda. Potem pa se še čudijo, da se narodi med seboj vedno bolj odtujujejo in da jih z vsem vladanjem vedno manj „obvladajo“, kakor je rekel Fischhof na prvi dan revolucije.

Slovensko ljudstvo je bilo vdano cesarju. Še v viharnem letu 1848 so se Slovenci obnašali tako „pridno“, da jih je celo vlada imenovala „dragulj“ med narodi Avstrije. Bilo bi čudno, če bi se to ljudstvo medtem izneverilo tako svetim tradicijam. Predno ga torej obsodijo, naj mu prisluhnejo in skušajo spoznati in razumeti njegove težnje.

Kako je prišlo do tega, da si je slovenski narod v svojem duhu postavil za cilj vseh svojih želja in zahtev Jugoslavijo?

Predočimo si najprej splošni položaj južnih Slovanov in posebno Slovencev!

Nepristranski opazovalec opisuje položaj južnih Slovanov tako: „Slovanski narodi so potrebovali dolgo časa, da so se uveljavili in svojo osebitost ustalili v čvrsti kulturi, kajti zaradi svojega interkontinentalnega položaja so se morali boriti z brezštevilnimi težavami; izrivali in potiskali so jih drugi neslovanski narodi, ki so se seveda tudi hoteli uveljaviti — ne samo Nemci, temveč tudi Madžari, Italijani, Romuni, Grki. Drugi pomembni činitelj, ki je tako dolgo zadrževal narodni razvoj večine zahodnih Slovanov, posebno pa njihovega južnega dela, so bili vpadi Turkov, ki so trajali več stoletij. Lahko se samo čudimo, da ti Slovani sploh še obstajajo, kajti dolgo se je prelivala kri na tisoče mož, žena in otrok, ki so jo morali žrtvovati na tem oltarju za vso Evropo; na tisoče so jih ugrabili in odpeljali v turško suženjstvo, požigali so njihova mesta in vasi, vedno znova so pustošili njihova polja in zemljo, znova in znova so ropali narodovo premoženje. Da so si ti Slovani kljub temu ohranili toliko moči za nov na-

cionalni vzpon, je sijajen dokaz njihove nezlomljive življenjske sile. . . Po drugi strani pa je treba prav tako poudariti, da je trenutni položaj jugoslovanskega plemena tako neugoden, kot ni položaj nobenega drugega naroda v Avstro-Ogrski. Razkosano je na tri strani, kar pomeni nekakšen „trializem“ prav nesrečne vrste: Jugoslovani živijo razkropljeni 1. v obeh polovicah avstroogrškega cesarstva; 2. v vsaki polovici cesarstva po različnih kronovinah; v Avstriji v petih odn. sedmih, na Ogrskem v dveh; 3. v cesarski deželi Herceg-Bosni. Med vsemi deleži Slovanov v avstrijskem delu cesarstva komaj kakšen znaša pol milijona glav, nobeden torej ni dovolj velik in pomemben, da bi lahko postal nosilec cvetoče kulture, na katero bi se lahko naslonili drugi, manjši deli. Na Ogrskem tvori približno 2,5 milijona Hrvatov in Srbov resda nekaj večje narodno telo, ki bi zaradi posebnega državnopravnega položaja Hrvaške v ogrski državi kot samostojna kraljevina zaradi svoje jezikovne avtonomije in svoje univerze bila poklicana, da postane kulturno središče celotnega južnega slovanstva. Toda temu stoji na poti neizprosni spor med Srbi in Hrvati. Ogrska politika je s tem, da je pravoslavnim Srbom dajala mnogotere ugodnosti, še bolj zaostri ta spor, tako da se zdi, da hoče na premeten način preprečiti kulturni razcvet edinega obetavnega, s srednjeevropsko kulturo povezanega katoliškega južnega slovanstva. Poleg tega obstaja zaradi dualistične razcepljenosti južnih Slovanov cela vrsta političnih in administrativnih ovir, ki zadržujejo kulturni vpliv Hrvaške v avstrijskih deželah. . . Če vrh tega pomislimo še na to, da živi na celotnem avstroogrskem ozemlju vsega skup samo okrog šest milijonov južnih Slovanov, torej narodno telo, ki si ne more privoščiti luksusa, da bi zanemarljalo posamezne, četudi majhne narodne dele, lahko ocenimo, kako slabo vpliva ta izjemna razcepljenost na bitje in kulturni razvoj tega plemena. Spričo njegovega sedanjega položaja ne more biti niti govora o tem, da bi se pri njem izpolnjevalo osnovno načelo prave avstroogrške notranje politike, po katerem naj bi vsak narod imel možnost za nemoten nacionalni razvoj. Tak nevreden položaj najpomembnejšega naroda na južni meji Avstro-Ogrske, ki ga avstrijska in ogrska vlada in oba parlamenta mirno dopuščata ali celo neposredno povzročata. . . , je odprta rana na državnem telesu in to prav na mestu, ki je spričo velikih obveznosti monarhije in tudi zavezniške Nemčije do bodočnosti življenjskega pomena.“¹

Položaj Slovencev je še mnogo bolj žalosten. Od 1,5 milijona jih živi okrog 35 000 onkraj italijanske meje, okrog 100 000 na Ogrskem in, po uradnem štetju iz l. 1910, 1 252 940 v Avstriji. Tu so razdeljeni v pet odn. šest kronovin: na Kranjsko (490 978), Štajersko (409 684), Koroško (82 212), Gorico-Gradiško (154 564), Trst (56 916) in Istro (55 134). Živijo sicer geografsko strnjeno, politično pa so žalostno razkosani in razcepljeni. Lahko bi sicer kdo rekel, da velja isto tudi za Nemce. To drži, le da so tu tri pomembne razlike. Prvič se lahko Nemci v Avstriji kulturno naslonijo na Nemčijo; če bi se Slovenci naslonili na Rusijo ali Srbijo, bi jih obtožili veleizdaje.

Drugič v Avstriji dejansko vladajo Nemci; še pred kratkim so na nemških dnevih razglasili: Avstrija bo ostala nemška ali pa je ne bo več. Tretjič imajo Nemci skoraj v vseh kronovinah upravo popolnoma v svojih rokah, Slovenci pa samo na Kranjskem, pri čemer je deželna vlada seveda tudi na Kranjskem nemška.

Da bo slika popolnejša, naj dodamo še nekaj zgodovinskih pripomb.

Ko je l. 1848 napočila „pomlad narodov“ in se je v narodih Avstrije prebudila nacionalna zavest, je bil med njimi tudi slovenski narod, in prva beseda in prva zahteva slovenskega naroda je bila zedinjena Slovenija. Ljudstvo je že kar instinktivno čutilo, da ob tej žalostni razcepljenosti pravo nacionalno življenje ni možno. In zdelo se je, da je usoda hotela lepe mladostne sanje že kar uresničiti. Na skupščini v Kromerizu so imeli večino Slovani, ti pa so bili v glavnem federalisti. Vsem narodnostim naj bi bile zagotovljene vse svoboščine, ki niso v nasprotju z nujno enotnostjo monarhije. Avstrijo naj bi na novo uredili po nacionalnih ozirih. Veliki češki zgodovinar Palacky je zahteval naslednje skupine dežel: 1. nemško-avstrijsko, 2. češko, 3. poljsko, 4. ilirsko, 5. laško; za skupine dežel, ki na skupščini v Kromerizu niso bile zastopane, je predvidel še 6. jugoslovansko, 7. ogrsko in 8. vlaško. „Potrebno je — in to mora biti vodilna misel — ne samo spoštovanje vseh narodnosti, ampak tudi njih upoštevanje pri razdelitvi na province, saj bi sicer vsa ta tako čaščena enakopravnost ostala čista iluzija; potem ne bi na Štajerskem in Koroškem nič veljal Slovan, na Tirolskem Italijan, na Češkem pa Nemec.“²

Tudi Nemci so spoznali, da bo treba opustiti zgodovinsko stališče. Posamezniki so odkrito priznali „nacionalnost kot najvišji princip“³. Dr. v. Lohner se je zavzemal za federativno pentarhijo, sestavljeno iz petih svobodnih narodnih držav, združenih v skupni demokratični monarhiji. Te narodne države bi bile: poljska, češka, slovenska, laška in nemška.⁴

Hkrati z vprašanjem enakopravnosti in avtonomije so bila postavljena tudi druga, kulturna vprašanja. Na primer vprašanje šolstva. Slovenci so se dobro zavedali, da kulturni napredek brez nacionalnih šolskih ustanov ni možen. Zato so zahtevali slovenske šole — osnovne in srednje šole, pa tudi jugoslovansko univerzo. Zahteva je bila še toliko bolj upravičena, ker bi sicer tudi nacionalna enakopravnost v uradih in javnem življenju bila le iluzija. Vlada tem željam ni bila nenaklonjena, saj je hotela na tak način nagraditi tudi zvestobo slovenskega naroda skupni domovini in dedni vladarski dinastiji. Tretjega marca 1849 je grof Stadion v imenu vlade izjavil, da je zahteva upravičena in da je ustanovitev jugoslovanske univerze nujna tako s stališča nacionalne enakopravnosti kot tudi glede na veliko število jugoslovanskih prebivalcev. Za sedež univerze so izbrali Ljubljano.

Vsem tem upom pa je žal sledilo grenko razočaranje. Nemci so sicer zastopali stališče enakopravnosti, vendar pa večina ni imela pravega razumevanja za resnično nacionalno enakopravnost in med njihova svobodnjaška hotenja se je neprestano vpletala ideja o zgodovinski nadvladi nemštva. Zato so bili centralisti

in nasprotniki delitve starih provinc po narodnostih; dopustili bi kvečjemu nacionalne avtonomne okrožne zборе, „kjer nacionalnemu elementu preti nevarnost, da ga popolnoma zadušijo“. Posebno K. Mayer je zastopal to stališče. Nasprotno je tudi emancipaciji Slovanov. „Če je res,“ je dejal na nekem sestanku, „da je Nemeč prej bil gospodar in Slovan hlapec, drži to zgolj v tem smislu, da vlada ni znala slovansko in je njen organ skupnega zatiranja zato moral nemško govoriti. Vlada je torej lahko pila kri narodu le s svojim nemštvom...“⁵

V ustavnem odboru so nemški centralisti dobili večino in ideja federativne države Avstrije je bila s tem pokopana, z njo pa tudi ideja združene Slovenije. Opogumili so se tudi birokratski elementi v vladi, okrepljeni zaradi vojaških uspehov (zmage nad Ogrri in zatrtja revolucionarnih nemirov). Državni zbor v Kromerizu so razpustili in razglasili enotno ustavo za celotno cesarstvo. Sledilo je obdobje omahovanja, tipanja in iskanja. Šele po nesrečni vojni leta 1866 se je ta razvoj nekako končal. Za Slované pa izid ni bil preveč razveseljav. Bistveni točki sta bili dualizem in ustava iz leta 1867. Dualizem je pomenil razdelitev monarhije med dva vladajoča naroda: med Nemce na tej in Ogrce na oni strani Leithe. „Znameniti člen XII. zakona iz leta 1867“, pravi Springer-Renner, „je kodifikacija nove, namreč avstroogrske državne ideje. Osnovna misel je: Od desetih narodov monarhije sta dva suverena in neposredno državna, nemški in ogrski. Vsak si priključuje polsuveren, neposredno državen narod: Nemci dajo Poljakom relativno avtonomijo (jezikovna odredba iz leta 1869), Ogrri pa Hrvatom (pogodba iz leta 1868). Vsi „veliki“ so tako soudeleženi pri ureditvi države, šest ostalih narodov – Čehi, Ruteni in Romuni, Slovenci, avstrijski južni Slovani, Srbi in Italijani pa so obsojeni na asimilacijo, na zgodovinski propad...“⁶ Ustava je sicer prevzela načelo enakopravnosti, toda člen XIX avstrijskih temeljnih zakonov je ostal samo okvirni zakon, „zakon obljuba“, kot se je izrazil Jelleneč, in doslej niso bili izdani nobeni zakoni za njegovo izvajanje. Pravniki se sicer še prepirajo o pravnem pomenu tega člena, toda – kot pravi Herrnritt – „večina imajo glasovi (zlasti tisti iz kroga teorije), ki /v njem/ vidijo zgolj napotek za neko srečno dobo prave enakopravnosti, nekakšen legislativni ognjemet, ki samo slepi oči in brez učinka ugasne.“⁷

Uspehi tega člena so bili seveda temu podobni.

Ob vstopu Avstrije v svetovno vojno je minilo skoraj 70 let od prve ustave in 50 let od začetka veljavnosti člena XIX. Kaj se je v vseh teh letih za Slovence spremenilo na boljše? Politično so še vedno razdrobljeni, kot so bili; na Koroškem so skoraj brez pravic, na Štajerskem životarijo v revščini, na Primorskem so povsod zapostavljeni za Italijani, le na Kranjskem so deloma enakopravni. Še vedno nimajo univerze. V letih 1849–1855 so bila deloma v Ljubljani, deloma v Gradcu slovenska predavanja iz različnih pravoznanstvenih predmetov, potem pa so tudi ta ukinitili in od takrat so bila vsa prizadevanja za slovensko

univerzo brez uspeha. Slovenci pa še vedno nimajo tudi nobene srednje šole. Celo Kranjska s svojimi 490 000 Slovenci nima nobene državne slovenske gimnazije. Ljubljanski škof dr. A. B. Jeglič je moral ustanoviti slovensko gimnazijo s pomočjo ljudstva iz lastnih sredstev. Na Koroškem so Slovenci celo brez slovenskih osnovnih šol. Leta 1861, torej v obdobju pred členom XIX, je bilo na Koroškem 28 slovenskih osnovnih šol; zdaj, ko je člen XIX že sedemdeset let v veljavi, pa so samo še tri! In to kljub temu da na Koroškem živi 100 000 Slovencev. Po nekaterih ocenah celo 120 000. Uradno so jih leta 1910 prešteli seveda samo 82 212; še leta 1910 pa 90 495, leta 1890 101 130, leta 1880 102 252. Vse prošnje in pritožbe nič ne pomagajo. Zdaj noče vlada, potem pa spet nočejo Nemci. Slovenci se sklicujejo na člen XIX, c. kr. deželna šolska uprava odloči proti njim, c. kr. ministrstvo za bogočastje in uk pa potrdi sklep deželne šolske uprave. Slovenci vložijo pritožbe, c. kr. državno sodišče jih sprejme in razglasi odločbe c. kr. ministrstva za protizakonite. Deželna šolska uprava vztraja pri svojem sklepu in c. kr. ministrstvo ga ponovno potrdi.⁸

Na Koroškem slišimo včasih izgovor, da v slovenskih osnovnih šolah tako in tako učijo tak slovenski jezik, da ga Korošci ne razumejo. Ne misli pa se na to, da naj bi se v šolah knjižni jezik učil prav zato, da ga bodo vsi dobro razumeli in obvladali. Mar menijo Korošci, da obvladajo nemščino že kar od rojstva? Če je tako, se zelo motijo. Nemški jezik se je še veliko manj kot slovenski naravno razvil iz ljudske govornice in je „umetno narejen jezik, da bi z njim kot z nekakšno vezjo povezali vse Nemce“. Če se Nemci tega enotnega jezika ni bi učili v šolah, se tudi oni ne bi med seboj razumeli. *Austriacus Observator* pravi čisto pravilno, da „je pri nemških plemenih z uvedbo visokonemškega knjižnega in pogovornega jezika prišlo do mnogo močnejšega ‘samouničenja’“, kot bi ga doživeli Slovenci in tudi slovenski Korošci, če bi se povsem stopili s Hrvati.⁹

Šolstvo je sploh najbolj vidni kazalnik narodnih kulturnih razmer. V deželah, v katerih živijo Slovenci (če izvezemo Istro, kjer prevladuje hrvaški element), je 15 državnih gimnazij in 7 realk. Med gimnazijami je 7 nemških, ena italijanska, ostale pa so večjezične (ena nemško-slovenska, pet slovensko-nemških, ena nemška s slovenskimi in italijanskimi vzporednimi razredi). Med realkami je pet nemških, ena je italijanska in ena slovensko-nemška. Ali je torej tu mogoče govoriti o enakopravnosti? Značilno je na primer tudi, da ima 11 856 Nemcev v Trstu eno državno nemško gimnazijo in eno državno nemško realno, 56 000 Slovencev pa je brez srednje šole in v mestu samem celo brez osnovnih šol.

Seveda bo kdo ugovarjal, da imajo Slovenci vendar samo korist od tega, če se učijo nemško. To je res! Ni pa prav, da se jim nemški jezik na tak način vsiljuje. Nemci bi se morali zavedati, da se bo moč nemške kulture in nemškega jezika vedno uveljavila tudi v svobodni konkurenci. Slovenci se bodo prostovoljno učili nemški jezik, ki se ga pod prisilo učijo le z odporom.

Če pa ga bodo zanemarili, bo to le njim v škodo, Nemcem pa v korist! Sicer pa pravzaprav sploh ne gre za nemščino kot učni predmet, temveč zgolj za nemščino kot učni jezik. Prisilni pouk v nemščini občutijo Slovenci s pravico kot odvečno kulturno kuratelo in kot duševno posilstvo. Ta prisila je tudi s stališča didaktike za Slovence huda krivica. Pomislimo samo, kakšno zapravljanje časa in kakšna izguba kulturnih vrednot, če npr. klasično literaturo spoznavamo samo prek tujega jezika! Pogosto lahko vidimo, kako mora Slovenec pri iskanju besede iz grškega jezikovnega zaklada, ki ustreza kakemu slovenskemu izrazu, ta izraz najprej prevesti v nemščino, ker je grška beseda v njegovem spominu povezana z nemškim izrazom. Zgubijo pa se tudi lepota, odtenki in čustveni izraz, če Slovenec ne skuša podoživljati npr. Homerja v svojem materinem jeziku, temveč v jeziku, ki mu je prav tako tuj in ki mu nikakor ne more vzbuditi takih čustev, kakršna bi sicer lahko v mladem srcu izzvala večno lepa poezija Homerja. Med pevca in dušo se pač vrine gramofon.

Drugi kazalnik narodne enakosti ali neenakosti je uradništvo.

V tem pogledu je npr. stanje uradnikov na Koroškem prav svojevrstno in nemogoče. V statusu političnih uradnikov je bilo leta 1913 186 Nemcev in 14 Slovencev, v pravosodni upravi smo imeli 63 Nemcev in 4 Slovence, pri davčnem uradu 102 Nemca in okrog 8 Slovencev, pri pošti 160 Nemcev in 5 Slovencev, pri državnih železnicah okrog 600 Nemcev in 15 Slovencev.

Na Štajerskem, v Primorju in na Kranjskem je sicer nekoliko bolje, toda signatura je povsod nemška. Na Kranjskem imamo npr. 27 915 Nemcev in 490 978 Slovencev. In kakšen je tu položaj Slovencev? Deželni glavar – Nmec, predsednik sodišča – Nmec, predsednik policije – Nmec, finančni direktor – ni Slovenec, predstojniki okrajev – skoraj brez izjeme Nemci. Seveda bo spet kdo ugovarjal, da skupni interesi države zahtevajo nemški uradni jezik. Nemščino kot uradni jezik morda res, ne pa nemških uradnikov! Pa tudi glede jezika bi morali strogo ločevati: če bi nam bila dana primerna avtonomija, bi za urade, ki nas povezujejo z osrednjimi oblastmi, pač iz praktičnih razlogov bil bolj primeren enoten jezik, čisto avtonomna uprava pa bi lahko brez težav in tudi bolj učinkovito uporabljala jezik naroda. Kakorkoli že, psihološko je vse-kakor velika škoda, da se razvija birokracija, ki je narodu tuja in se ne more vživeti v njegova čustva ter zato misli, da lahko državi najbolje služi s samimi paragrafi in gorami aktov. Nobenega dvoma pa tudi ni, da je nesorazmerno veliko število nemških uradnikov na slovenskem ozemlju velika narodna krivica.

Enako žalostno je tudi v drugih pogledih. Tako je npr. peščica nemških Kočvarjev na Kranjskem dobila svoj mandat in je lahko politično zastopana v državnem zboru, prav tako so dobili po Južni Štajerski razkropljeni Nemci svoj mestni mandat, hkrati pa ima 100 000 Slovencev na Koroškem zaradi resnično schmerlingovske volivne geometrije v državnem zboru samo enega zastopnika, v deželnem pa med 43 man-

dati le dva. Iako moramo res dati prav Hernrittu, da je bil člen XIX samo napotek za neko kasnejše zlato obdobje.

Narodi so nestrpnost čakali na to zlato obdobje prave enakopravnosti, med njimi tudi slovenski narod. Znova in znova so mu obljubljali boljše čase. Narod je verjel in čakal. Ampak med inteligenco je vedno bolj vrelo: Ali naj vedno ostane tako? Ali ne bo nikoli napočila ura odločitve, ko bo rečeno: živeti ali umreti, samo ne več tako životariti?

Ura odločitve je zares prišla. Izbruhnila je svetovna vojna. Vsi so vedeli – ali bolje: čutili, ne da bi vedeli, zakaj –, da se bo iz te vojne rodila nova Avstrija, *Austria nova*. Sedaj ali nikdar! Saj je že desetletja vse priganjalo k odločitvi. Slišati je bilo glasove, da je veliki prestolonaslednik, katerega smrt je bila strahotne predigra vojne, zapustil politični testament, po katerem naj bi postala Avstrija nova svobodna zveza narodov pod žezlom veličastnih Habsburžanov. Richard v. Kralik je postal glasnik te Avstrije nove. „Različnost narodov“ – to je bilo njegovo sporočilo – “ je v resnici pravna osnova naše države, osnova njene energije, princip njenega stremenja. Upravičenost Avstrije, njeno plemstvo, njen pomen, njeno poslanstvo temelji na tem, da ni le narodna država, temveč država narodov . . . Tisti mistični simbol Avstrije *AEIOU*, pomeni ravno to, da je državni princip Avstrije, ki povezuje narode, poslednja in najpomembnejša naloga človeštva . . . Različnost narodov, ras, jezikov je božja volja . . . Vsak narod ima pravico biti ponosen nase prav zato, ker je drugačen, poseben, izrazito individualen . . . Naše prvo kulturno poslanstvo je, da oblikujemo pravni sistem znotraj naše veldržave še bolj dosledno v prid vseh narodnosti, na osnovi vseh zgodovinsko pridobljenih kulturnih stališč . . .”

„Vam, Slovanom in Germanom,
Vam, Madžarom in Romanom,
je v novi Avstriji
dana prosta pot,
da posegate za najvišjimi cilji,
enako vsem bratskim narodom.“¹⁰

Narodi so tem besedam prisluhnil. To je bila Avstrija, na katero so vedno čakali. Tem besedam pa so se kmalu pridružile popolnoma drugačne. Dr. Albert Ritter–Winterstetten je bil pobudnik. Predrzo in naravnost je izjavil, da je vse to govoričenje o večnarodni državi samo posledica „psihoze“. V Avstriji bi se moral uresničiti „nemški centralistični program“, „avstrijske dežele“ bi morale biti „po izključitvi Galicije, Bukovine in Dalmacije“ združene v strnjeno državno enoto, z ustavo, ki je narejena na preizkušnem pruskem vzorcu“. In zakaj? Zadnji in najgloblji razlog je v tem, da se samo tako lahko ohrani nadvlada Nemcev v Avstriji. „Zahodna Avstrija mora do konca ostati enotni zaščitni zid Nemčije na jugovzhodu, kajti v tem je pravzaprav bistvo soudeležbe Nemcev v tej državi.“¹¹

To je velika tragedija Avstrije. Nemški narod tvori v Avstriji samo nekaj več kot tretjino prebivalstva (1910: 35,58 %), zgodovinsko pa je imel hegemonijo.

To hegemonijo si hoče ohraniti tudi v prihodnosti. Pri tem pa ne pomisli, da — kot prof. dr. E. Bernatzik posebno poudarja — „je bil ta položaj nemškega naroda povezan z absolutizmom“ in ga s konstitucionalnimi uredbami ne morejo več obdržati.¹² Nemci se torej morajo odreči ali hegemoniji ali pa liberalni ustavi. Odtod to stalno omahovanje, ki Avstriji preprečuje, da bi dosegla notranji mir. Na koncu seveda zmagava vedno težnja po centralizmu in absolutizmu. Tako je bilo tudi v svetovni vojni.

Toda narodi niso bili več v takem duševnem stanju, da bi se mogli sprijazniti z novim obdobjem nemškega absolutizma. Po vseh teh materialnih in človeških žrtvah so bili bolj kot kdaj prej notranje prepričani, da imajo tudi oni pravico do svobode in svobodnega razvoja v Avstriji in da s tako svobodo in takim razvojem ni združljiva nadaljnja nadvlada Nemcev. Vsepovsod je vrelo, vse je iskalo pravo besedo, pravi cilj. Kralikova *Avstria nova* to ni bila več, saj je tudi Kralik ubiral svojo avstrijsko himno vedno bolj po velikonemško. Željno pričakovana nova Avstrija pa mora biti federacija narodov, habsburška monarhija svobodnih nacionalnih držav. Tedaj je za južne Slovane padla odrešilna beseda „Jugoslavija“ in vsi so takoj vedeli: to je cilj vseh njihovih hrepenenj in želja, ki so jih podzavestno že tako dolgo gojili.

Da, *Jugoslavija!*

II.

Ideje, pravi Gustav Le Bon v svoji nenavadni knjigi, potrebujejo dolgo časa, da prodrejo v ljudsko dušo. Ko pa so se zasidrale v njej, razvijejo „neubranljivo, prav magično moč, kakor da bi v sebi nosile rešitev vseh problemov“. Razlog za to tiči v tem, da so običajno „sinteza“ dolgotrajnih pričakovanj in upov.¹³

Če je torej jugoslovanska ideja v hipu osvojila dušo slovenskega naroda, je morala že dolgo prej v njej tleti. In tako je bilo. Beseda Jugoslavija je resnično samo kratka formula za dolgo in tesnobno hrepenenje našega naroda po svobodi in edinosti. Prej smo hoteli združeno Slovenijo, zdaj hočemo Jugoslavijo.

Ta razvoj je bil nepričakovan, saj je zedinjena Slovenija pomenila samo nacionalno avtonomijo, Jugoslavija pa pomeni tudi lastno državnost. Zato ni čisto neutemeljeno vprašanje: Ali ne bi nacionalna avtonomija popolnoma zadovoljila vseh pravičnih zahtev slovenskega naroda?

V drugačnem času bi bila nacionalna avtonomija prav gotovo željni cilj slovenskega naroda. Leta 1848 in še dolgo časa kasneje je zedinjena Slovenija bila njegov mladostni sen. A časi so se spremenili in spremenili sta se tudi misel in čustvo našega naroda. Razlogov za to je veliko: duševnih in tudi zunanjih, političnih, gospodarskih in splošno kulturnih.

Ni mogoče tajiti, da se je po vsem tistem, kar je naš narod v tej vojni doživel, videl, slišal in prebral, njegova duša Nemcem močno odtujila. Narod ni kriv za to. Ljubezni ni mogoče ukazovati in vse preveč je bilo storjeno, kar ni prav nič vzbujalo ljubezni. Ven-

dar pa nočemo obtoževati, hočemo le razumeti.

Slovenski narod je močno bolelo že to, da so mu med *balkanskimi vojnami* zamerili njegove simpatije do krščanskih držav na Balkanu in dvomili o njegovem patriotizmu. Narod pač ne more vedno čutiti tako, kot čutijo diplomati. Pa tudi ni narod vedno tisti, ki se moti. Naš narod je npr. bil vedno proti zvezi z Italijo. Čutil je, da je prav Italija zakleti sovražnik Avstrije. Diplomacija pa se je kljub temu ob največjih žrtvah zavzemala za to nenaravno zvezo, pogosto prav v škodo Avstriji zvestih prebivalcev ob Jadranu. Slovencev in Hrvatov. Zahvala za to je bila, kot se je izrazil baron Leopold von Chlumecky, „nezaslišano izdajstvo Italije“. „Vsakemu poznavalcu Italije“, tudi pravi Chlumecky, „je moralo že leta biti jasno, da je bila zveza s to državo za nas povsem brez vsebine in nam je nalagala le bremena, Italiji pa je omogočala, da se gospodarsko in vojaško pripravlja na vojno proti monarhiji.“¹⁴ Kar pa zadeva dogodke na Balkanu, bi vendar morali upoštevati, da se je zgodovina našega naroda pisala s krščansko in turško krvjo. Simpatije do balkanskih kristjanov so bile zgolj posledica vseh tistih bolečih spominov, ki so jih stoletja trajajoče muke v času turških vojn zapustile v duši našega naroda. Sicer pa zdaj tudi neki nemški Avstrijec odkrito priznava: „Simpatija do krščanskih držav Balkana je vseskozi prevzemala krščanske dežele zahoda. Navkljub vsem nasprotnim argumentom poklicnih diplomatov, ki so se bali za evropsko ravnotežje, je narod v svojem neizumetničenem čutenju na razvoj dogodkov gledal kot na nadaljevanje in dovršitev zmage nad Turki pri Dunaju... Želel si je takrat, da bi pometli /Bolgari/ še zadnje ostanke turške vladavine z evropskih tal in kot zmagovalci vkorakali v osvobojeno Hagio Sofio v Konstantinoplu.“¹⁵

Toda *srbofilstvo* v času po balkanskih vojnah!

Nikoli se ni prav dobro vedelo, kako je bilo s to rečjo. Je šlo samo za slavofilske simpatije, ki jih med sorodnimi narodi prav lahko razumemo, ali pa res za politično rovarjenje? In kdo je pravzaprav rovaril? Govorilo se je o posameznih študentih in intelektualcih. Seveda! Povsod, kjer sanjajo ljudje o svobodi, lahko srečamo študente in fantaste. Pomislimo samo na osvobodilne vojne Grkov, na Dunaj v letu 1848, na zgodovino ruskega nihilizma itd. Povsod so bili študentje in fantasti v prvih vrstah. Na žalost je še posebno v našem času moralna zmeda v političnih rečeh — ne brez velike krivde visoke politike — postala tako velika, da mnogi ne vedo več, kaj je prav in kaj ni. Ljudje kot Casement so za enega veleizdajalca, za drugega pa mučeniki! Kakorkoli že, obsojeni naj bodo, obsojeni naj bodo vsi, ki so krivi, ne pa tisti, ki niso krivi! In tukaj lahko mirno rečemo: Ali so srbofilili v političnem smislu obstajali ali ne — svetovna vojna jih je nekaj vsekakor izvrgla —, slovenski narod s tem ni imel nobenega opravka. Po moralnih zakonih našega katoliškega naroda je vsaka izdaja greh in vsaka veleizdaja zločin. In da bi nekdo svojega cesarja izdal zaradi kralja Petra, tega naš narod pač nikakor ne more razumeti!

Druga stvar, ki je naš narod globoko prizadela, so bili žalostni dogodki že takoj na začetku vojne. Prepuštimo besedo nepristranski priči! "Po vsej svoji naravi" — pravi *Observator Austriacus* — „je postavila sedanja svetovna vojna prav zvestobo južnih Slovanov na hudo preizkušnjo; srbski del te preizkušnje resda ni povsem dobro preстал, sijajno pa sta jo prestala slovenski in hrvatski narod. Maloštevne izjeme, ki jih je bilo najti v liberalni inteligenci in zapeljani mladini, je treba v glavnem pripisati nesposobnosti vladnih organov, ki so te reči pogosto prav izzivali in pred vojno marsikdaj dobrohotno protežirali. Na pobudo določenih protirimskih krogov in ob izredno sovražnih okoliščinah izvedena aretacija približno dvajsetih cesarju vse-skozi zvestih slovenskih duhovnikov, ki so jih potem — razen morda enega — morali izpustiti, ker jim niso mogli očitati prav nobenega kaznivega dejanja, je bil eden najbolj nesprennih ukrepov avstrijske birokracije, ki se je pustila popolnoma okužiti s splošnim „špijonitismom“, potem pa ni zbrala poguma, da bi tako kot oblasti v Nemčiji in na Ogrskem z enako energijo ukrepala proti ovaduhom.“¹⁶

Žal, naš narod pozna može, ki so mu to storili, in ve, da so na vplivnih političnih položajih; zato nima več nobenega zaupanja.

Tretja točka so nenavadne okoliščine same vojne, ki se jih je mimogrede dotaknil že *Austriacus Observator*. Nihče ne bo mogel našemu narodu očitati, da v tej strašni vojni ni do kraja in hrabro izpolnil svoje dolžnosti. Žrtev je počasi že preveč in naš narod je v resni nevarnosti, da izkrvavi. Izpolnjevanja njegove dolžnosti pa mu zares niso ravno olajšali. Že pred vojno je neki nemški državnik govoril o prihodnjem spopadu med germanstvom in slovanstvom. Med vojno smo lahko v dnevnem časopisu in v resnih znanstvenih razpravah vedno znova brali, da je sedanja vojna „nemška vojna“. „To je v pravem pomenu besede nemška vojna“, je vzkliknil neki nemški mislec.¹⁷ To je seveda že Naumann obsodil kot „napako“. „Če je to nemška vojna,“ je rekel, „se ne smemo pritoževati, če nanjo v Pragi in Zagrebu tako tudi gledajo. . . Nikakor ne smemo pozabiti, da imajo tudi naši negermanski zavezniki življenjsko kri in hočejo vedeti, za kaj so pripravljene umreti.“¹⁸ Kljub temu je slovenski narod moral v različnih oblikah na lastni koži izkusiti, kako se je nemštvo polastilo vojne.

„Za Nemce“, pravi že večkrat omenjeni *Observator Austriacus*, „res ni bilo težko, da ostanejo lojalni v vojni, v kateri se ob strani Nemčije borijo hkrati tudi za obstoj in prihodnost celotnega nemštva.“¹⁹ Tudi slovenski narod ni v svoji zvestobi niti za trenutek omahoval, toda spričo vseh teh grenkih izkušenj se je v njegovo dušo prikradla nekaj trpkega. Pojavila se je nenavadna odtujenost, nekakšna jeza, ki ni bila naperjena proti nemškemu narodu, ampak proti nemštvu, kakršno se je kazalo našemu narodu med to vojno. Pod temi pogoji mu je ideja združene Slovenije v skupni državi z Nemci postala tako tuja, da je izgubila vso privlačnost. In ko se je zaslíhal klic „Jugoslavija“, so vsi takoj vedeli: da, Jugoslavija!

Tu gre za duševne momente, za imponderabilije,

ki se ne dajo tehtati, imajo pa veliko moč. Temu so se pridružili še drugi dejavniki, katerih resničnost je bolj vidna in oprijemljiva.

Naš narod je v tej vojni prišel do spoznanja, ki ga je v prejšnjih časih s potrpežljivo vdanostjo odriaval, kadar mu je hotelo prodreti v zavest — namreč do spoznanja, da od tako imenovane narodne avtonomije ne more ničesar pričakovati.

Slovenski narod ne filozofira, ima pa močan čut za realnost. Če sledimo toku njegovih misli, bomo odkrili dva premisleka, ki se glasita približno tako:

Prvič: Med vojno se je jasno pokazalo, da vodilni Nemci v Avstriji sploh nočejo prave narodne avtonomije slovenskega naroda. Kar nam bi radi ponudili, bi bila kvečjemu navidezna avtonomija. Kakšno korist bi imeli od nje? S svojimi mrtvimi paragrafi bi nam samo zastirala pogled na živo resničnost.

Drugič: Če bo prišlo do nastanka Osrednje Evrope, se manjši narodi tako ali tako ne bodo mogli uveljaviti. Mogočna gospodarska dejavnost Nemčije z vsem, kar takšno dejavnost spremlja, bo porušila vse, kar ne stoji na lastnih trdnih temeljih in ni državno organizirano. Slovenski narod bo zato enostavno po-teptan, če se ne bo naslonil na močnejši narod z lastno državnostjo. Mora se torej sprijazniti z usodo, da izgine v nemštvu, ali pa si prizadevati za priključitev bratskemu narodu Hrvatov in Srbov — v Jugoslaviji.

Če dobro premislimo, teh razmišljanj ne bomo mogli zavrniti. Razumeli bomo tudi globoko resnost jugoslovanske ideje. Jugoslavija pač za slovenski narod ne pomeni nič drugega kot *biti ali ne biti*.

Kar zadeva *prvo* točko, je treba reči, da so nemški narodni dnevi kasneje, žal, v polni meri potrdili domneve slovenskega naroda. Vnovič, ne želimo obsojati, poskušamo samo razumeti. Dejstvo je torej, da Nemci sicer na Češkem, kjer gre za nemške interese, zahtevajo nemško Češko ali vsaj narodno razdelitev na okrožja, da pa v južnih deželah nočejo dopustiti niti narodne razdelitve na okrožja, kaj šele avtonomije.²⁰

Sicer pa že znane „nemške zahteve“ dovolj jasno kažejo, da se Nemci nikakor niso pripravljene odrediti svoji vodilni vlogi v Avstriji.

O zahtevi po *nemškem državnem jeziku* ni treba veliko govoriti. Nemški jezik se že zdaj uporablja v državnem svetu, pri centralni upravi, v vojski, tako da je tisto, kar Nemci zahtevajo, pač tako imenovani „politični državni jezik“, tj. državni jezik „kot izraz politične nadvlade“ Nemcev nad ostalimi narodi.²¹

Ta želja po nadvladi se jasno kaže v zahtevi po *odcepitvi Galicije* (po linškem programu tudi Dalmacije in Bukovine) od Avstrije. Dr. A. Ritter-Winterstetten povsem odkrito priznava, da je ta zahteva gospodarsko „napačna“, da pa mora „odločiti politično stališče, saj iz njega izhajajo veliko večje posledice.“²² Nemci bi si namreč na ta način zagotovili večino in s tem za vedno tudi vodstvo, ki ga že zdaj kot manjšina zahtevajo zase.

Nič bolj tolažilna ni za slovenski narod tretja zahteva: „*prost dostop do Jadrana*. Zanimivo je vse-kakor, kar je pisal graški Tagespost ob priliki graškega narodnega dneva, namreč da mora dostop do Jadrana

„ostati državi, Nemcem ohranjen ali bolje rečeno, da mora biti izborjen in zavarovan“.²³ V tem stavku nas presenečata kar dve stvari. Prvič, nenavadno enačenje države z Nemci. To enačenje je v zadnjem času zelo razširjeno. Nič ni namreč bolj enostavno, kot če lastne zahteve izdajajo za državne interese. Dunajski sklep je v tem veliko bolj pošten, ko preprosto pravi: „Na jugu mora ostati dostop do Jadrana za nemštvo prost“.²⁴ Potem pa sledi čudna izjava: Dostop do Jadrana mora biti „ohranjen ali – bolje rečeno – izborjen in zavarovan“. Gotovo nočejo trditi, da je bil dostop do Jadrana doslej Avstriji zaprt. Če naj bi si ga zdaj vseeno šele „izborili“, Slovenci prav dobro vedo, kaj to zanje pomeni. Odveč je, da Tagespost na primerih razlaga, kako naj bi se to zgodilo: V Gorici bi morali naseliti Nemce, na jugu, posebno ob železnicah in v Trstu, bi morali „z vsemi sredstvi“ podpirati nemštvo.²⁵

Tako je torej povsem jasno, da nadvlada enega dela ni združljiva z resnično avtonomijo drugega dela. Gospodstvo Nemcev lahko za naš narod pomeni samo služabništvo.

Upanja za pravo avtonomijo so še toliko slabša, ker očitno tudi vlada podpira nemška prizadevanja. Seveda „v državnem interesu“! Mimogrede naj citiram pripombo Richarda Charmatza, ki omenja nekega avstrijskega državnika. Maksima le-tega je namreč bila: „Država mora živeti.“ Mera svobode, pravic, priznanih zahtev naj bi se ravnala po potrebah države. „Ta nazor“, pripominja Charmatz, „lahko mnogo dopušča in mnogo odvzame, odvisno od tega, kakšno predstavo o državi pač imamo; odvisno od tega, kdo odloča, kaj je potrebno – nekdo, ki ima zastarele, recimo birokratsko-meternichovske nazore, ali pa sodoben človek, ki mu je ljudstvo blizu.“²⁶ Vsekakor je birokratski centralizem mnogo bolj udoben kot daljnovidna ljudska politika. Zato lahko slovenski narod od vlade pričakuje le navidezno avtonomijo. Moderna država že sama po sebi teži k centralizmu. Če v njej prevladuje en narod, ga poskuša v interesu enotnosti kot državni narod še okrepiti, drugim narodom pa postavlja kolikor mogoče ozke meje. Iz vojaških razlogov, iz razlogov, ki jih narekujeta uprava in promet, ter iz nešteto drugih razlogov uporablja predvsem jezik vladajočega naroda in ga skuša uveljaviti kot državni jezik. Ker v vladajočem narodu vidi tudi „ohranjevalca države“, si svoje uradnike najraje poišče iz njegovih vrst. Tako se centralizem razširja na vedno več področij. Vzemimo, da so ta „državni narod“ Nemci. Centralizem bo tedaj deloval kot „nemški centralizem“. (Izraz izvira od Winterstettna, ki „nemškemu centralizmu“ vodstva vojske pripisuje vse velike uspehe v tej vojni.²⁷) Nemški jezik in nemški uradniki bodo njegov ideal. Z nemškimi uradniki pridejo nemške družine, nemške družine hočejo nemške šole, nemške šole z vsemi sredstvi privablajo otroke – in tako prihaja do vedno večjega in večjega ponemčevanja, navkljub vsaki navidezni nacionalni avtonomiji.

Zdi se, da pomeni narodna avtonomija v razmerah našega časa za majhen narod, kakršen so Slovenci, res samo počasno umiranje. Če se torej slovenski narod

ne opre na Hrvate in Srbe v avstrijski monarhiji in če si skupaj z njimi ne zgradi lastne državnosti, ga v ne tako daljni prihodnosti gotovo čaka narodna smrt.

To postane še bolj jasno, če si ogledamo drugo točko, gospodarsko „Osrednjo Evropo“.

Česar se naš narod bolj v svojih slutnjah kot zavestno boji, nam s presenetljivo odkritostjo in jasnostjo predoča Friedrich Naumann v svojem klasičnem delu „Mitteleuropa“.²⁸

Naumann odkrito priznava, da si na čustveni ravni „kljub sovražnim parolam vojne“ ne bi bilo tako težko predstavljati „trajne zveze z angleško velesilo“ . . . „Toda – in ta toda je odločilen – nas privlači na osnovi naše moči in naših doživetij veliko večji cilj: da bi sami postali središče.“ Za to je potrebna „priključitev drugih srednjeevropskih držav in narodov“.²⁹ „Ti pa, razen nemških sonarodnjakov, ki živijo v Avstriji in na Ogrskem, niso sami neposredno zainteresirani za to, da bi prav mi Nemci sedeli za krmilom svetovne pogodovine. Od njih ne moremo zahtevati, da delijo naše zgodovinske občutke, kajti v njihovih prsih bije srce, ki je drugega rodu in iz druge snovi. Iz svojega zornega kota si postavljajo vprašanje, ali se v izbiri med nemškim, ruskim in angleškim vodstvom hočejo odločiti za priključitev k nemški svetovni zvezi ali proti njej . . .“ Toda „morajo se odločiti“ . . . „To je huda nuja, težka usoda, je pa neizprosna zahteva časa, kategorični imperativ razvoja človeštva.“ Tu „ne pomaga nobeno upiranje in jadikovanje . . . svetovna parola je izdana in treba ji je slediti“.³⁰ Seveda se bodo narodi osrednje Evrope lahko odločili samo za nemško svetovno zvezo.

Kakšne posledice bo to imelo?

Nemški narod bo osrednji narod, vsi ostali narodi osrednje Evrope pa bodo „narodi trabanti“; Nemčija bo sončna država, vse druge države osrednje Evrope pa „države planeti“.³¹ Osrednja Evropa „bo v svojem jedru nemška, sama od sebe bo uporabljala nemščino kot svetovni in posredovalni jezik“.³²

Če ta „morajo“, ki ga Naumann nalaga narodom osrednje Evrope, priznavamo ali ne – nikomur ni treba morati, pravi Nathan Modri –, brez dvoma je Naumann idejo osrednje Evrope, ki jo ima toliko Nemcev pred očmi, jasno začrtal. Res govori tudi o „popustljivosti in upogljivosti“ nasproti zavezniškim narodom in soudeleženiim jezikom sosedov³³, vendar so to gotovo le prijazne besede moža, ki tudi o „nemški vojni“ noče ničesar slišati, ker bi ta izraz lahko prizadel druge narode, a je kljub temu posvetil celo knjigo mogočnim ciljem te vojne. Popolnoma izključeno je, da bi se majhni narodi, ki niso združeni v državi, lahko kakorkoli uveljavili v tako orjaški organizaciji nemškega kapitalizma. Naumann sam pravi: „To je boleče, toda takšna je volja svetovne pogodovine: mala politična podjetja potrebujejo oporo.“³⁴ Če to velja za samostojne manjše državne narode in narodne države, velja še toliko bolj za majhen narod, ki ni združen v državi in ki je na svojo nesrečo poleg tega napoti „srednjeevropski naddržavi“³⁵. Pot do Trsta vodi skozi slovenske dežele, pa tudi Trst sam leži na slovenskem območju. In Naumann sam izrecno pou-

darja, da so „vsi nemški načrti proti Turkom brez Trsta in Reke brez vrednosti“.³⁶ Tako je torej Jugoslavija za slovenski narod eden najosnovnejših življenjskih pogojev. Slovenski narod se mora na nekoga nasloniti. Če noče pri tej naslonitvi izginiti v nemštvu, se ne more nasloniti na nikogar drugega kot na Jugoslavijo, in ta naslonitev mora biti nacionalna, gospodarska in politična.

Seveda bi se lahko našel kdo, ki se ne boji, da bo ideja osrednje Evrope uresničena po Naumannovem načrtu. Rekel bi, da osrednja Evropa, kot jo razume Naumann, kaže vse preveč znakov samovoljnega imperializma, ki si ga vsaj brez gospodarskega zatiranja nemških narodov komaj lahko predstavljamo; ni pa mogoče pričakovati, da bodo narodi po vseh žrtvah v tej strašni vojni pripravljeni sprejeti tako zatiranje. Ni naša naloga, da bi presojali vse možnosti, skušati hočemo le psihološko razumeti jugoslovansko idejo. Vendar pa tudi optimisti ne bodo mogli zanikati, da bo vsaj *gospodarski pritisk* Nemčije proti jugu in vzhodu po tej vojni neprimerno močnejši, kot je bil doslej. Že doslej pa je industrializacija v naših deželah pomenila germanizacijo. Kjer so nastala nemška gospodarska središča, od tam se je tudi nemštvo hitro in učinkovito širilo. Precejšen del naših industrijskih mest že zdaj leži na področju, kjer vlada nemški kapital. Zato mislimo, da se naš narod ne moti v svojem občutku, če s te strani pričakuje najhujše za svoj obstoj. Seveda ni lahko razkriti vseh odvisnosti med gospodarsko politiko države in nacionalnim napredkom ali nazadovanjem narodov, vendar pa je kljub temu jasno, da bo za slovenski narod v lastni nacionalni državi Jugoslaviji veliko lažje okrepiti in dvigniti nacionalno industrijo in se postaviti po robu vplivom tuje industrije. Jugoslavija je zato za slovenski narod preprost postulat samoohranitve.

Za višje kroge naroda, za inteligenco, je Jugoslavija hkrati tudi postulat idealnih gonilnih sil slovenskega naroda. Vedno bolj se kaže, da brez združenja z drugimi južnimi Slovani prava *nacionalna kultura* ni možna. Z Jugoslavijo dobijo Slovenci hkrati tudi jugoslovansko univerzo v Zagrebu in jugoslovansko znanstveno akademijo. S Hrvati in Srbi si lahko izberejo tudi skupni jezik za znanstvena dela. Nekaj čisto drugega je znanstveno delovanje za enoten narod, ki šteje šest, morda celo deset milijonov ljudi, kot pa za narod, katerega poldrugi milijon ljudi živi vrh vsega še razstreseno po različnih krajih. Doslej so morali veliki Slovenci (Kopitar, Miklošič itd.) uporabljati nemški jezik. S tem so sicer ponesli slovenska imena v širni svet, nacionalna kultura pa je trpela škodo. Jugoslavija bi združila vse sile in jih uporabila za gradnjo domače nacionalne kulture, ki bi lahko dvignila lastni narod in hkrati izzvala spoštovanje drugih narodov. Za može, ki stremijo k najvišjim idealom, pomeni Jugoslavija hkrati tudi zlato vez, ki bi vzhodne slovenske narode lahko spet združila z zahodno *cerkvijo*.

Tako je Jugoslavija za slovenski narod simbol vsega, po čemer hrepeni in česar si želi. Morda vzbujata to dejstvo zgolj pomilovalni nasmešek, potrebno pa je le, da ga poskušamo razumeti, če nočemo poštenemu in

zvestemu narodu storiti hude krivice.

Jezuit Taparelli, brat italijanskega državnika Massimo d'Azeglia, je napisal lepo razpravo o narodu.³⁷ Medtem ko se je njegov brat z vsemi sredstvi boril za združeno Italijo, je jezuit stal na trdnih temeljih prava. Toda tudi on je odkrito priznaval, da je ideja neodvisnega naroda nekaj velikega in da z vso pravico spodbuja srca tistih, ki so tega bogastva deležni, tisti pa, ki jim je bilo vzeto ali pridržano, se s hrepenenjem ozirajo po njem.³⁸ Nacionalno enotnost hoče narava sama.³⁹ Seveda pa morajo biti pravice in dolžnosti naroda med seboj usklajene. V vseh naključnostih in preobratih v življenju naroda mora biti pravo nespremenljiva konstanta, večna stalnica.⁴⁰

III.

Toda — ali ne nasprotuje Jugoslavija prav tej trdni normi prava, ki mora biti po Taparellijevi izjavi konstanta v vseh narodnostnih vprašanjih? Ni Jugoslavija že sama po sebi nezdržljiva z avstrijsko državno idejo, in niso jugoslovanske zahteve same zato protidržavne in državi sovražne?

Na ta ugovor moramo odgovoriti predvsem s to enostavno resnico: Slovenski narod ne občuti, da bi njegova razmišljanja bila protidržavna, in tudi slovenska duhovščina, ki v tem vprašanju misli enako kot njen narod, ne čuti tega.

Da bi torej to točko povsem razjasnili, naj že na začetku nedvoumno povemo, da želje slovenskega naroda prav gotovo nikoli niso bile usmerjene na državo zunaj habsburške monarhije, pa tudi še danes niso. Če bi kdo trdil kaj drugega, bi to bilo nesramno klevetanje.

Pripravljen imajo seveda tudi ugovor, da slovenski narod teži za ustanovitvijo Jugoslavije, prav to pa je tudi *antanta* sprejela v svoj program. Kakor da bi Jugoslavija antante bila Jugoslavija majniške deklaracije! Le kako morejo — da uporabimo besede Kanta — argumentirati s tako očitno logiko videza? Antanta hoče jugoslovansko državo pod dinastijo Karađorđević, naš narod pa hoče Jugoslavijo pod habsburško dinastijo. Antanta hoče Jugoslavijo zunaj monarhije in proti njej, naš narod pa hoče Jugoslavijo v monarhiji in z njo. Antanta je bila dovolj pametna, da je razumela globoko hrepenenje južnih Slovanov po enotnosti in svobodi in da je svojo politiko temu prilagodila, medtem ko pri nas menijo, da zadoščajo policijski ukrepi in šikane. Le zla volja ali pa popolno pomanjkanje psihologije lahko razloži take čudne očitke. So mar tudi tisti Avstrijci že kar veleizdajalci, ki vidijo nujnost nastanka jugoslovanske države in to tudi odkrito priznavajo? Npr. *Austriacus Observator*, L. von Chlumecy? Ali je veleizdaja, kar je kratko in jedrnat izjavil Chlumecy v *Osterreichische Rundschau*: „Še enkrat, zagotovo poslednjikrat, nam usoda daje možnost, da vzamemo združenje vseh južnih Slovanov v svoje roke, da storimo delo neznansko velikega kulturnega in nacionalnega pomena in da s tem, da delamo v dobro milijonov, podpiramo tudi politične in narodnogospodarske interese drugih narodov Avstrije. Svo-

bodno, združeno južno slovanstvo bo vstalo in mora vstati iz te vojne, vprašanje je le, ali z Avstrijo ali proti njej, s Habsburžani ali proti njim. V prvem primeru bi se dvignili v nove višine, v drugem pa bi zapečatili svojo usodo."⁴¹

Kako zelo so grajali in celo zmerjali *obnašanje ljubljanskega knezoškofa* dr. A.B. Jegliča! Pa vendar ga je le vzoren patriotizem, povišan z blagoslovom vere, pripeljal do odločitve, da se postavi na čelo jugoslovanskega gibanja. Škof ni hotel ravnodušno stati ob strani, ko je njegov narod šel nasproti tako velikim preizkušnjam in nevarnostim. V težkih urah, za katere je vedel, da čakajo njegov narod, mu je hotel biti zvest vodnik, hotel ga je s svojim zgledom učiti, kako postavljati pravične zahteve, ne da bi storili krivico. Še posebno pa je hotel obvarovati svoj narod pred tem, da bi ga s sumničeni ali pa s hujskanjem s te ali one strani spravili s prave poti na krivo pot. Bal se je, da bi narod napačno razumel brezbržno ravnodušnost v tako pomembni zadevi, bal se je, da bi narod prislunil zapeljivcem ali pa zaradi šikan posegel po protizakonitih sredstvih za doseg tistega, kar mu kljub vsej upravičenosti zahtev načelno in vztrajno odklanjajo. Knezoškof je zato svečano izjavil, da je njegov podpis pod majniško deklaracijo protest proti vsem poskusom antante in brezvestnih emigrantov, ki bi radi južne Slovane odvrnili od dedne habsburške dinastije, pa tudi protest proti vsej krivici, ki se dela cesarju zvestemu slovenskemu narodu še celo v teh resnih in hudih časih. Le popolno nepoznavanje razmer ali pa nesramna hudobija lahko razloži dvome o zvestobi ljubljanskega knezoškofa, saj je dobro znano, s kakšno ljubeznijo in s kakšnim spoštovanjem je knezoškof Jeglič privržen najvišji cesarski hiši in kako rad, pogosto in vedno globoko ganjen govori svojemu narodu o cesarju Karlu in cesarici Citi ter ljubem prestolonasledniku.

Če torej slovenskemu narodu očitajo srbofilske tendence v protidržavnem smislu, so to sumničenja, ki so povsem brez osnove in vseskozi krivična. Tudi če so se nekateri med vojno pregrešili proti poslušnosti in tudi proti zvestobi, morda celo težko pregrešili, so to le žalostne izjeme, ki jih povrh vsega verjetno ne bi tako hudo obsodili, če bi poznali vse okoliščine. Upoštevajmo vendar tudi tiste še številnejše primere pravega mučeništva, ki so ga morali prestajati slovenski soldati v Rusiji zaradi zvestobe dinastiji, mučeništva, ki so ga junaško prestali zvesti celo do groba!

Je morda jugoslovanska ideja državi sovražna zato, ker zahteva za južne Slovane *lastno državnost* znotraj monarhije?

Ta očitek bi lahko zadeval samo Slovence, kajti Hrvati imajo svojo zgodovinsko potrjeno državno pravico in kot so po lastni volji sklenili pogodbo z Ogrsko, lahko ob upoštevanju predpisanega roka iz nje tudi prostovoljno izstopijo. *Austriacus Observator* tudi resnično govori samo o Slovencih. Jugoslavija — tako pravi — mora nastati, toda Slovenci naj se ji odrečejo. Slovenci naj se v interesu Nemcev in južnih Slovanov žrtvujejo in ostanejo pri nemških alpskih deželah, ki pa se bodo seveda povezale in si z enotno jezikovno zakonodajo za večno zagotovile svoj nemški

značaj. Tako bi Nemci „prek Slovencev obdržali direktno zvezo z južnimi Slovani in si s tem tudi nacionalno in politično še bolj zagotovili gospodarski dostop na Balkan“.⁴² Moramo priznati, da slovenski narod kljub svoji veliki pripravljenosti na žrtve nima nobenega razumevanja za to, da se od njega pričakuje takšno samouničenje. Hoče pač živeti kot vse živo na tem svetu, a za narode ni življenja po smrti.

Slovenski narod teži po ustanovitvi Jugoslavije prav zato, da bi si zagotovil svoj obstoj, in tudi pri tem se ne zaveda nobene krivde. Do današnjih dni je slovenski narod poznal eno samo državo, državo Avstro-Ogrsko. Monarhija je bila njegova država. Slovenski jezik je poznal le eno samo besedo za državo in monarhijo. V zadnjem času pa se je to spremenilo. Narod se je naučil razlikovati — bil je to trd pouk, ki so ga med vojno poleg njega dobili tudi drugi avstrijski narodi od države Ogrov. Če torej ni veleizdaja, da so si Ogrji zgradili lastno državo v državi, to je v monarhiji, zakaj naj bi potem bila veleizdaja — tako premišljuje naš narod —, če si skupaj s Hrvati in Srbi prav tako prizadeva za lastno državnost znotraj monarhije? Na vulgare pomisleke ima pripravljene tudi vulgarne odgovore. Če mu rečejo, da Hrvati in Srbi lahko imajo Jugoslavijo, da pa ni niti misliti na priključitev slovenskih dežel k Jugoslaviji, jim odgovarja: Zakaj pa ne? Če Nemci v linškem programu predrzno zahtevajo, naj se Galicija (ali tudi Dalmacija in Bukovina) odcepi od Avstrije in v tem tudi na višjih mestih ne vidijo nič protidržavnega, je popolnoma nejasno, zakaj naj bi prav odcepitev slovenskih dežel bila protidržavna. Pravijo: s tem bi bila nemštvu zaprta pot do Jadrana. Kako to? Kaj je to nemštvo? Nemški narod? Če ima nemška država prek treh, štirih monarhij odprto pot do Male Azije, vendar ne morejo resno trditi, da si v habsburški monarhiji ne bi mogli utreti poti do Jadrana, ki bi bila kljub jugoslovanski državnosti odprta za vse narode Avstrije! Ali pa mogoče z nemštvom mislijo ponemčevalne tendence? V tem primeru bi morali najprej utemeljiti, zakaj naj bi bila dolžnost slovenskega naroda, da se nemštvu na ljubo odpove svoji nacionalni samobitnosti.

Če vse v miru premislimo, moramo tudi tu slovenskemu narodu dati prav, kljub njegovi enostavni državnosti.

Kdor vsaj površno pozna zgodovino monarhije, prav dobro ve, da oblikovanje te čudovite tvorbe še zdaleč ni dokončano. Za dežele, zastopane v državnem zboru, je to v praznični obliki potrdil sam cesar v svojem prvem prestolnem govoru, za celoto pa to dokazuje *zgodovina ustave* od leta 1848 do danes. Podučimo se lahko tudi v lepi Charmatzovi knjižici *Notranja zgodovina Avstrije od 1848 do 1907*⁴³. Njen prvi del ima pomenljiv naslov: *Nadvlada Nemcev*; drugi del: *Borba narodov*. V prvem beremo, da monarhija sploh ni bila od začetka predestinirana za dualizem. Cesar Franc Jožef je namreč še leta 1848 in dolgo potem imel pred očmi enotno, bodisi centralistično bodisi federativno monarhijo. Zato je 4. marca 1849 razpustil državni zbor v Kromerizu z namenom, da bi združil „vse dežele in plemena monarhije v veliko

državno telo". Potem pa je sledila ustava za ustavo. Enkrat je bila centralistična, drugič federalistična, potem pa spet mešanica obeh. Tako je l. 1860 absolutistični dobi sledila oktobrska diploma. „Oktobrska diploma“, pravi Charmatz, „je pomenila važno koncepcijo federalizmu. Prekinila je s centralističnim sistemom, ki se je opiral na Nemce . . . hud udarec za prej vsemogočno birokracijo“ (45). Vendar je že l. 1861 sledil februarški patent, napisan v povsem drugačnem duhu, ki mu ga je vdihnil Schmerling, „oče ustave“ (50). Schmerling „je z dušo in telesom pripadal nemškemu centralizmu, ki so svoj ideal videli v strogi vsedržavni organizaciji in nadvladi nemštva“ (49). Bil je „vse preveč birokrat, da bi lahko razumel raznoliko življenje in spremenljive življenjske potrebe“ (49). Delo Schmerlinga je „charta nemškega centralizma“ (50) s provincah“ (51). Toda „krivica se ne obnese, ne prinaša blagoslova“, pravi Charmatz (51). Slovanski narodi so se počutili preveč zapostavljeni – od tod boj, posebno za češko državno pravico (55). Takrat je cesar pristal na to, da se pusti kronati za češkega kralja. L. 1865 je bila tudi ta ustava sistirana. „Velikoavstrijski centralizem je pri kroni padel v nemilost“ (65). Že l. 1867 je dualizem prinesel „obsodbo stare cesarske države“ (74). Avstrija in Ogrska sta z dualistično organizacijo cesarstva postali dve državi, ki sta le navzven tvorili enoto (78). Cena dualizma so bili temeljni državni zakoni (81). Tako je nastala ustava z dne 21. decembra 1867, ki je še danes v veljavi (81).

Če si predočimo ta razvoj z vsemi njegovimi nihaji in spremembami, resnično ne dobimo vtisa, da bi prav ustava iz l. 1867 lahko zase uveljavljala pravico večne trajnosti. Posebno značilna za vso to dobo je politika nemštva. Namci so bili za ustavo, saj je prav nemški liberalizem proklamiral svobodo. Niso pa se hoteli odpovedati nadvladi; in ta je bila povezana z absolutizmom in centralizmom. Zato tudi njihovo stalno tehtanje: svoboda, da, ampak samo do takšne mere, da je združljiva z njihovim vodilnim položajem. Ker pa ta v resnici ni bil združljiv s pravo svobodo narodov, so težili k absolutizmu in birokratizmu. To jih je spravilo tudi z dualizmom. Dualizem je sicer omejil njihovo gospostvo na tostransko polovico, toda vsaj tukaj jim je po njihovem mnenju dokončno zagotavljal hegemonijo. A sedanja situacija nikakor ne more biti dokončna. Nenemški narodi, vsaj slovanski, se s to situacijo ne bodo mogli nikakor in nikoli sprizniti. Če gre Nemcem res za svobodo, naj ne preprečujejo njenih posledic! Sicer pa ima tudi zgodovinski razvoj svojo logiko. Zaman se bodo upirali težnjam narodov po svobodi – zgodovinar, ki bo nadaljeval delo Charmatza, ne bo mogel drugače, kot da tretjemu delu da naslov Zmaga narodov.

Tako gotovo, kot je namreč ustava le oblika, v kateri hoče država na najboljši način izpolnjevati svoj namen, in tako gotovo kot *namen države* ni tiranija, temveč korist celote – tako gotovo imajo tudi narodi pravico do ustave, ki zagotavlja skupni blagor. Če je torej jasno, da lahko monarhija, v kateri živijo različni narodi raznoliko življenje, zadovoljuje vse upravičene zahteve samo s *federativno ureditvijo*, je nujno potreb-

no, da država opusti zastarele oblike in se ustrezno preuredi.

Naj nam ne pridejo s „krščanskim državnim pravom“ – kakor da bi obstajalo krščansko državno pravo, ki se je opredelilo za neko določeno državno obliko. Že sveti *Tomaž Akvinski* je z globoko pronicljivostjo duha opozoril na relativnost vsakega pravnega razvoja.⁴⁴ Celo na področju naravnega prava lahko odkrijemo določen razvoj. Še toliko bolj so pozitivne pravne institucije podvržene spremembam. Povezane so tako z vsakokratnim stanjem človekovega spoznanja in kulture kot tudi z najrazličnejšimi gospodarskimi in drugimi razmerami. Kar bi v nekem obdobju bilo prevratniško delovanje, je v drugačnem obdobju samoumevna pravica vseh. Ni narobe, če se včasih spomnimo na tlačanstvo in na novodobno svobodo ljudstva. V prejšnjih časih se niti niso zavedali, da je osebna svoboda tako veliko bogastvo, medtem ko se danes ne moremo več zživeti v tiste fevdalne čase in bi vsako osebno nesvobodo občutili kot nekaj neznosnega. Drugačni časi, drugačne navade; drugačni časi, drugačne težnje; drugačni časi, drugačne socialne oblike. Država je sicer naravno smotno združenje, toda njena oblika je zgodovinska tvorba, ki se lahko spremeni in tudi mora spremeniti s spremenjenimi razmerami. Zato je tudi katoliška cerkev daleč od tega, da bi sankcionirala kako obliko vladanja kot nekaj nespremenljivega ali absolutnega. Veliki papež in nič manjši državnik *Leon XIII.* modro pravi: „Katoliški nauk sam po sebi ne zavrača nobene od različnih oblik vladavine . . . Vsaka je dobra, če je le sposobna težiti naravnost k cilju, tj. k splošni blaginji, zaradi katere je tudi postavljena socialna avtoriteta. Prednost pa lahko damo tej ali oni ureditvi, pač odvisno od tega, katera je bolj primerna značaju in običajem tega ali onega naroda. A nobena ureditev ni tako dokončna, da bi morala ostati večno nespremenjena. Dejstvo je, zgodovinsko stokrat izpričano, da povzroča čas, ta veliki preoblikovalec vsega, kar je na Zemlji, globoke spremembe v družbenih ustanovah.“ Te politične spremembe se včasih dogajajo po mirni poti, včasih pa „v nasilnih, vse prepogosto krvavih nemirih“. V vseh teh možnih preobrazbah „je splošna blaginja za Bogom najvišji socialni zakon“.⁴⁵

Če je splošna blaginja *najvišji socialni zakon*, zahteva že ta zakon, da prevzame država drugačno obliko, če se v svoji stari obliki ne more več prilagajati novim socialnim razmeram in potrebam. Država ni sama sebi namen in cilj. „Država ni nekaj tujega, zunaj nastoječega, pošast, ki ji moramo proti svoji volji darovati žrtve – država smo mi sami“, čisto po pravici pravi dr. A. Ritter–Winterstetten⁴⁶, le da ta „mi“ v večnarodnih državah zajema vse narode, ne zgolj ta ali oni narod. Če je torej posameznim narodom v korist kakega plemena odvzeta možnost naravnega svobodnega razvoja, država pač ne izpolnjuje več svoje bistvene naloge, iz katere črpa ves „raison d’etre“, vso pravico svojega obstoja: ne služi več skupni blaginji.

Tudi naj se ne sklicujejo na „državni red“. Kajti – kot popolnoma pravilno piše dr. K. Hilgenreiner, profesor na nemški univerzi v Pragi, P. Biederlacku –

„državni red je v takem primeru sam nered . . . /Državni red/ vendar ni nič absolutnega, od socialne blaginje neodvisnega . . . In če državni red v tako bistveni točki, kot je v očeh sodobnega človeka razvoj lastne narodnosti, postane naravnost škodljiv, potem pač ne bomo dovolili, da si nesposobni ali brezvestni državniki iz „krščanskega nauka o državi in narodih“ naredijo mehko vzglavje.“⁴⁷

Skratka: Naša monarhija je še zmeraj v toku razvoja in siloviti notranji boji, posebno nacionalni nemiri, prav jasno kažejo, da taka preureditev, ki bi bila učinkovit odgovor na tožbe in nuje narodov, še ni uspela. Le kako morejo potem zameriti narodom, če kažejo na obliko, ki bi lahko vsem dovolila svoboden razvoj, ne da bi razdrla enotnost! Taka oblika pa je v monarhiji, ki je narodnostno tako raznolika kot habsburška monarhija, in v časih, ki postajajo vedno bolj demokratični, po mnenju vseh narodov – izjemi sta le vladajoča naroda, Nemci in Ogrji – *federativna* oblika. In eden od členov v tej mogočni habsburški donavski federaciji bi bila Jugoslavija združenih Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Z demokratično in nacionalno idejo pa sta povezana še dva nova očitka proti slovenskemu narodu: očitajo mu socialdemokratske tendence (zahteva tako imenovane „pravice do samoodločbe“ ruskih boljševikov) in pognanski kult nacionalnega principa.

Kako je s tem?

IV.

V našem času sta predvsem dve ideji, ki nezadržno zahtevata svoje pravice: *demokratična* in *socialna* ideja.

Naj kdo gleda na *demokratično* idejo kakor hoče, naj pričakuje od nje velike spremembe ali pa se teh sprememb še bolj boji – demokratično gibanje je dejstvo in zaman bi se trudili, če bi hoteli v nasprotju z njim, po svojih lastnih željah oblikovati svet. Poleg tega demokratična ideja ni nujno nenravna, saj pravzaprav ne zahteva nič drugega kot socialno enakopravnost, ne da bi pri tem morala zanikati državo ali družbeni red. Baron Leopold von Chlumecky pravi: „Živimo sredi največje politične, socialne in gospodarske revolucije, kar jih je videla zgodovina . . . Razmerje posameznika do države se je med to vojno do temelja spremenilo; država je postala – da bi lahko še naprej obstajala in izpolnjevala svoje naloge – stvar vsakega posameznika državljana, stvar individuuma, hkrati pa tudi – v mnogo večji meri, kot smo kdaj prej slutili – stvar države. S tem pa je zagotovljena tudi zmaga demokracije . . . Če široke mase občutijo državo kot svojo lastno zadevo, torej sebe same kot državo, če državljanji vidijo v skupnosti le združenje sebe samih – to je z nekaj besedami opisana značilnost demokratičnega principa.“⁴⁸

Z demokratičnim principom pa je tesno povezana samosvoja politična zahteva, *pravica do samoodločbe*.

Nekatere obhaja kar groza spričo te „brezbožne“ zahteve. Gotovo lahko pravico do samoodločbe razumemo tudi na brezbožni način, če namreč ni več pravica, temveč največja krivica. Tako je razumel pravico

do samoodločbe Rousseau v svojem delu „Contrat social“. V njegovi filozofiji države je ljudstvo absolutno suvereno, že kar tiransko: ljudska volja je najvišja pravna norma in edini izvir prava; revolucija je sveta; ljudstvo lahko počne, kar hoče, kakor hoče, kadar hoče; lahko deluje politično nespametno, a vedno ima prav. Njegov sistem je v svoji osnovi ateističen (čeprav Rousseau ni bil ateist in celo meni, da je potrebna državna religija kot pomagalo državnega reda).⁴⁹ Zdi se, da si tudi ruski prevratniki predstavljajo pravico do samoodločbe na podoben način. Vendar pa pravica do samoodločbe v svojem bistvu ni brezbožna. Pri revolucionarjih moramo, kot spet prav dobro pravi dr. K. Hilgenreiner,⁵⁰ razlikovati njihove nazore, njihova načela in njihove vsakokratne zahteve. Marsikaj, kar mislijo in počno, je čisto narobe, marsikaj, kar zahtevajo in uresničujejo, pa je čisto prav. Ni tako pomembno, kakšen je celotni miselni kompleks, iz katerega je določena zahteva zgodovinsko nastala – pomembnejša je zahteva sama. Če je upravičena, govorijo njej v prid gotovo tudi druge, prave pravne osnove, in nič nam ne more braniti, da tisto, kar je upravičeno na njej, priznamo in prevzamemo. Tudi kalne reke nosijo zlata zrnca, tudi če iščemo v navadnem pesku, še ni rečeno, da ne bomo ničesar našli. Izviri francoske revolucije so bili izredno kalni in njen potek je bil prevratniški, pa vendar – kako dragocene dosežke je prinesla človeštvu, ko se je blato usedlo! Nihče jih danes ne bi hotel več pogrešati. Ne maramo liberalizma, smo pa za svobodo; ne maramo socializma, smo pa za socialno pravičnost; ne maramo anarhizma, smo pa za obsežno samoupravo. Enako je tudi s pravico do samoodločbe.

Sploh pa ta pojem izraža nekaj relativnega. Pravica do samoodločbe je pravica, da o nečem sami odločamo. To pravico seveda lahko razumemo tako, da razveljavi vse druge pravice, celo pravice Boga; ni pa nujno, da jo tako razumemo. Lahko nam pomeni tudi pravico do samoodločbe v mejah višjih pravic. Če jo umemo tako, vsebuje vsaka še tako omejena avtonomija pravico do samoodločbe, namreč pooblastilo, da znotraj določenih meja o določenih stvareh sami odločamo.⁵¹

Sicer pa niti demokratična ideja niti pravica do samoodločbe ni nekaj novega. Novo je le pojmovanje demosa. Prej ni bilo celotno ljudstvo, ki bi hotelo sodločati pri upravi in vladanju; le posamezni stanovi so tvorili ljudstvo, ki je bilo sposobno vladati. To pa se je spremenilo od takrat, ko je ljudstvo odvrгло fevdalne okove. Sedaj hoče ljudstvo kot celota sodelovati in sodločati. Prišlo je do spremembe socialnega pojmovanja. To pa je spet samo izraz relativnega v razvoju zgodovine človeštva.

Že Goethe se je vprašal: Katera je najboljša vlada? „Katera vlada naj bi bila najboljša? Tista, ki nas uči, kako naj si sami vladamo.“ Danes govori vse ljudstvo in to je demokratična pravica do samoodločbe. Zahteva pa ni šele od danes. Že l. 1848 jo je moral bridko izkusiti neki mož, ki je bil velik državnik, ni pa bil človek ljudstva in zato tudi ni bil dober državnik. Poučno je, kar Charmatz pravi o Metternichu. „Njemu je bil“ – pravi – „ozek krog ponosne aristokracije

svet, v katerem se je dobro počutil in katerega ni duševno prerasel. Ljudske množice so mu bile tuje; do njih se je obnašal tako, kot da bi bile ustvarjene samo za to, da jih plemeniti gospodje vodijo in jim vladajo.“ Policijski režim, razmah birokracije, „starčevski strah“ pred vsakim svobodomiselnim vzgibom . . . In kakšen je bil konec? Revolucija. Tudi v avstrijski Italiji je bilo tako. Silvio Pellico je o tem napisal drobno knjižico (*Le mie prigioni*), ki je po besedah Louisa Veuillota Avstriji bolj škodila kot kaka izgubljena bitka.

Neki drugi aristokrat, „oče krščanskega socializma“ v Nemčiji, baron Wilhelm von *Ketteler*, je bil boljši tolmač razvoja človeštva. Že l. 1848 je zahteval pravico narodov do samoodločbe. „Po mojem mnenju“ – tako je napisal v osnutku nekega govora za frankfurtski parlament – „princip suverenosti narodov zdaj dejansko in pravno velja. Če pa suverenost naroda prikažemo kot vsemogočno, je to laž. Zanj /za narod/ prav tako veljajo večni zakoni npravnosti, pravice in ljubezni, kot naj bi veljali za vsakega monarha. Absolutizem je v obeh primerih obsojanja vreden . . . V čim večji meri lahko ljudstvo samo neposredno odloča, tem bolj je politično svobodno. Šele te svobode je deležno tudi preprosto ljudstvo . . . Če država usmerja in uravnava celotno življenje ljudstva, le-to spet ne more odločati o sebi; če ga potem visoka gospoda tlači v njegovem imenu ali pa v imenu kakega despota, je zanj vseeno. Zanj je enako bridko, če je vkljenjen v verige v imenu suverenosti ali pa v imenu suverena. A ljudstvo hoče v družini in občestvu samo odločati o svojih rečeh . . . Šele tedaj je deležno dosežkov preteklosti.“⁵²

Žal je bil klic po pravi svobodi naroda premalo razumljen in tako je socializem kasneje izkoristil nerazumnost višjih slojev v revolucionarnem smislu. Vendar pa je treba tudi tukaj ostro ločevati med zahtevo in načelom, iz katerega je zahteva izpeljana. Tako daleč kot sega upravičenost demokracije, tako daleč sega tudi pravica do samoodločbe. Če torej erfurtski program zahteva „samoodločanje in samoupravljanje naroda v cesarstvu, državi, deželah in občinah,“⁵³ je to zahteva, ki jo lahko razumemo in utemeljimo tudi neodvisno od socialističnega načela. Ni niti pametno niti pravično, če to zahtevo ožigosamo kot socialistično in vse, ki jo izrekajo, zmerjamo s socialisti. Po vojni bo nešteto takšnih socialistov, in kdor brez razumevanja za znake časa in upravičene zahteve cele narode obsodi socializma, napeljuje – morda nevede, a zelo učinkovito – vodo na mlin socialistov.

Ljudstvo, ki je vse žrtvovalo državi in cesarstvu, prav gotovo ne bo več prepustilo pravice do odločanja posameznim razredom ali skupinam. Demokratični duh je zavel po celem svetu. Krščanski politiki mu ne smejo slepo nasprotovati in s tem spravljati sovraštva narodov na katoliško cerkev, temveč ga morajo razumeti in ločevati tisto, kar je upravičeno, dopustno, v skladu z božjo pravico, od brezbožnosti, pred katero morajo obvarovati narode.

Boljševiki gredo seveda še dalje. Ne zahtevajo samo samoodločanja „v cesarstvu, državi in občini“, temveč tudi pravico odločanja o tem, ali sploh hočejo

ostati v eni državi ali ne. Manj jasni so nazori *Wilsona*. Zdi se, da zahteva v mejah držav demokratske ustano-ve, kakršne po njegovem mnenju odlikujejo Združene države severne Amerike. Mogoče zahteva tudi, naj bi dokončno pretrgali z absolutizmom in vsemi njegovimi ostanki in naj bi v tem primeru narodi imeli tudi pravico, da se sami odločijo za dosedanjo pripadnost k določeni državi ali proti njej. Ali pa mogoče zahteva, da narod lahko o tem odloča, kadar hoče? Tudi to si lahko izmislimo, ne da bi prišli v nasprotje z večnimi npravnimi načeli. Kakor ima vsakdo pravico, da ostane v državi ali pa jo zapusti, tako bi imeli tudi narodi pravico, da se odcepijo od ene državne skupnosti in se priključijo drugi ali pa ustanovijo lastno državo. Dr. Hilgenreiner meni: Kdo bi lahko jamčil, da se spričo vedno večjega spoštovanja nacionalnih dobrin ne bo v prihodnje v skrajnih primerih tudi to zahtevalo ali priznavalo?“⁵⁴ Iz tega bi lahko nastal kaos, lahko pa bi zmagal tudi razum in bi bila žeja po svobodi že po prvi odločitvi potešena. Zakaj se ne bi moglo zgoditi, da bi se narodi v zavesti svobode v svobodni državi počutili tako dobro, da bi na vsako nadaljnjo težnjo po odcepitvi gledali kot na samomor? Sicer pa tudi absolutna država ni zavarovana pred odcepitvijo. Prav socialni in nacionalni pritisk absolutne države deluje izredno revolucionarno, kot sta že *Balmes* in *Ketteler* povsem točno prikazala.⁵⁵

Mimogrede naj omenimo, da so že pravniki in teologi XVI. stoletja, tako katoliški kot protestantski, zastopali široko pravico do samoodločbe narodov. Po njihovem nauku temeljijo države na naravnem pravu, vendar ne brez soglasja narodov; v skrajnem primeru, ko se država sprevrže v tiranijo, bi lahko narod svoje soglasje preklical in zopet uporabil svojo prvotno pravico.⁵⁶ Brž lahko ugotovimo, da je *Rousseaujev* *Contrat social* le brezbožno ponarejanje in popačenje tega nauka, a da so mu tudi *Wilsonove* ideje sorodne.

Vsekakor še dolgo ni vsakdo, ki na ta ali oni način zahteva pravico do samoodločbe, boljševek. Tudi pravica do samoodločbe v najširšem smislu, če ne zanika popolnoma socialne avtoritete in če priznava naravno pravo, pravno ni nemogoča. Ali pa je obstoječa državna avtoriteta v Rusiji po siloviti socialni revoluciji pravno proklamirala pravico do samoodločbe in ali bo to Rusiji prineslo srečo ali nesrečo – le kdo bi to vedel!

Oglejmo si sedaj *načelo nacionalnosti!*

Zanimivo je, da so prav nemški državni filozofi za vsak narod zahtevali svojo državo. Tako je rekel npr. *Bluntschli*: „Vsak narod je poklican in upravičen, da si ustvari državo. Kot je človeštvo razdeljeno na določeno število narodov, tako naj bo svet razdeljen na prav toliko držav. Vsak narod država zase, vsaka država nacionalno bitje.“⁵⁷ *Gumpłowicz* je s pravico zavr- gel teorijo nacionalnosti v tej absolutni obliki. Ne moremo je, kot je pravilno prikazal, „niti zgodovinsko niti sociološko utemeljiti“. Večnarodne države so vedno obstajale. Izkušnje nas učijo, da lahko večnarodne države celo dobro uspevajo, globlja sociološka analiza pa kaže, da predstavljajo višjo stopnjo socialno-političnega razvoja kot enonarne države. „Vendar pa je“,

dodaja Gumpłowicz s premislekom — „večnarodna država le tedaj izraz višje stopnje socialnega sožitja, če se narodnosti, ki so v njej, svobodno razvijajo, če nobena ni ovirana v svojem razvoju; kakor je na drugi strani znak primitivne, barbarske države, če država ovira svobodni razvoj narodnosti, če znotraj svojih meja trpi in podpira le eno narodnost in če uporablja brutalna sredstva sile, da bi zavirala, tlačila in izpodirvala kako narodnost v njenem naravnem razvoju. . . Država, ki ne priznava popolne enakopravnosti vseh narodnosti na svojem ozemlju, je sredi modernega kulturnega sveta anahronizem, ki se nikakor ne more obdržati.“⁵⁸

Če povzamemo utemeljene elemente obeh stališč, lahko rečemo, da noben narod nima po naravi večje pravice do lastne državnosti kot katerikoli drugi narod. Načelno ima vsak narod pravico, da si ustvari lastno državo, dokler ni drugače pravno vezan. Drugo vprašanje je, ali ima zadostno državotvorno moč. A to je pravzaprav stvar naroda samega. Če nima dovolj moči, bo prejkoslej prisiljen, da se priključi drugim narodom. Ko pa je narod enkrat pravno vezan, seveda nima več pravice, da bi staro vez samovoljno razdril in sklepal nove zveze — razen v primeru, da ima tudi v tem oziru pravico do samoodločbe.

Država je vsekakor višja socialna oblika kot državno še neorganiziran narod. Kljub temu ne more biti njen namen v tem, da uniči narode, temveč v tem, da jim zagotovi svobodo in svobodni razvoj. Vsak narod ima po načrtu usode določeno lastno poslanstvo. Ko razvija svojo individualnost, služi hkrati tudi blaginji celote. „Napredek človeške družbe“ — pravi V. Cathrein — „je v nemajhni meri odvisen od določene delitve dela med narodi in tej poklicni delitvi ustrezajočih duhovnih in telesnih sposobnosti.“⁵⁹ Če ima vsak narod svoje lastno poslanstvo, svoj poklic, ima tudi pravico do obstoja in prostega razvoja svoje individualnosti, saj lahko le tako izpolni svojo usodo. To je zdravo jedro v Bluntschlijevi teoriji nacionalnosti. Usoda človeštva, pravi Bluntschli, ne more biti izpolnjena, če narodi, iz katerih je sestavljeno, niso sposobni izpolniti svoje življenjske naloge. Narodom mora — po besedah kneza Bismarcka — biti dovoljeno dihati in premikati ude, da lahko živijo. Na tem temelji „sveta pravica narodov“, da se oblikujejo in si ustvarjajo organe, po katerih se lahko izraža njihovo celotno življenje.⁶⁰

Z določene strani je slišati ugovor, da narod, ki še ni organiziran, ni *juristična oseba* in potemtakem ne more biti pravni subjekt. Res je, o tem se prepirajo učene glave. Toda, ali so njihove teorije nedvoumne? Narod sam po sebi še ni organiziran, pravi Herrnritt; nima še določenega števila ljudi, prav tako manjka točno določen nosilec odgovornosti kot organ, prek katerega bi se lahko uveljavljale pravice. Toda, ali je s tem res dokazano, da narod nima nobenih pravic, ali pa le, da pravnega subjekta in pravic ne moremo tako zlahka in zanesljivo pozitivno opredeliti? Vsekakor bi bilo čudno, če bi bil narod, ki se pod pritiskom zunanjih okoliščin še ni mogel organizirati, brezpraven. Nam se pač zdi, da k bistvu moralne osebnosti ne

spada pravzaprav nič drugega kot enotnost cilja, enotnost spoznanja in enotnost hotenja.⁶¹ Če torej neko ljudstvo spozna svojo samobitnost, če v samostojnem razvoju svoje samobitnosti spozna smisel svojega obstoja in če želi svojo samobitnost tudi svobodno razvijati, ni razvidno, kateri dejavnik bi še manjkal, da bi bilo zadoščeno bistvu moralne osebnosti. Seveda bo to ljudstvo svojo voljo na neki način tudi razkrilo in jo uveljavljalo, vendar je s stališča naravnega prava vseeno, kakšen je ta način, če je le nepotvorjen in dovolj razviden. Ali ni vseeno, če se je ljudstvo že konstituiralo v nacionalni kuriji ali pa če s plebiscitom oznani svojo voljo? Volja je tu, in ta je izraz tega, da se hoče ljudstvo uveljaviti kot narod. Tako bi bila organizacija samo zunanja oblika notranje enotnosti in sredstvo, da bi se ta enotnost še močnejše in bolj smotno branila.

Tu še ne gre za določene pozitivne pravice, temveč tako rekoč za prapravico vseh nacionalnih pravic, za pravico do življenja. Ali ima neko ljudstvo pravico do uveljavljanja ali ne? No, na to vprašanje se tako splošno pritrdilno odgovarja, da lahko spor v zvezi s posameznimi značilnostmi juristične osebnosti mirno prepustimo učenim možem.

Če torej ne moremo zanikati določene pravice naroda do samouveljavitve, iz tega sledi, da si mora večnarodna država izbrati ustavo, ki bi omogočila narodom takšno samouveljavitev in svoboden razvoj. Če za to zadošča kak paragraf, naj se vzame v ustavo; če svoboda ni možna brez nacionalne avtonomije, naj se da narodom avtonomija; če pa v določenih časovnih in kulturnih razmerah ni možna prava svoboda brez lastne državnosti, naj se država preoblikuje v zvezno državo ali v zvezo držav. Cilj je vse, oblika je le sredstvo, ki se mora ozirati na cilj. Državi ni treba biti absolutistična ali centralistična, narodi pa ne morejo živeti brez svobode. Večnarodna država naj torej opusti centralistične težnje in se preobrazi v svobodno federacijo. Prav dejstvo, da se država lahko od znotraj obnovi ter tudi preoblikuje, ne da bi morala propasti, povzdiguje državo celo nad živ organizem. V takšnih okoliščinah bo „navidezno rahljanje državne skupnosti v resnici pomenilo njeno krepitev“.⁶²

Lahko bi se vprašali, ali so nacionalna bogastva vredna takšnih žrtev s strani države. Kdo bo postavil to vprašanje? Očitno samo narodi, ki so se združili v državi, da bi lahko tako laže skrbeli za svoja bogastva. Gotovo je tudi spoštovanje nacionalnih bogastev nekaj relativnega. Vsekakor pa je v naših časih to spoštovanje tako veliko, da država, ki ne bi branila teh bogastev, po mišljenju narodov ne bi izpolnjevala svoje naloge in bi izgubila pravno osnovo svojega obstoja. Spet s pravico pravi neki nemški profesor: „Spričo našega visokega spoštovanja nacionalnih dobrin ne pretiravamo, če trdimo, da je načelno krivično ogrožanje teh bogastev s strani vlade tiranski poseg, ki opravičuje najskrajnejši odpor. . . Kakor je naravna človekova pravica važnejša od državne pravice, tako je tudi ljudska pravica — vem, ta pojem je pogosto prav nejasen in zato se ga ne da vsiljevati, a v tem primeru ga vseeno uporabljam — važnejša kot državna pravica!“⁶³ —

Če po vsem tem presojava obnašanje slovenskega

naroda, tudi v tej točki ne bomo mogli po pravici trditi, da se je pravni čut slovenskega naroda dal zmešti. Kar zadeva pravico do samoodločbe, je treba reči, da o njej v majniški deklaraciji ni niti besede. V tako imenovani ljubljanski deklaraciji, ki pa ni nič drugega kot inačica in parafraza majniške deklaracije, sicer najdemo besede „pravica do samoodločbe“, vendar celotno besedilo ta izraz jasno omejuje. Zahteva se lastna demokratska urejena jugoslovanska država v okviru monarhije in pod žezlom habsburške dinastije. „Kajti“, tako je tam rečeno, „po našem živem prepričanju je prihodnost habsburške monarhije zagotovljena samo na temelju resnične svobode narodov, prihodnost našega /slovenskega/ naroda pa še posebej na temelju združenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki živijo v monarhiji. Oboje, svobodo in edinstvo, pa lahko našemu narodu zagotovi in ohrani le samostojna, na temelju pravice do samoodločbe zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije.“ Potem je še izraženo zaupanje v „očetovsko naklonjenost vzvišenega nositelja habsburške krone“. V tem okviru ne pomeni pravica do samoodločbe nič drugega kot zahtevo, da naj bodo razmere v željno pričakovani bodoči jugoslovanski državi, posebno kar zadeva odnose med Slovenci, Hrvati in Srbi, urejene demokratično in ne brez soglasja teh narodov.

Toda tudi v primeru, če bi bila majniška deklaracija zgrajena na principu pravice do samoodločbe v smislu ruske revolucije, ne bi mogel nihče po pravici obtožiti slovenskega naroda, da je sovražnik države. Smisel bi bil vendar kristalno jasen: po zahtevi antante, naj imajo vsi narodi pravico do samoodločbe, izjavljamo, da smo se že v začetku odločili za samostojno jugoslovansko državo, vendar ne v obliki Velesrbije pod žezlom Karađorđevićev, temveč v obliki demokratične zveze Slovencev, Hrvatov in Srbov v habsburški monarhiji in pod žezlom habsburške dinastije.

Nam se zdi, da bi ta deklaracija v mnogih možnih primerih ne bila samo brez vsake sovražnosti nasproti državi, temveč bi bila celo izredno patriotična. Mislimo si, da bi se zgodilo, kar bi se bilo lahko ne samo enkrat zgodilo, če ne bi božja previdnost tako očitno varovala hiše Habsburžanov – da bi Avstrija izgubila. Vladarji so zbrani na mirovnem kongresu. Kralj Peter zahteva, da se Slovenci in Hrvatje odtrgajo od monarhije in se priključijo Velesrbiji. Cesar Karl pa se obrne k Wilsonu in molče, s plemenito gesto pokaže na majniško deklaracijo. In tedaj Wilson resno odgovori kralju Petru: Slovenci, Hrvati in Srbi, ki živijo v monarhiji, zahtevajo lastno državo v monarhiji pod žezlom habsburške dinastije. Na temelju načela samoodločbe nimamo pravice, da bi jim to odbili. Naprej!

In tako bi tisti, ki jih danes zaradi majniške deklaracije dolžijo veleizdaje, prav s to deklaracijo rešili habsburško monarhijo!

Kar pa zadeva načelo nacionalnosti, je treba reči, da je v majniški deklaraciji sicer omenjeno „narodno načelo“, toda nikakor tako, da bi ga morali razumeti v Bluntschlijevem smislu. Prav nasprotno! Majniška deklaracija zahteva lastno državo v monarhiji, s tem pa se izreka za večnarodno monarhijo. Nacionalno načelo

torej razume v pravem narodnopravnem smislu, po katerem pripada vsakemu narodu vsaj tolikšna mera svobode, da lahko živi in se razvija. Seveda je v njej tudi izraženo, da taka svoboda v novodobnih razmerah brez jugoslovanske države ni možna. A po pravici, kajti to je iskreno in trdno prepričanje slovenskega naroda in majniška deklaracija pač ni nič drugega kot izraz tega prepričanja ter na njem temelječe narodove volje.

Pripomnili bi lahko kvečjemu še to, da se mora volja naroda posluževati pravnih sredstev. Ko Leon XIII. govori o svobodi in demokratični ureditvi, ju ne zavrača, temveč zahteva, da narod teži za njima samo po pravni poti.⁶⁴

Ali se lahko mogoče v tem oziru slovenskemu narodu kaj očita?

V.

Kako torej hoče slovenski narod doseči svoj cilj?

Slovenski narod zavrača in obsoja vsako nasilno rušenje pravne ureditve, vsak upor proti zakoniti avtoriteti. V tem samo sledi cerkvenemu nauku.⁶⁵

Cerkev pa nas uči tudi razumevanja *revolucij*. Leon XIII. opozarja na to, da prihaja do državnih preobrazb vse prepogosto v krvavih revolucijah. Država, ki v korist kake socialne skupine zapostavlja, zavira, zatira cele razrede, stanove, narode ali druge socialne skupine, ravna s tem proti najvišjemu socialnemu zakonu, proti splošni blaginji. Kakor hitro se brezpravni ali zatirani zavejo svojega položaja, ga začno občutiti kot krivico, ki jim jo dela država, in postanejo s svojo usodo nezadovoljni. Če vse prošnje, pritožbe in zahteve po pravici nič ne zaležejo, se začneta nabirati v njihovih srcih nezadovoljstvo in jeza. Če pritisk narašča, narašča tudi protipritisk. Ko duševna napetost doseže vrhunec, lahko že malenkost povzroči eksplozijo in iznenada, kakor mogočni naravni pojav, izbruhne revolucija. Tako je bilo v Rusiji v svetovni vojni, tak je bilo pri nas leta 1848, tako v Franciji leta 1789. V večini primerov je revolucija od spodaj samo posledica revolucije od zgoraj in neredi v narodu so le posledica državnega nereda. Bogoslovci in pravniki 16. stoletja so zato menili, da revolucija ali vstaja sicer ni zakonita, da pa je v določenih primerih zakonit organizirani ljudski odpor. Tiranski posegi države, so menili, opravičujejo tudi skrajni odpor ljudstva.⁶⁶ To so nevarni nauki, a služili naj bi vsaj za svarilo voditeljem držav, da se morajo vedno znova spomniti na svojo skoz in skoz socialno poslanstvo. V tem oziru je poučna neka Taparellijeva pripomba. Taparelli zavrača vsako revolucijo, opozarja pa, da se bo javna krivica vedno znova maščevala državam v obliki revolucije. Naj moralist ljudem še tako pridiga, naj jim še tako oznanja dolžnost pokorščine in potrpežljivosti – strasti množic ne nehajo kipeti v njihovih srcih in jih spodbujati k odporu; v množici je le malo modrecev, pa še ti se nalezajo strasti preprostega naroda. Tako prej ali slej strasti množice izbruhnejo na dan in se strašno maščujejo za javne krivice. Kajti – in to je ta globokomurna pripomba jezuita – prav zato, ker proti javni krivici ni nobenega pravnega sredstva, je božja previd-

nost odločila, da bodo strasti besne množice maščevalno orodje v službi neizprosne večne pravičnosti.⁶⁷ Naj Bog obvaruje Avstrijo pred to največjo nesrečo!

V zadnjem času se je pri nas ob robu razpravljalo o principu „*de interventu*“. Tudi v tem so hoteli nekateri videti pomanjkanje domovinske zavesti. Nimajo prav! Razpravljali so le teoretično, da bi izoblikovali trdne principe. Nikoli se ne bo slovenski narod obrnil na sovražnike Avstrije, da bi po tej poti uresničil svoje zahteve. Res pa je bila izrečena misel, da bi se v najhujšem primeru na mirovni konferenci pri obravnavi balkanskega vprašanja lahko zedinili tudi o Jugoslaviji. „Ne razumemo,“ pravi neki anonim, „kaj naj bi bilo na tem narobe. Nesmiselno bi bilo tajiti, da je naš nacionalni spor v veliki meri kriv za vojno. Če naj bi na mirovni konferenci odločali o Poljski, Finski ipd., zakaj ne bi tudi o notranjih bojih pri nas? Na vsem svetu ni stvari, o kateri na mirovni konferenci ne bi mogli kompetentno odločati. Seveda pa je to, o čemer so se udeleženi narodi dokončno sporazumeli, po človeškem pričakovanju tudi za mirovno konferenco res *judicata*. O drugem pa bo odločila konferenca in podpis cesarja pomeni hkrati ustavni sklep znotraj države.“⁶⁸

Naš narod nima veliko razumevanja za umetnost diplomacije, zaupa preprosto *pravici*. Srečna in velika Avstrija je lahko zgrajena le na pravici. To mnenje delijo že tudi drugi, čeprav še dolgo ne vsi. Sedemnajstega julija 1917 se je zbrala na Dunaju skupščina, katere geslo so bile lepe besede: „Razumevanje med narodi Avstrije“. Tam je bilo lepo izrečeno: „Trajni mir lahko temelji le na pravični ureditvi, ne pa na nasilju . . . ; korenine mora imeti v duši in v srcu narodov“⁶⁹. V Avstriji, je rekel F. W. Foerster, se morajo odločiti, da sprejmejo „najboljše pojmovanje resne ideje samoodločbe“. „Preprosto in nesporno dejstvo je, da človek nikakor več noče biti podjarmljen; v svetu se širi prav eksplozivno ogorčenje, dokončno nezlomljivi odpor proti vsakemu posilstvu, in ta vstaja proti vsaki vrsti brutalne prisile ne počiva le na težnji po materialni svobodi — ne, posamezni ljudje, razredi, nacionalna individualnost, vsi ti se začenejajo čutiti odgovorni za duhovni zálog, ki jim je bil dan, čutijo da je ohranitev njihove individualnosti, popolni razvoj njihovih najbolj skritih življenjskih sil nekaj, za kar so odgovorni celotni kulturi in kar morajo zato braniti do zadnjega diha . . . Vedno več znakov vidimo danes, da začenja velik protest krščanskega sveta proti nasilju zajemati tudi politično misel narodov . . . in ta vedno glasnejši krik po samoodločbi, ta protest proti vsem zgolj mehanskim ureditvam je tisto, kar v sporu interesov trajno onemogoča zgolj brutalno metodo samouveljavljanja in lastne ekspanzije . . . Največji imperij je zavzemanje za pravice drugih.“⁷⁰ In neki napredni Nemec je odkrito povedal, da se bodo posebno Nemci morali z več razumevanja ukvarjati s tujo individualnostjo, s tujimi hotenji in željami. „Ali bomo resnično spremenili svojo miselnost, ali se bomo naučili vživljanja v dušo sočloveka, medsebojnega razumevanja — ali pa nas ne bo več.“⁷¹

Slovenski narod zaupa tej *moči pravice*. Prej ali slej bodo tudi Nemci v Avstriji morali spoznati, da je

prihodnost Avstrije le v veliki federaciji narodov. In ko bodo nekoč to uvideli in priznali, si bo pravica ustvarila tudi primerne oblike. „Tako velika je moč pravice,“ pravi veliki kulturni zgodovinar Guizot, „da sčasoma premaga tudi dejstva, pa naj ji še tako nasprotujejo.“⁷²

Pravijo: Zakaj se ne obnašate tiho in mirno? Zato, ker mora biti pravica najprej spoznana in priznana, kot pripominja tudi Guizot. „Narod *pasivistov*“, je pred kratkim pisalo v listu, ki Slovincem ni preveč naklonjen, „ne more niti za ped premakniti kolesa lastne zgodovine, temveč je vedno v nevarnosti, da ga to kolo povozi.“⁷³

Grof Czernin je govoril nekoč o *plačilu*, ki čaka narode po vojni. Slovenski narod se ni boril za plačilo, hoče samo najbitnejšo pravico človeštva, svobodo. Da bi bila ta njegova pravica priznana, zato ta glasni krik srca našega naroda. In naš narod trdno zaupa, da bo *krik po pravici* tudi uslišan.

Naš narod zaupa tudi in predvsem našemu *cesarju Karlu*, katerega je že v prvem trenutku tako močno vzljubil. Vso to nemirno valovanje in bučanje na jugu pravzaprav ni nič drugega kot mogočni klic narodove duše:

Ave, Caesar —

morituri te salutant!

Cesar Karel, brez svobode za nas ni življenja, brez Jugoslavije za nas ni svobode! V svetovni vojni smo spoznali: ta silovita borba narodov ima tudi mogočne cilje in pod močjo teh ciljev, ki se bolj in bolj jasno kažejo, se bo izpolnila tudi naša usoda, in ta usoda ne more biti nič drugega kot — *Jugoslavija ali smrt!*

OPOMBE

- 1 Austriacus Observator, Germanentum, Slaventum, Orientvolker und die Balkanereignisse (Kempten 1917), 65–67, 71–73.
- 2 Prim. dr. K. Schneider, Der Reichstag von Kremsier (Aus Österreichs Vergangenheit, Quellenbücher zur österreichischen Geschichte. Št. 2), 61–63.
- 3 Tako radikalni demokrat Brestel. O. c. 60.
- 4 Prim. Apih, Slovenci in 1848. leto (Ljubljana 1888), 241.
- 5 K. Schneider, Der Reichstag von Kremsier, 64.
- 6 Citat iz dela: Austriacus Observator, Germanentum, Slaventum, Orientvölker und die Balkanereignisse (Kempten-München 1917), str. 77¹ A. O. sicer meni, da je ta opis zunanjih razmer shematiziran in „zaradi tega v določeni meri popačen“, vendar pa je, pravi dalje, „kot prikaz vodilnih misli, ki so bile dejavne takrat pri vzpostavitvi dualizma, Springerjev opis dokaj pravilen“.
- 7 Dr. R. Herrmann von Herrnitz, Nationalität und Recht, dargestellt nach der österreichischen u. ausländischen Gesetzgebung (Dunaj 1899), str. 57.
- 8 Prim. sklepe: c. kr. deželnega šolskega sveta za Koroško z dne 15. nov. 1908, št. 4612, in z dne 15. dec. 1909, št. 5277; c. kr. min. za u. in b. z dne 4. dec. 1909, št. 37.809, in z dne 28. okt. 1910, št. 29.470; c. kr. državnega sodišča z dne 5. julija 1910, št. 263–4, in z dne 5. aprila 1911, št. 110.
- 9 O. c. 180.
- 10 Austria Nova. Wege in Österreichs Zukunft. Izdalo uredništvo mesečnika za politiko in kulturo „Das neue Österreich“ (Dunaj 1916), 23, 29, 31–32.
- 11 Dr. A. Ritter (Winterstetten, avtor spisov Berlin–Bag-

- dad, Nordkap—Bagdad), Autonomie? Zur Frage der Neugestaltung Österreichs (Gradec 1916), 10; isti, Die neue Lage in Österreich und die Deutschen (Gradec 1917), 11, 7.
- 12 Dr. E. Bernatzik, Das Österreichische Nationalitätenrecht (Dunaj 1917), 880—881. — Podobno pravi tudi visoko cenjeni Friedrich Naumann v svojem delu „Mitteleuropa“: „Kar je mnogim našim nemškimi bratom v Avstriji in na Ogrskem še v krvi, je staro stanje, ko je bila državna last habsburške dinastije in upravno področje nemškega uradništva . . . cela država razširjena pristava nemštva . . . V njej živijo stari nemško-avstrijski uradniki tako, kakor da bi ta država še obstajala . . . Dokler je Galicija zastopana v državnem svetu, so Nemci v Avstriji sicer še star gosposki narod, vendar pa s svojimi komaj nekaj več kot 35 % prebivalstva pri sedanjem obsegu države v Avstriji ne morejo voditi ogrske politike, pa naj to še tako hočejo.“ (Str. 78, 94) — Celo v „Vossische Zeitung“ (13. julij 1917) pišejo: „Glede na število prebivalstva nemštvo v Avstriji nima pravice, da bi zase zahtevalo vodilno vlogo; nima pa je tudi glede na svojo moč. Od leta 1866, ko je bilo konec nemške zunanje politike v Avstriji, ni prispevalo nemštvo v Avstriji v smislu nacionalne politike niti ene plodne ideje za nadaljnje oblikovanje zunanje usode monarhije. Zunanjepolitično miselnost nemških Avstrijcev je od takrat obvladovala fiksna ideja, da ne smejo z dodatnimi premiki v zunanjepolitičnem položaju ali celo s spremembo narodnostne sestave monarhije premakniti notranjega ravnotežja, ker bi to ogrožalo s težavo vzdrževano nemško hegemonijo v avstrijski polovici države. To prizadevanje, da bi za vsako ceno ohranili ravnotežje, ki je s stališča politične statike protinaravno, pa je privedlo tudi do tega, da so se vse politične sile osredotočile izključno na naloge takšne notranje politike, ki se je le malo brigala za gospodarske in socialne probleme svojega časa in ki je pustila, da je skoraj popolnoma zakrnel čut za vprašanja potrebnega razvoja. To so v grobih potezah elementi, ki so privedli do obžalovanja vredne politične stagnacije v Avstriji, z vsemi njenimi gospodarskimi in siceršnjimi posledicami; v zunanji politiki so temu stanju dali ime ‚politika statusa quo‘; kolikor vem, za drugo plat tega stanja v notranji politiki še niso našli nobenega olepševalnega vzdevka . . . Slovani vidijo v dosedanji vlogi Nemcev vlogo državnega žandarma . . . in čeprav se Slovani nikakor niso mogli pritoževati, da ta režim nad njimi izvaja nasilje, se njihov občutek politične zrelosti vendarle upira temu, kar je za njih kuratelj enega samega, namreč nemškega naroda nad njimi . . . Prvi pogoj za temeljito izboljšanje je torej, da sistem pade. Drugi je ta, da slovanski narodi razvijejo aktivni interes za nadaljnji obstoj in razvoj države, da se torej z njihovo soudeležbo vodi politika, ki jim znotraj države obeta boljše in bolj zavarovane možnosti razvoja, kakor bi jih imeli zunaj nje.“ (Citirano v „Österreich und Friede“ /1917/, 9)
- 13 Le Bon, Psychologie des foules. Nemško: Die Psychologie der Massen. Avtorizirani prevod dr. R. Eislerja po 12. izdaji (Leipzig 1908), 41—42, 72.
- 14 Leopold Freiherr v. Chlumecky, Die Agonie des Dreibundes (1915²), 438. Prim. tudi knjigo istega avtorja: Österreich—Ungarn und Italien (1907²), 227.
- 15 Austriacus Observator, o. c., 24.
- 16 O. c. 74, 74¹.
- 17 Max Scheler, Der Genius des Krieges und der deutsche Krieg (1915), 223.
- 18 Friedrich Naumann, Mitteleuropa (1916), 10.
- 19 O. c. 118.
- 20 Prim. npr. poročilo o nemškem narodnem dnevu, ki so ga priredili 16. junija 1918 na Dunaju, v „Tagespost“ (17. junij, št. 164). Dr. Eger (Ljubljana) je izjavil, da Nemci razdelitve južnih dežel na okrožja „pod nobenim pogojem“ ne morejo sprejeti. „Avstrija bo nemška ali pa je ne bo!“ Dr. Mataja: „Ta država ne more živeti brez političnega vpliva Nemcev in brez nemškega vodstva.“ Poslanec Wolf: „Nemške zahteve so: nemški državni jezik, ureditev odnosa med državo in Poljaki v tem smislu, da bo zagotovljena nemška večina v parlamentu, ter razbitje češke državne pravice.“ — Prim. tudi sklepe nemških narodnih dnevov v Gradcu (19. marec 1918) in na Dunaju (24. marec) ter tako imenovani „linški program“.
- 21 Prim. R. Herrmann v. Herrnritt, Nationalität und Recht: § 19. Die nationale Gleichberechtigung und die Staatsprache (129—134).
- 22 R. Winterstetten, Die neue Lage in Österreich u. die Deutschen (1917), 8.
- 23 Tagespost (21. marec 1918, št. 79).
- 24 Tagespost (17. junij 1918, št. 164).
- 25 Tagespost (21. marec 1918, št. 79).
- 26 R. Charmatz, Dr. Ernst von Koerber (Österreichische Rundschau XLIX, 1916, 147).
- 27 R. Winterstetten, Die neue Lage in Österreich und die Deutschen (1917), 10.
- 28 Friedrich Naumann, Mitteleuropa. Berlin 1916.
- 29 O. c. 177.
- 30 O. c. 178.
- 31 O. c. 165.
- 32 O. c. 101.
- 33 O. c. 101, 92.
- 34 O. c. 92.
- 35 O. c. 92.
- 36 O. c. 181.
- 37 Della Nazionalità. V prilogi II. zvezka Saggio teoretico di Dritto naturale (1883²), 368—393.
- 38 . . . la grande idea e l'affetto di nazionalità indipendente, vantata con giusto orgoglio da chi già crede possederne il tesoro, vagheggiata con avido sguardo da chi sel vede o interdetto o rapito. — O. c. 368.
- 39 L'unità nazionale è dunque voluta da la natura. — O. c. 375.
- 40 . . . la constante, l'invariabile norma del dritto. — O. c. 382.
- 41 L. v. Chlumecky, Jugoslawische Probleme (Österr. Rundschau, B LII., 15. sept. 1917, 244—245).
- 42 Austriacus Observator, Germanentum, Slaventum, Orientvolker und die Balkanereignisse, 181, 187, 180.
- 43 R. Charmatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907. I² Leipzig 1911, II Leipzig 1909.
- 44 St. Thomas Aqu., Summa theol. 1—2, 94, a. 4—6. — 97, a. 1—3. Prim. tudi temeljito delo: S. Deploige, Le Conflit de la Morale et de la Sociologie (Louvain 1911), 326—344.
- 45 „Immortale Dei“ (1. nov. 1885): Nulla per se reprehenditur ex variis reipublicae formis, ut quae nihil habent, quod doctrinae catholicae repugnet. (Acta Leonis XIII. ed. Desclée, II, 161.) „Au milieu des sollicitudes“ (16. febr. 1892): Chacune, d'elles (des formes de gouvernement) est bonne, pourvu qu'elle sache marcher droit à sa fin, c'est-à-dire, le bien commun, pour lequel l'autorité sociale est constituée. . . à un point de vue relatif, telle ou telle forme de gouvernement peut être préférable, comme s'adaptant mieux au caractère et aux moeurs de telle ou telle nation . . . Cependant . . . quelle que soit la forme des pouvoirs civils dans une nation, on ne peut la considérer comme tellement définitive qu'elle doive demeurer immuable . . . (Ces changements politiques) succèdent parfois à des crises violentes, trop souvent sanglantes . . . Lorsque les nouveaux gouvernements . . . sont constitués, les accepter n'est pas seulement permis, mais réclamé, voire même imposé par la nécessité du bien social qui les a faits et les maintient . . . Et ce grand devoir de respect et de dépendance persévérera tant que les exigences du bien commune le demanderont, puisque ce bien est, après Dieu, dans la société, la loi première et dernière.“ (Acta, V, 42—45.)
- 46 Dr. A. Ritter (Winterstetten), Autonomie? Zur Frage der Neugestaltung Österreichs (1916), 19.
- 47 Bonifatius-Korrespondenz XII (1918), 77.
- 48 L. v. Chlumecky, Krieg u. Politik (Österr. Rundschau, B. LIII, 15. okt. 1917, str. 54, 57).

- 49 Prim. J. J. Rousseau, *Du Contrat social* (pri založbi Reclam št. 1769–1770: J. J. Rousseau, *Der Gesellschaftsvertrag*. Deutsch von H. Denhardt). III, 15: Les députés de peuple . . . ne sont que ces commissaires . . . III, 1, 18: (Les chefs) sont simples officiers du souverain (peuple): ils exercent en son nom le pouvoir . . . qu'il peut limiter, modifier et reprendre, quand il lui plait . . . Quand donc il arrive, que le peuple institue un gouvernement héréditaire, soit monarchique, soit aristocratique . . . c'est une forme provisionnelle, qu'il donne a l'administration, jusqu'a ce, qu'il lui plait d'en ordonner autrement. Il est vrai, que ces changements sont toujours dangereux, et qu'il ne faut jamais toucher au gouvernement établi que lorsqu'il devient incompatible avec le bien public, mais cette circonspection est une maxime de politique et non pas une règle de droit.
- 50 Bonifatius-Korrespondenz XII (1918), 50.
- 51 Prim. dr. K. G. Kugelman, *Das Recht der Minoritäten* (Das neue Österreich III, 1918, 4. zv., str. 4–5). Pisec razlikuje dve obliki organizirane manjšinske pravice. Ena „je v tem, da določena pooblastila, ki posebno zadevajo kakšno skupino (versko ali nacionalno), izvamemo iz splošne državne oblasti in pustimo, da v krogu te skupine sami odločajo. V skrajnem primeru dobi teritorialno zaokrožena skupina državnost, katere kompetenca je lahko tudi ozko začrtana; to je bistvo federativne države. Lahko pa je organizacija manjšinske pravice tudi zgolj v priznanju samouprave odn. avtonomije, ki jo država podeli in z ustavo zaščiti . . . Druga kar se da umetna oblika . . . veto kurije . . . In v težkih nacionalnih problemih donavske monarhije čaka nacionalni veto kurije mogoče še pomembnejša vloga . . .“ Ali niso to le različne oblike pravice do samoodločbe?
- 52 Prim. O. Pfülf S. J., *Bischof von Ketteler*, I (1899), 156–157.
- 53 Prim. V. Cathrein S. J., *Der Sozialismus*⁹ (1906), 64.
- 54 L. c. 78.
- 55 Prim. Th. Nißl, *Weg zur Erkenntnis des Wahren* (1872), 364–368: „Absolutistična centralizacija je mati revolucije“.
- 56 Prim. Hergenröther, *Kath. Kirche u. christl. Staat* (1872), 485 ff.; V. Cathrein S. J., *Moralphilosophie* II² (1893), 429 ff., 440 ff., 601 ff.
- 57 Bluntschli, *Allgem. Staatslehre*⁵, str. 107. Cit. pri Herrnrittu, *Nationalität und Recht*, 7¹.
- 58 L. Gumplowicz, *Allemeines Staatsrecht*³ (1907), 115–122, 117, 122.
- 59 *Staatslexikon*, hgg. im Auftrage der Görresgesellschaft, III (1894), 1412.
- 60 Citral V. Cathrein S. J. v *Staatslexikon* III, 1417.
- 61 Unità di fine, derivante da unita di cognizione, producete unione di volontà, ecco la idea essenziale di società. (Taparelli, *Saggio teoretico di Dritto naturale*, I² 1883, 133).
- 62 K. Hilgenreiner v *Bonifatius-Korrespondenz*, XII (1918), 79.
- 63 K. Hilgenreiner, l. c. 76–77.
- 64 „Ubi dominatus premat, . . . fas est aliam quaerere temperationem reipublicae . . . Atque etiam malle reipublicae statum populari temperatum genere, non est per se contra officium, salva tamen doctrina catholica de ortu atque administratione publicae potestatis . . . Neque illud Ecclesia damnat, velle gentem suam nemini servire nec externo, nec domino, s modo fieri, incolumi iustitia queat. Denique nec eos reprehendit, que efficere volunt, ut civitates suis legibus vivant.“ (Encykl. „*Libertas*“, 20. junij 1888 / *Acta Leonis XIII.* ed. Desclee III, 119–120/.)
- 65 „L'Eglise . . . a toujours réprouvé les doctrines et toujours condamné les hommes rebelles a l'autorite legitime.“ (Leo XIII.: *Au milieu des sollicitudes* / *Acta Leonis XIII.* ed. Desclee V, 43/.)
- 66 Prim. V. Cathrein, *Maralphilosophie*, II² (1893), 601 ff., Fr. Kern, *Gottesgnadentum u. Widerstandsrecht im fruheren Mittelalter*, 1915. — Nekateri teologi učijo, da lahko tudi še danes „pride do situacij, v katerih revolucija ni neupravičena“. Tako npr. nemški moralist dr. J. Seipel. (Prim. njegov spis „*Das Problem der Revolution*“ v *Hochland*, XV, 1917/18, 543–552.)
- 67 *Saggio teoretico di Dritto naturale*, II, 376: . . . le passioni riscaldate servono tosto o tardi in man della Provvidenza di terribil raparo ai pubblici torti . . . chi predica telleranza de'torti pubblici, sente fremersi intorno vendicatrici de'torti medesimi per parte dell'inesorabil giustizia eterna le passioni d'una moltitudine furibonda . . . il rimedio de'torti pubblici hasselo dunque serbato nei tesori dell'ira sua la Provvidenza.
- 68 *Die nationale Abgrenzung im Süden. Ein Beitrag zur Realisierung der Selbstbestimmung der Völker Österreich-Ungarns. Von einem Südslawen* (Zagreb 1917), 39.
- 69 *Österreich und der Freide* (Wien 1917), 20.
- 70 O. c. 20, 24, 28–31.
- 71 O. c. (Poslanec prof. dr. Josef Redlich).
- 72 „Telle est la vertu de cette idée de droit, que partout, où elle est admise, quelques contraires que lui soient les faits, elle les dompte peu a peu.“ *Civ. Fr. leç.* 38, p. 530; citat pri Taparelliju, *Saggio teoretico di Dritto naturale*, II², 27.
- 73 *Tagespost*, št. 189; Gradec, 13. julij 1918.

Dr. Aleš Ušeničnik, profesor bogoslovja: Za Jugoslavijo, Apologija, izdala Katoliška bukvarna, natisnila Katoliška tiskarna v Ljubljani leta 1918, 65 strani, M 8°, cena 4 K. — Iz nemščine prevedla Marjana in Zvo-
ne Škofič.

OCENE IN POROČILA

ZA JUGOSLAVIJO

Pod tem naslovom je izšla (v založbi Katoliške knjigarne, Ljubljana) v nemščini napisana knjižica iz pod peresa profesorja bogoslovja Ušeničnika, katere namen je očitno, da brani zavzemanje katoliških Slovencev za jugoslovansko državo. Avtorjevemu stališču, da je cilj države skrb za blaginjo vseh ter da imajo narodi pravico do ustave, ki jim to skupno blaginjo zagotavlja, lahko brez vsakega zadržka pritrdimo. Da pa bo prav jugoslovanska država zagotovila občo blaginjo Habsburške monarhije, ki jo kljub vsemu hoče ohraniti — tega nam ni dokazal. Knjižica zastopa zgolj nacionalno stališče in navaja vse razloge, ki so pripeljali do tega, da se je slovenski narod nenadoma tako goreče in silovito navdušil za to idejo, zelo mačehovsko pa obravnava vprašanja, kako naj bi se ohranila enotnost in na kakšen način naj bi občji interesi cesarstva ostali neokrnjeni. Avtor se sklicuje na demokratične ideje, na pravico, da lahko tudi narodi v mejah višjih pravic izvajajo pravico do samoodločbe, ter zastopa stališče, da ima vsak narod pravico do ustanovitve lastne države, dokler ni kje drugje pravno vezan. Tudi mi smo prepričani, da je demokratizacija našega javnega življenja, vpeljava *splošne volilne pravice* privedla narode do spoznanja njihove moči, ter da zato ni več mogoče vztrajati na vseh mogočih privilegijih ali nepravilnostih. Konflikt interesov je rdeča nit v svetovni zgodovini. Nekdaj je šlo za spor med stanovni in knezi, danes pa se prepirajo narodi med seboj; povsem očitno je, da moramo uresničiti narodnostno pravico, da morajo tudi narodi postati pravni subjekti, če si hočemo omogočiti urejeno skupno življenje.

Vsega tega sploh ne zanikamo, tako da je pisec pri nas sprejet z odprtimi rokami. Vsi pošteni patrioti si namreč prizadevajo za takšno ustavo, ki bi vsem narodom Avstrije omogočila, da bi se v sklopu skupne države dobro počutili in da bi se vsak na svojem področju lahko svobodno razvijal. Bojevniki za jugoslovansko državo pa nam niso odgovorili prav na vprašanje, ali so gospodarska in vojaška enotnost ter skupna zunanja politika še možne, če razpada monarhija na nacionalne države, ki so med seboj povezane le prek personalne ali realne unije. Kdor gleda na stvari izključno z nacionalnega stališča in pusti odprto vprašanje, kako naj bi spremenili ustavo, ne da bi oslabili monarhijo in ne da bi ogrozili njeno enotnost, se postavlja zunaj avstrijske države. Prof. dr. Ušeničnik sam priznava, da ima samo narod, ki ni drugje pravno vezan, pravico do lastne državnosti. Kar zadeva njegov lastni narod, te vezanosti ne more zanikati. Iz tega pa vendar sledi sklep, da se lahko slovenski narod zavzema samo za tako ustavno reformo, ki ne bo oslabila Avstrije pa tudi ne kršila pravic drugih narodov. Pravica do samoodločbe je vezana na te omejitve. Vpraša-

nje, ali bi jugoslovanska država te meje prekoračila, pa je vsekakor sporno, zato se nam zdi zelo nenavadno, da pisec svojo apologijo konča z besedami: „Cesar Karel, brez svobode za nas ni življenja, brez Jugoslavije za nas ni svobode! V svetovni vojni smo spoznali: ta silovita borba narodov ima tudi mogočne cilje in pod močjo teh ciljev, ki se bolj in bolj jasno kažejo, se bo izpolnila tudi naša usoda, in ta usoda ne more biti nič drugega kot — *Jugoslavija ali smrt!*“ S človekom, ki tako ognjevito poziva na boj in ki pozna samo dve možnosti: ali smrt slovenskega naroda ali Jugoslavija — s takim človekom se bo zelo težko sporazumeti o mejah pravice do samoodločbe slovenskega naroda. (Iz: Grazer Volksblatt 51 /1918, 7. sept./ št. 431, str.1; iz nemščine prevedel Zvone Škofič).

Ušeničnik Alexius Dr., *Um die Jugoslavija. Eine Apologie, Laibach, 1918.*

Tik preden se je zrušila Avstrija, smo dobili v roke Ušeničnikovo knjižico. Jugoslovani so nepopustno zahtevali lastno državo, Nemci so jim jo pa odločno odrekli. Članki v dnevnikih, brošure in knjige naših nasprotnikov so izzivale tudi na naši strani ugovore in poprave, večidel seve s političnega podstava.

Ušeničnikova knjižica je bila namenjena Nemcem, da jih strezni — ob 12. uri. Ustvariti je hotela razumevanje naših teženj med Nemci. Zato je pisana v nemškem jeziku.

V njej pojasnjuje izvor jugoslovanske ideje in ponovna razočaranja, ki smo jih doživeli. Zagovarja „Jugoslavijo“ in odklanja narodno avtonomijo, ki bi morala biti spričo nemških zahtev samo navidezna. Brani pravično samoodločbo in narodnostno načelo; sredstva, s katerimi hočejo realizirati Jugoslovani svoje težnje, niso protipravne. Kot duhovnik se ozira vestno pri vsem tudi na krščansko moralo.

Knjižica je pisana še raz stališče, da postane Jugoslavija federativen del avstrijske države.

Dogodki so šli preko tega smotra. Knjižica ni več aktualna; a v razvoju pomeni važen mejnik med tozadevnimi razpravami. U. misli jasno, z neizprosno logiko izvaja zaključke in pri tem ostane vseskozi stvaren in miren.

Josip Mantuani (Carniola, N.S., 9 (1918/19, 187).

Um die Jugoslavija. Eine Apologie. Von Dr. Alexius Ušeničnik, Theologieprofessor. Laibach, 1918. Verlag der Katholischen Buchhandlung. Druck der Katholischen Buchdruckerei. 65 strani, cena 4 K.

Knjiga nosi motto: Ave, Caesar — morituri te salutant! — in spisal jo je eden prvih sodobnih teoretikov katoliško orientiranega dela Slovencev — v nemščini. Namenjena je torej faktorjem izven Slovenije, in sicer, kakor je čutiti, v prvi vrsti vsem najvišjim, odlo-

čujočim državnim in cerkvenim instancam, v drugi vrsti pa sploh neslovenski javnosti, ki ima voljo informirati se o naši moderni politični formuli. Tem mestom in temu občinstvu pa hoče podati avtor jasno sliko o *nujnosti* zahteve po državopolitični samostojnosti Jugoslavije v smislu majniške deklaracije, nadalje o absolutni *legalnosti* tega narodno-političnega programa in slednjič zagotovilo o absolutni *legalnosti* sedanjne in bodoče *taktike* (delo je izšlo še v avgustu 1918), katere se mislimo posluževati za doseg svojega cilja, *legalnosti* napram cerkvi in državi. Skratka: knjiga ni propaganda, temveč obramba slovenske politike in nje voditeljev proti eventualnim, oziroma bržkone obstoječim pomislekom od državne ali cerkvene strani, zato tudi naslov: apologija.

Priznati je treba, da je očrtan smoter s pričujočim delom spretno dosežen in mora pred vsako sodbo prestat svojo preizkušnjo. Če pa se vprašamo, v kakem razmerju je avtorjevo stališče do nas, v koliko je v njem izražena pravilna slika slovenskega stališča, našega skupnega nacionarno-političnega naziranja in stremljenja, pa seveda odgovor ne more biti ugoden. Res je, da nam knjiga podaja sliko, do kake stopnje se je vzel narodni odpor proti tujerodni nadvladi, pri konservativnejšem delu slovenske duhovščine, in do kake mere se namerava ta poslužiti pravice narodnega samoodločanja, upamo pa, da bo imel vsaj nje del (morda večina?) vendarle radikalnejše nazore v tem pogledu. Ne moremo pa se seveda spuščati v principijalno razglabljanje o različnih taktikah katoliške politike, ki lahko še vedno ostane z ortodoksnostjo v skladu, dasi gre po radikalnejši poti, kakor je avtorjeva. Zakaj nam je narod sam po sebi nositelj suverenosti in si prisvaja potemtakem tudi pravico absolutnega samoodločevanja, katero je odločen v dani priliki uporabljati. Zato za nas ne obstaja potreba apologije narodne politike, pred nikomur, ker nosi narod v sebi vse pravice nad samim seboj. Le suverena narodova volja, manifestirana po njegovih pooblaščenjih, je merodajna za narodove programe in taktike; razni tradicionalni faktorji, ki so si z nasiljem uzurpirali nad narodom oblast, pa nam niso nič drugega kakor poljubne slučajnosti, narod pa ni pravno niti najmanj vezan nanje, temveč le z vezmi nasilja. Zato apologijo, kakor je pričujoča, odklanjamo. —

Sicer pa je v knjigi, kakor že rečeno, stvarna argumentacija v prilog zahtevi po nacionalni jugoslovanski državi izredno trdna, jasna, prepričevalna in mnogostranska; to velja tako glede dokazovanja nujnosti za zahtevo po lastni državnosti, kakor glede potrebe po ozki naslonitvi na Hrvate ter Srbe. Zanimivo je, da avtor po konstataciji: Es zeigt sich mehr und mehr, das ohne Vereinigung mit den anderen Südslaven eine wahrhaft *nationale Kultur* nicht möglich ist (str. 34), prihaja celo do stavka: (Die Slovenen) können auch mit den Kroaten und Serben für die wissenschaftlichen Arbeiten eine gemeinsame Sprache wählen. Es wird doch etwas ganz anderes sein, für ein einheitliches Volk von sechs, ja von zehn Millionen, wissen-

schaftlich zu arbeiten, als für ein Volk von anderthalb Millionen (str. 34).

Kako je knjižica dosegla svoj namen, ne vemo. Zdaj jo je že prehitel čas; za kar je bilo včeraj pri nekaterih še treba apologije, je danes že skoro zakon, in legalno postaja vse tisto, kar je bilo še včeraj veleizdaja.

Anton Melik (Ljubljanski Zvon 38 (1918), 703—4).

Um die Jugoslavija. Eine Apologie von Dr. Alexius Ušeničnik, Theologieprofessor. Laibach, 1918. Verlag der Katholischen Buchhandlung.

Nagoviještanja mnogih učenih glava devetnaestog vijeka, da će dvadeseto stoljeće sa svojim socijalističkim i kozmopolitskim nazorima, zakopati nacionalizam, dosad se ne ispuniše. Uz trgovačke i gospodarske interese sigurno su i nezasićena nacionalna pitanja mnogo doprinijela golemom požaru svjetskoga rata, a nacionalni osjećaj, osobito malih neslobodnih naroda, buknuše u najzadnje vrijeme novim zamahom i planuše naslućenom strašću i vatrom. Iza velikih žrtvi u krvi i novcu, što ih od naroda traži svjetski rat, narodi vide mogućnost preporoda jedino u — svojoj slobodi. Na jugu monarhije izbiše ti zahtjevi u obliku jugoslavenskog pokreta, komu se bratski slovenski narod priključio u cijelosti. Poznati slovenski filozof i socijolog, dr. Aleš Ušeničnik, inače daleko od svake politike, posvetio je tom pitanju knjižicu sa gornjim naslovom. Brošura je napisana u njemačkom jeziku, da bude pristupačna i neslovenskim krugovima. Prikazavši u kratkim crtama političko stanje braće Slovenaca sve tamo od početka devetnaestog vijeka pa do sada, razvija se, kako slovenski narod u jugoslavenskoj ideji vidi svoj jedini spas i mogućnost nacionalnoga života u budućnosti. Dokazuje lojalnost i dinastičnu vjernost poznate majske deklaracije, a usput posmatra narodnosno načelo kao i od ruske revolucije proklamirani princip o samoopredijeljenju naroda u svijetu kršćanske istine i zdrave filozofije. Spominjući teologe 16. vijeka dokazuje, kako se taj princip dade dovesti u sklad s naukom Crkve. Baš radi toga knjiga je zanimiva ne samo za političara, nego i za svakoga, napose svećenika, koji hoće da dozna, što mu je držati o mnogim pitanjima, koja danas potresaju svijetom.

(Iz: Vrhbosna 32(1918), stran 223.)

Um die Jugoslavija. Eine Apologie. Von Dr. Alexius Ušeničnik, Theologieprofessor. Laibach 1918. 65 str. 4.—

Knjižica je namenjena vsem dobromislečim Nemcem, koristna pa tudi nam. Kar bi marsikdo izmed nas rad povedal kakemu nemškemu sobratu, ki se mora zadovoljiti s takim spoznanjem naših narodnih zahtev, kakor mu ga posredujejo nemški časopisi, to je zbrano in z Ušeničnikovo spretnostjo in temeljitostjo razloženo.

no v tej knjižici. Njen namen je, da razloži *resnico* in zagovarja *pravico* naših narodnih zahtev. Jugoslavija je izraz volje *celega naroda* do varnega življenja in mirnega razvoja; pravica do življenja pa spada med osnovne naravne pravice posameznikov pa tudi naravnih skupin. Zato je knjižica res apologija resnice in pravice, tako naravne kakor pozitivne. Izvajanja, ki so podprta večinoma s priznanjem nemških pisateljev o krivičnosti dosedanjih razmer in o potrebi preosnove države iz njene dosedanje oblike v novo, občutju, razmeram in pravicam vseh narodov primerno, prihajajo z logično nujnostjo do alternative: Jugoslavija ali narodna smrt! Imamo pa kot narod naravno pravico do življenja, torej se morajo umakniti tej pravici pomisleki, ki se ozirajo na razne pravice sekundarnega značaja in ki morda tudi med nami nekaterim delajo preveč skrbi za druge narodnosti in jim kalijo jasnost glede upravičenosti Jugoslavije.

Apologija ima pozitiven cilj, da izkuša omogočiti spoznanje in zbuditi razumevanje naših teženj med Nemci. Zato tudi psihološka razlaga! Prvi korak do pravičnosti je pač, da kdo pokaže *dobro voljo*, da hoče razumeti drugega. Knjižica je pisana dovolj mirno in obzirno, čeprav vedno odločno in ne popustljivo. Mislim, da pri dobromislečnih Nemcih ne more zgrešiti svojega namena in bo pri vseh, ki jo bodo dobili v roke blažila nasprotja in ustvarjala dispozicijo za mir in ljubezen.

Tudi med nami naj ta knjižica en predmet nasprotovanj in preprirov izloči in nas druži v tem, da ne iščemo raznih težkoč in ugovorov za nasprotovanje eden drugemu, ampak skupno delamo za rešitev raznih resničnih nalog in potreb.

Berimo in širimo jo!

Dr. Ivan Fabijan

(Iz: Duhovni pastir 35 (1918), stran 527-8.)

Ilustrirani Slovenec

Leto IV

Tedenska priloga »Slovenca« (št. 248) z dne 28. X. 1928

Štev. 44

1918

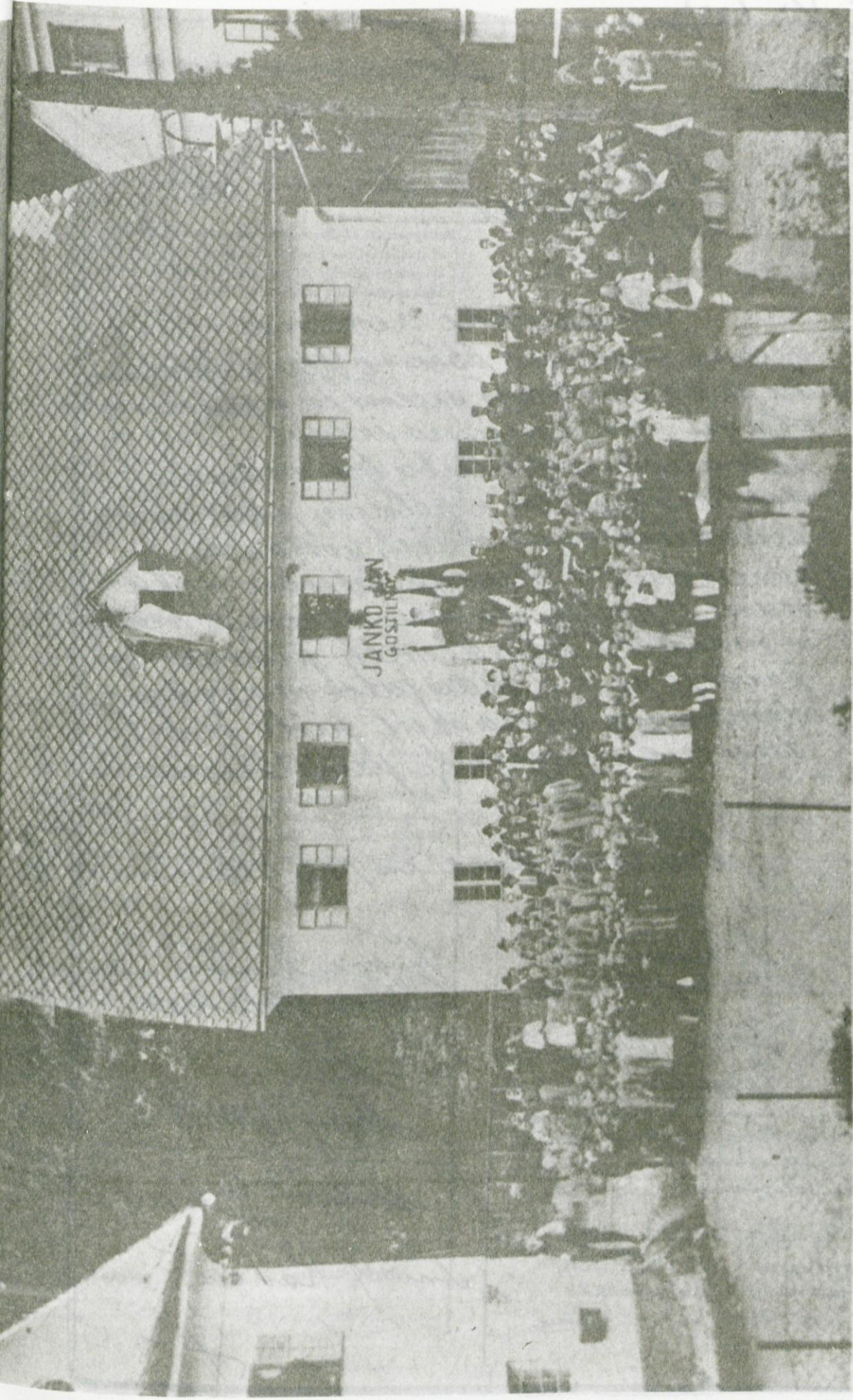
29. X.

1928

Svečana proglasitev slovenskega narod. osvobojenja dne 29. okt. 1918.

Ko so bile armade osrednjih velesil poražene in že v popolnem razsulu, je dne 28. okt. 1918. sporočila Avstro-ogrška Wilsonu, da sprejema vse njegove mirovne pogoje. Naslednji dan je hrvaški sabor v Zagrebu sklenil, da pretrga vse državnopravne vezi hrvaških dežel z monarhijo, v Ljubljani je bilo pa na Kongresnem trgu proglašeno med nepopisnim navdušenjem ogromnih ljudskih množic popolno osvobojenje slovenskega naroda izpod stoletnega nemškega jarma. (Foto: Grabjec, Ljubljana.)

**Prizor s proslave desetletnice majske deklaracije
v Žiref**

ki se je vršila 29. preteklega meseca.

D 473/8

Objava!

Podpisani v imenu velike večine občine Žiri izjavljamo da se v radostnim srcem in v polnem obsegu pridružujemo izjavi - žugo slovenskega kluba - na majniško deklaracijo in v polnim skupanjem pričakujemo, da naših postaršev - dedičnih v žugosl. klubu - da nam izposleje vresničenje naših v maj. dekl. deklaracijah, pravic - ne ovira je se na izdajalce naše sepe domovine in na njih, pičlo število duševno omejenih prisiljenecov.

Žiri, dne 28/12.917.

A. Primožič

Yolke Bilij
(Klana Ciril)

Marko Demšar
Stefan Mlakar

Janez Jerab
Anton Dimar

Stojan Demšar

Matija Dulane

Andrej Kavcic

Z izjavno, v imenu velike večine
v prvi vrsti, ter z izločitvijo zadnjih
treh volk, ne vpirajo se --- prisiljenecov
suglasni z izjavno:

Čevljarsko gospodarska zadruga
na DOBRACIPI pri ŽIRIH,
in registrirano zadruga z omejeno zavezo, o

Anton Vrhovnik Stavros

W. Linc, dne 8/11/18
D. 474/4

Velečisl.

Jugoslov. klub
na Turcoju.

V prilogi vam pošiljamo izjavo
za najin deklaracijo spremljamo in
podpisi vseh tukajšnjih ravnateljev, mor,
kateri vsi soglašajo in omenjeno deklar.
in vreniši samo par opazk, radi radnje
teh vstic - od ljudi kateri so odvisni
od tukajšnjega župnika, kateri je rač,
se vedno stlašten pristavi in pogovornik
dr. Šušteršiča.

Izjava in podpisi iz tukajšnjih
podobin in izjava vseh tukajšnjih žen
in deklet se sledita, ker trenutno se
ni bilo mogoče nabrati vseh podpisov

Z vsem spoštovanjem vdani
na vse druge

2 priloge.

A. Primorščič

dr. Jožko Pirc

SLOVENSKO NARODNOSTNO VPRAŠANJE IN NASTANEK JUGOSLAVIJE

Prva svetovna vojna je dokončno zaostriala narodnostno vprašanje znotraj habsburške monarhije in na koncu omogočila njegovo razrešitev. Slovencem je prinesla vojna — po tisočletni odvisnosti — narodno svobodo v državni povezavi s Hrvati in Srbi. V zadnji točki tega poglavja (pač zaradi zgodovinskega sosledja dogajanja) si na kratko¹⁰⁸⁵ oglejmo, kako je odmevalo slovensko in jugoslovansko vprašanje v Ušeničnikovih spisih.

REŠEVANJE SLOVENSKEGA NARODNOSTNEGA VPRAŠANJA

Ušeničnik pojmuje narod kot „skupino ljudi, rodbin in posameznikov, ki jim je vsled večalimanj skupnega pokolenja in skupnega zgodovinskega razvoja svojski neki duševno-telesni značaj in isti jezik“.¹⁰⁸⁶ Poudarek je na skupnih kulturnih svojstvih, ki določajo neko skupino ljudi za narod. Posameznik ima dolžnost ljubezni in hvaležnosti do domovine in do naroda, ki sta mu posredovala „bitje in vzgojo in omiko in vse tiste socialne dobrine, ki zagotavljajo mirno in srečno“ življenje.¹⁰⁸⁷ Vsak narod ima naravno pravico razviti svojo individualnost, in mu država tega ne sme kratiti, „dokler se vrši v mejah socialne pravičnosti, t. j. dokler se narod razvija, ne da bi kršil pravice drugih narodov.“¹⁰⁸⁸ Narod ima pravico do narodne organizacije, ki lahko nazadnje preraste v popolno družbo, v državo. To pa nikakor ni nujno, kar potrjuje zgodovinska izkušnja, ki pozna le zelo redke primere, kjer bi se narodnostne meje krile z državnimi. Absolutnost „narodnostnega načela“ tako po Ušeničnikovem mnenju najlepše zavrača ravno zgodovina.¹⁰⁸⁹ Narodi slednjič sestavljajo človeštvo, ki ima isti naravni in nadnaravni cilj: časno in večno blaginjo. Narodi in države si morajo vzajemno prizadevati za njegovo uresničitev.¹⁰⁹⁰

V luči teh načel presoja Ušeničnik slovensko narodnostno vprašanje. S svojimi spisi se zavzema za vsestranski razvoj in napredek lastnega naroda, za njegovo kulturo. To je sploh, kot smo videli zgoraj, srce njegovega zanimanja in hotenja. Ostro pa kritizira vse pojave narodnega radikalizma, ker ta — po njegovem — prevrača pravo lestvico vrednot v posameznikovem

in skupnem prizadevanju. Kot katoliški idejni usmerjevalec se boji, da hočejo narodni radikalci postaviti na mesto religije narodnostno čustvo, na mesto pravega Boga narod-malika. Po njegovem bi bilo to za slovenski narod usodno, ker je verska oz. krščanska kulturna dediščina z bistvom naroda tako tesno spojena, da si je Slovenca brez nje skoraj nemogoče predstavljati.¹⁰⁹¹ Iz njegovih spisov moremo po smislu izluščiti prepričanje, da je *krščanstvo bistveni element slovenske narodnosti*.

Ta misel je jedro žolčne polemike med Ušeničnikom in slovenskim psihologom Mihajlom Rostoharjem, ki je živel v Pragi.¹⁰⁹² Rostohar očita Ušeničniku predvsem to, da odreka Slovincu, ki ni kristjan, pravico, da bi se sploh mogel imeti za pravega Slovenca. Teoretično naj bi bila korenina takega gledanja v Ušeničnikovem pojmu narodnosti, po katerem je vera nad njo in bi bilo tako v konfliktni situaciji, ki bi postavila izbiro ali vera ali narodnost, treba izbrati vero kot najvišjo vrednoto in se odreči narodnosti.¹⁰⁹³

Resnici na ljubo je treba reči, da je sicer Rostohar v svojih sodbah in zaključkih res večkrat pretiraval, da ni bil vedno zadosti logičen v svojem izvajanju, da je včasih videl v Ušeničnikovih besedah več, kot bi smel, in da je bil v svojih izrazih preveč oseben in ironično oster ter že kar žaljiv, da je tudi ostalo njegovo načelno utemeljevanje narodnostnega načela v zraku ter da z narodnostnim čustvom ni mogoče zadovoljivo osnovati etike, kar mu je očital Ušeničnik; da pa Ušeničnik ni skoraj nič odgovoril — ali vsaj zadovoljivo ne — na temeljne Rostoharjeve očitke glede vere in narodnosti.¹⁰⁹⁴ Kakšna škoda! „Kočljivo vprašanje“ o odnosu med vero, narodnostjo in slovenstvom se je z vso ostrino in v podobni obliki obnovilo pred in med drugo svetovno vojno. Toda takrat ni šlo več za besedno vojno po časopisu, marveč za vprašanje, ki je odločalo — zaradi zmotno postavljene načelne alternative „ali vera ali narodnost“ — o življenju in smrti!

Poleg teoretičnih razmišljanj je bilo v zadnjem obdobju narodne odvisnosti tudi veliko praktičnega iskanja poti za čimvečjo uveljavitev Slovencev kot naroda. Zaradi majhnosti in nemočnosti pred mogočnimi sosedi so znotraj narodnega telesa pogosto razmišljali o tem, na koga bi se bilo mogoče nasloniti, da bi z

večjim optimizmom zrli v narodovo prihodnost. Zadnja leta pred vojno se je na tej osnovi med katoličani močno poživila zamisel slovensko-hrvatske vzajemnosti, ki naj bi postopoma pripeljala od začetnega socialno-političnega sodelovanja preko vedno tesnejše organizacijske povezanosti in politične združitve na osnovi hrvatskega državnega prava do morebitnega končnega kulturnega zlitja v en narod. Zamisel naj bi utemeljevala krvno sorodstvo obeh narodov, dotedanja zgodovinska povezanost, jezikovna bližina in še posebej močno skupna katoliška vera, ki naj bi obema narodoma tudi nalagala isto poslanstvo v družini evropskih narodov: graditev versko-kulturnega mostu med Vzhodom in Zapadom, za katerega je Balkan naravno torišče.¹⁰⁹⁵

Zamisel slovensko-hrvatske vzajemnosti si je osvojil tudi Ušeničnik. Menil je, da bi bila po predhodni politični združitvi Slovencev in Hrvatov morda možna še kulturna asimilacija v en narod. Slovenci namreč — tako gleda na celoten problem — „če bi se pod gotovimi pogoji združili s Hrvati, ne bi pravzaprav svoje narodnosti žrtvovali, ampak bi svojo narodnost šele dobili“.¹⁰⁹⁶ Ostala pa je ta „narodnostna herezija“, kot jo je imenoval Ušeničnik sam,¹⁰⁹⁷ kljub manifestativnim proglastitvam vzajemnosti in enotnosti med Slovenci in Hrvati,¹⁰⁹⁸ ki so dosegle višek ob slovensko-hrvatskem katoliškem shodu l. 1913,¹⁰⁹⁹ komaj kaj več kot hipotetični ideal,¹¹⁰⁰ ki ga je piš prve svetovne vojne posul kakor hišo iz kart. To z druge strani dokazuje njegovo zgodovinsko zgrešenost.

Po našem mnenju je Rostohar v svojih večkratnih ostrih napadih povedal vsaj delno resnico, da je bilo ogrevanje za slovensko-hrvatsko edinstvo kot sodobno obliko ilirskega gibanja izraz „skrajnega narodnega pesimizma“, ki vodi v končnih rezultatih v „narodni samomor“,¹¹⁰¹ izraz kroničnega pomanjkanja zaupanja in vere v notranjo moč, sposobnost samostojnega in samobitnega življenja in s tem v prihodnost slovenskega naroda. Tega bi ravno od katoličanov, ki so v zadnjih desetletjih narodne odvisnosti s svojim velikopoteznim obnovitvenim gibanjem slovenski narod gospodarsko, politično in kulturno približali polnoletnosti, najmanj pričakovali!

Ne moremo tudi mimo ugotovitve, da so odločilni narodni voditelji iskali zaveznike pri sosedih, medtem ko je bil narod na znotraj zaradi poglabljajoče se „ločitve duhov“ vedno huje razklan. Niso znali najprej združiti vseh notranjih narodovih moči na neki skupni podlagi, sprejemljivi za vse in potem teh združenih moči usmeriti v skupno dobro.

Vendar pa je zamisel slovensko-hrvatske vzajemnosti vsebovala tudi neko resnico; namreč, da je prava prihodnost Slovencev v povezavi z drugimi južnoslovanskimi narodi. Tako je navdušenje za slovensko-hrvatsko edinstvo, ki ga je delil tudi Ušeničnik, postalo del mostu v Jugoslavijo.¹¹⁰²

POT SLOVENCEV IZ AVSTRO-OGRSKE V JUGOSLAVIJO

Notranje politične razmere v Avstro-Ogrski so se v

zadnjem desetletju pred svetovno vojno neprestano slabšale. Prepričanje, da tako ne more iti več dolgo naprej, je zajelo vse. To je tudi prvi element, ki ga zasledimo v Ušeničnikovih spisih. Nezadovoljstvo je bilo usmerjeno v prvi vrsti proti dualizmu, ki je državo dejansko razbil na dva dela tedaj, ko bi po zgodovinskem razvoju moralo priti do federacije.¹¹⁰³ Ušeničnik ima pred očmi tudi „zgodovinsko poslanstvo katoliške Avstrije“ na Balkanu, da bi najprej sama notranje zedinjena v „katoliški misli in katoliškem življenju“ ponesla zahodno katoliško kulturo proti Vzhodu.¹¹⁰⁴ Ušeničnikove misli o prenovi Avstrije izvirajo dalje iz globokega patriotizma, ki je bil tako značilen za ves katoliški tabor vse od narodnega prebujenja sem in se je izražal v geslu: „Vse za vero, dom, cesarja!“ Vsakršno revolucionarnejše reševanje narodnostnega vprašanja mu je bilo krivično, tuje in naravnost odvratno. Zdi se, da je bila večina slovenskega naroda vzgojena v pobožni, spoštljivi vdanosti in nekakšni osebni ljubezni do Avstrije in posebej do cesarja.¹¹⁰⁵ Tako npr. krivde za nerešene državne probleme, zlasti narodnostnega, Ušeničnik nikoli ne pripisuje cesarju, ampak brezbožnemu liberalnemu državnemu aparatu.

To je ozadje, zaradi katerega je Ušeničnik razmišljal o reševanju jugoslovanskega vprašanja čisto do konca, do jeseni 1918, znotraj habsburškega okvirja.¹¹⁰⁶ Videl je, da je preporod Avstrije nujen, toda ne v smislu „preporodovcev“,¹¹⁰⁷ ki so jo hoteli razbiti, marveč v smislu notranje reforme „na osnovi nraavnih in pravnih načel“, po katerih naj bi se avstrijski narodi svobodno odločili in pogodili med seboj in z vladarjem za najprimernejšo obliko federalizma.¹¹⁰⁸

Uradni politični program katoliške stranke, ki ga je tudi Ušeničnik prevzel, je bil „trializem“, t. j. združitev južnoslovanskih narodov, ki živijo znotraj Avstro-Ogrske, v tretje, notranje avtonomno državno telo, poleg avstrijskega in ogrskega.¹¹⁰⁹ Vse pa v sklopu globalne federalistične preosnove habsburške monarhije.¹¹¹⁰

S pomladjo leta 1917 se začenja odločilno obdobje za jugoslovansko vprašanje, vendar pa tega iz Ušeničnikovih spisov nikakor ni moč začititi. Pomislimo: v celem letniku Časa v svojih spisih niti z besedico ne omeni majniške deklaracije in gibanja, ki ga je sprožila, niti septembrske ali ljubljanske izjave, za katero vemo, da je besedilo celo on pripravil.¹¹¹¹ Ne omenja tudi razkola, ki ga je rastoče jugoslovansko gibanje povzročilo v katoliškem taboru, pri čemer je bil Ušeničnik kot eden izmed najzaupnejših in najožjih političnih svetovalcev ljubljanskega škofa Jegliča važen dejavnik, kar izvemo iz Jegličevega medvojnega dnevnika. Morda je prav Ušeničnik zaradi svoje pridobljene avtoritete na drugih področjih in načelne jasnosti pomembno vplival na Jegliča, da se je končno proti dolgoletnemu političnemu voditelju katoliške stranke Šušteršiču odločil za Kreka, s tem pa za smelejše reševanje jugoslovanskega vprašanja, ki je slednjič pripeljala v Jugoslavijo.

Ušeničnik si res do konca „ni dal vzeti vere“ v rešitev Avstrije.¹¹¹² Njegovo prizadevanje v letu 1918

izhaja prav iz te vere. S svojimi spisi želi storiti vse, kar je v njegovi moči, da bi idejno pomagal odločujočim ljudem v državi k rešitvi jugoslovanskega vprašanja znotraj Avstrije. Kljub temu temeljnemu zadržanju izreče nekaj bolj ali manj jasnih „opominov“ Avstriji. Pravi npr., da država, ki „svojim narodom ne more ali noče dati svobode, izgubi prav s tem notranji razlog svojega bitja“¹¹¹³ in potem še odločneje: „Če gospodujoči narodi tega nočejo, bo časov sila sama nazadnje vendarle izsilila potrebne preosnove“.¹¹¹⁴ Sicer pa še tik pred koncem vojne, avgusta 1918, napiše celo posebno knjižico v nemščini „Um die Jugoslawija“, da bi z njo dokazal slovensko lojalnost do Avstrije.¹¹¹⁵ Značilno je posvetilo na prvi strani: „Ave, Caesar – morituri te salutant!“ Ušeničnik je verjetno čutil in to z žalostjo ugotavljal, da bo Avstrije kljub vsemu prizadevanju v kratkem konec. A treba je vendarle pripomniti, da se tudi Ušeničnik tedaj noče več odpovedati „jugoslovanski rešitvi“ slovenskega vpraša-

nja. Pomeni mu namreč izraz „za dolgo in tesnobno hrepenenje našega naroda po svobodi in edinosti. Ne-koč se je temu reklo Zedinjena Slovenija, sedaj se mu reče Jugoslavija“.¹¹¹⁶ Knjižica je zato hkrati nekakšno „sporočilo“ cesarju Karlu o odločenosti južnoslovanskih narodov, da si ustvarijo samostojno skupno državo, in to, če mogoče, znotraj habsburškega okvirja, če ne, pa tudi zunaj le-tega, saj sklene Ušeničnik z nedvoumnim geslom: „Jugoslavija ali smrt!“¹¹¹⁷

Dogodki okrog konca vojne, proglasitev narodne države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 v Ljubljani ter združitve s kraljevino Srbijo 1. decembra 1918, vse se je zgrnilo kakor plaz, ki je posameznika – tako tudi Ušeničnika – potegnil s seboj. Občutki so bili vsekakor mešani, zlasti do prehitre in ne zadosti dobro pripravljene združitve s Srbijo. Vendar je tedaj Slovence na splošno zajelo iskreno navdušenje zaradi ponovno doseženega miru in dolgo pričakovane narodne svobode.

OPOMBE

- 1085 Zgodovinski okvir glej zg., 52, 54, 57–8. Vprašanja in U-ove odgovore moremo podati le okvirno: prvič, ker je njegovih spisov o teh problemih vsaj za samostojno poglavje in drugič, ker je bilo tako poglavje pretežno zgodovinsko-političnega značaja, kar ne spada v okvir pričujoče razprave in tudi ne izraža bistvo U-ovega dela in poslanstva.
- 1086 Sociologija, 198. – po W. FRIND, Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht, Wien 1899.
- 1087 Sociologija, 199.
- 1088 N. m. – po W. Faidegger, Der nationale Gedanke im Lichte des Christentums, Brixen 1902.
- 1089 U-ovo izhodišče je vedno pripadnost večnarodni Avstriji, do katere čuti iskren patriotizem. Nasledil je Mahničovo najodločnejše kritično stališče do radikalnega nacionalizma (prim. zg., 147–8; tudi: Dr. Anton Mahnič: Več luči, Ljubljana 1912, 115–7, 156–81).
- 1090 Prim. Sociologija, 201–2; tudi teoretični del razprave Nacionalizem in Jugoslovani, Č 8(1914) 291–304.
- 1091 „Krščanska vera (. . .) je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec-brezverec docela tuj, in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati“ (Naši boji in krščansko načelo, Č 6(1912) 4).
- 1092 Gre za najboljše in najostrejše U-ovo polemiko v življenju. Posegi obeh avtorjev obsegajo skupno preko 40 strani v Času in Napredni misli (prim. UBibl.; NM je izdajal Rostohar sam v Pragi). Po snovi moremo polemiko razdeliti na troje problemov: vera in narodnost, narodnost in etika, jugoslovansko vprašanje. Za našo raziskavo zadostuje sintetična končna sodba.
- 1093 Prim. tudi tele U-ove misli: „ . . . z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj svojega bitja“ (Dr. Rostoharjev narodni radikalizem in vera, Č 6(1912) 62). V resnični konfliktni situaciji bi moral vsekakor „prevladati verski interes kot najvišji interes“, ker bi bila sicer „kvar neizmerno večja, ko bi prevladal partikularen narodni interes in bi morda radi njega izgubil narod jamstvo svoje prave blaginje. (. . .) Kdor vero zataji, naj le govori slovenski jezik, a ne zaupajte mu, tak zgolj jezični Slovenec ni pravi Slovenec. (. . .) Rostohar vprašuje: je li torej vera v definiciji narodnosti? Jaz vprašam: so li v definiciji človeka oči? Ne, in vendar je človek-slepec tak revež!“ (Vera in narodnost, Č 6(1912) 379–80). – Prim. Rostoharjeve očitke: Narodni radikalizem in socialna demokracija, Omladina 8(1911) 147–55; Ušeničnik pa narodnost, NM 1(1912) 74, 77–8; Aleš Ušeničnik in luči katoliške sodbe, NM 1(1912) 189; Vera in narodnost, NM 1(1912) 215–7 (naslov „Ušeničnik in jugoslovanstvo“ je tukaj napačen; iz vsebine je jasno, da gre za nadaljevanje članka „Vera in narodnost“ s str. 179).
- 1094 Rostohar je imel v veliki meri prav. Tega dejstva ne spremeni niti splošna odklonitev slovenske javnosti (prim. ERJAVEC, Zgodovina katoliškega gibanja, 207; tudi ROSTOHAR, Justifikacija, NM 1(1912) 308–11) niti očitki Rostoharju, da je v praškem „Unionu“ 18. 3. 1913 denunciral llešiča, Vošnjaka in U-a kot protiavstrijske ilirce in srbofile (prim. U., O zelo neznanstveni stvari, Č 7(1913) 239–40; S 41(1913), 26. in 31. marca, str. 3; očitke izrekli „Dan“, „Edinost“ in „Soča“), ki so bili po našem neosnovani (prim. prevod članka iz „Uniona“ v: ROSTOHAR, K obnovljenju ilirizma na Slovenskem, NM 1(1912) 302–6).
- 1095 Prim. temeljno teoretično razpravo: Ivan MAZOVEC, Vzajemnost med Slovenci in Hrvti, Č 6(1912) 25–40, 123–42; J. PRUNK, Škof Jeglič – politik, Kritika 19(1971) 36.
- 1096 Slovenci in Hrvti, Č 7(1913) 436. Svoje prepričanje je U. že prej takole obrazložil: „Če torej Slovenci in Hrvti še niso en narod, zakaj ne bi mogli postati en narod? Politična formacija, ki bi na to vplivala, (. . .) ni mogoča, asimilacija pa ni da bi morala biti enostranska, temveč je lahko vzajemna. Izmed kulturnih dobrin bi morali žrtvovati Slovenci pač le jezik, pa ‚individualnost‘. Narodna ‚individualnost‘ pa je le tedaj nekaj pomembnega, ako je narod sam zase dosti močan, da se lahko kulturno vsestransko razvija. A tak naš narod ni; mi sami nimamo nobene bodočnosti. (. . .) Ako torej edinstvo jamči, da bi narod lahko krepko razvijal vse sile krščanske kulture, nima ideal edinstva pač nič ‚absurdnega‘. Žrtvovali bi le svojo neznatno individualnost, da bi živeli življenje močnejšega naroda in našli v njem le povišano svojo individualnost. Sedaj pravimo: mi smo Slovenci, sinovi malega slovenskega naroda; potem bi rekli: mi smo sinovi velikega slovenskega naroda – naj si ima že to ali ono ime!“ (Slovenci in jugoslovansko edinstvo, Č 6(1912) 487–8 – naslov po „Kazalu“ letnika). Jezikovno asimilacijo si predstavlja takole: „Resno bi mogli pred političnim edinstvom misliti samo na to, da bi sprejeli hrvaščino kot znanstveni jezik, ljudski jezik pa bi ji počasi približevali“ (Slovenci in Hrvti, 438).
- 1097 Slovenci in Hrvti, 436.
- 1098 20. 10. 1912 je kongres državnih in deželnih poslancev VLS in Hrvatske stranke prava v Ljubljani v zaključni

- resoluciji izjavil, da „tvorimo Hrvati in Slovenci eno narodno celoto“ (DS 25(1912) 421; prim. zlasti Slovenec v tistih dneh, npr. uvodnik 22. oktobra!).
- 1099 Po shodu je U. zapisal, da je bil „brez dvoma doslej najslavesnejša manifestacija hrvaško-slovenskega kulturnega edinstva“ in da je „v tem znamenju naša bodočnost“ (Po katoliškem shodu, Č 7(1913) 388).
- 1100 Tudi U. sam ga je imenoval le „podmeno“ in „hipotetično-teoretično razglabljanje“, ki skriva v sebi še polno nerešenih vprašanj (prim. O zelo neznanstveni stvari, Č 7(1913) 240; Slovenci in Hrvati, 436–7).
- 1101 ROSTOHAR, Ušeničnik in jugoslovanstvo, NM 1(1912) 181. Zanimivo, da škof Jeglič v tej točki ni soglašal z ostalimi katoliškimi politiki in ni podprl agitacije za slovensko-hrvatsko vzajemnost (prim. PRUNK, n. m.).
- 1102 Zamisel je postala del „nove kulturne orientacije“, jugoslovanske, kot jo je prikazal teolog Franc Grivec (prim. F. GRIVEC, Nova kulturna orientacija, Č 13(1919) 1–16). V svoji iskreni ekumenski želji po počasnem zedinjevanju v en „jugoslovanski narod“ se izrecno sklicuje na U-ovo razpravo „Slovenci in Hrvati“, U., še vedno urednik Časa, je Grivčevi razpravi odkazal mesto uvodnika v prvi številki revije po osvoboditvi in združitvi v Jugoslavijo, kar daje misliti, da je Grivčeva „nova kulturna orientacija“ tudi njegova, osebna. Seveda pa nima nič opraviti s kasnejšim velikosrbstvom, ki je postalo usodno za prvo Jugoslavijo.
- 1103 Prim. Bodočnost Avstrije, Č 7(1913) 141; Kam plovemo, Č 7(1913) 224; Slovenci in Hrvati, Č 7(1913) 437–8.
- 1104 Bodočnost Avstrije, 142 – po CRENNEVILLE, Oesterreich-Ungarns Wirtschaftspolitik und Staatsverfassung, – 1910, 71; tudi Katoliška unija, Č 6(1912) 224–6. U. je največkrat govoril o takem poslanstvu Avstrije v zapisih ob balkanskih vojnah: Balkanski problem in krščanska načela, Č 7(1913) 55–60; Kam plovemo, 223–5; Nacionalizem in Jugoslovani, Č 8(1914) 289–90.
- 1105 Prim. besede mariborskega škofa Mihaela Napotnika v zaključnem govoru slov.-hrvatskega katoliškega shoda: „Da vedno zmagujemo, ljubimo svojo domovino, staročastito neprekosno Avstrijo, ki nas je doslej srečno branila pogina! Ljubimo preslavnega jubilarja Franca Jožefa I., očeta avstrijskih narodov, starosto vseh vladarjev sveta, cesarja, ki zvesto varuje in brani tradicijo prvega krščanskega cesarja Konstantina Velikega! Staro žezlo Avstrije, križ, ki žari na cesarski kroni, bode še dalje nepremagljivi branik vladarja in vladancev“ (Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913, 299).
- 1106 O nujnosti nadaljnega obstoja Avstrije je bil U. tako prepričan, da je pred vojno zapisal tole izjavo: „Na groblju Avstrije bi bil grob tudi našemu narodu!“ (Jugoslovanski nacionalizem, S 42(1914) št. 144, str. 3).
- 1107 Prim. ZS, 591. U. nastopi proti „preporodovcem“ v zapisu „Kam plovemo?“ in v razpravi „Nacionalizem in Jugoslovani“.
- 1108 Prim. Kam plovemo, Č 7(1913) 223–9.
- 1109 O nastanku in različicah trializma: ZEČEVIČ, Slovenska ljudska stranka, 22–6, op. 5. U. je o trializmu najjasneje spregovoril v razpravi „Nacionalizem in Jugoslovani“ in v zgoraj navedenem članku „Jugoslovanski nacionalizem“ v Slovencu.
- 1110 Zanimiva je U-ova „osebna zamisel“ preosnove Avstrije v sedmero notranje avtonomnih kraljestev: nemško-avstrijsko, poljsko, češko, ogrsko, rusinsko-romunsko, hrvaško in ilirsko (Austria nova, Č 11(1917) 7–8).
- 1111 Prim. F. DOLINAR, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Buenos Aires 1971, 15; JAGODIČ, Nadškof Jeglič, 218; Jeglič, 2. 9. 1917. – Prvi del izjave prinaša program majniške deklaracije, dopolnjene z omembo načela o samoodločbi narodov. Drugi del pa je podpora in priznanje mirovnemu prizadevanju papeža Benedikta XV. in cesarja Karla (prim. besedilo izjave: PLETERSKI, Prva odločitev, 294).
- 1112 „Treba bo večjih politikov, kot je kdo izmed nas, s širšim pogledom in močnejšo voljo, a te lepe vere si ne damo vzeti, vere v mogočno, veliko, svobodno in vsem narodom pravično – novo Avstrijo!“ (Austria nova, 8.)
- 1113 Razprava o samoodločbi narodov, Č 12(1918) 186, zlasti op. 15 na str. 187–8.
- 1114 Razprava o samoodločbi narodov, 192. Podobno: „Le če bi brez naše krivde, po krivdi onih, ki jim je izročena skrb narodov, zgodovinski dogodki raztrgali habsburško monarhijo ter nas vrgli v svetovni metež, bi morda za nas nastalo vprašanje, kam tedaj“ (Nacionalizem in Jugoslovani, Č 8(1914) 306).
- 1115 Um die Jugoslavija. Eine Apologie, Laibach 1918. Šef policije je Jegliču rekel, da U. ne pozna dejanskega stanja, ker politiki stališč knjižnice ne zastopajo več, ampak hočejo ven iz Avstrije (prim. Jeglič, 6. 9. 1918). Kljub skrajno lojalnemu zadržanju so mnogi Nemci U-a zaradi knjižice ostro napadli (prim. obširno recenzijouvodnik v „Grazer Volksblatt“ 7. 9. 1918).
- 1116 Um die Jugoslavija, 21.
- 1117 Um die Jugoslavija, 65. Geslo je izrazil že F. S. Finžgar v Slovencu 21. apr. 1918 (prim. FINŽGAR, Leta moje ga popotovanja, Izbrana dela, VII, Celje 1962, 425).

(Iz knjige J. Pirca: Aleš Ušeničnik in znamenja časov, Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja, izdala Družina, Ljubljana 1986, strani 197–203. – Op. ur.)

Emil Milan Pintar

Dr. ALEŠ UŠENIČNIK - APOLOGIJA JUGOSLAVIJE KOT NEUSLIŠAN KRIK PO PRAVICI

1. Kopernikova podoba sveta že zdavnaj ne velja več: geocentrizem smo nadomestili z elastično podobo vesolja, ki se z vsakim novim znanstvenim odkritjem širi navzven v prostor in čas. In čeprav je s tem na določen način zmanjšan tudi človek, po načelu, večja če je hiša, manjši je človek, velja to le za človeka nasploh in za svet oz. čas nasploh. Znotraj tega sveta in časa nasploh pa je človekov svet in človekov čas in človek ostaja središče tega sveta in presečišče tega časa: in na določen način je kozmogonija le vidik tega človekovega časa in prostora in bo to ostalo vse do tlej, dokler se človek v tem svojem času in prostoru ne bo srečal z drugim človekom; če se bo kdaj.

To velja tudi za naš čas. Ves čas smo točno v njegovem presečišču in ničesar ne moremo spremeniti v razumevanju naše preteklosti, ne da bi se to pokazalo tudi v razumevanju naše prihodnosti. Še več: spreminjanje podobe naše prihodnosti zahteva, da najprej redefiniramo sliko naše preteklosti. In v prizmi tega preslikavanja preteklosti v prihodnost in pomikanje prihodnosti v preteklost smo mi ves čas obsojeni na „tu in zdaj“, nekakšen transparentni nič, s sencami preteklosti odslikan na zaslon prihodnosti in s svetlobo prihodnosti izrisan v globine preteklosti. In ves čas smo samo to: slika naše lastne prihodnosti, stlane v sencah preteklosti, spomini preteklosti, preletiti v hotenje jutrišnjega, tiktajoči utrip časa.

Vendar to tiktakanje ni ves čas enako. Včasih ga zgodovina zgosti na nekaj osnovnih razsežnosti in prisili človeka, da svet v celoti in predvsem svojo lastno usodo v njem zapopade v tej zgoščeni, deformirani obliki, v obliki dileme ali alternative: da vse bogastvo duhovnega reducira na ostrino misli o preživetju, na spoznanje ogroženosti, na končnost njegovega časa in prostora. Zdi se, da je tako zadnje zgostitev prostora in redukcijo duhovnega na dilemo preživetja sprožila zadnja velika kriza kapitala v začetku tega stoletja. Napuh „rasti brez omejitev“, ki ga je porojevala kapitalistična družba v svoji planetarizaciji industrijskega načina produkcije (in življenja) je bil sesut v nekaj tednih, v katerih je padel mit o kapitalu kot edinem tvorcu rasti.

Kriza kapitalnega sveta je bila tako silna, da ni dopuščala neprizadetosti, temveč je povzročala *zgoščevanje in redukcijo, kanonizacijo in ideologizacijo* temeljnih eksistenčnih in moralno vrednostnih vprašanj in odgovorov. Marksizem, ki se je prej filozofsko razkril kot materialistični humanizem, se je ideologiziral (kanoniziral) kot boljševiski komunizem; nacionalni socializem se je ideologiziral kot velikonemški, ibermenšovski rasizem, krščanska demokracija pa kot klerikalizirani fašizem.

V vseh treh primerih je ideologizacija segla navzad in vnaprej: v preteklosti je iskala predvsem elemente samopotrjevanja in zgodovinska obeležja, svojo sliko prihodnosti je enostransko interpretirala kot zgodovinsko nujnost in uresničevanje napovedanega.

Zakaj vsa ta razmišljanja? Zato, ker je tudi naš čas čas ideologizirane slike naše preteklosti in naše prihodnosti. Ker je bila s krizo kapitala tudi naša usoda, nas, kot posameznikov teh generacij in nas kot evropskega naroda ujeta v konflikt konkurenčnih ideologij, v katerem se je nacionalni socializem, alias ibermenšovski germanski rasizem izkazal kot najbolj ekskluzivističen, kot ideologija, ki je najbolj direktno, najbolj nasilno pretendirala na absolutizem in ni dovoljevala pomisli na koeksistenco ali kohabilitacijo z drugimi ideologijami (čeprav je to do določene mere lastno prav vsem ideologijam). In v tej ideologizirani sliki naše lastne preteklosti, zgodovine našega naroda so bili osvetljeni in tako opazni le tisti elementi, ki so potrjevali to enostransko, poenostavljeno, v nekem smislu neumno in poneumljajočo, prav gotovo pa deformirano podobo; nam so bile iz preteklosti obujene in ohranjene samo tiste misli in tiste osebe, ki so utemeljevale prav to, ideologizirano skico prihodnosti, kot komunistične prihodnosti našega naroda; da v njej ni bilo prostora za dr. Aleša Ušeničnika, filozofa, teologa, in kot je zgodovina doslej pokazala, politizirajočega sanjača, ni treba posebej poudarjati.

O Ušeničnikovem spisu Apologija za Jugoslavijo (Um die Jugoslawija. Eine Apologie.) ne bom posebej govoril — to je predvsem predmet zgodovinarjev. Bi pa rad opozoril na dvoje:

prvič, slovenska duhovščina se je v zatonu Avstro-Ogrske odločila za nerevolucionarno pot, za tako imenovani „trializem“, to je za povezovanje Slovanov v Avstriji v enotno državo Jugoslavijo (ne Jugoslawien!), ki pa bi bila tretja delilka oblasti z Avstriji in Ogrji — pa je bila kljub temu deležna očitkov velizdajstva. Ne da bi nategoval zgodovinska dejstva, se sama po sebi vsiljuje paralela s sedanjim časom, ko so logične zahteve slovenske političnega vodstva po tisti stopnji slovenske avtonomije, ki bi odražala duha časa in dozorevanje slovenske suverenosti, znotraj Jugoslavije prav tako ožigosane z neko vrsto „velezdajstva“ — le da je jezik gospodov, ki nas danes napadajo in ki pripadajo drugemu času in drugemu svetu od našega, drugačen in zato govorijo o „kontrarevoluciji“ v Sloveniji;

drugič, ko danes prebiram Ušeničnikov spis, se ne morem ubraniti vtisa, da je bil mož sposoben globoke politične filozofije, ne glede na vse omejitve, ki

jih postavlja v uvodu (npr. da ne bo „politiziral“), oz. „cesarsko-kraljevske“ omejenosti, katerih se oklepa v sklepnih mislih in ki mu branijo, da bi se zavzel za dolgoročneje radikalnejše spremembe v organiziranosti in položaju slovenskega naroda. Čeprav uvideva zgodovinsko krivico, ki jo delajo Avstrijci drugim narodom s tem, ko zahtevajo Avstrijo nemško, in vlogo Nemcev kot državnega žandarja, mu je vendar misel o samostojnosti in suverenosti Slovenije, misel o naši lastni sposobnosti in upravičenosti, da imamo lastno državo, da postanemo odgovorni za lastno usodo, v osnovi tuja; kratkomalo si ne upa tako daleč, zato verjame v *pravico* rajne Avstrije, v federalno ureditev Avstrije, temelječo na tej *moči pravice*. In v tem tiči svojevrsten paradoks, še danes tako prisoten v politizirajočih razpravah slovenskih intelektualcev: vera v pravičnost nekoga drugega kot temelj federacije. Federacija je lahko le zveza dejansko suverenih narodov oz. držav; kadar je odvisna od „moči pravice“, ki naj omeji moč tistega, ki v federaciji izvaja nasilje nad ostalimi, to ni več *federacija* — to je le federativna ureditev kakršnegakoli nacionalnega absolutizma, ki se izraža v nasilnem uveljavljanju enega jezika in ene kulture kot nacionalne hegemonije. V taki „federaciji“ je stalno čutiti nevarnost, da se namesto „moči pravice“, h kateri je klical Ušeničnik, uveljavlja — pravica moči. Hic Rhodus — hic salta!

S svojimi sklepnimi mislimi v tej Apologiji se je Ušeničnik sam omejil in deaktiviziral in njegova misel ne more seči v naš čas kot nosilka zanimivih predlogov in aktualnih idej. Vsebinsko njegov spis ni več Apologija Jugoslavije, temveč de facto apologija cesarsko-kraljevskega avstroogrškega prosvetljenstva. Pač pa njegovo razmišljanje odkriva velikega duha in opozarja, da smo z ideologizacijo naše preteklosti, žrtvovane enoznačni opredelitvi naše prihodnosti, neupravičeno izrezali iz tkiva naše zgodovine ne samo njega, temveč še veliko drugih pomembnih razmišljanj, veliko pomembnih duhov, veliko pomembnih dejanj.

3. *Zdaj je čas, da začnemo to popravljati.* Naša zgodovina se ne začne leta 1941, čeprav se je naša družba prav v tem času usodno preskusila in našla moč, da se upre germanskemu rasizmu. In če je morala zato zgostiti in zreducirati svojo podobo sveta v ideologiziran konstrukt, potem to še ne pomeni, da moramo ta konstrukt ohranjati nedotaknjen in posvečen za vse večne čase. Nasprotno, vsak dan smo priče, kako se nam ta podoba razblinja, razširja, kako se vanjo vraščajo novi elementi naše preteklosti. Vendar verjetno ni dovolj pasivno spremljati bledenje te slike, ki jo je porodila nuja časa in ki je služila poenotenju misli in koncentraciji naroda na ključne elemente nekega dogajanja. Verjetno je treba zavestno prispevati k temu, da se iz naše preteklosti in polpreteklosti zgodovine obudijo misli in osebe, ki jih ideologizirana interpretacija tega časa ni izločila, ki pa so prav gotovo del našega jaza, sestavina narodove identitete, bogastvo njegove misli. Čas, ki ga danes živimo, ne opravičuje več enostranske interpretacije preteklosti in prihodnosti. Nemci sedanjega časa niso več nošeni z germanskim rasizmom v ubijanje ostalih narodov in krščanska

demokracija poudarja koeksistenco in kohabitacijo; s svojimi božičnimi voščili Smole ne koketira s kristjani, temveč zbira „ljudi dobre volje“ k sodelovanju v graditvi demokratične družbe. In to potrebuje druge opore v naši lastni zgodovini: potrebuje dokazila o naši lastni zgodovinski kulturi in toleranci, kajti kultura je prav toleranca do drugega in drugačnega. Ne kompromis med boljševiškim komunizmom in klerikalizmom, ne zlivanje med njima, ne pobotanje vojskujočih se strani v „eno in isto“, temveč prav toleranca, kot svoboda ni misliti enako, temveč pravica do „misliti drugače“.

V tem smislu je Ušeničnik sredi toka tistih naših neprofesionalnih politikov, ki so vsi upali „misliti drugače“ od oficialne strukture — in to tudi povedati in napisati. In vzeti nase anatemo vladajoče strukture — pa tudi anatemo časa, kajti zgodovina slej ko prej demantira vsakega „zgodovinarja prihodnosti“ — pa tudi vsakega politika. Tega se je Ušeničnik prav dobro zavedal, zato je njegov „Ave Caesar — morituri te salutant“ prav gotovo večznačen. In če me je Ušeničnikova Apologija Jugoslavije pritegnila, me ni kot nosilka določenih idej ali zgodovinskih transparentov — temveč kot glodajoči črv spoznanja, koliko svojih pomembnih mislecev smo Slovenci spregledali, ko smo se določili pričeti šteti svoje štetje z letom 1941.

O tem sem razmišljal, ko sem prvič obiskal novo osnovno šolo v Poljanah, zdaj že znamenito „vežo poljanskih velikanov“, ki je vzbudila toliko polemike v ožji in širši sosesčini. Kot delen odgovor se mi je mesec kasneje, v prigodnem tekstu ob praznovanju 29. novembra zapisalo, da slovenska državnost šteje sedem desetletij poskusov, da organizira svojo suverenost. Vem, da to ni zadosten in zadovoljiv odgovor: da tako sam, kot drugi, veliko dolgujem času, ki smo ga tako enostransko interpretiranega sprejeli vase. Mogoče pa sploh ni res, da Slovenci pred letom 1940 nismo imeli pomembnih politikov? ! Mogoče pa vsej tej plejadi Hribarjev, Krekov, Tavčarjev, Prepeluhov in Korošcev delamo veliko krivico — ne s tem, da jih jne sprejemamo, temveč zato, ker jih (skoraj) ne poznamo? ! Mogoče pa smo preveč pomembnih stvari — ulic, šol, muzejev, praznikov itd. . . — zaznamovali samo z enim delom naše zgodovine, samo z eno razsežnostjo našega časa in naroda? ! Čeprav je bila ta razsežnost v določenem trenutku odločilna, zreducirati vse nanjo vendarle pomeni oslabiti pozicije naroda nasproti drugim narodom, ki s prepoudarjanjem celotne svoje zgodovine terjajo zase nesorazmeren del prihodnosti — kakršna že bo! Ne moremo se ubraniti vtisa, da smo v teh desetletjih razvili preveč političnega in premalo narodnega obredja.

In da smo v nevarnosti, da bo z umikanjem ekskluzivnosti te ene interpretacije zgodovine ustvarjen prostor — ne za bogastvo idej, ne za obredje naroda, ne za širino prostora in globino časa — temveč za drug ekskluzivizem. Kajti klerikalizem se v naš prostor ne more vračati kot krščanska demokracija, temveč kot revanšizem.

Zato je Ušeničnik poučno branje. Vzgojen znotraj ene od enostranskih podob sveta se je uprl njeni

lastni klerikalni zastrukturiranosti, zaupajoč v Quizotovo „moč pravice“, ki da je tolikšna, da premaga tudi (obstoječa politična?) dejstva. Tvegala je spor s to strukturo in se s svojo filozofsko mislijo, s katero je hotel premagati (obstoječa politična) dejstva, dvignil nad uradno ideologijo takratne cerkve in takratne države, ki jih je čistil v vseh odstavkih svoje Apologije.

Pavel Gantar

MEJE VIŠJIH PRAVIC

Ta zapis nima velikih pretenzij. Vsekakor ni razprava o Ušeničniku. Delo tega teologa in sociologa vse pre malo poznam, da bi ga lahko presojal. Tudi ne morem presoјati njegovega spisa *Za Jugoslavijo* v kontekstu razvoja jugoslovanske ideje. Glede na čas, v katerem je ta spis nastal, lahko ugotovim samo to, da je v nekem smislu anahronističen: Ušeničnik zagovarja Jugoslavijo v kontekstu trialistične ureditve Avstrije, tedaj ko so se že jasno nakazovali obrisi SHS pod žezlom Karadjordjevičev. Toda vprašanje, ali je Ušeničnik poleti 1918 še resno mislil na Jugoslavijo pod žezlom habsburške dinastije ali pa je bila to samo taktična poteza, je mogoče zanimivo za zgodovinarja, ne pa tudi za tale zapis, ki predvsem prinaša samo asociacije, ki so se mi utrnille ob branju Ušeničnikovega besedila. Kontekst, v katerem danes beremo Ušeničnikov tekst, pa je seveda *povsem drugačen*. Iz te drugačnosti izhaja prav nenavadna aktualnost njegovega spisa: Jugoslavija (seveda v okviru trialistične ureditve) pri Ušeničniku figurira kot nujna realizacija naravno smotrnega ideala, vanjo investira vse tisto, kar lahko upravičeno pričakujejo tudi južnoslovanski narodi, to je *nacionalna emancipacija* in *demokratska ureditev*, pri čemer slednjega ne razume v izvorno liberalnem pomenu besede. Skratka Jugoslavija je za Ušeničnika ideal.

Danes po sedemdesetih letih jugoslovanske izkušnje, zanesljivo bistveno drugačne, kot si jo je lahko Ušeničnik kadarkoli predstavljal, Jugoslavija ne figurira samo kot nujna zveza južnoslovanskih narodov, marveč tudi kot *problem*. Sedanje ustavne razprave opozarjajo, da obstajajo bistveno različni pogledi na — za vsako državno skupnost — temeljna vprašanja, kot so problem federalizma, vloga države, vprašanje demokracije. Ne samo, da ta vprašanja niso bila rešena (“dokončna” rešitev sploh ni mogoča), kaže, da je tudi vse manj soglasja o tem, da jih je sploh treba rešiti.

Bolj kot kadarkoli poprej je treba na problem Jugoslavije gledati s civilnega razvojnega stališča. In v tem okviru se zastavlja vprašanje, *kaj sploh je in kaj lahko postane Jugoslavija, torej država, ki je nastala z združitvijo perifernih območij dveh velikih imperijev (Avstro-Ogrska in Otomanski imperij), ki sta se v devetnajstem stoletju „pozabili“ modernizirati in sta v procesu formiranja nacionalnih držav in parlamentarno demokratskih oblik vladanja morali nujno propasti?*

je. Njegov „krik po pravici“ ni bil uslišan. Toda še danes odzvanja v naših ušesih in vzbuja občudovanje, tudi če se z vsebino njegove misli ne moremo poistovetiti.

In če to sploh kaj pomeni — ponosni smo lahko, da je bil tak duh naš rojak.

Žlebe, 31.3.1988

Emil Milan PINTAR

Mislím, da je to vprašanje, postavljeno na globalno civilizacijski ravni, bolj pomembno, kot se sprva zdi. Predvsem zato, ker so v novo državo vstopili deli, ki pripadajo zelo različnim, do tedaj celo neposrednim konfliktnim *kulturno-zgodovinskim* regijam. To dejstvo je še posebej pomembno ob okoliščini, da je bila Jugoslavija zamišljena kot okvir nadaljnje nacionalne emancipacije južnoslovanskih narodov. V tedanjem kontekstu formiranja nacionalnih držav je nacionalna emancipacija nujno pomenila projekt preoblikovanja južnoslovanskih plemen v enotno jugoslovansko nacijo. V določenem, čeprav ne izrecnem smislu s to idejo koketira tudi Ušeničnik, ko na nekem mestu dopušča, da bi bil „občevalni jezik“ v znanosti hrvaški in ko v Jugoslaviji vidi možnost, ki bo „vzhodne slovanske narode spet združila z zahodno *cerkvijo*“ (str. 23). Oblikuje se enotna jugoslovanska duša, gospodarska in politična naslonitev na Srbe in Hrvate, razlike so potisnjene v območje folklorne in ljudske kulture. Centralistična ureditev Jugoslavije je popolnoma ustrezala ideji nacionalne emancipacije kot formiranja nacionalne države. To je bil proces, ki se je v Evropi z Jugoslavijo in še nekaterimi drugimi državami v glavnem tudi končal. Zdelo se je, da je s tem narodno vprašanje v Evropi dokončno rešeno. Narodno vprašanje se prelevi v problematiko „racionalnega“ upravljanja nacionalnih držav. In to se je, vsaj z današnjega zornega kota, izkazalo za napačno, ne samo zato, ker nekatere države niso bile zadovoljne z razmerji sil po prvi svetovni vojni in so imele ozemeljske pretenzije (Nemčija na primer) in ker je še naprej potekal boj za imperialistično delitev sveta, marveč predvsem zato, ker druga polovica dvajsetega stoletja ponovno reafirmirala narode, ne več sicer predvsem v luči oblikovanja nacionalnih držav, temveč kot problem kulturne identitete in različnosti.

Če se torej vrnemo na vprašanje, kaj sploh je lahko Jugoslavija, je odgovor jase: če je zasnovana kot okvir oblikovanja enotne nacije (nekateri poudarjajo v predlogu ustavnih sprememb so „tiho“ naravnani na to struno), je obsojena na nasilje in propad, če pa je okvir, ki omogoča razvoj v njej zajetih narodov, pa je prav *civilizacijsko kulturna heterogenost* njena prednost. Predpostavka pa je demokratska ureditev.

In v tem smislu je Ušeničnikov tekst *poučen*. Njegov pomen še zdaleč ni v gorečem zagovarjanju

Jugoslavije. Pri tem je Ušeničnik nejasen vsaj glede ureditve notranjih razmerij med jugoslovanskimi narodi in celo anahronističen v zvezi s krono, ki jo polaga nanjo. Bistven prispevek Ušeničnika je v analizi procesov, ki so *moralí* pripeljati do nastanka Jugoslavije. To pa je analiza *agonije neke centralistično urejene države, ki je s konceptom vodilne ali hegemonizirajoče nacije (nemštvo) preprečevala demokratizacijske in modernizacijske spremembe, kar je končno pripeljalo do njenega propada*. In to je nauk za Jugoslavijo: ob nekaterih razpravah o ustavnih spremembah (na primer v Bosni in Hercegovini) se zdi ta nevarnost realna. Nepripravljenost, da bi priznali legitimnost razlik in vsiljevanje centralistično naravnanih sprememb, ki po svoji logiki nujno pomeni dominacijo „vodilnega“ naroda, lahko pripelje do razkroja Jugoslavije. Obstaja vsaj en stavek, ki bi ga Ušeničnik, če bi še živel, lahko zapisal tudi danes:

„Potem (po razpustu državnega zbora v Kromerizu – op. P. G.) je sledila ustava za ustavo. Enkrat je bila centralistična, drugič federalistična, potem pa spet mešanica obeh.“ (str. 28). To stalno spreminjanje ustave je tako, kot to velja za današnjo Jugoslavijo, predvsem pomenilo, da ne obstaja temeljno soglasje o modusu večnacionalne državne ureditve. Ušeničnik vidi glavne razloge za spreminjanje ustave v neskladju med dvema idejama, ki obvladujeta moderno državo, to je med idejo *demokracije* in idejo *nacionalne suverenosti*. Ne gre za to, da bi bili ti dve ideji ali načeli moderne *državnosti* sami po sebi v nasprotju, prav nasprotno, tisto, kar je preprečilo njeno realizacijo v monarhiji, je *bila vodilna vloga nemštva*, ki je na položaj drugih narodov gledalo samo skozi prizmo svojih interesov. Zato Ušeničnik nemškimi liberalcem, ki so zahtevali demokratično ustavo, obenem pa tudi centralizem, očita, da niso dosledni, *ker ne sprejemajo vseh posledic, ki izvirajo iz zahteve po svobodi, ki bi nujno pomenila tudi nacionalno samostojnost*. V tem vidim tudi podoben „jugoslovanski demokrat“, ki v „nacionalni“ in „republiški zaplankanosti“ vidijo oviro za temeljito demokratizacijo jugoslovanske družbe. Geslo dobrega dela demokratične opozicije je „demokratizacija in centralizacija“: v enotno urejeni državi z enotno zakonodajo in s pravnim redom naj bi se ljudje kot ljudje ne glede na narodno oziroma etično pripadnost in druge opredelitve, neposredno odločali o *načinu vladanja* in izbirali vladajočo elito. Ni treba posebej poudarjati, da s tem atributi nacionalnosti ne bi izginiti, le maskirani bi bili, državo pa bi, seveda ob predpostavki „svobodnih volitev“ upravljala vladajoča „stranka“ najštevilčnejšega naroda. To se je enkrat že zgodilo in vsi vemo, kam je to pripeljalo.

In kaj iz tega sledi: tako kot leta 1848 zavrnjena zahteva po avtonomiji v okviru Zedinjene Slovenije leta 1918 ni bila več zadosti in jo je nadomestila zahteva po državni skupnosti Jugoslaviji, tako tudi danes zahteva po kakršnikoli Jugoslaviji ne zadostuje več. Jugoslavija je možna samo kot *pogodba* različnih narodov, ki nanjo prenesejo tiste naloge, za katere se dogovorijo, da jih lahko skupno opravljajo.

Spis *Za Jugoslavijo* vsebuje tudi nekatere druge

razsežnosti, ki jih ne moremo omejiti samo na apologijo Jugoslavije in na njegovo razumevanje narodnega vprašanja. Ušeničnika razkriva tudi kot „*političnega misleca*“, zato naj v nekaj opombah opozorimo na nekatere razsežnosti njegovega odnosa do politike, kakor se kaže v tem spisu.

Vsekakor je njegov spis izrazito *politične narave*, zato je na prvi pogled presenetljivo, da Ušeničnik že takoj v prvem stavku pravi, da „prav gotovo nima namena, da bi politiziral.“ (str.1) Izrecno poudarja, da se je lotil pisanja kot profesor bogoslovja. To prav gotovo po eni strani izraža njegovo prepričanje, da se kot duhovnik naj ne bi vmešaval v politiko, po drugi strani pa je to po vsej verjetnosti tudi *taktična poteza*, s katero poskuša doseči, da njegovega zavzemanja za Jugoslavijo v okviru centralistične ureditve ne bi razglasili za preprosto politično dejanje in ga kot takega tudi obravnavali v vsakdanjih političnih bitkah. Svoje zavzemanje za Jugoslavijo poskuša Ušeničnik utemeljiti na globlji ravni, kot je politična: v prizadevanju za *blaginjo naroda*, ki jo dojema popolnoma nepolitično in za katero so odgovorni tudi njegovi dušni pastirji. Obenem pa se skozi ves njegov spis kot rdeča nit vleče misel, da je vprašanje narodne suverenosti več, kot samo politično vprašanje, kar navsezadnje dokazuje s tem, da ideja jugoslovanstva preči politične oziroma strankarske razlike. Je pa seveda še dodaten razlog za to, da *kot duhovnik* poseže v razpravo: idejo jugoslovanstva jemlje kot *nujno usodo*, ki se mora uresničiti, če ne tako, pa drugače. In če bodo duhovniki zaradi brezpogojne vdanosti vladarju, ki misli drugače, ostajali ob strani, bodo na njegovo mesto stopile „svobodomiselne stranke“, kar pa seveda pomeni nravni in verski propad naroda. Vsekakor je, gledano z današnjega stališča, Ušeničnik zelo *pretanjen politični mislec*, predvsem v tem, da zna izrazito politične vsebine in predmete obravnave zastreti v nepolitične oblike.

Je pa Ušeničnik glede politike, vsaj v tem spisu, zelo nedogmatičen teoretik. To je še posebej razvidno pri njegovi obravnavi *demokracije* in iz njega izpeljane *pravice do samoodločbe*. V zvezi z demokratično idejo se najprej izkaže kot *pragmatik*: „Naj kdo gleda na demokratično idejo, kakor hoče, naj pričakuje od nje velike spremembe ali pa se teh sprememb še bolj boji – demokratično gibanje je dejstvo (podčrtal P.G.) in zaman bi se trudili, če bi hoteli v nasprotju z njim, po svojih lastnih željah oblikovati svet.“ (str.31) Ker torej demokratične ideje ni mogoče odpraviti, jo je torej treba „udomačiti“, to pa Ušeničnik stori tako, da jo prevede v zahtevo po *socialni pravičnosti*, s tem pa ji poskuša odvzeti „radikalni naboj“, ki izvira iz naravnopravne utemeljitve *človekovih pravic*. Zato Ušeničnik odločno zavrača idejo *družbene pogodbe* in *neomejene suverenosti ljudstva*, iz katere, tega pač ni mogoče zanikati, izhaja tudi *pravica do samoodločbe*.

In prav tu se izkaže njegova nedogmatičnost, ki izvira iz njegovega pragmatizma: res je sicer, da pravica do samoodločbe izvira iz brezbožnih idej, vendar pa „po svojem bistvu ni brezbožna“. Pri revolucionarnih pravi Ušeničnik, in pri tem se sklicuje na dr. K.

Hilgenreinerja, „je treba razlikovati njihove nazore, njihova načela in njihove vsakokratne zahteve. Marsikaj, kar mislijo in počno, je čisto narobe, marsikaj, kar zahtevajo in uresničujejo, pa je čisto prav. Ni tako pomembno, kakšen je celotni miselni kompleks, iz katerega je določena zahteva zgodovinsko nastala – pomembnejša je zahteva sama“. Kako lahko interpretiramo to Ušeničnikovo stališče? Najbolj očitna razlaga bi bila naslednja: Ušeničnik ne more zanikati, da zgodovinsko nujna pravica do samoodločbe izvira iz ideologije, ki je nasprotna katolištvu. Zato poskuša s pravim „saltom mortale“ pravico do samoodločbe ločiti od podlage, na kateri je nastala, in jo uvrstiti v svoj pogled, ki je navsezadnje zaznamovan s skrbjo, da se „narod“ v prizadevanju za samoodločbo ne bi preveč oddaljil od vere in cerkve. Takšna razlaga vsekakor ima svoje „racionalno jedro“, vendar se mi vsaj z vidika moderne teorije politike to niti ne zdi tako pomembno.

Je pa možna tudi drugačna razlaga: z epistemološkega vidika gornji citat pomeni, da nobena politič-

na teorija in ideologija ni *ekskluzivna*, da ima vsaka več ravni ter da sprejemanje ene ravni ali določene zahteve ne pomeni nujno tudi sprejemanja celotnega sklopa, iz katerega se je ta ideja pojavila. Takšno stališče je predpostavka vsakršnega mnenjskega in političnega pluralizma.

Seveda gre s tem Ušeničnik „predaleč“, kar dokazuje naslednji citat: „*Ne maramo liberalizma, smo pa za svobodo; ne maramo socializma, smo pa za socialno pravičnost; ne maramo anarhizma, smo pa za obsežno samoupravo. Enako je tudi s pravico do samoodločbe.*“ (str.33) Njegova izjava je strogo dvoumna; lahko jo beremo kot „ne maramo liberalizma, smo pa za svobodo, zato priznavamo legitimnost tudi liberalizmu“ itd., ali pa „ne maramo liberalizma, smo pa za svobodo, vendar moramo liberalizem onemogočiti, ker nam prav on sprevrča naše pojmovanje svobode“.

Zgodovina slovenske teorije politike se ravna po logiki druge variante. In slovenska politična zgodovina tudi – je samoodločba v „mejah višjih pravic“, pa naj bo to Bog ali pa kaj drugega.

Spomenka Hribar ZA JUGOSLAVIJO!

Kar nekam ganljivo je brati spise slovenskih piscev iz dvajsetih let: koliko upanja in koliko zaupanja so investirali v *idejo* Jugoslavije! Ušeničnik celo kliče: „*Jugoslavija ali smrt!*“ Brezpravje in narodnostno in socialno tlačjenje v stari Avstriji sta morala biti strašna, da so bili mnogi pripravljeni celo pozabiti na *slovenstvo* samo in se stopiti v nekakšen jugoslovanski narod, celo jezikovno. Takšna pripravljenost na samozanikanje je pravzaprav paradokсна, saj je izhajala prav iz izrazite težnje, da se slovenstvo *ohrani*. In so zato na vsak način hoteli „v Jugoslavijo“. V tem pogledu je bil najbolj precizen in domišljen najbrž prav Ivan Cankar, ki je zatrdil, da je Jugoslavija za nas „samo politični problem“, se pravi politična skupnost različnih, individualiziranih narodov in da ne pride v poštev nikakršno narodnostno spajanje. Tudi v kulturnem oziroma civilizacijskem smislu ne.

Toda ta – prava nacionalna – evforija za Jugoslavijo je s prihodom oziroma z združitvijo SHS s Kraljevino Srbijo kmalu uplahnila. Ne le zato, ker si vsako pričakovanje riše lepše slike, kakor more biti vsakdanje življenje, temveč tudi zato, ker „to ni bilo tisto“, kar so si ljudje predstavljali in kakor so si predstavljali. Čeprav se je SHS združila s Kraljevino Srbijo kot enakopraven partner oziroma sta se združila kot enakovredna partnerja, ki sta drug drugega potrebovala, je vendarle prav kmalu postalo jasno, *kdo je zmagovalec* v vojni. Videti je, da je vsak zmagovalec preklet. Če seveda hoče svoje nedvomne zasluge tako ali drugače „vnovčiti“, kajti tisto, kar si je z muko izbojeval in za

kar zasluži vse priznanje, maže sam z večnimi očitki, kaj da je storil oziroma z neprestanim izstavljanjem nikoli izplačanega računa za svoje nekdane žrtve – pri čemer so prave žrtve seveda že davno mrtve.

Tako je bilo: Srbija – natančneje rečeno srbska buržoazija – je v novonastali državni tvorbi predstavljala *hegemon* države, kot državni narod si je lastila mesto nekakšnega „prvorojenca“. Jugoslavijo je razumela kot *podaljšek* svojega nacionalnega telesa, Jugoslavija je bila zanjo Srbija v velikem. Preprosto: Srbija = Jugoslavija/Jugoslavija = Srbija. Od tod tlačjenje ostalih jugoslovanskih narodov v vsakem pogledu, tudi v kulturnem, jezikovnem. Zelena Jugoslavija je vse bolj postajala osovražena Jugoslavija, ideja dežele svobode se je spremenila v trdo, odurno realnost.

Ni čudno, da so iz nje posamezni narodi skušali „pobegniti“ in tudi Komunistična partija Jugoslavije je (po Stalinovi ideji) najprej gradila svojo strategijo na razbitju Jugoslavije, čeprav se komunisti dejansko nikoli niso odpovedali sanji, da bi *obvladovali celotno Jugoslavijo*, kar jim je kasneje tudi uspelo, ko so – gledano z ene strani – uspeli organizirati narodno-osvobodilni upor na ozemlju Jugoslavije, in – z druge strani – ko jim je uspelo, da so celotno narodnoosvobodilno gibanje *vzeli v svoje roke* in v svoje *vajeti*. Ko jim je uspelo to drugo, so tudi že začeli celotno gibanje voditi s stališča nove Jugoslavije in svojega hegemonističnega položaja v njej. Toda „navadni partizani“ so čutili predvsem *nacionalno*.

Nekateri nekdanji partizani so mi pripovedovali,

da v letu 1941 in še v naslednjem letu nihče ni govoril o Jugoslaviji, ampak le o Sloveniji in o boju za osvoboditev oziroma za Združeno Slovenijo, šele kasneje se je pojavila tudi nova Jugoslavija kot geslo in kot *ideal*, kot obetan okvir za boljše življenje.

Na tem mestu seveda ni prostora, da bi analizirala dogajanje, ki nas je spet pripeljalo v *Jugoslavijo*, tokrat v novo Jugoslavijo, v želeno in obeta(v)no.

Toda kako je dejansko bilo v stari Jugoslaviji? To izvemo iz zanesljivega vira:

Pod režimom velesrbske nadvlade, zlasti v njeni šestojanuarski in današnji obliki, je bil slovenski narod gospodarsko strašno izmozgan. Produkti slovenskih delovnih sil so šli in še gredo v nenasična žrela belgrajskih bank, dočim je slovenski delavec, slovenski kmet in sploh slovenski delovni človek zapadel v neizrekljivo bedo in pomanjkanje. Zato zahteva slovensko ljudstvo tako gospodarsko politiko, ki mu bo povrnila škodo, ki jo je pretrpel, tako gospodarsko politiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila ter zagotovila slovenskemu ljudstvu človeka vredno življenje. Treba je prenehati s centralizacijo raznih fondov, izjemnimi davki za Slovenijo in demontažo slovenske industrije; treba je zmanjšati davke, treba je dati Sloveniji finančnih sredstev v sorazmerju z vplačanimi davki; treba je zvišati plače in skrajšati delovni čas, izboljšati delovne pogoje in socialno zakonodajo. Izdati se mora nova uredba o minimalnih mezdah mesto današnje, ki strašno poslabšuje položaj delavstva; treba je urediti odplačevanje kmečkih dolgov z državno pomočjo na račun bogatih izkoriščevalcev; treba je preskrbeti kmetu poceni kreditov, sanirati zadružništvo in ga dati v roke delovnim kmetom ter podpreti kmeta v njegovih vsakdanjih težavah. Prav tako se mora izboljšati položaj vseh ostalih ljudskih slojev, zlasti je treba zaščititi male trgovce in obrtnike pred brezobzirnim upropaščanjem s strani tujih in domačih velekapitalistov in kartelov. Slovenija je bila posebno zapostavljena pri izvrševanju javnih del, zato propadajo naše ceste, železnice in vse druge naše javne naprave. Slovensko ljudstvo zahteva obnovo starih in graditev novih javnih naprav.

Ta kratki, a plastični pregled položaja slovenskega naroda v stari Jugoslaviji je zapisan v *Ustanovnem manifestu KPS*, sprejetem na Čebinah aprila 1937 — lani smo torej praznovali 50-letnico Čebin oziroma 50-letnico ustanovnega kongresa komunistične partije Slovenije.

Kakor je razvidno iz citata, je bil položaj slovenskega naroda res težak, gospodarsko je bil slovenski narod strašno izmozgan, produkti delovnih ljudi pa so odhajali v nenasična žrela belgrajskih bank, zato je bila upravičena zahteva, da je treba prenehati s centralizacijo fondov, propadale so naše ceste, železnice in vse druge naše javne naprave in je bila torej upravičena zahteva, da se mora slovenski narod gospodarsko osamosvojiti Toda — glej ironijo zgodovine! — Mar niso vse te pred petdesetimi leti zapisane besede nekam sumljivo sodobne? Kakor da bi bile resnične še danes? Kaj naj rečemo k temu? Da je bila slovenska partija tako *daljnovidna*, da njeni opisi in zahteve veljajo še po petdesetih letih — ali pa bomo vprašali, kaj in kako je počela v tem času, kot avantgarda nove Jugoslavije, da so njene besede kar naprej rasnične oziroma da se *razmerja* niso spremenila? V absolutnem smislu pač — v relativnem pa ne; Jugoslavija je bila pred drugo svetovno vojno na repu Evrope in je danes prav tam. In ko nas že partija tolikokrat opo-

minja — s praznovanji svojih praznikov — kaj in kdaj že da je vse planirala, je morda včasih potrebno, da jo tudi mi, navadni „delavski razred, vsi delovni ljudje in občani“ *opomnimo* na njene *plane* in — „rezultate“. Ne da bi očitali, ampak da se sama zamisli nad „rezultati svojega dela“.

Vsi ti „očitki“ seveda ne letijo na posamezne komuniste, ki so res vse žrtvovali, z najboljšim namenom, za naš boljši jutri: gre pa za tisto — boljševidsko — ideologijo, s katero ni mogoče v bistvu postopati drugače in zaradi katere so „rezultati“ — kljub dobri volji in neizmernemu naprežanju ljudi — takšni, kakršni pač so.

Sicer pa so v tem čebinskem razglasu še tudi druge določbe, ki si jih je vredno osvežiti, recimo: „Slovenski narod se ne more razvijati brez *demokratskih svoboščin*, to je brez svobode združevanja in zborovanja, brez svobode tiska in govora. Volja ljudskih množic ne more priti do izraza brez svobode, splošne, neposredne, enake in trajne volilne pravice.“ To je zahtevala partija pred petdesetimi leti, danes pa — ne le da nekaj teh zahtev še ni uresničenih, ampak nasprotno — celo med (vodilnimi) partijci so taki, ki direktno zahtevajo dirigiran, kontroliran tisk, onemogočajo združevanje, in kaj je s svobodnimi, neposrednimi volitvami?

Pa si oglejmo še neko zanimivost: „Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki *zvezne države*. V to svrhu je treba *sklicati konstituanto*, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj *lastni demokratično izvoljeni parlament*.“ (citata iz *Ustanovnega manifesta KPS* citiram po knjigi: Janko Prunk *Slovenski narodni program*, založilo in izdalo Društvo 2000, Ljubljana 1986, str. 227–237, podčrtano v originalu).

V čem je zanimivost tega citata za, recimo, današnjo rabo? V tem, da zahteva *zvezno državo*? Ne, *zvezno državo* že imamo. Zanimivost je v tem, da je KPS zaradi nevzdržnih razmer v Jugoslaviji zahtevala sklic *konstituante*, ki naj bi odločala o obliki *bodočega sožitja* narodov današnje Jugoslavije, se pravi, da je KPS tedaj zahtevala natančno tisto, kar zahtevamo tudi danes: ustavno sankcioniranje *pravice narodov do samoodločbe*, na podlagi katere šele imaš pravico zahtevati nekakšno konstituanto za ponovno preučitev oblik sožitja med narodi. Kakor hitro namreč zahtevaš konstituanto, ki naj odloči o obliki *bodočega sožitja* narodov . . . se — implicitno — sklicuješ na *samoodločbo narodov*, četudi se izrecno na to *pravico* ne sklicuješ.

Pa smo spet tam! Tam kot pred petdesetimi leti. Le da je tedaj partija zahtevala pravice in spremembe, se — implicitno — sklicevala na *pravico do samoodločbe*, danes pa je prav ona tista, ki te pravice in teh pravic ne dopusti. Je pač zavzela mesto „velesrbske nadvlade“ oziroma je njena *kontinuiteta*. Ona je danes tista, ki vsako pomisel ali sklicevanje na samoodločbo narodov (ki, logično, vključuje tudi pravico do odcepitve) zavrača, insistirajoč, da je *pravica do samood-*

ločbe že konzumirana, enkrat za vselej; isto je pač trdila tudi predvojna jugoslovanska oblast. In vendar si je (slovenska, novoustanovljena) partija dovolila postaviti pod lupo, problematizirati prav to določbo oziroma zahtevati ponovni premislek in celo konstituanto, ki naj določi obliko sožitja narodov Jugoslavije. Danes, petdeset let kasneje, pa tega ne bi smeli?

Ne gre le za teh petdeset let kot golega časovnega potekanja, gre tudi za *žrtve revolucije*; gre zato, da smo — zato, da bi uresničili Partijski program, ki je tedaj res zajemal želje ljudi — izvedli revolucijo, ki je zahtevala toliko in toliko žrtev. Toliko in toliko napora, človeških energij, potu in znoj. Tisti, ki danes tako zlahka govore o „sovražnikih“, ki da „mažejo našo NOB in revolucijo“, ki jo „izdajajo“ in taki očitki, naj premislijo tudi o tem, ali so vse te žrtve res upravičene z današnjim stanjem slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov? Gotovo, v absolutnem smislu se je zelo veliko spremenilo in uredilo, veliko smo napredovali (z neizmernimi delovnimi napori in znojem „navadnih ljudi“ — ki si jih partija vse prerada pripiše kot zgolj lastne zasluge!), o tem ne more biti nobenega dvoma. Toda — relativno gledano nismo. Glede rešitve nacionalnega vprašanja, pa tudi socialnega (še posebej na „jugu“!) je danes stanje prav katastrofalno. Katastrofalno je namreč že to, da opisi izpred petdesetih let veljajo še danes! Stanje v gospodarstvu je kritično, zdaj zdaj lahko pričakujemo njegovo sesutje. In kaj je z zdravstvom? Kaj je z našim zdravjem sploh in kaj z našim izobraževanjem, kaj z našo pripravljenostjo za vstop v 21. stoletje? Zakaj živimo v takšni brezperspektivnosti? Zakaj nas preveva apatija, deprimiranost nasploh, zakaj postajamo sami netolerantni, sebični, odurni? Kje je naša človeška prijaznost, sproščenost? Upanje? Ljubezen?

Takšnele primerjave različnih zgodovinskih zapisov nam šele pokažejo *razdaljo* od nekdanjega upanja do današnjega brezupa. Na neki način „izmerijo“ čas.

Tudi primerjava z Ušeničnikovimi besedami. Res, kar same se vsiljujejo določene primerjave: Ušeničnik je načrtoval Jugoslavijo v okviru Avstro-Ogrske oziroma pod habsburškim žezlom — in tudi mi danes načrtujemo avtonomno, suvereno Slovenijo v okviru Jugoslavije. Pa se je izkazalo, da so bila nasprotja in nakičeni nacionalni problemi preveliki in je bila Ušeničnikova rešitev premalo, preozka. Smo tudi v današnji

Jugoslaviji glede nacionalnih problemov predaleč, da jih ne bi mogli rešiti znotraj Jugoslavije? Ne verjamem. Upam, še vedno, da je še možna rešitev nacionalnih problemov (ne le slovenskih!) znotraj Jugoslavije. In še več, menim tudi, da še niti izkoristili nismo izjemnih prednosti, ki jih more dajati neposredno srečevanje različnih kultur znotraj ene države.

Zato tudi jaz kličem, kakor Ušeničnik: Za Jugoslavijo!

Toda kakšno? Takšno, kot je zdaj — ne! Če bo še nekaj časa takšna, kakršna je zdaj, se bo sama sesula — brez moje in proti moji volji. Samoiniciativno se bo pojavila zahteva po sklicu konstituante, „ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije“. Kajti narodi, ki so danes združeni v Jugoslavijo, bodo živelj na tem ozemlju še naprej — kateri *narod* naj se kam izseli? — in določena oblika *sožitja* bo vedno kamjuna. Toda *kakšna* — to je pa vprašanje. To je stvar *dogovora*. Še posebej, če naj bi šlo za skupno državo. To je stvar *novega dogovora, ponovne pogodbe*, kajti „stara“ ne zadošča več. Nihče, noben narod ni z današnjo zadovoljen; vsak se čuti izkoriščen, zanemarjen, razžaljen. Te — mednacionalne odnose — bo preprosto treba na novo urediti. Pa še marsikaj drugega. Morda bi bilo dobro premisliti besede Dragoljuba Jovanovića, da je stara Jugoslavija razpadla zaradi hegemonije enega naroda, nova pa utegne zaradi hegemonije ene stranke. Kajti življenje je pestro, nikoli doumljivo; družba je sestavljena iz posameznikov, ki imajo različne ideje, programe, cilje — če vse življenje ukalupiraš v eno Idejo in ji določiš en Cilj, izvajaš nad družbo nasilje. To ve tudi ljudska modrost, ko pravi: Več glav več ve. Brez demokracije preprosto ne bo več šlo naprej!

* * *

Ušeničnik je dal motto svojemu spisu *Za Jugoslavijo*: Ave Caesar — morituri te salutant! Če parafraziram njegov motto, bi — *kolikor se Jugoslavija ne bo v temelju spremenila* — lahko zapisala: Ave, Jugoslavija — morituri te salutant! (Pozdravljena, Jugoslavija — na smrt obsojeni te pozdravljajo!)

Vladimir Kavčič

POPRAVLJANJE DRŽAVE

I.

„Prej smo hoteli združeno Slovenijo, zdaj pa hočemo Jugoslavijo“, je leta 1918 zapisal A. Ušeničnik. Sedemdeset let kasneje lahko znova zatrdimo, da hočemo Jugoslavijo. Hočemo jo zdaj in v prihodnje. To zatrdjevanje je seveda pogojeno z razmerami, sredi katerih smo. Družbene sile, skupine in posamezniki,

pod vladavino katerih je ta naša skupna država zdrknila med najbolj zaostale evropske države, ne prenesejo in niso pripravljene upoštevati skoraj nobene kritike na svoj račun. Nasprotno, vsakršno kritiko, če je le mogoče, demagoško in politikantsko razglasijo za napad na državo, za spodkopavanje in rušenje njenih

temeljev. Nemožnost uveljavljanja in alternativnih stališč je dovolj zanesljivo znamenje, da so v našo družbeno in državno zgradbo vgrajeni elementi, ki zavirajo napredek, ga celo onemogočajo in s tem splošno družbeno in politično krizo še poglobljajo.

Še pred nekaj leti smo lahko slišali stališča, da je naš samoupravni sistem dober, le uveljaviti bi ga morali in bi bilo vse v redu. Dandanašnji takšnih stališč ne srečamo več. Dlje ko kriza traja, širše družbene horizonte zajema, globlje segajo njene korenine, večji del zgodovine se vključuje v kritično presojo sedanjosti.

Slovenci se radi sklicujemo na avnojska načela in na zgodovinski vrstni red, po katerem se je oblikovala nova Jugoslavija. V teh razmerjih so nam bile zgodovinske okoliščine naklonjene, naše politično vodstvo je ustrezno delovalo na praktičnem in teoretičnem razvoju. Slovenija je v teh procesih dosegla novo, višjo stopnjo svoje samopodreditve, novo, višjo stopnjo samostojnosti in državnosti. Zgodovinski model, po katerem je nastala nova Jugoslavija, se nam zdi še danes uporaben in v razpravah o ustavnih spremembah vse bolj stopa v ospredje tudi kot model novega, vnovičnega oblikovanja odnosov med federalnimi enotami, kot model za dograjevanje in utrjevanje državne tvorbe, Jugoslavije. Jugoslaviji kot skupni državni tvorbi tudi v drugih delih države ne omenjajo nikakršne alternative. Njenega obstoja nihče ne problematizira, neresena pa so mnoga vprašanja medsebojnih odnosov njenih sestavnih delov. Nedvoumno lahko zatrdimo, da južnoslovanski narodi vidijo svojo razvojno perspektivo le v skupni državi Jugoslaviji.

Nimamo pa dovolj jasnega vpogleda v zgodovinske težnje in razvojne perspektive Albancev. Njihova zahteva po republiki morda vsebuje doslej še neizrečeno težnjo po odcepitvi. Tudi eventualna združitev z matičnim narodom ne zagotavlja že vnaprej njene socialistične orientacije. Poznavalci notranjih razmer in političnih tendenc med 400 000 emigranti po Evropi in ZDA dopuščajo možnost močne prozahodne orientacije, težnje po vzpostavitvi demokracije zahodnega tipa. Takšno orientacijo podpirajo tudi nekateri krogi na zahodu.

Nobenega dvoma ne more biti glede tega, da Albancev ne zavezujejo avnojski sklepi. Oni se kot celota za novo Jugoslavijo niso borili, v avnojskih odločitvah Kosovo sploh ni omenjeno. Po več kot 500-letni turški okupaciji in kasnejši nadvladi Srbije je največji del albanskega naroda najprej kot osvoboditelje dočakal italijansko, nato še nemško okupacijo . . . Le v manjši meri je podpiral osvobodilni boj. Pozimi 1944/45 je celo prišlo do množičnega upora zoper jugoslovansko oblast. Te zgodovinske okoliščine so položaj Kosova v Jugoslaviji zaznamovale v vsem povojnem obdobju, do današnjih dni. Vprašanje je, ali na Kosovu sploh lahko govorimo o kontrarevoluciji, ker tam tudi revolucije ni bilo.

Reševanje kosovskega problema zahteva nov pristop tudi zaradi tamkajšnjih demografskih gibanj, zaradi naravnega prirastka, ki je precej večji kot drugod v državi. Ta naravni prirast, če se bo nadaljeval s sedanjo intenzivnostjo, bi prej kot v petdesetih letih

bistveno spremenil nacionalno sestavo v Jugoslaviji, albanskega prebivalstva bi bila že polovica. Ob odločni tendenci kulturnega zapiranja vaše, ki je značilno za Albance, bi v Jugoslaviji nastala popolnoma nova socialna in kulturna razmerja, med drugim tudi zato, ker že sedanja demografska eksplozija ne omogoča izboljšanja socialnega stanja tega ljudstva.

Do vseh teh vprašanj kažemo Slovenci neutemeljeno in neustrezno ravnodušnost. Vse preveč se zanašamo na to, da gre za srbski problem. Kosovski problem je skupen problem vseh v Jugoslaviji živečih narodnih skupnosti. Ne more ga reševati Srbija sama in ne more ga reševati na dosedanji način.

Avnojske rešitve tudi v Srbiji niso zagotovile povsem ustreznega položaja v skupnosti jugoslovanskih narodov in srbskemu narodu niso zagotovile vseh možnosti ustvarjalnega razvoja. Okupiran s problemi lastne suverenosti in možnostmi lastnega razvoja, ki jih kot najštevilčnejši sestavni del federacije nedvomno zasluži, je bil večkrat obtoževan, da ne ponuja in ne zagotavlja dovolj demokratičnih projektov za sožitje z drugimi jugoslovanskimi narodi.

Vendar ne bi bili objektivni, če ne bi imeli pred očmi zgodovinskih dejstev, ki so vplivala na njegov razvoj. Vladajoče meščanske sile znotraj srbskega naroda v balkanskih vojnah in prvi svetovni vojni niso mogle, pa tudi njihova zgodovinska naloga to ni bila, razviti teorije in prakse večnacionalne skupnosti, ki bi vsem sestavnim delom omogočala enake statusne in razvojne možnosti. Vpogled v zgodovino nastajanja kraljevine Jugoslavije nas pouči, da tudi pričakovanja in zahteve Hrvatske in Slovenije ob združevanju v novo državo niso bile dovolj določno, ne dovolj precizno postavljene. Ali pa vsaj niso bile postavljene dovolj odločno. Nikakor ni mogoče trditi, da je bila Jugoslavija Šlovcem in Hrvatom v celoti vsiljena. Kakšna je družbena narava nove države, kakšne so možne perspektive vanjo združenih narodov, ta spoznanja so dozorevala šele postopoma in so le počasi prodirale v zavest relevantnih družbenih sil znotraj vsakega naroda. Malodane pol države je bilo v nacionalnem pogledu še neizoblikovane ali pa je bilo stanje v tem pogledu difuzno.

Za meščanske ideologe in politike je bila Srbija tedaj „zedinitelj“, vodilna in kohezivna sila jugoslovanske države. Vodilna vloga ji je bila zagotovljena z njeno dejansko močjo, z njeno številčnostjo, z njeno dejavnostjo v združevalnem procesu, z njeno zgodovinsko državotvornostjo. Jugoslovanski komunisti so bili prvi, ki so pod vplivom kominternske ideologije nasprotovali takšni Jugoslaviji in vlogi Srbije v njej.

Zanje je bila Jugoslavija versajska tvorba, priklicana v življenje po volji zahodnih sil in predvsem v njihovem interesu. Z vladajočimi meščanskimi silami so izenačevali ves srbski narod in ga v odnosu do drugih narodov označevali za zatiralskega. Po tej kominternski ideologiji je naloga KPJ bila, da takšno državno tvorbo razbije. To ideologijo je bilo v praksi KPJ bolj ali manj čutiti tja do leta 1935, tedaj so šele dozorele razmere za ustanavljanje nacionalnih komunističnih partij, prišlo je do znanega preobrata v odnosu do nacional-

nega vprašanja. Negativna ocena vloge srbskega naroda pa je po svoje delovala še naprej, srbska komunistična partija je bila lahko ustanovljena šele leta 1944, znatno kasneje kot hrvatska ali slovenska.

Takšen odnos do Srbije in do srbskega naroda je zapustil sledove tudi v avnojskih in kasnejših odločitvah, ki so oblikovale odnose v jugoslovanski federaciji. Nekatera razmerja preprosto niso bila v naši zavesti in vodilnim političnim strukturam so nedvomno bolj ustrezali mišljenjski in politični stereotipi, po katerih so ocenjevali vlogo in pomen Srbije v jugoslovanski federaciji. Nekatera dejstva so bila ob tem preprosto zamolčana ali avtoritativno ocenjena kot dokončno in najboljše razrešena. Tudi v primerih, ko je bilo to storjeno z avtoriteto Tita ali Kardelja, sledov neustreznih ali problematičnih ocen ni bilo mogoče definitivno odstraniti ali spregledati.

Med drugim je zdaj očitno, da so bila razmerja znotraj federacije ali v okviru posamezne republike urejena na podlagi političnih presoj in političnih tendenc, ne pa na podlagi objektivnih razmerij. Znatni deli posameznih jugoslovanskih narodov so živeli in še živijo zunaj svoje matične republike. To velja za milijon Hrvatov, 370 000 Muslimanov in okoli dva milijona Srbov. Vsem tem državljanom bi moralo biti zajamčeno izobraževanje in kulturno življenje v materinem jeziku, normalne kulturne povezave z matično domovino. Enake pravice, kot jih uživajo nekatere narodnosti, bi morali imeti tudi deli naroda, ki živijo zunaj matične republike. Načelo oblikovanja avtonomnih pokrajin zaradi mešane nacionalne sestave ali posebnega kulturnega razvoja ni bilo dosledno spoštovano oziroma se je uveljavljalo po načelih, ki niso bila vedno razumljiva. Ko je nastajala avtonomna oblast Kosovo, so Albanci predstavljali 8,15 % prebivalcev Srbije in 17,12 % prebivalstva Makedonije. V enem primeru je bila ustanovljena avtonomija, v drugem ne. Po vojni je bilo na Hrvatskem 15 % Srbov, Albancev in Madžarov pa skupaj 14,79 % od vsega prebivalstva Srbije. Na Hrvatskem avtonomna oblast ni bila ustanovljena, v Srbiji sta bili ustanovljeni dve. Če je bil specifičen kulturni in zgodovinski razvoj odločitev za vojvodinsko avtonomijo, enaki argumenti niso bili uporabljeni v korist morebitne avtonomije Dalmacije ali Istre.

Kakor je po svoje razumljivo, da se določen zgodovinski resentment Srbov vrača v kraje srbske slave, ki zdaj dokončno pripadajo Albancem, ali se ni mogel takoj sprijazniti z dejstvom, da južne Srbije ni več oziroma da se zdaj imenuje Makedonija, tako je težko razumeti, da v sedanjem času Makedonci in celo Črnogorci izražajo določene opcije za centralizem. Z gospodarskega vidika je to utemeljeno kot edini izhod iz stanja finančnega in splošnega gospodarskega kolapsa, iz katerega se z lastnimi močmi ne moreta izvleči. Toda gospodarska centralizacija neizbežno vleče za seboj tudi druge oblike centralizacije in unifikacije. Prej ali slej se to mora izraziti tudi na kulturnem področju, na vseh področjih, prek katerih se izražata nacionalna identiteta in suverenost. In se seveda tudi že izraža. Zato makedonske in črnogorske centralistične opcije ni mogoče šteti za trajno in avtentično orientacijo.

Avtonomistične tendence Dalmacije in Istre se doslej niso opazno izražale, toda vsaj v Istri utegnejo postati močnejše, zlasti v primeru, ko ne bi bil uspešno urejen status italijanske narodne skupnosti.

Navedeni primeri kažejo, da so bila doslej avnojska načela za urejanje statusa narodnih skupnosti različno pojmovana. Mogoče si je tudi zastaviti vprašanje, zakaj bi takšna vprašanja v prihodnje sploh morala obstajati kot sporna in zakaj jih ne bi bilo mogoče ustrezno urediti v skladu s težnjami prizadetega prebivalstva. To seveda ne pomeni, da imajo vse težnje in vsa stališča, ki so se doslej izoblikovala v določenih okoljih, tudi enako socialno težo.

Jugoslavija ni imela in nima sodobne, zavestno opredeljene populacijske in migracijske politike. Neizgovorjena, tiho navzoča stališča vsesplošnega internacionalizma, v katerem bodo plemenske razlike izginjale same po sebi, ne da bi mogle povzročiti socialne napetosti, vse to se je izkazalo za iluzijo, kot nezadostno, neustrezno dejanskim razmerjem. V razmerah splošnega internacionalizma pa so vendarle potekali tihi procesi denacionalizacije. Slovenci smo se tega problema zavedeli ob jezikovnih vprašanjih. Problema smo se zavedeli pravočasno. Začeli smo nadzorovati procese, v katerih bi pespektivno lahko bila ogrožena naša jezikovna identiteta kot bistvena sestavina kulturne identitete. Hrvatje se še posebej otepajo z nedoslednostjo na tem področju. Podpisali so novosadski jezikovni sporazum, po katerem je srbohrvatski ali hrvatkosrbski en jezik, obljubili so si celo slovar tega enega in skupnega jezika, toda v ustavi imajo zapisano, da je uradni jezik v njihovi republiki hrvaščina. Razlika vleče za seboj pomembne implikacije.

Notranje migracije v Jugoslaviji niso bile problem, vsaj ne problem, s katerim bi se morali ukvarjati relevantni družbeni faktorji, dokler ni postalo opazno nasilno izseljevanje Srbov in Črnogorcev s Kosova. V povojnem času se je na stotisoče Srbov in Hrvatov izselilo iz Bosne, vendar tega ni nihče obravnaval kot problem. Na Slovenskem se je spremenila nacionalna sestava Jesenic, Velenja, Novega mesta in še marsikategata drugega kraja. Tu se je problem pokazal z druge strani. Priseljencem ni bil zagotovljen enak socialni položaj, kot so ga imeli domačini. Novi prebivalci, iztrgani iz avtentičnega okolja, niso zmogli artikulirati kritičnega stališča do razmer, ki so jih prisilile, da iščejo možnosti za preživetje v kulturno in civilizacijsko tujem okolju.

Pogosto beremo in slišimo, da je spremenjena narodnostna sestava velik in celo najpomembnejši problem na Kosovu. Če spremenjena etnična sestava povzroča probleme na Kosovu, smemo pričakovati, da jih bo (dejansko jih že) povzročila tudi drugje. Če je sprejemljiva in socialno vzdržna le prvotna etnična sestava, tista izpred desetletij, bi se morali zavedati tudi problemov, ki so nastali z izselitvijo stotisočev Turkov s Kosova in iz Makedonije, izginotja etnične skupnosti Cincarjev iz Srbije, ki so jih povojna ljudska štetja še preštevala, zadnji statistični kazalci pa jih ne prikazujejo več. Kakšne dolgotrajne in globoke spremembe so migracije povzročile znotraj posameznih republik, o tem doslej sploh ni bilo mogoče razpravljati.

A se razpravam in stališčem do teh vprašanj ne bo mogoče izogniti. Vsaj v Sloveniji ne. Migracijska in populacijska gibanja so hkrati tudi gospodarska in kulturna gibanja. Doselej so bila v škodo slovenskemu gospodarstvu in slovenski kulturi. Šele nemiri na Kosovu so povzročili, da je ta problematika postala legitimna v vseh jugoslovanskih okoljih. V tem trenutku je iskanje identitete najbolj boleče v Srbiji, njena kulturna in etnična identiteta je bila v povojnem času tudi najbolj ogrožena. Tudi iz razlogov kominternske logike iz tridesetih let. V tem procesu dozorevajo tudi nova spoznanja za oblikovanje mednacionalnih razmerij znotraj jugoslovanske federacije.

II.

Vedno globlja družbena kriza in razprave o ustavnih spremembah, v katerih posredno in neposredno tudi iščemo izhod iz krize, kažejo, da tudi v Sloveniji dozorevajo nova spoznanja. Narašča volja in interes za temeljit pregled in revizijo temeljnih družbenih razmerij. Rezultati, doseženi v dosedanjem zgodovinskem razvoju, vse več družbenih subjektov in posameznikov usmerjajo k temeljitemu premisleku o vseh komponentah družbenega sistema, v katerem živimo, in tudi k temeljitemu premisleku o možni prihodnosti slovenskega naroda znotraj lastnih okvirov kot tudi o državnih in družbenih skupnosti, v kateri bomo v prihodnje živeli skupaj z drugimi jugoslovanskimi (in tudi alban-skim) narodi.

Priložnost je zgodovinska. Za takšen razmislek slovenski narod nikoli v svoji dosednji zgodovini ni imel toliko intelektualnih in materialnih možnosti, kot jih ima sedaj. V evropskem ali celo svetovnem merilu smo morda glede tega zamudniki, toda to je lahko samo še dodatni argument za razmislek o pravi prihodnosti.

Nedvomno zdaj bolj kot kdaj prej v naši nacionalni zgodovini stopa v ospredje vprašanje nacionalne suverenosti ter uresničevanje te suverenosti znotraj nacionalne skupnosti kot tudi v razmerju do drugih skupnosti, s katerimi sestavljamo skupno državo – Jugoslavijo. Kot smo že napisali na začetku tega razmišljanja, glede Jugoslavije ne izpostavljamo nobene alternative. Jugoslaviji nedvoumno pripadamo, vendar kot njen konstitutivni del. Ta pripadnost ni slepa in ni brezpogojna. Zato želimo videti tudi v ustavi zapisano pravico do samoodločbe, skupaj s pravico do odcepitve. Preprosto zato, ker so to neodtujljive pravice civiliziranih ljudstev in se jim ni mogoče vnaprej, za vse večne čase odpovedati. Ni se jih mogoče odpovedovati tudi v imenu prihodnjih rodov, ki si bodo, tako kot zdaj mi (v tem stoletju že drugič ali tretjič), pravila medsebojnega sožitja, če bo potrebno, dogovarjali vedno znova.

Nacionalni suverenosti imanentna je zahteva po lastni državnosti. Lastna državnost, kot nas uči zgodovina razvitega sveta, je najvišja oblika in najvišji izraz narodne suverenosti. Vendar menim, da bomo morali in da bomo znali v tem pogledu ravnati preudarno in smiselno. Lastna državnost in vse njene možne pojav-

ne oblike ne morejo biti same sebi cilj. Služiti morajo varovanju in ohranjanju narodove identitete, služiti morajo interesom preživetja in razvoja, seveda ob vsestranskem spoštovanju interesov in razvojnih možnosti drugih, s katerimi bomo živeli v skupni državi, kot tudi ob vsestranskem in doslednem spoštovanju interesov ljudstev, s katerimi si delimo to celino in ta planet.

Med suverene pravice vsakega ljudstva nedvomno sodi pravica varovanja in zaščite svojega teritorija. Ta pravica se v večnacionalnih državah uresničuje s skupno oboroženo silo. Ta vprašanja prav zdaj postajajo pri nas znova aktualna. Pomembno bi bilo, da v teh zadevah lovimo korak s časom, da se ne bi z izkušnjami druge svetovne vojne pripravljali na tretjo, podobno, kot smo se z izkušnjami prve pripravljali na drugo svetovno vojno. Posebno poučne in aktualne so izkušnje iz Vietnama in Afganistana, v obeh primerih sta se supersili v vlogi okupatorja izkazali kot neučinkoviti. Te izkušnje so dragocene, saj kažejo, da imajo v sodobnem svetu, navkljub moderni tehniki, še vedno pomembno vlogo drugi dejavniki, moralna moč, ideje, religija ipd.

Suverenost nad lastnim ozemljem vključuje tudi povsem drugačne pravice in obveznosti. Gospodarjenje z nacionalnim prostorom mora biti takšno, da ga lahko čimbolj neokrnjenega prepustimo prihodnjim rodovom. V tem pogledu smo doslej ravnali lahkomi-selno in neodgovorno. Slovenija je onesnažena, kot da v njej živi deset milijonov prebivalcev, onesnaženih je 90 % voda, čistega zraka ni več tako rekoč nikjer, tudi na vrhu Triglava ne. Gozdne površine so ogrožene že več kot polovično, žveplo iz naših termoelektrarn, ki so nam še do nedavnega simbolizirale napredek, grozi-jo uničiti še drugo polovico.

Dosedanje gospodarjenje s človeškimi potenciali in z naravnimi možnostmi je bilo nesmotrno, škodljivo, usmerjeno v samouničenje. Zgradili smo tovarniške zidove, s katerimi že kmalu ne bomo vedeli kaj početi, 60 000 ali celo 100 000 kvalificiranih delavcev smo odstopili Evropi in namesto njih zaposlili 200 000 nekvalificiranih. Predvsem zaradi predsodka, da nižje kvalificirana dela ne morejo opravljati domači ljudje, ker jih za to ni mogoče ustrezno nagradjevati. Nosilci te zgrešene miselnosti so bile tehnokratske, birokratske in politične strukture. Ljudstvo o svojem dosedanjem razvoju ni suvereno odločalo. Ni bilo poklicano k odločanju, ni imelo na razpolago informacij, ne alternativnih predlogov, da bi bilo lahko sodelovalo pri oblikovanju svoje prihodnosti, prihodnosti svojih otrok. Slovenija je bila v znatni meri žrtvovana molo-hu industrializacije, v znatni meri je bila spremenjena v industrijsko puščavo. Precejšen del svoje akumulacije je usmerjala v razvoj drugih delov Jugoslavije. Zdaj, ko bi morala začeti odpravljati škodljive posledice nezadostno usmerjenega in nezadostno nadzorovanega razvoja, nima sredstev za ekološko sanacijo in za prehod na čistejšo industrijske tehnologije. A za takšno stanje ne bo mogoče kriviti nikogar drugega, ne federacije, ne nerazvitih, temveč le nas same. Ena od temeljnih postavk gospodarjenja s prostorom je tudi populacijska in migracijska politika. Predvsem je dan-

današnji že jasno, da ima pravico do prihodnosti vsak narod, vsako ljudstvo, ki si to želi, ki to hoče. Problem rojstev je dandanašnji problem vsega razvitega sveta, tudi znotraj Jugoslavije ni drugače. Ožja Srbija, Vojvodina, Slovenija in deloma tudi že Hrvatska si komaj še zagotavljajo enostavno reprodukcijo. Nacionalni prostor mora zagotavljati življenjske možnosti svojim prebivalcem. Migracije prebivalstva je treba opazovati v funkciji socialnega in gospodarskega razvoja. Glede tega ni treba odkrivati Amerike, v Evropi sami že imamo nekaj modelov tovrstnega ravnanja.

Pomembna sestavina nacionalne suverenosti je tudi pravica do gospodarjenja z družbenim proizvodom in nacionalnim dohodkom. Ta pravica je zdaj zgolj navidezna ali pa je sploh ni. Vprašanje je sistemsko in težko razrešljivo v sistemu družbene lastnine, ki dejansko funkcionira kot nelastnina. Koncept lastnine kot nelastnine nas je privedel v stanje, v katerem skupna, državna „družbena“ lastnina vse bolj propada. Organizirana je tako, da nas ne more več preživljati in si že zaradi golega obstoja (preživetja) moramo vsako leto sposoditi nekaj milijard dolarjev. Ob vsem tem sploh ni več nikjer zaslediti prizadevanj, niti razmišljanj ne, kdaj bomo te dolgove povrnili, kdaj bomo spet sposobni živeti od lastnega dela, kdaj bo tudi naš razvoj odvisen od naših lastnih delovnih rezultatov. Kot da smo se sprijaznili z vlogo večnega dolžnika, ki iz leta v leto bolj leze na beraško palico.

Ob dosedanjem tempu zadolževanja bomo na začetku devetdesetih let za plačevanje obresti morali namenjati že do 17 % družbenega proizvoda. Ob tem se bodo dolgovi iz leta v leto povečevali, akumulacije za lastni razvoj praktično ne bo več. Ali je takšna razvojna usmeritev posledica zavestnih odločitev? Je bilo ljudstvo v tej deželi vprašano, ali se strinja s takšno prihodnostjo? Nedvomno bi plebiscitarno odločanje o takšnih razvojnih vprašanjih moralo biti bistven element narodne suverenosti.

Sedanji način gospodarjenja ni samo znak naše nerazvitosti, našega gospodarskega primitivizma, ampak je v veliki meri posledica ideoloških opredelitev lastnine, ta pa je spet posledica političnega voluntarizma, izhajajočega iz naivnega prepričanja, da vera lahko gore prestavlja. Dogovorna ekonomija, ki je ekonomija le v narekovajih, je tipičen izraz tega voluntarizma. V dogovorni ekonomiji banke niso banke, ampak le monetarni in finančni servis zvezne vlade, ki lahko po „prosti“ presoji zvišuje količino denarja v obtoku, tiska neomejene količine denarja in še na mnoge druge načine spodkopava zdrave temelje gospodarjenja, znižuje realno vrednost človekovega in vsakega produktivnega dela, špekulantom in manipulantom pa daje v roke pomembne vzvode narodnega gospodarstva, potrjuje njihovo namišljeno vlogo v procesu družbene reprodukcije, vendar na povsem fiktivnih, lažnih podlagah.

Jasno je, da v državi na tako nizki razvojni stopnji in s tolikšnimi socialnimi problemi ni mogoče čez noč vsega kreditno-monetarnega sistema do konca funkcionalizirati po strogih pravilih blagovno-denarnega gospodarstva, po pravilih tržišča. Korektivi so

nujni, toda biti morajo v rokah tistih, ki realno gospodarijo in ustvarjajo resnične vrednosti. Nikakor ne morejo biti v funkciji nedela, špekulantstva, slabe organiziranosti.

Družbena lastnina v ustavnih razpravah ni doživela bistvene transformacije. Politične in birokratske strukture se zavedajo, da svoje monopole lahko zadržijo le toliko časa, dokler manipulirajo z rezultati dela in življenjskimi razmerami kar največjega števila državljanov. Od tod tudi idejni odpor do zasebne lastnine. To je mogoče učinkovito nadzorovati in jo socializirati, vendar seveda le ob priznani vlogi lastnikov. Te vloge politične in birokratske strukture še niso pripravljeni z nikomur deliti. V svoji vlogi vztrajajo tudi za ceno vedno večjega siromašenja družbe kot celote in posameznika v njej. Vendar se te strukture ne zavedajo, da s slabim gospodarjenjem z družbenim bogastvom delajo sebi le medvedjo uslugo. Dan za dnem si zmanjšujejo realno podlago svoje moči.

Družbena lastnina bi bilo treba že v sedanjih razmerah nujno strogo zavarovati in razviti mehanizme, ki bi onemogočali zmanjševanje te lastnine. Nesposobnim in nepoštenim upravljavcem pa naložiti materialne in moralne posledice, ki bi jih odvrčale od malomarnega in nepoštenega ravnanja z njo.

Cilj družbenega razvoja ne more biti socializem siromašnih, ne azijski način proizvodnje. Zato je treba sproščati vse človeške delovne in ustvarjalne potencialne, dohodek in bogastvo pa usmerjati in nadzorovati, potem ko sta ustvarjena. Človeške solidarnosti so potrebni nezmožni za delo, ne more pa solidarnost postati način za preživljanje, način življenja in neodgovornosti za lastno usodo.

Če se mimogrede vprašamo, kako se na obravnavanih področjih izraža ali uveljavlja narodova suverenost, ne bomo našli zadovoljivega odgovora. Kako se narodova suverenost sploh še uveljavlja? Zgolj z dejanjem soglasja v zboru republik in pokrajin zvezne skupščine?

V narodovo suverenost nedvomno spada tudi upravljanje in usmerjanje vsega, kar sodi v njegovo duhovno življenje, v njegovo kulturo, izobraževalni sistem, vse, kar sestavlja socialni status narodovih pripadnikov, vseh prebivalcev republike, kolikor je republika nosilec suverenih pravic sestavnih delov državne skupnosti.

Obravnavane in druge razsežnosti nacionalne suverenosti zaslužijo osrednjo pozornost pri koncipiranju slovenske državnosti. Nedvomno pa je v interesu te suverenosti tudi vrsta zadev in nalog, ki jih je mogoče uspešno opravljati in izvajati le skupaj, v zvezni državi. Očitke slovenskega separatizma je treba odločno zavrniti, realne osnove zanje preprosto ni.

dr. Ivan Kristan

PRAVICA DO SAMOODLOČBE

I.

Letos mineva sedemdeset let od ustanovitve prve jugoslovanske države. Njen rojstni datum, *1. december 1918*, je povezan s končnim dejanjem priprav na združitev jugoslovanskih narodov, ki so potekale že med prvo svetovno vojno. Takrat je namreč srbski regent Aleksander sprejel delegacijo Narodnega sveta države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je dobila na seji Narodnega sveta 24. nov. 1918. mandat, da izvede združitev s Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črno Goro (le-ta se je med tem že združila s Srbijo). Ko je srbski regent Aleksander odgovarjal na adresu delegacije Narodnega sveta, je razglasil združitev Kraljevine Srbije in Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Kaj nam je prinesla združitev, ki pravno temelji na omenjeni Aleksandrovi proklamaciji združitve in je v zgodovini dobila ime prvodecembrski akt?

Ker ta razprava ni namenjena iskanju celotnega odgovora na to vprašanje, ampak govori o samoodločbi, naj opozorim samo na dve: 1. na slabosti in 2. na progresivnost združitve.

Slabost združitve je bila v tem, da nova jugoslovanska država svojim narodom ni zagotovila pričakovane svobode in demokracije. Poleg socialnega izkoriščanja in političnega zatiranja je bilo zlasti očitno nacionalno zatiranje.

Pa vendar je treba hkrati ugotoviti zgodovinsko *progresivnost združitve*: s tem se je uresničila dolgotrajna težnja naših narodov, da se združijo, ker jih vežejo skupni življenjski interesi. Dejstvo, da je prišlo do združitve, je odprlo poti za nadaljnje procese osvoboditve v vseh treh pogledih: socialnega, političnega in nacionalnega.

II.

Sedemdesetletnica nastanka prve jugoslovanske države je primerna priložnost za razpravo o samoodločbi jugoslovanskih narodov. To povezanost opravičuje še posebej aktualizirana razprava o ustavnih spremembah, ki so se začele na podlagi osnutka ustavnih amandmajev, ki jih je sprejel zvezni zbor zvezne skupščine konec leta 1987. V okviru te razprave je bilo načeto tudi vprašanje samoodločbe.

Za vključitev v to razpravo obstoji poseben vzrok, namreč *zanikanje pravice do samoodločbe*, ki vsebuje tudi pravico do odcepitve. Natančneje: gre za stališča, da je pravica do samoodločbe skupaj s pravico do odcepitve porabljena (*teorija konsumacije* pravice do samoodločbe s pravico do odcepitve).

Zlasti je upravičeno razpravljati o samoodločbi zato, ker so med zagovorniki teorije konsumacije ugledni ustavnopravni teoretiki, kot npr. prof. dr.

Jovan Djordjević (NIN, 7. febr. 1988) in prof. dr. Radomir Lukić (NIN, 31. januar 1988). Temu stališču je pritegnil tudi dr. Slobodan Nešović, ki se sklicuje na avtoriteto Moše Pijadeja.

Razpravljanje o pravici do samoodločbe, ki vsebuje tudi pravico do odcepitve, ustreza veličini *sedemdesetletnice nastanka prve jugoslovanske države*. Takrat namreč združitev naših narodov ni bila izvedena v skladu z željami in predstavami narodov o tem, kakšna bi morala biti ta združitev. Namesto pričakovane države, v katero se združujejo svobodni in enakopravni narodi, ki samostojno odločajo o svojem razvoju, je nastala unitarna monarhija, v kateri je vladalo socialno izkoriščanje, politično zatiranje in nacionalna neenakopravnost.

Šele *med narodnoosvobodilnim bojem* so bile dane nove zgodovinske možnosti, da se je pravica do samoodločbe uresničila na edino sprejemljiv način: nastala je federacija, v katero so se svobodno združili samostojni in enakopravni narodi.

Pravica do samoodločbe, ki vsebuje tudi pravico do odcepitve, je *trajna podlaga* za rešitev nacionalnega vprašanja. Kdor trdi, da je ta pravica porabljena (konsumirana), postavlja pod vprašaj temelje združitve naših narodov v federacijo.

III.

Kakšni so argumenti Djordjevića in Lukića za zanikanje samoodločbe s pravico do odcepitve kot veljavne pravice?

Po njunem je besedilo ustave v temeljnih načelih, ki govori o pravici do samoodločbe skupaj s pravico do odcepitve, treba razumeti samo kot opisovanje preteklega dogajanja (da je na temelju pravice do samoodločbe, ki vključuje tudi odcepitev, prišlo do združitve v federacijo), ne pa da danes obstaja v ustavi pravica do samoodločbe z odcepitvijo. To svoje stališče opirata na obliko preteklega časa, v katerem je pisan ta del ustave.

Menim, da Lukić in Djordjević nimata prav. Napačno je za razlago temeljnih načel ustave vzeti obliko preteklega časa in na osnovi tega sklepati, da je samoodločba s pravico do odcepitve samo zgodovinska kategorija, da ustava samo opisuje dejstvo, da so se narodi Jugoslavije na temelju samoodločbe, skupaj s pravico do odcepitve, združili v federacijo in da so s tem to pravico porabili in je danes kot ustavne pravice ni več. Profesor Djordjević tudi ni prepričljiv, ko navede, da je bila ob sprejemanju prve ustave večina teoretikov istega mnenja kot on sam, namreč, da je pravica do odcepitve porabljena. To stališče naj bi zastopal tudi Moša Pijade, kar pa je sporno. Profesor Janko

Pleterski (PL 29, Delo, 6.2.1988) opozarja, da je prav Moša Pijade leta 1944 predlagal Kardelju, da bi z razglasom vsem narodom zajamčili pravico do odcepitve. Slobodan Nešović (NIN, 13. marec 1988) sicer poskuša razvrednotiti to opozorilo Pleterskega, vendar je pri tem enostranski: ko hoče podpreti teorijo o konzumaciji odcepitve, zanemarja celovitost problema.

IV.

Če pustimo ob strani smisel načela samoodločbe z odcepitvijo in ostanemo pri *Ustavi Federativne ljudske republike Jugoslavije* iz leta 1946, katere naloga je bila, da uzakoni vse pridobitve narodnoosvobodilnega boja in revolucije, potem je treba ugotoviti, da v postopku pripravljanja te ustave *ni zmagala teorija porabljenosti (konzumacije)*, pravice do samoodločbe s pravico do odcepitve. Tega ne spremeni dejstvo, da so posamezni teoretiki to teorijo zagovarjali in jo zagovarjajo še danes (razen J. Djordjevića in R. Lukića je bil zagovornik teorije o porabljeni pravici do odcepitve tudi znani zagrebški profesor ustavnega prava – že pokojni Jovan Stefanović).

Resnica je namreč ta, da je najprej sicer bila prisotna teorija, da je pravica do odcepitve že porabljena in zato v *osnutku ustave FLRJ* pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve ni bila sploh omenjena. Toda osnutek ustave je bil dopolnjen tako, da je v 1. členu ustave FLRJ vnesena „pravica do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve.“

Ta sprememba, ki so jo, kot pravi Moša Pijade, vnesli na predlog ministra za konstituantno, to pa je bil takrat Edvard Kardelj (J. Pleterski opozarja na to v Naših razgledih 12.2.1988), je bistvena za presojo, ali je bila ob sprejemanju oziroma pripravljanju prve povojne ustave, ki je ustavnopravno konstituirala federacijo, sprejeta teza, da je pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve porabljena ali ni bila sprejeta. Če bi ostala formulacija 1. člena ustave, ko je bil predlagan v osnutku, potem bi lahko pritrdili mnenju, da so prevladali zastopniki teorije o konzumaciji te pravice. Ker pa je *bil osnutek ustave FLRJ dopolnjen* in je bil v 1. členu ustave k samoodločbi vnesen bistven dostavek „pravica do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve“, ni nobene podlage za trditev, da so „ustavotvorci“ sprejeli stališče, da je ta pravica porabljena.

Argument, da je pravica do odcepitve konzumirana, ker je v temeljnih načelih ustave formulacija o pravici do odcepitve izražena v preteklem času, ne zdrži kritične analize celotnega problema. Ta argument postane namreč ničten ob nasprotnem vprašanju: če formulacija ustave v preteklem času o pravici do odcepitve pomeni, da je ta pravica porabljena, ali to pomeni, da je tudi pravica do samoodločbe, o kateri ustava prav tako govori v preteklem času, prav tako porabljena in je ni več?

Primerjava 1. člena Ustave FLRJ iz leta 1946 in prvega razdelka temeljnih načel ustave SFRJ iz leta 1974 nas prepriča, da teza o porabljenosti (konzumaciji) pravice do odcepitve ni sprejemljiva in tudi da te

teze ni mogoče utemeljevati na obliki preteklega časa zadevnega dela ustave.

Prvi člen Ustave FLRJ se glasi: „Federativna ljudska republika Jugoslavija je zvezna ljudska država republikanske oblike, skupnost enakopravnih narodov, ki so na osnovi pravice do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, izrazili svojo voljo, živeti skupno v federativni državi.“

Temeljna načela Ustave SFRJ, I. razdelek, 1. odstavek:

„Izhajajoč iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, so se narodi Jugoslavije na podlagi svobodno izražene volje v skupnem boju vseh narodov in narodnosti v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji v skladu s svojimi zgodovinskimi težnjami, zavedajoč se, da je nadaljnja krepitev bratstva in enotnosti skupni interes, skupaj z narodnostmi, s katerimi živijo, združili v zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in ustvarili socialistično zvezno skupnost delovnih ljudi – Socialistično federativno republiko Jugoslavijo, v kateri v interesu vsakega naroda in vsake narodnosti posebej in vseh skupaj uresničujejo in zagotavljajo . . .“

Navedena citata po eni strani govorita o zgraditvi federativne Jugoslavije in o njenem smislu, tj. , da v njej živijo združeni narodi (in narodnosti) in uresničujejo svoje zgodovinske težnje in interese, po drugi strani pa navajata podlago te združitve, to je samoodločbo, ki vsebuje tudi odcepitev. Oboje – prvič, smisel združitve v federacijo in drugič, podlaga združitve – sestavlja celoto in lahko obstaja samo kot celota: jugoslovanska federacija ne bi nastala brez priznanja pravice do samoodločbe, ki vključuje tudi odcepitev, niti ne more obstajati brez njiju.

Pravica do samoodločbe, skupaj s pravico do odcepitve, je neogiben pogoj – sine qua non – za združitve jugoslovanskih narodov, za doseganje njihovih zgodovinskih teženj in uresničevanje današnjih ter jutrišnjih interesov. To pomeni, da ne gre za samoodločbo, vključno z odcepitvijo (samo) za zgodovinsko kategorijo, zgolj za zgodovinski dokaz dejansko uresničene združitve, *ampak za trajno dejavno in živo načelo, ki živi danes in je usmerjeno v prihodnost* in ki črpa svojo moč v veličini zgodovinskega trenutka, ko so se jugoslovanski narodi združili v federacijo, da bi v njej živeli svobodno združeni in enakopravni.

Tako torej pridemo z analizo nastanka ustavne določbe o odcepitvi do sklepa, da pravica do odcepitve ni porabljena in ugasla pravica, ampak aktivna ustavna pravica.

V.

Do enakega sklepa pridemo tudi, če obravnavamo nacionalno samoodločbo kot splošno ustavno načelo in kot *sestavino mednarodnega prava*.

Nacionalna samoodločba se je začela uveljavljati že med prvo svetovno vojno v okviru Wilsonovih štirinajstih točk, nakar je dobila teoretično in praktično veljavo v Leninovi deklaraciji o pravicah narodov Rusi-

je iz leta 1917. Osvobodilni in protikolonialistični procesi med drugo svetovno vojno ter po njej so pripomogli k nadaljnjemu uveljavljanju načela samoodločbe, tako da je zdaj v dokumentih OZN, začenši z Ustanovno listino OZD iz leta 1945, pravica narodov do samoodločbe postalo *univerzalno načelo mednarodnega prava* (glej: dr. E. Petrič: *Pravica narodov do samoodločbe*, Obzorje 1987).

Sicer pa se tudi v mednarodnem pravu pojavlja teza o konzumaciji pravice do samoodločbe: porabljenaja naj bi bila z osvoboditvijo izpod (klasičnega) kolonialnega jarma in potem ugasne, da bi bila zagotovljena integriteta obstoječih držav. Ta teza je potrebna (kot pravi E. Petrič) za opravičevanje vsakršnega narodnostnega, etničnega ali drugačnega zatiranja in vladanja brez soglasja vladanih. Večinska doktrina mednarodnega prava odklanja tezo o konzumiranosti pravice do samoodločbe in poudarja njeno trajnost ter univerzalnost. Pravico do samoodločbe ima vsak narod in je neodtujljiva ter ponovljiva (trajna). To ni sporno tudi s stališča razprav o tem, katero načelo mednarodnega prava ima prednost — ali pravica do samoodločbe (s pravico do odcepitve) ali varovanje celovitosti držav. Nobenega dvoma ne more biti, da ima v konfliktu teh dveh načel primat prvo načelo: če so se spremenile okoliščine po nastanku države, v katero je vključen narod, ki uveljavlja pravico do samoodločbe, če je narod zatiran ali je celo ogrožen njegov obstoj in razvoj z različnimi oblikami diskriminacije, npr. apartheida in genocida, ima primat pravica do samoodločbe (ker zagotavlja obstoj naroda), ne glede na to, ali je ta narod že kdaj prej uporabil samoodločbo.

To torej kaže, da tudi v mednarodnem pravu ni prevladala teza o porabljenosti (konzumiranosti) pravice do samoodločbe, ker je po svoji vsebini nazadnjaška in nehumana, saj je njen cilj, da bi (kljub spremenjenim okoliščinam) držala posamezne narode v položaju zatiranih narodov. Teza, da je pravica do samoodločbe dana samo enkrat, potem pa ugasne, je v današnjih razmerah — po odpravi klasičnega kolonializma — objektivno v službi novih oblik kolonializma in zatiranja narodov.

VI.

Pravica naroda do samoodločbe vključuje tudi *pravico do odcepitve*. Brez pravice do odcepitve tudi ni pravice do samoodločbe.

Tako je samoodločbo izoblikoval *Lenin*, ko je postavil temelje sovjetske federacije. Njena vsebina in definicija je vsebovana v Deklaraciji o pravicah narodov Rusije iz novembra 1917, kjer je zagotovljeno: „Pravica narodov Rusije do svobodne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in ustanovitve samostojne države.“ Tako pojmovana samoodločba je predstavljala jedro Leninovega programa v reševanju nacionalnega vprašanja. Samoodločba in odcepitev sta nerazdružno povezani.

Kdorkoli bi poskušal ločiti odcepitev od samoodločbe, torej ne bi samo opustil marksističnega pristopa pri reševanju nacionalnega vprašanja, ampak bi

prišel tudi v nasprotje s prevladujočo doktrino mednarodnega prava.

Zgodovinska izkušnja Komunistične partije Jugoslavije je prav v tem, da je glede reševanja nacionalnega vprašanja lahko prodrla med širše množice šele potem, ko je opustila politiko nacionalnega unitarizma in je sprejela kot izhodišče pravico vsakega naroda do samoodločbe, vključno do odcepitve. Čeprav je od leta 1924 pa do prihoda Tita na čelo KPJ to stališče zagovarjalo predvsem levo krilo vodstva partije, je bilo to kažipot za nadaljnja reševanja nacionalnega vprašanja, predvsem podlaga za NOB, ko je bila samoodločba uresničena z ustanovitvijo federacije.

VII.

Nobenega dvoma ni, da je rešitev nacionalnega vprašanja na temelju samoodločbe najmočnejši motiv za narodnoosvobodilni boj.

Tito je že leta 1942 jasno zapisal, da sta narodnoosvobodilni boj in rešitev nacionalnega vprašanja jugoslovanskih narodov najtesneje povezana. Beseda narodnoosvobodilni boj bi bila samo fraza, bi bila celo prevara — je zapisal Tito — če ne bi razen osvoboditve Jugoslavije pomenila tudi osvoboditev vsakega naroda posebej, če ne bi prinesla svobode, enakopravnosti in bratstva vsem narodom.

Samoodločba, ki zajema tudi odcepitev, je bila temelj ustanovitve federacije med NOB, torej avtonomskih sklepov. V federacijo so se svobodno združili samostojni in enakopravni narodi. To je bil edini sprejemljiv temelj za ustanovitev federacije in je zato tudi njena trajna podlaga. Ustava je ta temelj registrirala in zagotavlja njegovo trajno veljavnost.

VIII.

Na pravico do odcepitve kot sestavni del pravice do samoodločbe je seveda treba gledati kot na pravico, ne pa kot na dolžnost. Narod uporabi pravico do odcepitve, ko je zatiran in ko je ogrožena njegova samostojnost in obstoj.

*Komintern*a je napravila napako, ko je hotela, da narodi v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev uresničijo samoodločbo v obliki obvezne odcepitve, ker je hotela, da bi takratna Jugoslavija razpadla. Komintern

na ni upoštevala, da je *odcepitev pravica, ne pa dolžnost* in da razbitje Jugoslavije ne bi bilo v korist jugoslovanskih narodov: Jugoslavijo bi bilo treba preurediti v federacijo, ne pa zahtevati njen razpad.

IX.

Ohranitev jugoslovanske federacije je *zgodovinski interes naših narodov*.

Zato poudarjanje samoodločbe s pravico do odcepitve seveda ne pomeni, da kdorkoli želi postavljati na dnevni red uresničitev odcepitve katerega od naših narodov.

Gre za to, da ni mogoče nobenemu narodu odrekat

pravice do odcepitve, ker je sestavina pravice do

samoodločbe kot univerzalnega načela mednarodnega prava.

X.

Pravice do samoodločbe s pravico do odcepitve jugoslovanskim narodom ni mogoče zanikati zato, ker je opredeljena samo v temeljnih načelih kot podlaga nastanka federacije, ni pa predpisan postopek za njeno izvedbo. V nobeni ustavi ni predviden postopek za izvedbo odcepitve — tudi ne v ustavi Sovjetske zveze, ki sicer priznava zveznim republikam pravico do odcepitve v svojem normativnem delu.

Gotovo odcepitev ni stvar pravnega postopka, ampak je eminentno politično vprašanje. Zgodovina kaže, da skoraj noben poskus odcepitve ni potekal po

vneprej predpisanem postopku, ampak je bila vedno uporabljena sila — bodisi za dosego odcepitve bodisi za njeno preprečitev. Štiriletna secesijska vojna v Združenih državah Amerike (1861—1865) kaže, da je odcepitev vse prej kot vprašanje pravnega postopka.

Profesor Lukić je zapisal, da so jugoslovanski narodi pravico do odcepitve že porabili in zdaj ta pravica ne obstaja več kot pravna pravica, ampak samo kot politična pravica. Vprašanje je seveda, kdaj in v kakšni formulaciji je bila pravica do odcepitve opredeljena kot pravna pravica (drugače kot sedaj) da so jo naši narodi lahko porabili.

Pravica do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, je univerzalna politična pravica in je sprejeta med načela mednarodnega prava, uresničuje pa se s političnimi sredstvi.

dr. Mirjana Nastran-Ule

„SLOVENSKI SINDROM“

V tem in prejšnjem letu smo v Jugoslaviji „izumili“ nekaj novih gesel in fraz, s katerimi si pomembni politiki ali vplivni novinarji poskušajo razlagati razpoke v družbenem tkivu Jugoslavije. Spomnimo se na „meščansko desnico“ in podobne izraze. Med njimi zavzema vidno mesto „slovenski sindrom“. To naj bi bilo zbirno geslo, ki zaznamuje izzivalne različnosti med Slovenijo in drugimi republikami in pokrajinami oz. med Slovenci in drugimi narodi v Jugoslaviji. Predvsem pa označuje različnosti v ekonomskih razmerah in stopnji demokratizacije v Sloveniji in drugod v Jugoslaviji. Vendar po mnenju onih, ki so uporabljali to geslo, te razlike ne označujejo nečesa pozitivnega, kar bi bilo vredno nemara posnemati, temveč prej odklone od „jugoslovanske“ norme. Pisanje o slovenskem sindromu je zato praviloma spremljalo spraševanje o tem, „kaj so vzroki“ teh odklonov v Sloveniji ali tudi, „kaj stoji za njimi“? Čeprav dandanes „slovenski sindrom“ ni več v obtoku, pa je toliko bolj opazno in grozeče spraševanje jugoslovanske politične javnosti o tem, „kaj tiči za vsem“, kar se zadnje čase dogaja v Sloveniji. Vsekakor se je v Jugoslaviji že uveljavilo prepričanje, da je Slovenija nekaj posebnega. Za nekatera skrajna razmišljanja je prava oaza demokracije sredi realsocialistične sivine, za druga primer uspeha delovanja zarotniških protisocialističnih sil s podporo v tujini v času družbene krize.

V teh in podobnih razmišljanjih je zanesljivo veliko pretiravanj ali podtikanj, vendar je zanimivo, da so našla velik odmev tako v Jugoslaviji kot po svetu. Pa tudi v Sloveniji so prepričanja o posebnem pomenu dogajanj v Sloveniji močno priljubljena, npr. da smo dosegli vendarle nekaj nadpovprečnega v družbenem razvoju glede na preostalo Jugoslavijo, da smo tu bližje v Evropi, medtem ko so v večjem delu Jugoslavije še „balkanske“ razmere itd. Tako se ustvarja ozračje posebnosti okrog vsega, kar počnemo Slovenci, in nasprotno, tudi sami smo izredno občutljivi na vsa mne-

nja in stališča o Sloveniji, ki prihajajo iz jugoslovanskega prostora.

Takšne razmere so izredno ugodne za nastanek nacionalnih „mitologij“ in stereotipov, ki podajajo iluzorne podobe stvarnosti in filtrirajo vsa stališča po svoji meri. Seveda je potem raznim ribičem v kalnem zelo lahko loviti privrženca za svoje pamflete ali resolucije. Prenarejanje Slovencev v nekatere zaslužne borce za demokracijo v Jugoslaviji ipd. in, nasprotno, prenarejanje Slovencev v dežurne krivce za razpad državne enotnosti prav nič ne prispevata h konstruktivnemu razreševanju sedanje jugoslovanske krize. Oboje predstavlja abstraktno homogenizacijo narodne skupnosti na osnovi pavšalnih ocen. Na takšne pavšalne ocene ne moremo in tudi nima smisla argumentirano neposredno odgovarjati, saj njihov nivo ni nivo argumentacije, temveč zmerjanje ali samohvale. Pač pa se mi zdi razumno raziskati, *kaj pomenijo nekatere razlike med dogajanjem v Sloveniji in drugod v Jugoslaviji. Koliko je mogoče iz njih upravičeno sklepati na zgodovinsko poseben, kvalitativno spremenjen družbenopolitični in ekonomski položaj v Sloveniji glede na druga območja Jugoslavije, zlasti glede na manj razvite.*

Menim, da tu obstaja veliko pretiravanj in neuravnovešenih interpretacij podatkov. Omejila se bom le na nekatere podatke oz. poročila, ki se pogosto navajajo v tisku in na RTV. Med največkrat navajanimi so podatki o tem, da v Sloveniji proizvedemo skoraj 30 % skupnega jugoslovanskega družbenega proizvoda, čeprav je Slovencev le 8 %, ter podatki o podobno nadpovprečnem deležu slovenskega konvertibilnega izvoza v jugoslovanskem izvozu. Odtod se na videz lahko sklepa na nadpovprečno produktivnost, „pridnost“, iznajdljivosti slovenskih delavcev in analogno na „lenost“, neiznajdljivost delavcev na „jugu“ države. Ali pa na „modro politiko“ slovenskega vodstva in „norosti“ politike v drugih jugoslovanskih okoljih. Po-

dobno se lahko iz pojavov, kot so: pojavljanje novih socialnih gibanj v Sloveniji, samostojnejša mladinska organizacija, večja odprtost ZK za pobude od spodaj, veliko alternativnih kulturnih medijev, iz raznih pobud občanov, večje odprtosti volilnega procesa za alternative kot v drugih socialističnih družbah itd. sklepa na posebno demokratičnost slovenske družbe, na popolno destalinizacijo, ki da zavrača tudi balkanizme v politiki (npr. korupcijo, izsiljevanje, montirane politične procese, afere in „diferenciacije“), kot jih poznamo iz drugih republik ali iz delovanja zveznih organov.

Tako sproducirane razlike se potem v Sloveniji pogosto tolmačijo kot rezultat kulturnocivilizacijskih razlik med Slovenci in zlasti prebivalci iz manj razvitih republik Kosova. Pri tem v Sloveniji krivimo zvezno administracijo, vlado in vodstva ZKJ, da ravnajo pod pritiskom manj razvitih in tam prevladujočih dogmatičnih in „balkanskih“ navad.

Vendar nekoliko podrobnejši pregled podatkov pokaže, da so razlike veliko manjše ali le relativne (glede na vidik ali merilo, ki si ga privzamemo). Tako npr. podatki o visokem odstotku slovenskega deleža v ekonomskem „uspehu“ države ne povedo tega, kako so nastali. Zlasti podatki o upadanju stopnje proizvodnje in izvoza na konvertibilni trg v zadnjih letih namreč povedo, da je večji del visokega odstotka slovenske produktivnosti pripisati temu, da so manj razvite republike in Kosovo nazadovale veliko hitreje kot Slovenija. Vendar nazadovale smo vsi. Delno nas je reševal množični izvoz na konvertibilne trge po vsakršni še tako nizki ceni, razmeroma uspešen turizem in izvoz orožja. Toda ni govora o nekakšnem velikem napredovanju Slovenije pred drugimi jugoslovanskimi območji ali celo o monopolnem položaju slovenskega gospodarstva v Jugoslaviji, kot občasno tudi slišimo očitke nerazvitih.

Slika kakšnih posebnih razlik v ekonomskem stanju še bolj zbledi, če pogledamo notranje težave v slovenskem gospodarstvu. Tudi tu brez težav najdemo obilico voluntarističnih ukrepov, nepreverenih in usodnih odločitev (Jesenice, Kidričevo, IMV itd.), ekoloških katastrof (kakršnih drugod po svetu ni veliko). Stopnja racionalnosti v ekonomskem obnašanju je tudi v Sloveniji nizka, če jo primerjamo z razvitim svetom, in moč politike je še vedno daleč nad močjo ekonomskih subjektov in bank. Konec koncev, ali ni visok odstotek Agrokomerčevih lažnih menic prav v slovenskih bankah znak neracionalnosti in koruptivnosti v balkanskem stilu, ki so doma tudi pri nas.

Razlike v političnoekonomskem obnašanju seveda so, vendar bolj v tendencah kot pa v trajnih dosežkih. Sicer se ne bi prav v Sloveniji nenehno bali, da nam kakšna nepredvidena seja zveznega ali republiškega CK prekriža vse upe na demokratični napredek. Tudi če primerjamo družbeno življenje v Sloveniji in drugod v Jugoslaviji, vidimo, da je malo tega, kar se kaže kot inovacija (družbena gibanja, osamosvojena ZSMS, legalizacija stavk, alternativni tisk, volilni boji itd.), našlo svoj odmev na centralnih področjih moči in odločanja v Sloveniji. Tu so procesi izbire alterna-

tiv, odločitve in izvedbe še vedno v rokah majhnega števila „kadrov“, začeni s krajevnimi in občinskimi političnimi vodstvi do različnih, večinoma malo znanih „aktivov“ na republiški ravni, ki naj najdejo rešitve za kake probleme ali izvedejo določene naloge. Nato pa se dogovori prenašajo po transmisiji političnodelegatskega sistema navzdol do „baze“. Takšno dogovarjanje in odločanje ima delegatski sistem še vedno le za paravan poprej dogovorjenih odločitev in s tem se širi običajni socialistični voluntarizem in balkanska neodgovornost.

Kljub rahljanju sedanjega delegatskega sistema potekajo volitve še vedno v skladu z znanimi obrazci, ki preprečujejo nastop nečesa nepričakovanega, neodgovornega. Zadnje volitve predsednika predsedstva SRS so sicer začele z drugačnim obnašanjem in drugimi metodami, prinesle so tudi do sedaj nemoogoče odstopne favorite in neposredno programsko soočenje kandidatov, vendar pa je sklepni del volilnega procesa še vedno prepuščen konferencam SZDL, ne pa nemara neposrednim volitvam.

Morda bo kdo dejal, da se je spremenila predvsem socialnopolitična klima v Sloveniji, čeprav so, formalno gledano, vsi stari mehanizmi še v veljavi. To je morda malo za zdaj, a vendar korak, ki se ga ne da zaustaviti.

To je res, vendar pa ne opravičuje predstav o veliki ali radikalni spremembi v Sloveniji nasproti ostali Jugoslaviji. Ne morem zanikati velikega napora in poštenega prizadevanja sedanjega političnega vodstva SRS, da bi našli pot do socializma 21. stoletja, kot pravijo. Vendar pa vsaj za zdaj ne vidim resnih kvalitativnih sprememb dolgoročne narave, ki bi ljudi znotraj njihove vsakdanjosti približale družbenemu načrtovanju in odločanju, bodisi v tozdih ali v občinah ali na splošni družbeni ravni. Novim družbenim gibanjem in ZSMS je uspelo v nekaj primerih prebiti oklep birokracije (npr. v konferenci ZSDL o ekologiji, v kritiki šolskega sistema), vendar so to posamezni preboji, katerih usoda je (ob tistem nasprotovanju jedrskega lobija in branilcev usmerjenega izobraževanja) še negotova.

Največ sprememb vidim v tisku, v zelo odkritem pisanju o vseh mogočih stvareh, ki dejansko izriva vse tabuje. Toda če to odpiranje ne bo podprto z odpiranjem na politični in ekonomski sceni, bo ostalo izoliran rezultat, ki bo nemara služil za dajanje videza večje demokratičnosti, kot dejansko obstaja. Šele tedaj, ko zapisanemu in objavljenemu lahko sledijo tudi dejanja, zbiranja ljudi za reševanje problemov, pridobi tisk dejansko svobodo. To pa zahteva že velik korak v civilno družbo, namreč dopustitev političnega pluralizma, kar je tudi v Sloveniji le utopija.

Če se vrnem na začetek, potem lahko rečem, da *t. i. slovenski sindrom kaže razlike med Slovenijo in preostalo Jugoslavijo pod povečevalnim steklom, v umetni projekciji. To pa je globalna družbenoekonomska kriza Jugoslavije, ki jo razumem kot strukturalno krizo, ki jo izziva nasprotje med na industrializmu, birokraciji in tehnokraciji slonečih družbenih projektih in poindustrijskimi projekti.* Ti-zadnji ne potrebujejo več bistveno obsežne državne ali upravljavske

birokracije, temveč avtonomno organiziranje in združevanje zainteresiranih. Prav tako ne rabijo več klasične piramide odločanja in moči v DO, pač pa fleksibilno organiziranje in samostojnost v ravnanju, zato pa informiranost in znanje.

Dosedanji socialistični projekti so bili in so delno še zavezani industrializmu, pri čemer je državna in partijska birokracija skušala neuspešno prevzeti posle racionalizacije in modernizacije družbe, in to brez afirmacije pravne države in civilne družbe. Zato so praviloma nepripravljeni na novo, poindustrijsko posodobitev gospodarstva in družbe. Pri tem mnogo bolj in hitro zaostajajo tiste družbe, ki že dosedanje industrijske moderne niso izpeljale in niso vgradile elementov tržne družbe in pravne države v svojo strukturo. Nasprotno pa čutijo bolj razvite socialistične družbe, tj. one, ki imajo večjo stopnjo industrializacije, tržnosti, pravne države, velik pritisk v smeri razvoja novih industrij brez velike porabe energetskih in snovnih virov, a z veliko znanja. To pa spet zahteva razvoj novih oblik bazične demokracije, civilne družbe in demokratične kontrole oblasti.

Zaradi velike intenzivnosti nove posodobitve v razvitih družbah pomeni danes zaostajanje za eno leto več kot v šestdesetih letih zaostajanje v industrijski modernizaciji za 10 let. Tako nujno nastajajo velike razlike med tistimi deželami ali okolji, ki so se prebila čez prag klasične modernizacije k poindustrijski moderni, in med onimi, ki še capljajo zadaj ali se borijo z osnovami industrijske moderne.

Primer Jugoslavije je prav poseben, kajti *večji del države se še vedno bori zato, da bi osvojil in ponotranjil premise industrijske moderne.* Kombinira avtoritarne, birokratske in tržnoekonomske ukrepe, a brez tržne ekonomije in pravne države ne bo uspeha. *Manjši del Jugoslavije, ki je doživel industrializacijo že ob koncu 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja, pa stoji zdaj objektivno pred vrati poindustrijske družbe, z vsemi družbenimi implikacijami vred.* Zaradi tega se deloma drastično povečujejo razlike med razvitimi in nerazvitimi območji države, pri čemer so razlike tudi kvalitativne, v vsebini družbenega življenja in ne le kvantitativne, tj. v ekonomskih merilih. Vendar pa gledano kot celota, Jugoslavija drastično zaostaja za raz-

vitim svetom. Če je bila celo ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let Jugoslavija glede na družbeni produkt, stopnjo razvitosti in ekonomsko rast približno poravnana s srednje razvitimi evropskimi državami (Grčija, Španija, Avstrija), je danes prav na repu, le Albanija je še za njo. To pa pomeni, da je vtis velikih razlik med razvitimi in nerazvitimi v Jugoslaviji, konkretno pa med Slovenijo in nerazvitimi, v precejšnji meri navidezen. Če bi hotela Slovenija danes uspešno startati v 21. stoletje, bi morala biti vsaj približno na nivoju sedanje Grčije ali Španije, a vemo, da smo daleč od tega. Slovenske posebnosti tako v resnici niso tako izrazite, da bi lahko potegnile vsaj Slovenijo, če že ne Jugoslavije iz sedanje krize.

Nekateri v tej situaciji gojijo idejo o priključitvi Slovenije nekakšni Srednjeevropski federaciji. Dovolj je o tem povedal že kar Ušeničnik v svojem spisu, ko je opozoril na nujno premoč nemškega kapitala v takšni državi in s tem na krepitev nemškega imperializma. To niti za Evropo, kaj šele za nas ne bi bilo dobro. *Situacija, v kakršni smo, po mojem pozna za zdaj eno samo smer rešitve. Vztrajno prizadevanje, da sedanje „slovenske“ posebnosti postanejo „splošno jugoslovanske“.* Izločeni Slovenci v srednji Evropi bi predstavljali le element Balkana oz. nerazvitosti, z vsemi posledicami praktične kolonizacije. V Jugoslaviji lahko še igramo vlogo „evropskega“ trojanskega konja, namreč dejavnika pospešene nove modernizacije. Vendar le v primeru, da ostane Jugoslavija blokovsko neuvrščena in demokratična socialistična družba, ki bo našla svoje mesto v Evropi. Če je bilo nemara nekoč, kot je dejal Ušeničnik, geslo „Jugoslavija“ oblika realizacije nekdanje „združene Slovenije“, potem bi bilo to nemara danes in jutri „združena in demokratična Evropa“ brez hegemonije ene same ali nekaj velikih sil. Toda to je obenem tudi prihodnost Jugoslavije oz. Balkana.

Mirjana Nastran-Ule

Viktor Žakelj

„ČUVAJTE MI JUGOSLAVIJU!“

Vse kaže, da se je v začetku sedemdesetih let nepreklicno iztekel dolgoročni tehnično-tehnološki cikel – „era nafte“ in od tedaj dalje se mukoma vzpostavlja neka nova paradigma razvoja – „era čipa“. S povedanim sem želel slikovito opisati korenite spremembe, ki so se zgodile v razvoju proizvodnih sil in ki bodo po logiki stvari same nujno povzročile (že povzročajo) spremembe v pravno-političnih konstitucijah sodobnih družb (držav) in končno temeljito menjale zavest ljudi. Če to, da bo šlo (gre) za tektonske premike v „biti in zavesti“, še ni bilo razvidno ob znanih čeških

dogodkih leta 1968, študentskem revoltu istega leta ali ob naših znanih dogodkih v začetku sedemdesetih let, potem kaj takega ne moremo trditi danes, ko so že transparentne konture nastajajoče nove poindustrijske družbe. Kljub temu pa nisem prepričan, da se že vsi zavedamo, da smo posamezniki, pa tudi celi narodi in države vključeni v „prestrukturiranje“ brez presedana. Zagotovo lahko trdimo, da se v sodobnih družbah (državah) ta čas vzpostavljajo povsem novi odnosi. Zdi se mi, da se na neki način skuša nadgrajevati socialnost z individualnostjo. Drugače rečeno: proces socia-

lizacije, ki je dosegel vrh v „socialni državi“, v kateri naj bi bil posameznik „oproščen“ darvinskih eksistenčnih bojev, je končan. Država (družba) jutrišnjega dne bo spet „odvisna“ od posameznika, ker je le-ta „lastnik“ ta čas edinega res pomembnega proizvodnega tvorca — znanja. Tega vira — vsaj za zdaj — še ni mogoče prisilno eksploatirati, mogoče ga je uporabljati le s privoljenjem „lastnika“, torej konkretnega človeka. To pa od držav zahteva, da se morajo na novo konstituirati, začeni pri posamezniku, torej od spodaj navzgor, na realnih, zlasti ekonomskih interesih posameznika, poslovnih sistemov in v večnacionalnih družbah tudi narodov in narodnosti. Toda ta nova družba ne bo linearna preslikava meščanskega individualizma, ki je v liberalizmu prejšnjega stoletja dosegel svoj vrh, niti premo nadaljevanje vseh podružbljanj, ki so jih udejanile socialistične in komunistične družbene sile. Očitno je, da gre to pot za integracijo teh dveh gledanj in praks in je zato pod vprašajem vse: od pozicije in vloge človeka v družbi (državi), in dalje, katere so funkcije tako spremenjene države, do tega, kako v političnem življenju uveljaviti pluralizem. Skratka, spet enkrat se pred našimi očmi (pogosto pa tudi z našo pomočjo) ruši vse obstoječe, včasih surovo in brezobzirno, drugič spet se oživljajo ideologije, ki so že dolgo na smetišču zgodovine, in dalje, v ofenzivi so ponovno sile, ki skušajo zavest ljudi odtrgati od „umazane realnosti“ in jo preusmeriti v idealizirana oddaljena carstva oziroma raje.

Tako nekako se mi kaže ta čas, ki nam je odmerjen in znotraj teh dogajanj iščem možno ekonomsko, politično, civilizacijsko in kulturno pozicijo Jugoslavije in Slovenije, po čemer me dejansko vprašujete. Pomemben del svojih intelektualnih moči, priznam, trošim za to, da bi se vsaj občasno mogel iztrgati iz vseh determinant, ki me delajo državljana in občana konkretne jugoslovanske in slovenske družbe (države), in pogledati na naša dogajanja s prostorske in časovne distance. A ne gre in ne gre! Vedno bolj čutim, da sem ujetnik tega prostora in časa in je moja generacija, zdi se mi, generacija „katolikov“, morda poslednja, pa vendar smo „katoliki“, ker še verjamemo v „posredniško“ moč klerikov vseh vrst. Tisti, ki prihajajo za nami, so „protestantje“; za razumevanje svojega položaja in lastne ter skupne prihodnosti ne potrebujejo več vračev, Pitij ali politikomisarjev.

Kadar sem doma v Sloveniji oziroma Jugoslaviji, in to sem povečini, se mi zdi, da sem del svetovnega osišča, državljan in občan z naravnimi viri, in sicer nadvse bogate dežele, zakoniti dedič z nikomur primerljive zgodovine . . . Skratka, mi smo najmanj primus inter pares! v svetovnem občestvu držav in narodov. Kadar sem zunaj, tedaj čutim, da sem drobiž, nekonvertibilna para, da prihajam iz svetovne periferije . . . Kaj neki se z menoj (verjetno nami) dogaja, se ob takih priložnostih sprašujem? Zakaj so me (so nas) tako vzgojili?

Če danes segamo po Kreku, Jegliču, Cankarju, Ušeničniku, Šukljetu in drugih, ki so razmišljali o za nas tako usodnih dogodkih izpred sedemdesetih let, ali Kardelju, Kidriču, Kocbeku, Udetu, Vidmarju in

drugih iz tridesetih let, potem to pomeni, da kot posamezniki, pa tudi kot Slovenci in Jugoslovani v teh letih le nismo v razumevanju naroda in skupne države toliko in tako „napredovali“, kot smo včasih že mislili. Nekatera vprašanja, povezana s karakterjem Jugoslavije, ostajajo očitno neodgovorjena, ali bolje rečeno, nanje vanjo vključeni narodi (in narodnosti) različno odgovarjamo. Slovenci in Hrvatje, recimo, smo bežali iz razpadajoče Avstrije; zlasti mi smo hoteli trdne jezove zoper germansko in romansko poplavo, nosil nas je slovanski romanticizem . . . Edina rešitev je bila država južnoslovanskih narodov. Na drugi strani: Srbi so bili del zmagovitih antantnih sil, dotedanje avstroogrške dele nove SHS so jemali kot darilo Karadjordjevičevi Srbiji, državo južnoslovanskih narodov so imeli za razširjeno Srbijo . . .

Tako Kraljevina SHS in kasnejša Jugoslavija sta kmalu spet postali „ječa narodov“ in v drugačnih razmerah se je še enkrat začelo ponavljati vse, kar je bilo znanega izpred dvajsetih letih. Nekaj pa je v tem času, vsaj videti je bilo tako, do kraja dozorelo: v KP in vsem levem bloku tedanjih političnih sil je dozorelo spoznanje, da ima Jugoslavija, ki je med drugim stičišče vseh mogočih zgodovinskih razhajanj, različnih civilizacij in kultur, perspektivo le, če se oblikuje brez piemontske nacije, mimo veljavnih konfesij in na interesih plebejskih mas — torej manualnih delavcev in obubožanih kmetov — na klasično pojmovanem delavskem razredu. To videnje so kasnejša burna in krvava dogajanja potrdila. Nastala je nova Jugoslavija in kazalo je, da je integracija, teh v mnogočem antipodnih sestavin, dokončno opravljena. Z odhodom karizmatičnih osebnosti iz našega političnega življenja pa so se z vso ostrino ponovno odprla — recimo, kar stara vprašanja, ki zadevajo eksistenco države.

Zdaj se — vsaj tako se mi zdi — skladno z veljavno ideologijo ta tradicionalna polarizacija zgošča v vprašanju: kakšen socializem želimo?

Naj ponovimo, da se na besedni ravni vsi odločujoči v državi zavzemajo za socializem, samoupravljanje, nevrščenost, socialistično pluralnost, za demokracijo itd. Toda ta načelna raven le še redke zanima. Poglobljajoča se večplastna kriza zahteva dejanja. Ta pa razkrivajo, da te in druge pojme v Jugoslaviji zelo različno razumemo. Pravno-sistemska dejanja in politična dogajanja zadnjih let dajejo prav tistim (npr. Popitu), ki pravijo, da se pri nas ta čas bijeta dva koncepta socializma. Na eni strani je — kaže, da večina — ki ji iz takih ali drugačnih razlogov ustreza birokratski centralizem, unitarizem, nasilna egalitarnost itd., na drugi strani pa je manjšina, ki povečini izhaja iz gospodarsko razvitejših delov države, ki teži k prenovi — redefiniciji socializma, se zavzema za deatizacijo gospodarstva, za večjo vlogo trga, za politično demokracijo itd. Rezultanta teh silnic je naš hibridni družbenoekonomski sistem, ki ga kar po krivici poimenujemo za samoupravnega, ki bi, če bi to idejo dosledno udejanili, moral biti našim razmeram primeren odgovor na globalne (ekonomske, tehnološke, politične) spremembe v sodobnem svetu, ki že žarčijo v našo samozadostno in okorelo družbenoekonomsko realnost.

Če se omejim na Slovenijo kot najbolj razvito socialistično državo na svetu, ki jo nekateri poimenujejo kar za izložbeno okno socializma, morem reči, da je dosegla takšno stopnjo gospodarske in družbene razvitosti, da so ji ekonomska avtarkija, neobstoje podjetništva, prepočasno uveljavljanje socialistične pluralnosti dejansko prisilni jopič, pod katerim se duši, in če bo to predolgo trajalo, se lahko celo zaduši. Ta dejstva generirajo slovensko nezadovoljstvo, ki pa ga del jugoslovanskega tiska pretvarja v „slovenski sindrom“ – torej bolezensko stanje. To največ počnejo v okoljih, ki so na robu bankrota. Slovenija, v kateri živi 7–8 % jugoslovanskega prebivalstva, in ta čas ustvarja okoli 18 % jugoslovanskega družbenega proizvoda, je v izvozu vključena z več kot 25 % deležem, daje za pospeševanje gospodarsko manj razvitih delov države okrog 2–3 % družbenega proizvoda (razvite zahodne države porabijo v te namene manj kot 1 % ustvarjenega družbenega proizvoda; vem, da ta primerjava ni najboljša, je pa kljub vsemu poučna). Slovensko gospodarstvo prav tako ni več uvozno odvisno, ampak izvozno (kar nekateri, zdi se mi, „izkoriščajo“), to pomeni, da je jugoslovanski prodajni trg zaradi padajoče kupne moči vse manj zanimiv za slovensko združeno delo. Zaradi takih in podobnih dejstev Slovenija zahteva spremembo zunanje politike države v smislu njene evropeizacije, zahteva postopno vključevanje v evropske gospodarske grupacije, zahteva spodbudno in v svet naravnano gospodarsko politiko, zahteva temu prilagojeno reformo političnega sistema in odnosov v federaciji itd.

Za mnoge je nepričakovano, nekatere celo pregrešno, da si v Jugoslaviji ta čas spet vse več ljudi zastavlja vprašanje: ali Jugoslavija (taka kot je) sploh še ima perspektivo? Ali ni to že zdavnaj počen lonec, ki ga ta čas ohranja le dejstvo, da je zagozdena med antagonistična bloka, ki ne moreta dovoliti, da bi se ta lonec razletel in ogrozil status quo v Evropi. Ali ni Jugoslavija čisto navadna umetna tvorba, zrasla na romantičnem panslavizmu, zasilno in začasno pribežališče narodov, ki si pred sedemdesetimi in kasneje petdesetimi leti niso mogli ali le upali sami zastaviti samostojno državno življenje, pa so se zato združili v Jugoslavijo.

Ne poznam resnega avtorja, ki bi pritrdilno odgovarjal na ta in podobna vprašanja. Drugače rečeno: Jugoslavija ima prihodnost! Toda tisti, ki tako odgovarjajo (odgovarjamo), v isti sapi dodajajo (dodajamo), da niso (nismo) za vsako Jugoslavijo. In kakšna naj bo ta Jugoslavija, naša skupna domovina?

Moj odgovor je, da ima perspektivo le resnično socialistična in samoupravna skupnost enakopravnih narodov in narodnosti. Vem, reči samo to je premalo. Ker sem že povabljen k besedi, je že prav, da sem vsaj malce bolj konkreten.

Na kratko: družba je lahko socialistična samoupravna le, če je ekonomsko učinkovita, socialno pravična, demokratična in v ekološkem smislu vsaj znosna.

Po mojem poznavanju stvari je ekonomska /ne/ učinkovitost handicap sedanjih realnih sociali-

stičnih družb. Ker tega ni treba dokazovati, se kaže vprašati, zakaj. Ne nameravam naštevati vseh možnih razlogov, še manj jih razdelovati, gre le za to, da na bistveno opozorim.

Socialistične družbe po mojem mnenju ovirajo ali pa vsaj ne spodbujajo uveljavljanja konkurenčnosti kot univerzalnega družbenega principa, ki je dejansko gonilo napredka. Na ekonomskem področju to načelo uteleša trg kot univerzalen mehanizem za povezovanje ekonomskih subjektov, ki lahko uspešno funkcionira le v vsej celovitosti, torej kot trg blaga, trg denarja in vrednostnih papirjev, pa vse do trga delovne sile. Socialistične družbe kot utelešenje racionalizma so v preteklosti neobvladljivi trg skušale v celoti nadomestiti s planom kot zavestno ex ante regulacijo gospodarskega in družbenega življenja sploh. Tu ni umestno razlagati ta dva mehanizma niti njun zapleteni medsebojni odnos. Ugotovimo le, da je praksa (še prej pa teorija) nedvoumno potrdila, da so ekonomsko uspešne samo tiste družbe, ki se večje poslužujejo tako trga kot plana pa tudi ustreznega državnega intervencionizma, kadar in kjer je potreben.

V tem smislu je nujno spremeniti razumevanje socializma. Vse drugo je na neki način „nadgradnja“. Tako npr. ne more optimalno funkcionirati družbeno-ekonomski sistem, ki bi priznaval princip konkurenčnosti le v sferi ekonomije, ne pa v sferi politike, kot je praksa realsocialističnih družb, ker to pomeni ne priznavati legitimnosti raznoterim interesom, ki se nujno artikulirajo pri tržnih subjektih. S tovrstnimi spremembami bi socialistična misel postopoma začela izglabljati programske maksime in s tem transcendentni značaj in se bi tako kaj hitro ustrojila po človeški meri.

Ni pa, kratko rečeno, samo socialistični družbeno-ekonomski sistem potreben promptnih korekcij, kaže, da tudi v tem prednjači kapitalizem. Tako npr. sodobne kapitalistične družbe že dolgo niso ozko profitno orientirane, ne podrejajo se le ekonomski racionalnosti, ampak sledijo zahtevam po širši, pravimo, družbeni racionalnosti. To pa seveda ne bi bilo mogoče, če kapital in delo ne bi bila sposobna sproti iskati medsebojni modus vivendi. Prav tako pa to niso več družbe, ki svoj razvoj ne bi vsaj za silo usklajevale z naravnimi danostmi. In v čem naj bi bila potem na tem področju nova kvaliteta socialističnih družb? Po moje bi se morala kazati v večjem zavestnem iskanju optimalne rezultante med vektorji, kot so profit, socialna pravičnost in varovanje okolja.

Nekaj več sem o tem zapisal tudi zato, ker sem trdno prepričan, da je večja integracija jugoslovanske družbe mogoča le prek trga, nikakor pa ne – kot mnogi mislijo – preko državne prisile, prek neekonomsko utemeljenih skupnih programov in skupnih planov, prek znanih skupnih vzgojnoizobraževalnih jeder in vseh drugih netržnih, tako ali drugače /po/siljenih enotenj, ki se ta čas vse prek ponujajo. Še več, to lahko, če se bo vse to, kar se ta čas z ustavnimi amandmaji in zakoni ponuja, udejnilo, ustvari mednacionalne in medrepubliške napetosti, ki znajo postati realna nevarnost obstoja Jugoslavije. V tem me pre-

pričuje tudi izkušnja ZDA, ki so dosegle potrebno integracijo le prek trga. Ta proces pa ta čas teče v zahodni Evropi, kjer nastaja enoten trg, cilj, ki si ga tudi mi verbalno postavljamo. Toda med nami in Evropo so velikanske razlike: mi bi radi enoten „trg“ brez trga, oni pa ustvarjajo trg in s tem enotnost.

Naj sklenem to razmišljanje. Jugoslavija je pred tem, kot je bila pred več kot sedemdesetimi leti Avstrija. Ali nam bo uspelo oblikovati sodobno, večnacio-

nalno, federativno, samoupravno socialistično skupnost, v kateri bo vsak posameznik, vsak poslovni sistem in končno vsak narod skrbel za svoj in skupen razvoj, v kateri bodo jasno definirane funkcije zvezne (in vseh drugih držav) in v kateri bo v prvi vrsti trg anonimni razsodnik uspešnosti, ali pa se bo ponovila zdaj ali kasneje usoda Avstrije (ki v tem ni uspela) in se bodo med klici, če parafraziram znano misel: Ave, Jugoslavija – morituri te salutant!, točile krokodilje solze.

Liubljana, 21.3.1988.

* Menda poslednje besede ubitega kralja Aleksandra.

Viri

Karavci vrtov, ki jih omenjamo v Kolonizaciji Selške doline* sem izvedel v priključni delu predavateljevega predavanja iz l. 1991, list št. 12, arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani, ter vse poljanske krajevne in katoliške mape s parcelnimi priložnostmi, seznamom posestnikov itd. — Ob tej priložnosti velja posebej zahvaliti 2. univ. profesoro dr. M. Kosu, ki mi je ljubovoljno poslal arhiva in svoje virke. Obenem se zahvaljujem tudi vodstvu in osebju Muzeja arhiva v Ljubljani ter Katoliške uprave v Celju za vse prijaznost in sodelovanje.

PREDŠLOVENSKA DOBA

Za Poljansko dolino nisemo prvi do 10. stoletja. Na nekdanje italijanske gradnje, ki bi se slegovi pošlji valiku naseljevali naseljene osrednje, da razširitev te dobe smo vabe povzeli se na posredno pot, v kateri se je zbiranje in dostajanje dal.

Poljanska dolina je bila sicer vrtov vplivov velikih evropskih centrov, vendar se bolj domati zgodovinarji in raziskovalci zavedajo, da je bilo tudi to ozemlje svobodno in italo. Tako svet Lohar, da je bila Beuzitia v zvezi s Korosko vrsto Lake* Costa bila stara mesto med Benetijo in Karolinom preko Gorice, Ajdovčine, Hrušice, Črniča vrha, Surov, Poljanske doline na Loko, Kranjske Kolto* s priložnostjo in vella čista od Sode proti dolini izvirat na Čerquo, mimo Start Dalice v Poljansko dolino. Loko in od to na Korosko* Tudi Kuo M. vidi, da je to v predšlovenski dobi bila pot med zgodnja Poljanska Suro in Čerkjanjaka* razvoja in zgodnja moglo ovestiti in vpraskanje in sistematično arheološko raziskovanje, ki se pa poljanskega ozemlja do danes ni bilo raziskati dostojno, če ne upoštevamo Puharjevega sklopa in ugotovitve, da je mogoče od vseh Poljanske vaskuliranske strukture in pa gradnja.*

Novo mesto pa imamo nekaj opazilo, ki bolj ali manj jasno kažejo na to, da je bilo v obdobju vseh rahnlo nastajanje za pred vzhodni Slovanci

* Zgodovina Kolonizacije Selške doline str. 120

* Lohar A., Vrtovi vrtov vrtov, str. 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

* Costa H., Romanische Burgen im Krainland, str. 120, 121, 122.

* Hiltner F., Die Lage wichtiger Ruinenstätten im Krainland im 10. Jahrhundert, str. 120, 121, 122.

* Kos M., Zgodovina Celjanskega ozemlja od nastanka do reformacije, str. 120, 121, 122.

* Puharj A., Zgodovina Celjanskega ozemlja od nastanka do reformacije, str. 120, 121, 122.

* Puharj A., Zgodovina Celjanskega ozemlja od nastanka do reformacije, str. 120, 121, 122.

IZ SVETA POD BLEGOŠEM

...v kateri... (The first column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

...v kateri... (The second column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

...v kateri... (The third column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

...v kateri... (The fourth column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

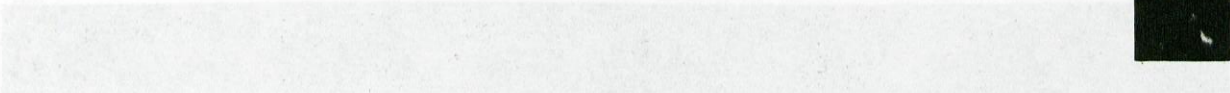
...v kateri... (The fifth column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

...v kateri... (The sixth column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

...v kateri... (The seventh column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

...v kateri... (The eighth column of text is mostly illegible due to low contrast and blurriness.)

BLEGOŠEM

KOLONIZACIJA POLJANSKE DOLINE

Dr. Pavle Blaznik

Viri

Razen virov, ki jih omenjam v Kolonizaciji Selške doline,¹ sem uporabil v pričujočem delu predvsem tudi urbar iz l. 1501, last Drž. arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani, ter vse poljanske franciscejske katastrske mape s parcelnimi protokoli, seznami posestnikov itd. — Ob tej priliki velja moja posebna zahvala g. univ. profesorju dr. M. Kosu, ki mi je ljubeznivo posojal urbarje iz svoje zbirke. Obenem se zahvaljujem tudi vodstvu in osebju Mapnega arhiva v Ljubljani ter Katastrske uprave v Celju za vsoprijaznost in naklonjenost.

PREDSLOVENSKA DOBA

Za Poljansko dolino nimamo prav do 10. stol. po Kr. nikakega listinskega gradiva, ki bi na njegovi podlagi lahko zasledovali naselitev našega ozemlja. Za osvetlitev te dobe smo zato navezani le na posredne priče, v kolikor so se ohranile do današnjih dni.

Poljanska dolina je bila sicer izven območja velikih rimskih cest, vendar so bili domači zgodovinarji že zdavnaj mnenja, da je bilo tudi to ozemlje zvezano z Italijo. Tako sodi Linhart, da je bila Benečija v zvezi s Koroško preko Loke,^{1a} Costa išče staro cesto med Benečijo in Koroško preko Gorice, Ajdovščine, Hrušice, Črnege vrha, Žirov, Poljanske doline na Loko, Kranj in Kokro,² a po Hitzingerju je vodila cesta od Soče proti dolini Idrijce na Cerčno, mimo Stare Oslice v Poljansko dolino, Loko in od tu na Koroško.³ Tudi Kos M. sodi, da je že v predсловenski dobi bila pot med zgornjo Poljansko Soro in Cerkljanskim.⁴ Točneje bi seveda moglo osvetliti to vprašanje le sistematično arheološko raziskavanje, ki se pa poljanskega ozemlja do danes ni tako rekoč niti dotaknilo, če ne upoštevam Pečnikove lakonične ugotovitve, da je zahodno od vasi Poljane prazgodovinsko stanovanje in pa grobovi.⁵

Navzlic temu pa imamo nekaj oporišč, ki bolj ali manj jasno kažejo na to, da je bilo naše ozemlje vsaj rahlo naseljeno že pred prihodom Slovanov.

¹ Blaznik P., Kolonizacija Selške doline, str. 5—8.

^{1a}) Linhart A., Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs. I. 1788, str. 329.

² Costa H., Reiseerinnerungen aus Krain. Laibach, 1848., str. 248.

³ Hitzinger P., Die Lage mehrerer Römerstädte in Krain und in den Nachbarländern. Mittlg. d. hist. Ver. Kr., 1856, str. 20/1.

⁴ Kos M., Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, str. 42.

⁵ Pečnik J., Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. Izv. Muz. dr. Kr., XIV, str. 127.

Tako leži v stranski dolinici nad Hotavljami zaselek *V o l a k a*, ki je štel od 1291 do 1825 po tri gruntarje. L. 1291 se je imenoval *V l a c h*,⁶ 1500⁷ *Vlatzi*, 1630 *Velaczi*. Najstarejše ime torej kaže, da so bili tu naseljeni *Vlahi*⁸ — torej prebivalstvo, ki je prebivalo tu pred Slovani in ki so jih naši predniki brez razlike imenovali *Vlahe* ali *Lahe*.⁹ Prav v bližini naselbine leži tik nad potokom *Volaščico* strm grič *Gradišče*, kjer je stal po tradiciji nekoč grad, last sv. Heme; na tem mestu so našli domačini dva in pol metra globoko lončene črepinje. Iz tega ozemlja so v novem veku dobavljali železnikarski fužinarji železno rudo, a nekaj časa je bilo tu razvito fužinarstvo (gl. str. 39/40). Vse torej kaže, da je zelo verjetno bila tod že v predсловenski dobi doma železarska obrt; saj imamo številne arheološko dokazane primere, da je bilo na ozemlju današnjih gradišč razvito železarstvo v predсловenski dobi.¹⁰ Enako ime *Volaka* pa dobimo tudi v *Dolenčicah* in *Lučnah* kot naziv travniške parcele. Tudi gradišč imamo še nekaj na poljanskem ozemlju. Tako na skrajnem vzhodu na meji med nekdanjim loškim in goričanskim gospostvom pri kmetiji *Močeradnik*; gradišče je na griču, ki strmo pada proti *Sorškemu polju*; tudi tu je bil po tradiciji nekoč grad. Ime gradišče dobimo tudi na zahodni meji loškega gospostva zahodno od *Ledin* (1630 *Püchel Gretische*). Medtem ko imamo pri gradiščih opraviti zelo verjetno s predсловenskimi naselbinami, so številni *t a b o r i* bržkone večinoma iz turške dobe, dasi so nekateri verjetno starejši. Mislim tu predvsem na onega v *Poljanah*, ki je menda istoveten s *Pečnikovim prazgodovinskim naseljem* (gl. str. 1), a je po *Grudnu* iz turške dobe.¹¹ Tu je še ohranjeno ime »v gradu«, kjer so bile v polpretekli dobi kleti; po tradiciji so novo cerkev v *Poljanah* gradili največ s kamenjem teh starih ruševin. Podoben tabor je tudi v *Lučnah* na posestvu samotne kmetije *Selevc*; po tradiciji je bil tudi tu grad, čigar kleti se stari ljudje še spominjajo. Sicer pa dobimo tabore, ki so verjetno iz turške dobe, v *Gorenji vasi*, *Žireh*, pri *Zavracu*,¹² pri kmetijah *Jeran-Podlesje* nad potokom *Brebovščico* južno od *Todraža*, pri kmetiji *Za kovkom* v *Zadobju* in pri naselbini *Suhi dol* proti *Golemu vrhu*. Kot je razvidno so bili tabori zelo pogosti na črti *Lučne—Gorenja vas*, kjer je bil torej v oni dobi zelo živahen promet.

Na gotovo predсловensko naselbino pa kaže ime *m i r j e* (prim. ljubljansko *Mirje!*). Na to ime naletimo v *Lajšah*. Parcela »za mirjem« leži pod gričem, v katerem so dobili pri kopanju med svetovno vojno v globočini štirih metrov obsekano kamenje. Naselbina leži na obsežnem osamljenem griču, ki pada zelo strmo proti severu in zahodu. V grapi zahodno od *Lajš* teče potok *Grobnik*. Ime za *mirjem* dobimo tudi v naselbini *Podvrh* kot naziv za njivo, iz katere so pobrali kamenje in ga zložili v zid. Predсловensko naselbino oziroma utrdbo

⁶ Zahn, *Codex diplomaticus austriaco-frisingensis* (*Fontes rerum austriacarum* 36, kratica *Fra II*, 36), str. 205.

⁷ *Letnice*, pri katerih ne omenjam drugače, se nanašajo na urbar.

⁸ Prim. *Ramovš*, *Historična gramatika*, str. 135.

⁹ *Kos M.*, o. c., str. 49.

¹⁰ *Müllner A.*, *Geschichte d. Eisens*, str. 40—88.

¹¹ *Gruden J.*, *Cerkvene razmere med Slovenci v 15. stol. in ustanovitev ljubljanske škofije*, str. 67.

¹² *Gruden J.*, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 365.

da slutiti tudi ime *f r t i c a* blizu nekdanj prometnih Lučen vzhodno od Zadobja in kmetije Bozovičar proti Bukovemu vrhu, kjer je po razvodnici tekla nekdanj meja med loškimi in pograbskim gospodstvom. Slično ime *š a n c a* je ohranjeno za hrib pri kmetu Črtancu v Podjelovem brdu (danes že v Italiji). Na pred-slovensko prebivalstvo spominja tudi ime *a j d o v s k i b r i t o f*¹³ takoj vzhodno od Poljan poleg ceste pri kamnolomu. Pozornost vzbujata tudi ime *b r i t o f* na griču nad naselbino Selo. Možno je pa tudi, da je *S t a r a v a s* pri Žireh, ki se že l. 1291 imenuje v urbarju *Ztariwasi*¹⁴ in v bližini katere ne omenjajo urbarji prav do 18. stol. nikake Nove vasi, imenovana tako res le zaradi svoje starosti, da imamo torej v tem primeru tudi v tej vasi gledati staro pred-slovensko naselbino¹⁵ (gl. str. 20).

Kljub arheološki neraziskanosti poljanskega ozemlja imamo torej le nekaj prič, na podlagi katerih je z večjo ali manjšo gotovostjo možno sklepati, da je bila Poljanska dolina v pred-slovenski dobi naseljena na najrazličnejših straneh — seveda le zelo rahlo. Potemtakem nam ni treba klicati na pomoč imena glavne vode našega ozemlja — Sore, ki ga naši filologi različno tolmačijo; Ramovš razlaga ime Sora iz slovenske besede vreti, vrelec, izvor (prim. selo Sovra blizu Žirov!),¹⁶ medtem ko je Skok mnenja, da imamo tu opraviti z ne-slovensko besedo.¹⁷ Ali četudi bi bila Sora poimenovana res po pred-slovenskem prebivalstvu, nimamo v tem nazivu še nobenega dokaza, da je bilo to prebivalstvo naseljeno prav v poljanskem ozemlju; zakaj Sora teče še po ravnini do Medvod in je možno, da jo je tako nazvalo prebivalstvo, ki se je naseljevalo ob njej od ustja proti Škofji Loki.

DOBA PRVE KOLONIZACIJE

Prvič govori o Poljanski dolini listina iz leta 973. Takrat je namreč daroval kralj Oton II. fresinškemu škofu Abrahamu obsežno ozemlje okrog Škofje Loke. Junija meseca le Selško dolino in del Sorškega polja,¹⁸ a že novembra tudi del Poljanske doline.¹⁹ Iz te listine, kakor tudi iz one l. 989,²⁰ ki je

¹³ Prim. Kos M., o. c., str. 51. — Prim. Schmid W., Poetovio. Čas. za zgod. in narod., 1935, str. 130.

¹⁴ Fra II, 36, str. 196.

¹⁵ Prim. Kos M., Stari trg in sorodna krajevna imena. Geogr. Vest. V/VI, str. 162/3.

¹⁶ Ramovš, o. c., str. 142.

¹⁷ Skok P., Iz slovenačke toponomastike. Etnolog III, str. 191.

¹⁸ Blaznik P., o. c., str. 15.

¹⁹ Kos Fr., Gradivo II, str. 340: »... usque ad Bocsanam ipsasque alpes Bocsanam et sic ad fines earundem alpium, deinde ubi rivulus *C o t a b l a* originem sumit, usque ad hunc locum ubi hostium in Zovra fluvium mittit, sicque trans Zouram usque ad summitatem ipsius montis Zourae adiacentis qui extenditur orientem versus, et ita per eundem montem perque convalles usque ad castrum quod vulgo *B o s i s e n* vocatur et sic deorsum de ripa quantum extenditur unius iugeri longitudo usque ad uadum quem vulgo Stresoubrod vocant...«

²⁰ Gradivo II., str. 383. »... ad castrum quod vulgo *B o s i s e n* vocatur, statimque de eodem castro usque in rivulum qui vocatur *G o z t e h e*, et cacumina montium ad Zouram respicientia perindeque ubi prefatus rivulus australi parte decurrens hostium vadit in Zouram...«

deloma natančnejša, je možno rekonstruirati obseg takratnega freisinškega posestva na Poljanskem. Koblar²¹ in Kos Fr.²² menita, da je Cotabla Hotaveljski potok, ki naj izvira pod Mladim vrhom. Hotaveljskega potoka pa v resnici sploh ni, marveč je tam le Logarščica, ki se izliva niže Volake v Volaščico, izvirajočo v Blegašu blizu Leskovice; Volaščica se pri Hotavljah združi s Kopačnico, ki izvira blizu razvodnice z Idrijco, oziroma Cirknico; takoj nato se izliva potok v Soro kot Hotaveljščica. Listinska Cotabla je torej lahko vsak od teh treh potokov. Ker pa je dobil junija 973 škof vso Selško dolino,²³ se moramo odločiti le za Kopačnico ali Volaščico, zakaj ta dva sta najbližja ozemlju, ki o njem govori neposredno prej listina. Kateri od obeh je pravi, nam pove tolminski urbar iz l. 1607, ki razmejuje loško in tolminsko gospostvo; po njem teče meja »... gegen Rabidnischegea berda bis zum Bach Cottauglia²⁴« — torej proti Robidnici do Kopačnice ali Volaščice, zakaj oba sta v bližini meje obeh gospostev, ki jo točno poznamo iz loškega urbarja 1630, po katerem je razvidno, da je šla po razvodnici med Soro in Idrijco. Odločiti se moramo za V o l a š č i c o, zakaj tolminski urbar omenja malo pred »Cottauglia« pri meji tudi potok Kopačnico. — Iz vsega sledi, da je listinski »rivulus Cotabla« vsekakor današnja Volaščica, da je dobil torej škof pri tej daritvi ozemlje zahodno do Volaščice od njenega izvira do srečanja s Kopačnico; dalje je tekla meja po Hotaveljščici do izliva v Soro. Od tu je šla po Koblarju in Kosu Fr. na Vinharski vrh; možno je pa tudi, da je tekla po hribu Čelu, ki leži južno od Hotavelj tik nad Soro (montis Zourae adiacentis), ki ga mora v velikem loku obkrožiti; od Čela bi se spustila navzdol in šla od tod proti vzhodu na vrhove mimo Bačne proti Kremeniku. Castrum Bosisen stavlja Koblar k Črnemu vrhu,²⁵ a Kos Fr. k izviru potoka Božje, kjer je kmetija Bosen;²⁶ vsekakor ima Kos v mislih potok Mala Božna in kmeta Božnarja. Zelo verjetno imamo iskati castrum Bosisen na ozemlju današnje frtice (gl. str. 3). Lega frtice se sklada z listinskim tekstom, leži na meji loškega in pogradskega gospostva blizu Kremenika; v bližini izvira potok Velika Božna, po katerem se je gradišče lahko imenovalo; v neposredni bližini je kmet Bozovičar, čigar ime je tudi nemara v kaki zvezi z našim Bosisen. Od tu je šla meja čez Pasjo ravan po glavnem grebenu na Sv. Barbaro in Osovnik, kjer izvira nad Gostečami Gosteški potok, ki teče nato skozi Gosteče (Goztehe). Kdaj je dobil škof ostali — zahodni del Poljanske doline, ni znano. Gotovo pred l. 1291, zelo verjetno pa kmalu po 989.

Da so bili Slovenci naseljeni v Poljanski dolini že 973, dokazuje ime Cotabla kot oznaka za vodo, ki teče skozi tesen, zagato.²⁷ Vsekakor jih je pa bilo prav malo, kakor je sklepati po »Noticia bonorum de Lonka« iz l. 1160.²⁸ Iz nje je razvidno, da je bilo tedaj v vsej Poljanski in Selški dolini komaj 153

²¹ Koblar A., Loško gospostvo frizinških škofov. Izv. muz. dr. I., str. 57.

²² Gradivo II., str. 339.

²³ Blaznik P., o. c., str. 15.

²⁴ Müllner A., o. c., str. 635.

²⁵ Koblar, o. c., str. 57.

²⁶ Gradivo II., str. 339.

²⁷ Pintar L., Izv. Muz. dr., 1909., str. 126/8.

²⁸ Gradivo IV., str. 207/8.

tako imenovanih slovanskih in 14, oz. 16²⁰ koroških hub, ki jih je staviti v Poljansko dolino, kakor bo razvidno iz kasnejše lokalizacije. In vendar je bilo tedaj to ozemlje že skoraj dve sto let v rokah freisinškega škofa, ki je tu koloniziral podložnike že takrat razmeroma v precejšnji meri, kar dokazujejo koroške kmetije. Zakaj ako je hotel imeti zemljiški gospod res kaj od gospostva, ga je moral naseliti. Da se je škof tega dobro zavedal, kaže urbar iz 1291, oz. 1318.³⁰ Temeljito se je izpremenilo v teh letih zunanje lice Poljanske doline, kakor je razvidno iz sledečega seznama takratnih naselbin s pripadajočimi hubami. Lokalizacija posameznih naselbin leži deloma na dlani, deloma sta se pa z njo nekaj več bavila Koblar³¹ in Kos Fr.;³² na sledečih straneh jo skušam nekoliko izpopolniti.

1. Officium Affriach

A n d e r W o l t s 5 hub — Volča. Iz urbarja 1630 je razvidno, da je bilo tu pet hub, dasi jih urbarji sicer dosledno omenjajo samo štiri; peta huba, ki je bila kolonizirana okrog 1291, je bila namreč vedno pripisana k naselbini Za Prevalom, dasi sta obe selišči daleč narazen.

I t e m i n a l p i b u s i n p a t r i a r c h a t u o c t o h u b e q u a r u m q u e l i b e t s o l u i t I m a g n u m c a s e u m q u i u a l e r e d e b e t V I d e n a r i o s. Te hube ne leže na našem ozemlju. Urbar namreč našteva vrsto služnosti, ki jih dobi škof iz te županije; pri vsaki služnosti začenja dosledno z item, medtem ko pri naštevanju naselbin item odpade. Že iz tega je razvidno, da omenja urbar te hube le zaradi dohodka, da pa sicer leže na tolminskem ozemlju, ki je bilo last oglejskega patriarha. Iz dajatve (sir) je sklepati, da je odškodnina za pašo. Med županijama Javorje in Hotavljje je ležal v Blegašu velik kompleks dominikalnega ozemlja. Urbar 1630 piše, da so tedaj tam pasli domačini. Prav verjetno je, da gre za tamkajšnjo pašo; saj je Blegaš v neposredni bližini Davče, kjer je izpričano, da so nekoč, zlasti pred poselitvijo, pasli sosednji Tolminci s patriarhovega ozemlja.³³

P o d o b e n e m 3 h — Podobeno.

L o m e c h 5 h — Lom.

T h o b e n e m 2 h — Dobeno. Naselbina je starejša kot Podobeno, ki leži spodaj in je po legi z ozirom na Dobeno dobila ime.

T o l e n t s c h i t z 7 h — Dolencice. Sedma huba je bila ustanovljena malo pred 1291.

S i t e i n 8 h — Gor. in Dol. Žetina.

M u r a w e 3 h — Murave.

A f f r i a c h 13 h — Javorje. Ena od teh hub je bila ustanovljena okrog 1291.

²⁰ Noticia govori v začetku le o 14 koroških hubah, a malo dalje o 16. Iz teksta je sklepati, da je Noticia sestavljena iz dveh delov, ki sta si po postanku časovno zelo blizu (po prijaznem opozorilu g. univ. prof. dr. Kosa).

³⁰ Fra II., 36, str. 168/230.

³¹ Koblar, o. c., str. 68/79.

³² Kos Fr., Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, str. 10/27. — Kos Fr., Loško gospostvo l. 1630., Izv. Muz. dr. VII.

³³ Blaznik, o. c., str. 92/3.

Dielnitz 6 h — Delnice.

Jelautz 6 h — Jelovica. Koblar meni, da je bila kmetija Domačejek kolonizirana šele v 16. stol.³⁴ V resnici pa spada pod Jelovico, ki je padla do l. 1500 na tri obdelane in eno propadajočo hubo.³⁵ Polje v Domačejku je le nadaljevanje onega v Jelovici.

Postoriworch 3 h — Podvrh. Vse tri hube so bile kolonizirane okrog 1291. Ime *Postoriworch* (pod Starim vrhom) točno označuje lego zaselka.

Seteneraun 4 h — Četena ravan. Urbarji omenjajo tu sicer le po tri hube, a po onem iz l. 1630 je razvidno, da so bile tod vedno štiri hube; ena od njih je bila podrejena cerkvi (*Widmar, colonus Ecclesiae*).

Prewalt 6 h — Za Prevalom. Vse kmetije so bile na novo ustanovljene okrog 1291, a se niso dolgo vzdržale. L. 1500 se ta kraj omenja kot *Dolenigriboitzi* s tremi obdelanimi in eno neobdelano ter *Gorenigriboitzi* s štirimi neobdelanimi hubami; že 1560 pa naletimo le še na *Dolenichriwowitzi* s tremi hubami in enim rovtom. Propadle hube moramo iskati takoj zahodno od Za Prevala, kjer leži precejšen kompleks senožeti sredi gozda.

2. Officium Furten

Brieznitz 7 h — Breznica.

Zagradum 4 h — Gabrovo. Prvotno ime ustreza dobro legi; zaselek leži namreč nedaleč od ruševin Starega gradu.

Auf dem Sie quod uulgo dicitur Hals 2 h *inculte*. Koblar meni, da odgovarja temu ozemlju kmetija na Suši³⁶ (Sušnik). Iz urbarja 1630 je zlasti razvidno, da je Sušnik vedno spadal pod Breznico. Kmetiji imamo iskati na posestvu Ši jugozahodno od Breznice; lokalizacijo potrjujeta ime in lega. Hubi sta bili že 1291 neobdelani, a kmalu nato so ta tla na novo kolonizirali Korošci; odslej je spadal Ši pod koroško županijo.

Sutchen iuxta forum Lok 1 h *desolata*. Laste se je loški meščani. Na isto ime naletimo 1291 tudi v koroški županiji, kjer sta bili takrat dve hubi, ki sta ju uživali loški meščani za pašo. Koblar išče *Sutchen* na Trati v loškem predmestju.³⁷ Iz navedenega je pa jasno, da mora ležati kraj na stiku brodske in koroške županije v neposredni bližini Škofje Loke. Tako lego ima ozemlje Žovšče blizu izliva Hrastnice v Soro nad Dobravcem. Ime je zelo podobno urbarialnemu; prostor odgovarja trem hubam, a tamkajšnje njive so še danes pretežno v rokah Ločanov in Puštalcev.

Vondeul 5 h — Bodovlje.

Trachen 7 h — Zminec.

Scheffelt 2 h — Šefert.

³⁴ Koblar, o. c., str. 77.

³⁵ Iz urbarja 1500 je razvidno, da plačujejo podložniki od propadajočih kmetij le dajatev »Sandt Jacobs zinss schilling 42«. Vse take hube so v sledečem urbarju 1560 označene kot propadle.

³⁶ Koblar, o. c., str. 68.

³⁷ Koblar, o. c., str. 68, 78.

Grauenek 3 h desolate. Koblar jih stavlja Na Grič (Gobovec).³⁸ Gotovo jih moramo iskati v neposredni bližini Šeferta in Brodov, ako se držimo točno urbarja, ki našteva sicer v tej županiji naselbine v vrstnem redu kot leže. Tako lego imata kmetiji Mure in Špeglič, ki se razprostirata tik nad dolino med Šefertom in Brodmi. Tudi ime Grauenek potrjuje našo lokalizacijo. Ecke, Eck, Egg pomeni namreč izrazit, štrleč hrib.³⁹ Obe kmetiji ležita na hrbtu, ki je izrazito pomaknjen proti dolini, tako da mora napraviti Sora močan ovinek. Enako kot Ši je bilo tudi to ozemlje ob koroški naselitvi že opuščeno. Korošci so to ozemlje na novo kultivirali; zato se je v upravnem oziru priključilo koroški županiji, na katero je že prej mejilo.

Fvrten 5 h — Brode. Prim. imeni dveh sosednjih zaselkov: Šefert, Brode!

Ochroglich 4 h — Okrogličan. Že 1291 so začeli tu grunți propadati; zakaj le tri hube so bile naseljene, ki so hkrati uživale četrto. Kasneje je ostal na tem ozemlju en sam gruntar.

Gaberch 3 h — Gaberk.

datz dem Penchen 4 h — Log. Pravilnost lokalizacije potrjuje vrstni red v urbarju kakor tudi število hub.

Wizzoch 3 h — Visoko.

Smoldin 3 h in ena neobdelana — Smoldno.

Lufnik et Hinterburch 3—4 noulia.⁴⁰ Iz kasnejših podatkov je razvidno, da se te hube okrog Ljubnika in Starega gradu niso obdržale, če so jih sploh poselili.

3. Officium Polan

Ex alia parte aque apud sanctum Martinum 2 h — Predmost pri Poljanah. Sv. Martin je farni patron poljanske cerkve, ki leži takoj na drugi strani Sore.

Bei der Aich 3 h — Dobje.

Mitterdorf 6 h — Srednja vas.

Oberndorf 9 h — Gorenja vas.

In Polan ex altera parte aque 4 h — Sestranska vas, ki leži z ozirom na Gorenjo vas na drugi strani Sore. Prvotno je torej ime Poljane veljalo za vso razširjeno dolino vzhodno od današnjih Poljan do tam, kjer se zoži zahodno od Gorenje vasi. Kasneje se je ime obdržalo le za skrajni vzhodni del, kjer je bil sedež fare.

In Hard Inferiori 3 h — Dolenja Dobrava.

In Hard Superiori 4 h — Gorenja Dobrava.

Auf dem Colke 4 h — Gorenje Brdo. Pravilnost lokalizacije je razvidna iz urbarja 1642 (Na Kholzi ins gemain na Gorenich Werdich).

³⁸ Koblar, o. c., str. 68.

³⁹ Prim. Simonič I., Kočevarji v luči krajevnih in ledinskih imen. Glasnik Muz. dr. XVI, str. 64.

⁴⁰ Notandum quod in der Lufnik et Hinterbuch sunt quedam noulia de quibus possent institui tres uel IIII hube, Fra II, 36, str. 194.

Dragotes 7 h — Dolenje Brdo (1642 Dragatteschach ins gemain na dollenich Werdich genannt).

Tezzen 2 h — Petelin. Pravilna je Koblarjeva lokalizacija,⁴¹ ki pa Kosu Fr. ni jasna,⁴² ker je brez utemeljitve. Točnost lokalizacije najbolj potrjuje dejstvo, da uživa to ozemlje, kjer je bila že od 1560 dalje le ena huba od 1604—1714 podložnik Petelin.

Mulperg 4 h — Malenski vrh.

Jabnalich 3 h inculte. Ta naselbina začenja v urbarju vrsto onih, ki plačujejo tako imenovani šiling. L. 1291 so bile vse tri hube neobdelane. Gotovo moramo iskati kraj na desni strani Sore; zakaj takoj za tem imenom sledi v urbarju vrsta naselbin, ki so nanizane na tej strani od severa proti jugu. Jabnalich mora torej ležati med Soro in Vinharji. Res dobimo v tem delu ime Jablanovica za zelo obsežno gozdno parcelo.

Aput Indicheros 3 h — Vinharje. Ime kaže, da so bili kolonisti doma iz Innichena.

Item **Ztoyantenet unam** hubam.

Item **Marinet Prodan tenent unam** hubam.

Item **Chunradus et Petrus unam** hubam.

Item **Branizla unam** hubam.

Item **Petrus unam** hubam.

Germanach 3 h — Kremenik.

Poimenovanje teh podložnikov je prav tako, kot ga najdemo tedaj v sosednji koroški županiji. Lokalizirati je možno te kmetije na podlagi urbarjev iz 16.—18. stol., ki navajajo naselbine te županije v istem vrstnem redu kot oni iz 1291. V vseh teh urbarjih si slede: Vinharje, Bačna 4 h, Brdo 1 h, Kremenik itd. Bačna in Brdo štejeta skupaj pet hub — število, ki tudi govori za tako lokalizacijo. Obe naselbini ležita v bližini Vinharjev in Kremenika, a hkrati poleg koroške županije.

Martin de Schirochidol 2 h.

Item **Allesin 1 h.**

Prilezzi 3 h — Prilesje. Po vrstnem redu imamo iskati one tri hube med Kremenikom in Prilesjem — v Zadobju, ki se v urbarjih 16. stol. imenuje Črni vrh (1636 Tscherni Verch insgemain Sa dobiamb) in šteje tri obdelane hube. Tem hubam odgovarjajo kmetije Tominc, Rožanc in Za kovk. Prvi dve imata zemljo v zaselški razdelitvi in sta naslednici hub, ki ju je užival Martin. Tudi morfologija tega ozemlja odgovarja nazivu široki dol. Za kovk je v aglomeraciji s tema in leži dalje proti Prilesju, od katerega ga loči prostran gozd. Prim. imeni: Prilesje in Allesin (od lesa).

Lutschen 4 (1318 — 5) h — Lučne.

Dolgonibo 3 h — Dolge njive.

Zuchodole 2 h — Suhi dol, je sicer omenjen v tem urbarju v žirovski županiji, a vsi ostali urbarji ga prištevajo poljanski. Leži namreč blizu meje med obema županijama.

⁴¹ Koblar, o. c., str. 72.

⁴² Kos Fr., Doneski, str. 20.

Witodras 2 h — Todraž.

Laschich 3 h — Lajše.

Jesaulach 2 h in 1 propadla. Kasneje je omenjena naselbina le še 1500 kot Oschewlach z dvema propadajočima hubama. 1291 je zaselek zaznamovan med Lajšami in Sp. Ravnjo — med naselbinama, ki sta daleč narazen; s Sp. Ravnjo se namreč začena vrsta selišč na levi strani Sore. Ker je pa Oschewlach 1500 omenjen med Sp. in Gor. Ravnjo, sodim, da ga moramo iskati na levi strani. Verjetno leži nekje v bližini obeh Ravni, mogoče na ozemlju, ki spada pod Gor. Žetino, a leži med Gor. Žetino in Podvrhom. Ni pa danes v tem kompleksu ohranjeno nobeno podobno ledinsko ime.

In Inferiori Seteneravn 3 h — Sp. Ravan (prim. urbarialno ime za Četeno ravan, str. 6). L. 1500 je bila ena od teh hub neobdelana.

In Superiori Seteneravn 2 h — Gor. Ravan.

Jazbinach 3 h — Jazbine.

Lauzkiberde 2 h in ena neobdelana — Lovsko brdo.

Zelo verjetno je bil kmalu po 1318 koloniziran tudi kraj Sussie (1500). V vseh urbarjih od 1500 dalje je namreč omenjen z dvema hubama sredi med starimi naselbinami v razliko z novimi 16. in 17. stol., ki jih zaznamujejo urbarji na koncu županij. Lokalizacijo zlasti omogoča urbar 1642, ki označuje to naselbino kot »Suschie ins gemain Pod Lessam genannt« — 2 h. Južozahodno ne daleč od Todraža ležita dva močna grunta Podlesje in Jeran. Lega obeh kmetij ustreza tudi urbarju 1630, po katerem je spadal ta zaselek pod podružnico sv. Urbana, enako kot sosednji Todraž. Lega pa je tudi v skladu s potekom kolonizacije; saj ležita kmetiji prav na zahodni meji ozemlja, ki je bilo naseljeno do začetka 14. stol.

4. Officium Cotaueul

Chlad 6 h.

In Inferiori Chlad 3 h — Kladjje. L. 1500 so bile na ozemlju obeh zaselkov le še tri obdelane in tri propadajoče hube.

In Inferiori Raun 3 h. Že 1500 se zaselek sploh več ne omenja. Koblar ugiha, ni li mogoče »Raun« današnje Podjelovo brdo.⁴³ To istovetenje je brez podlage, saj leži Podjelovo brdo daleč v ozemlju, ki je bilo prvič kolonizirano šele v 16. in 17. stol. in je spadalo pod novo županijo Oslico. Vrstni red v urbarju in skupno propadanje kaže, da zaselek Raun najbrž ni bil daleč od Kladjja. Verjetno imamo te propadle kmetije iskati v ozemlju Zabrežnik južno pod Kladjem, kjer naletimo dvakrat na ime na ravni in enkrat na široki ravni. Za to lego govori tudi vrstni red v urbarju 1291, kjer tvori sicer naslednjih sedem naselbin geografsko strnjeno ozemlje.

In der Chotwusse 3 h — Hobovše. L. 1500 je bila ena od teh že propadla.

Tobrawe 2 h. Naselbino je zelo verjetno istovetiti s kmetijo Mežnar v Stari Oslici. Iz urbarja 1630 je namreč razvidno, pod katero podružnico so spadale posamezne naselbine v tej županiji, le pri zaselkih Tobrawe in Jescher-

⁴³ Koblar, o. c., str. 74.

schicz taka omemba odpade. Več naselbin obsega podružnica sv. Pavla v Stari Oslici, a vse so razmeroma daleč od cerkve. Ker so bila na našem ozemlju tla v neposredni bližini cerkve navadno kolonizirana, sodim, da je zelo verjetno treba enega od zaselkov Tobrawe in Jescherschicz iskati na kmetiji Mežnar poleg cerkve. Jescherschicz ne pride v poštev, kot je razvidno spodaj. Ostane torej le Tobrawe. Za tako lokalizacijo govori tudi vrstni red v urbarju, ne nasprotuje ji pa tudi obseg kmetije. Računa se namreč za $1\frac{1}{3}$ grunta, kar odgovarja urbarjem, po katerih je ena kmetija propadla že pred 1500, a jo je obdeloval kmet z drugega posestva (1630).

Ozlitz 1 h in ena opuščena — Jezerc. Ime Ozlitz je omenjeno samo v urbarju 1291. V vseh ostalih urbarjih naletimo na tem mestu na ime Jescherschicz in podobno z eno hubo. Ime nas opravičuje, da istovetimo to kmetijo s posestvom kmeta Jezerca, ki se nahaja poleg mežnarjevega grunta na zahodu.

Trebei 4 h — Trbija.

Podgor 5 h — Pogara.

Chornitzach 5 (1318 — 6) h — Krnice. L. 1500 je bilo tu pet obdelanih in ena neobdelana huba.

Laschich 2 h — Lajše.

Rubinitz 3 h in ena opuščena h — Robidnica.

Werchchotaueel 2 opuščeni hubi. Ime kaže, da imamo iskati to že 1291 propadlo naselbino nad Hotavljami. Tik nad naseljem so danes poleg dveh samotnih kmetij (Slajka, Uranšek) senožeti v rokah hotaveljskih posestnikov. Ozemlje propadlih hub so pač uživali hotaveljski kmetje kot senožeti, dokler se niso večine tega ozemlja polastili novi rovtarji v 16. in 17. stoletju.

Ztodor 3 h — Studor.

Thobenem 3 h — Dobenc.

Wizgor 4 h — Izgorc. Od 1500 je bila tu le ena huba.

In der Susge 2 h — Suša.

Cholm 2 obdelani in 2 neobdelani h — Homovc. L. 1500 je bila le še ena huba.

Prezriach 3 h. Po Koblarju je treba iskati naselbino v staroosliških rovtih.⁴⁴ L. 1630 je spadala pod podružnico sv. Lovrenca in Kancijana v Hotavljah, kamor so pristojne še Hotavlje, Hlavče njive in Srednje brdo. Vse te naselbine morajo torej tvoriti enotno ozemlje. V vseh urbarjih — razen 1291 — sta naselbini Preserje in Hotavlje zaporedoma imenovani. Iz katastralne mape 1825 je razvidno, da je polje Hotavelj, ki štejejo takrat šest celih gruntov in en polgrunt, strogo ločeno v dve celoti. Današnje Hotavlje ne obsegajo torej samo urbarialnih Hotavelj, marveč tudi Preserje; pri enem od teh gruntarjev je še ohranjeno domače ime Presérc.

Qualtsemb 3 h — Hlavče njive (1500 Chlapscheniue). Naselbina je imenovana po hlapcih; zanimivo je, da leži v neposredni bližini (Dol. Brdo) njiva praznikovce.

In der Chotaueel 4 h — severni del Hotavelj.

Zredimberdi 5 h — Srednje brdo.

⁴⁴ Koblar, o. c., str. 75.

- Capaznitz 3 h — Kopačnica.
 Liezgabe 7 h — Leskovica.
 Vlach 3 h — Volaka.
 Schabrattsch 5 h — Čabrače.

5. Officium Syroch

Ledinitz 3 h — Ledinica.

Rupe 2 zapuščeni h. Koblar meni, da je s tem imenom istovetno »Rupigory Nasselli«, kjer se omenjajo 1560 štirje novi rovti.⁴⁵ Rovti leže takoj zahodno nad Selom v vzhodnem delu Jarčje doline, ki se je nekoč imenovala Rupe. Kakor marsikje drugje gre tudi tu za sekundarno naselitev.

Chraizkimberdo 2 zapuščeni h — Kranjsko brdo. Tudi tu so kasneje ozemlje iznova kolonizirali. L. 1560 naletimo na rovte Khranskhimberdi, ki so od 1577 zaznamovane pod Okroglim (1636 Okroglim oder Kranskim Werdi); spadajo pa pod hotaveljsko županijo, ki se prav tu stika z žirovsko.

Nazzeli 3 h — Selo.

Tobratsch 8 h — Dobračeva.

In Ztariwazi 3 h — Stara vas.

In der Radus 3 h (1500 Radischeui 1 h, 1630 Radischouim 1 h). Že Kos M. domneva, da so spadale kmetije »In der Radus« vsaj deloma v okoliš Nove vasi.⁴⁶ Tako tolmačenje dopušča vrstni red v urbarju 1291, hkrati pa tudi lega, kajti Nova vas leži ob potoku Račevi. Dokazuje pa pravilnost domneve urbar 1630, po katerem spada ta naselbina pod podružnico sv. Ane v Ledinici; če bi ležala naselbina više ob Račevi, bi spadala pod sv. Janeza Krstnika v Goropekah kot n. pr. Log nad Račevo. Isto dokazuje tudi skupna posest 1630, ki jo z »Radischouim« uživajo prebivalci Stare vasi in Žirov; skupna last je vedno v neposredni bližini naselbin, ki jo uživajo. Na ime Nova vas, ki ga je dalo prebivalstvo glede na sosednjo Staro vas, naletimo prvič v urbarju 1688 (»noui Vossi«, 1709 »na Vassi«).

Ragopetsch 7 h. 1500 Gorapetzi 4 h in 1 neobdelana — Goropeke. 1500 Wrekobtzi 3 h — Brekovice. Več kot verjetno je, da so tri hube, ki jih pogrešamo po 1291, oz. 1318, istovetne z onimi, ki se 1500 naenkrat pojavijo v Brekovicah; Brekovice leže jugozahodno od Goropek in ni med njima nobene naselbine.

Martingenpotoch 2 h — Martinj Vrh.

An der Zernonitz 4 h. Koblar meni, da so te hube do 16. st. propadle.⁴⁷ Zernonitz je potok Žirovnica, ki se izliva južno od Žirov v Soro. Hube so bile ustanovljene najbrž malo pred 1291, zato še nimajo naselbinskega imena. V urbarju 1500 naletimo na tem mestu na dve imeni, ki ju 1291 še ni: Nalossy 2 h in Soure 3 h. Soure je Sovra, ki leži ob izlivu Žirovnice v Soro; 1291 se je imenovala po manjši Žirovnici, od 1500 dalje po večji Sori. Nalossy, ki je štel 1560 zopet le eno hubo, pa je obsegal ozemlje močnejše kajže, ki leži zahodno od

⁴⁵ Koblar, o. c., str. 69.

⁴⁶ Kos M., Stari trg in sorodna krajevna imena. Geogr. Vest. V/VI, str. 163.

⁴⁷ Koblar, o. c., str. 69.

Sovre ob potoku Žirovnici ter se ji pravi v Logu, in trdnega grunta, ki leži malo južno od te kajže. Pravilnost te lokalizacije dokazuje tudi urbar 1630, po katerem spada »na Lossy« pod podružnico sv. Tomaža v Gor. Vrsniku, ki je v neposredni bližini tega ozemlja, in po katerem ima gmajno ob Žirovnici. Ostanke propadle hube so si pa prisvojili poleg onega kajžarja še gruntarji iz Gor. Vrsnika.⁴⁸

In der Raunich 2 h — Ravne.

In Inferiori Breznitz 6 h — Dol. Vrsnik.

In Superiori Breznitz 7 h — Gor. Vrsnik.

Ledina 5 h — Ledine.

In Minori Ledinach (1318) 4 h (1643 Doleni Ledini insgemein Petschnikh genannt) — Pečnik.

In Goritich 5 h — Korito.

In der Goriten (1318) 3 h — Krnice. Iz kat. mape je razvidno, da teh 1318 na novo ustanovljenih hub ne moremo iskati v Koritu. Morale so pa ležati v neposredni bližini Korita, po katerem jih je urbar 1318 označil. Z lego in številom hub se ujema naselbina Krnice, ki 1825 skoro meji s svojim poljem na ono iz Korita.

In der Brieznitz 6 h — Breznica.

Zuchodole 2 h (gl. str. 8).

In Syroch 6 h — Žiri.

6. Officium Karinthianorum

V tej županiji v urbarju 1291/1318 na splošno niso omenjene nikake naselbine, marveč so označena samo imena posameznih podložnikov. Zato je v glavnem nemogoče lokalizirati posamezne kmetije. Položaj je tem bolj zamotan, ker dobimo tedaj tu kmetije najrazličnejšega obsega — od $\frac{1}{4}$ —4 hub. L. 1291 je bilo v tej županiji 73 podložnikov, ki je imelo v celoti $71\frac{1}{2}$ hub, štiri hube so pa bile neobdelane; do 1318 se je število hub dvignilo z nakupom in kultiviranjem na 83. Prav enako število podložnikov dobimo tudi v letu 1500, ko zaznamuje urbar že naselbinska imena. Kolonizacija je bila torej že v začetku 14. stol. zaključena. Iz vsega je razvidno, da je treba vzeti za osnovo lokalizaciji predvsem urbarje od 1500 dalje, na podlagi katerih bo v posameznih redkih primerih možna tudi točna lokalizacija imen iz 1291/1318.

Nalossy 4. Koblar meni, da je to Log, ki spada pod škofjeloško faro in občino,⁴⁹ Kos Fr. istoveti ime s Sv. Barbaro.⁵⁰ V resnici odgovarja to ozemlje kmetijam Oberšnik, Osojnik, Bernik in Močeradnik. Urbar 1630 namreč trdi, da spadajo vse štiri kmetije pod podružnico sv. Barbare, a so daleč druga od druge; so torej samotne kmetije, kar je v skladu z dejanskim položajem. Za prvo omenja, da leži v »Hrastnic«; to je Oberšnik ob Hrastnici. Tretji podložnik se je pisal 1560—1714 Bernik, četrti 1500—1625 Močeradnik; obe imeni sta se do danes ohranili kot hišni naziv. Pravilnost lokalizacije potrjuje tudi skupna

⁴⁸ ... gemein Scherounize, welche vor Jahren ein Huoben gewest sein solle (1630).

⁴⁹ Koblar, o. c., str. 78.

⁵⁰ Kos Fr., Doneski, str. 25.

posest iz 1630; Močeradnik uživa gozdove skupno z Gostečami in Godeščem a pašo ima že na goričanskem ozemlju; na vse to ozemlje res meji Močeradnikova kmetija.

Gorenioselnik 2 (1560 dve obdelani in ena neobdelana, 1630 dve in pol hubi). Iz urbarja 1630 je razvidno, da je tu cerkev sv. Mohorja; spada v sorško faro, ki je že izven loškega gospostva; tja morajo dajati kmetje kolekture župniku in cerkovniku. To so kmetije, ki leže že v kat. občini Studenčice jugovzhodno od cerkve sv. Mohorja izven loškega območja. L. 1625 so bili vsi trije podložniki Čarmani; enako so se pisali vsi trije kmetje 1825. So nasledniki onih treh podložnikov, ki so v urbarju 1291 označeni pod »in Superiori Ozlinch«.

Dolenioselnik 4 (1560 tri obdelane in ena neobdelana h). Koblar⁵¹ in Kos Fr.⁵² menita, da je to Dol. Osolnik, ki naj po Koblarju spada v faro Soro in občino Medvode. A urbar 1630 pravi, da je tu cerkev sv. Barbare, ki pa spada v loško faro. Torej mora to ime odgovarjati le Sv. Barbari, kjer so v resnici bile 1825 tri kmetije v rahli aglomeraciji. Ena od teh si je prilastila tudi propadlo hubo. Sv. Barbara je torej istovetna z »In Inferiori Ozlinch« iz 1291, kjer se omenja ena huba. Tu je treba pa tudi iskati hubo »iuxta capellam« 1291, ki jo stavlja Koblar k sv. Mohorju na Osovniku.⁵³ Ker smo one kmetije že uspešno lokalizirali, upravičeno lahko sodimo, da capella odgovarja cerkvi sv. Barbare, za kar govori tudi vrstni red v urbarju 1291, kjer si slede: Sup. Ozlinch, Inf. Ozlinch, iuxta capellam. Pri Sv. Barbari sta bili že 1291 torej najmanj dve kmetiji.

Sarnonitzi 7 in ena neobdelana kmetija (1560— 5 h). Urbar 1630 omenja, da so kmetije daleč narazen, da jih spada nekaj pod podružnico sv. Barbare, a nekaj pod Sv. Ožbolt; ena ima sosede v Hrastnici. Tej označbi ustrezajo kmetije: Podlesnik, Jamnik, Žirovnik (= Sarnonitzi), Kozjek in Vodnik. Ozemlje vseh teh je v enotnem kompleksu.

Choiiki 4. Urbar 1630 pravi, da spada prva kmetija še pod podružnico sv. Andreja, a ostale pod sv. Ožbolt. Ker leže današnje Fojke najjužneje od vseh kmetij, ki spadajo pod Sv. Ožbolt, je razvidno, da te štiri kmetije ne tvorijo teritorialne celote. Pri prvi kmetiji omenja urbar 1630, da nima »sauad« (ograjena paša); mogoče je ta kmetija Podbrežnikova, ki je bila 1825 sicer lep grunt, a skoro brez paše, medtem ko imajo druge kmetije obsežne pašnike. Leži tudi najjužneje pri Sv. Andreju. — Druga huba je istovetna s Presečnikovo kmetijo; že 1630 se je pravilo pri Presečniku; oproščena je bila robote, ker je Presečnik pazil na graščinski gozd »na Mlazi«. Še danes se imenuje eden velikih gozdov te kmetije na mlaki. Tudi to posestvo je daleč od Fojk in so vmes še druge kmetije. — Le zadnji dve posestvi sta res v Fojkah, kjer dobimo 1825 dve samotni kmetiji v aglomeraciji; obe poslopi ležita skupaj, polje obeh pa tvori celoto sredi gozda in paše. Po urbarju 1500 je užival vse to ozemlje en sam podložnik, dasi je po obsegu vsaka huba zase dvojni grunt. Tako je več kot verjetno, da odgovarjajo Fojke v ožjem smislu ozemlju štirih hub, ki jih je obdeloval 1291 Vlricus dictus Koyker⁵⁴. Ostali dve hubi (Presečnik in Podbrežnik)

⁵¹ Koblar, o. c., str. 78.

⁵² Kos Fr., Doneski, str. 25.

⁵³ Koblar, o. c., str. 78.

sta pa mogoče kmetiji, ki ju je 1291 imel Vlrucus filius eiusdem Koykerii.⁵⁴ To tolmačenje bi tudi zadovoljivo razložilo, zakaj spadata oni dve posestvi, ki sta daleč vstran, pod Fojke. Da omenjajo vsi urbarji 1500—1714 za celotno ozemlje le štiri hube, nas ne moti; saj izpričuje urbar 1630 v mnogih primerih koroške županije jasno, da izraz huba v naslovu ni mišljen kot grunt, marveč le kot posestvo.

Chrastnizi 9. Po urbarju 1630 spadajo nekateri podložniki pod Sv. Andrej, drugi pod Sv. Ožbolt; niso naseljeni le ob Hrastnici, marveč sploh v tem območju. To ime torej obsega posestva po Sv. Andreju in Sv. Ožboltu, v kolikor jih nismo že drugam lokalizirali. Gotovo je iskati na tem ozemlju tudi oni dve hubi, ki ju je obdelovala 1291 Maria in der Chraeznitz.⁵⁵

Walterskiverch 8 (1630 šest obdelanih in ena neobdelana huba). Iz urbarja 1630 je razvidno, da sta spadali prvi dve v sosesko sv. Petra v Bodovljah, ostale pa pod sv. Filipa in Jakoba. Prvi dve hubi moramo iskati pri Sv. Petru v Hribu. Prvi podložnik je namreč imel razen grunta 1630 še eno propadlo kmetijo, ki jo omenjajo kasneje urbarji kot rovt, a je od 1688—1714 zopet z gruntom v enih rokah podložnika Heinricherja (1681 Arinher); 1825 dobimo tu 1 grunt in $\frac{1}{3}$ grunta, ki sta bila sicer v rokah dveh gospodarjev, ki sta se pa pisala Arher. — Pri drugi hubi je 1630 omenjeno, da jo uživa podložnik, ki ima še eno hubo v isti županiji pod naslovom »Im Pach«; tudi ti dve posestvi spadata pod sv. Petra v Bodovljah. Po kat. mapi se lepo vidi, da je treba iskati kmetijo »Im Pach« ob bodoveljski grapi (kmetija Babnik), a večje posestvo je nad njo kot samotna kmetija pri Sv. Petru v Hribu. Koblar⁵⁶ in Kos Fr.⁵⁷ torej napačno stavljata »Im Pach« v Sopotnico; kmetija pod tem imenom je le neroden vložek pod poglavje Sopotnica. — Ostanejo še štiri hube, ki jih dobimo v vseh urbarjih pod imenom Valterski vrh. Te so istovetne s štirimi grunti, ki jih zaznamuje 1825 kat. mapa pod Stanišče. So samotne kmetije, ki spadajo pod cerkev sv. Filipa in Jakoba. Pri oni, ki jo je užival kmet Kermel od 1500 do 1714, se še danes pravi pri Kermelu.

Chribu 2. Koblar stavlja hubi k Sv. Petru.⁵⁸ Do 1630 sta bili hubi v urbarjih označeni vedno s samostojnim imenom Chribu; podložnika sta se na obeh hubah do 1636 oz. 1688 pisala Hribernik. V urbarju 1630 sta pa bili kmetiji imenovani kot zadnji pri Valterskem vrhu in sta po urbarjevi oznaki spadali pod sv. Filip in Jakob. S tema hubama sta torej istovetna grunta na Valterskem vrhu, ki se imenuje tudi Hrib, kjer stoji cerkev sv. Filipa in Jakoba. Pravilnost lokalizacije dokazujeta tudi osebni imeni obeh podložnikov; na eni hubi se omenja 1636—1714 podložnik Košir, na drugi 1688—1714 Stanovnik; obe imeni dobimo še 1825 pri obeh gruntih na Valterskem vrhu.

Kalechsernitzach 8. Po urbarju 1630 spadajo deloma pod sv. Volbenk, deloma pod sv. Soboto (Bukov vrh). Temu položaju odgovarja lega kmetij na Kovskem vrhu. Sem spada tudi kmetija Srnice v dolini, kjer je torej še

⁵⁴ Fra II. 36, str. 212.

⁵⁵ Fra II. 36, str. 210.

⁵⁶ Koblar, o. c., str. 79.

⁵⁷ Kos Fr., Doneski, str. 26.

⁵⁸ Koblar, o. c., str. 78/9.

ohranjeno staro urbarialno ime; kmetijo pa danes prištevajo upravno pod Visoko.

W u k a v e r c h 6 (1560 : 5 h) — Bukov vrh.

K a t t o b l i 2. Obe kmetiji sta spadali 1630 pod sv. Soboto. V takem položaju sta danes kmetiji Kisovec in Hotovelnik, ki ležita takoj vzhodno nad grapo Hotoveljščice. Pri eni se je torej še ohranilo urbarialno ime.

P l e t s c h n i m w e r d i 2. Po urbarju 1630 je pripadala ena huba sv. Soboti, a druga Poljanam. S kmetijo, ki je spadala pod Poljane, je istoveten grunt Muha nad Hotovljo, kjer se še pravi v Plečnem brdu. Druga kmetija je pa grunt Drnovšek, ki leži severno od Kremenika in spada že pod Bukov vrh.

S a m e a 2. Urbar 1630 piše, da spada ena kmetija pod podružnico sv. Vida, v Lučnah, a druga pod sv. Urbana v Žirovskem vrhu. Zato moramo iskati to ime na meji obeh sosesk. Zadobje spada še pod sv. Vida, a sosednji Kremenik že pod sv. Urbana. A prav med tema naselbinama dobimo dva polgrunta Bozovičar, ki sta tvorila nekoč enoto in spadata pod lučensko sosesko. Spodaj sta posestvi Brložnik in Zore, ki sta tudi verjetno naslednika enotnega grunta; po tradiciji je spadal Brložnik nekoč pod sosesko sv. Urbana. To lokalizacijo podpira tudi ime Samea = za mejo. Obe hubi sta namreč že za mejo koroške županije, zakaj vmesni Kremenik je bil uvrščen v poljansko županijo. — V to ozemlje moramo postaviti 1318 na novo ustanovljeno hubo »In Cremeniach inter Karinthianos« in zelo verjetno tudi obe »In Ztreseschim« (= stražišče, prim. v neposredni bližini v Zadobju ohranjeno ime frtica, str. 3). L. 1318 na novo ustanovljeno kmetijo »In Posavnitz« je pa treba menda iskati malo vzhodno od tod v Pasji ravni.⁵⁹

G a b e r s k i g o r i 9 — Gabrška gora. To ime ne obsega samo kmetij, ki so res na Gabrški gori, marveč tudi tiste v Logu, kolikor spadajo pod poljansko faro.

S o p o t n i t z i 14 — Sopotnica.

Primerjava urbarja 1291/1318 s kasnejšimi da slutiti, da je bil urbar 1291/1318 tudi za koroško županijo v glavnem pisan v istem vrstnem redu kot kasnejši. Oba Ozlinch, ki sta pripisana 1291 na koncu urbarja, nas ne motita, ker ju je prav takrat škof šele dokupil.⁶⁰ To misel podpirajo dvojne kmetije, ki jih je 1291 največ omenjenih sredi seznama koroške županije. Kakor kaže rekonstrukcija na podlagi kat. map 1825, so bile dvojne kmetije razvite v hribovju desne strani Sore — torej na ozemlju, ki je tudi v urbarjih 1500—1714 zaznamovano sredi koroške županije. Tudi Fojke so 1291 kakor tudi v naslednjih urbarjih kmalu na vrsti. Pri zadnjih 24 podložnikih 1291 ni nobenega posestva z nad eno hubo; v urbarjih 1500—1714 sta na tem mestu Gabrška gora in Sopotnica, kjer ni po rekonstrukciji niti enega posestva, ki bi bilo močnejše kot navaden grunt.

V urbarju l. 1500, ki nam je kot prvi ohranjen po onem iz 1318, ne dobimo na splošno po doslej omenjenih županiyah nikakega prirastka. Zato nas tem bolj preseneča pojav nove županije h l e v n o v r š k e s 36 podložniki, ki so uživali tedaj 30 $\frac{3}{4}$ hub v sledečih naselbinah.

⁵⁹ Fra II. 36, str. 215.

⁶⁰ Fra II. 36, str. 214/5.

D o l e c h 10 — Dole in Potok. Iz kat. mape 1825 je razvidno, da je ozemlje obeh imen v celoti, ki odgovarja urbarialnemu Dolech.

C z a b r a t z a 5 — Zavrac.

I s g o r i 5 — Izgorje.

G o r e n i s s g o r i 2 — Opale. Za pravilnost lokalizacije govori že lega, zakaj Opale leže nad Izgorjem. Enako se sklada tudi število kmetij. Razen tega je bil 1825 v Opalah kmet Reven, imenovan enako kot eden obeh podložnikov 1604—1714. Sicer pa pomeni Opale isto kot Izgorje.

R a d i s c h e u i 4 — Račeva.

S t a n o m e r i c h r i b u 2 — Vrh, Sv. Trije Kralji (1636. Stanommer Hribu bei denen drei H. H. Khönig).

K l e n o v r c h 4 in ena neobdelana huba — Hlevni vrh.

C h l e b i s c h i 4 — Hlevišče.

Kot je razvidno, je obsegala hlevnovrška županija ozemlje takoj južno od žirovske županije do razvodja.

V katero dobo naj stavimo to kolonizacijo? Ali naj bo to zaključna faza prvega kolonizatoričnega delovanja (14. stol.), ali naj nemara predstavlja začetek druge velike kolonizacije — torej ob koncu 15. stol.?

Razmere v žirovski županiji govore za to, da je bilo hlevnovrško ozemlje kolonizirano še v prvi polovici 14. stol. Prav blizu meje obeh županij namreč dobimo selišča Log, Ravne, Sovra, Pečnik, Krnice, Govejk in Srnaki, ki so bila kolonizirana na koncu 13., oz. začetku 14. stol. (gl. str. 20, prim. str. 11/2). Zelo verjetno je, da se je kolonizacija od tu prav kmalu nadaljevala še v razmeroma ozkem pasu južno od žirovske županije do razvodnice, do kamor je segalo loško gospostvo.

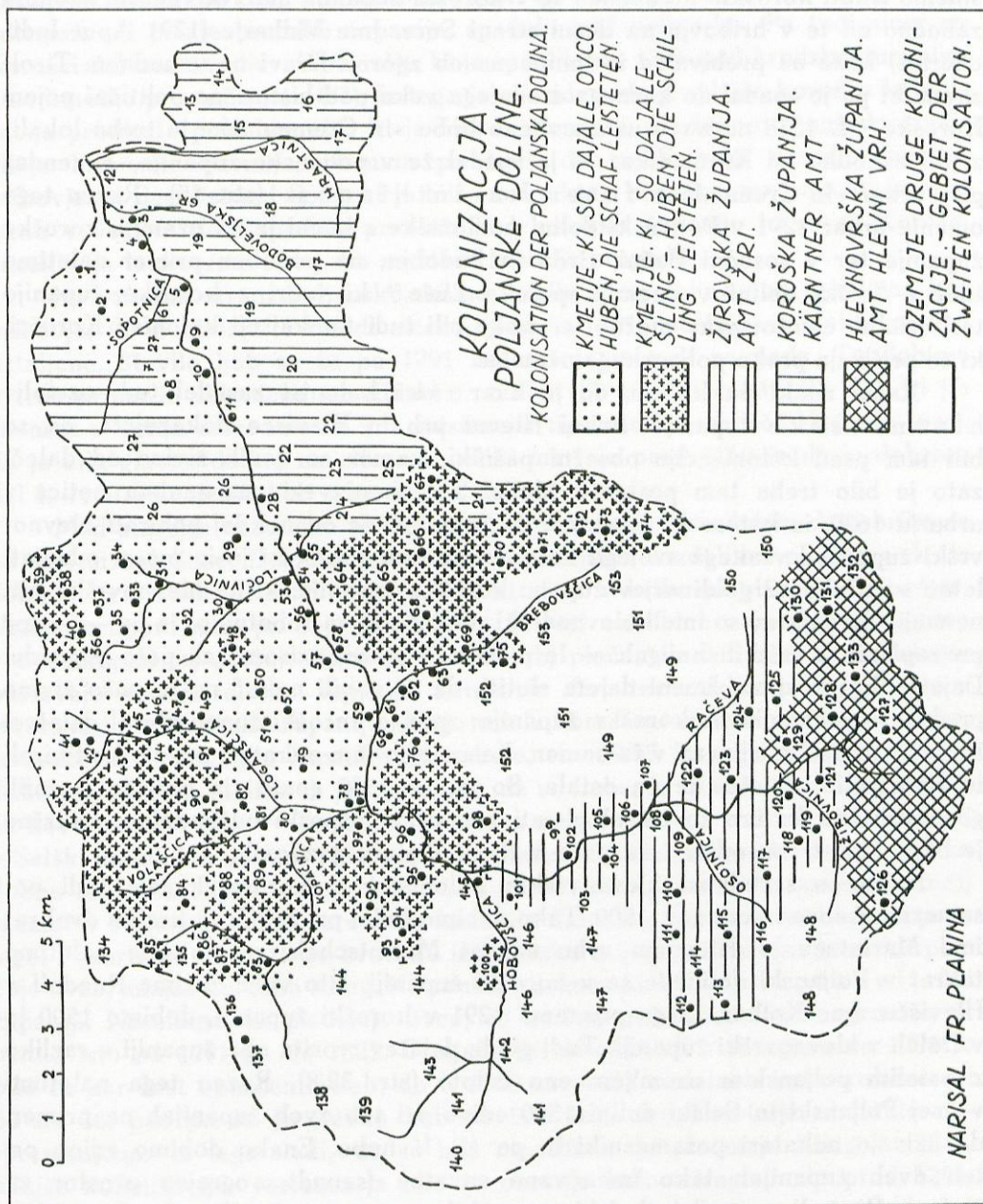
Sicer pa govore v prid tej domnevi tudi urbarji. Na ozemlju druge kolonizacije namreč še dolgo po naselitvi ni govora o hubah, marveč le o rovtih, ki naj se polagoma razvijajo v hube. Na hlevnovrških tleh, kjer dobimo 1493 omenjeno hlevnovrško županijo,⁶¹ pa pozna urbar že 1500 le hube, kar dokazuje, da je bilo ozemlje kolonizirano precej pred 1500. Pač pa označujejo urbarji 16. in 17. stol. nove koloniste te županije na enak način kot drugje po loškem gospostvu (stari in novi rovtarji).

Da je bilo to ozemlje naseljeno v dobi prve kolonizacije, dokazujejo tudi cerkve, ki so bile tu zelo na gósto postavljene. Na tako majhnem ozemlju osmih selišč dobimo v seznamu cerkva loškega gospostva iz l. 1529, ki je dodan urbarju 1501, kar štiri cerkve: v Zavracu cerkev sv. Ulrika, v Hlevišču sv. Katarine, na Vrhju sv. Treh kraljev, na Hlevnem vrhu sv. Nikolaja. Na toliko cerkev nalletimo pač le na ozemlju prve kolonizacije. Na vsem ozemlju mlajše kolonizacije 16. in 17. stol. v Poljanski dolini dobimo le cerkev v Novi Oslici; enako premore v Selški dolini vsa Davča s Podporeznom in Martinj vrh tudi le eno cerkev.

Vse govori torej za to, da je treba na tem ozemlju iskati z a d n j o fazo p r v e kolonizacije, ki je bila verjetno zaključena sredi 14. stoletja. Ali je pa mogoče tudi drugod na ozemlju prve kolonizacije, ki je potrebovala za končno poselitev par sto let, ločiti s t a r e j š e naselbine od m l a j š i h ?

⁶¹ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 295.

Hribovje na obeh straneh poljanske Sore med škofjo Loko in Poljanami je spadalo — razen Gabrovega, Breznice, Smoldnega in Okrogličanove kmetije — pod koroško županijo; naseljeno je bilo torej s Korošci, kar znači,

da je dal to ozemlje naseliti šele freisinski škof. Sem so se začeli naseljevati Korošci pred l. 1160. Takrat je bilo namreč tu že 14 oz. 16 koroških kmetij (str. 5). Kolonizirali so to ozemlje prav do 1318; saj je zrastle tu še med 1291 in 1318

šest novih kmetij.⁶² Približno 1318 je bila kolonizacija tega ozemlja zaključena; kajti l. 1500 dobimo v tej županiji isto število hub kot 1318 (83). Tako dolgotrajnemu koloniziranju razmeroma majhnega ozemlja odgovarja tamkajšnja razdelitev zemlje na samotne kmetije in njih aglomeracije. Sodim pa, da ne smemo iskati koroških kolonistov le v koroški županiji, marveč tudi na ozemlju zahodno od te v hribovju na desni strani Sore. Ime Vinharje (1291 Aput Indicherios) kaže na prebivalce iz Innichena ob zgornji Dravi na vzhodnem Tirolskem, ki pa je spadal do kasnega srednjega veka pod historično politični pojem Koroške.⁶³ L. 1318 na novo ustanovljeno hubo »in Cremeniach« je treba lokalizirati zahodno od Kremenika, ki je spadal že v poljansko županijo, a vendar piše urbar »In Cremeniach in ter Karinthianos« (str. 15). Razen tega omenja urbar 1291 v Poljanski dolini podložnike z imeni le na ozemlju koroške županije ter v sosedni Bačni, Brdu in Zadobju; na podoben primer naletimo tudi v Selški dolini v ozemlju potoka Luše,⁶⁴ ki tvori s koroško županijo teritorialno celoto; prav možno je, da so bili tudi tamkajšnji kolonisti Korošci, ki so prišli tja preko poljanskega ozemlja.

Razni znaki pa kažejo, da je koroški kolonist zasedel tudi ozemlje hlevnovrške županije. Imeni Hlevni vrh in Hlevišče dokazujeta, da so bili tam pred kolonizacijo obsežni pašniki, kamor so gonili živino od daleč; zato je bilo treba tam postaviti hleve. S tem v zvezi nas zanima notica v urbarju 1630, iz katere je razvidno, da je moral že od nekdanj pobirati hlevnovrški župan od vsakega svojega kmeta določeno vsoto, ki jo je moral oddajati letno v znesku 12 goldinarjev županu koroške županije, ki na hlevnovrško niti ne meji. To dajatev so imeli hlevnovrški podložniki za robotnino; je pa — sodeč po zapiskih v salskih knjigah — le plačilo za gozd, oziroma za pašo v gozdu. Dajatev kot krajevni imeni dajeta slutiti, da so gonili nekoč na to pašo živino predvsem podložniki iz koroške županije; zato je koroški župan zbiral dajatve, ki so jih morali prispevati v ta namen. Kasneje so tam nekateri zemljo kultivirali in se naselili, dajatev je pa ostala. So pa še 1630 gonili tja prašiče iz tujih gospostev, za katere so morali dajati zemljiški gosposki odškodnino, kakršno je bilo sicer treba odšteti za pašo v dominikalnih gozdovih.

Na neko sorodnost hlevnovrških kolonistov s Korošci kažejo tudi posamezna osebna imena iz l. 1500. Tako dobimo tedaj pri Sv. Treh kraljih dvakrat ime Marintzek, v Hlevnem vrhu enkrat Marintschek; na to ime naletimo takrat v Poljanski dolini le še v koroški županiji. Isto velja za ime Ruedolf v Hlevišču. Ime Kolker, ki ga poznamo 1291 v koroški županiji, dobimo 1500 le v Doleh v hlevnovrški županiji. Tudi glede dajatev tvorita obe županiji v razliko z ostalim poljanskim ozemljem eno celoto (str. 32/8). Razen tega naletimo v vsej Poljanski in Selški dolini 1500 edino pri teh dveh županijah na primer, da uživajo nekateri posamezniki le po $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ hube. Enako dobimo edino pri teh dveh županijah tako imenovane sovadne (sauadt = ograjen prostor za živino). Pa tudi zunanji izgled hlevnovrških posestev nas tako po obsegu kot

⁶² Fra II, 36, str. 215.

⁶³ Kos M., Slovenska naselitev na Koroškem, Geogr. Vest. VIII, 1932, str. 102. Prim. Jaksch-Wutte, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer, I/4, 59 d.

⁶⁴ Fra II, 36, str. 219—220.

razdelitvi (samotne kmetije in njih aglomeracije) spominja na razmere v koroški županiji.

V dolini med koroškim ozemljem je bila brodska županija, ki jo je koroška županija vzhodno od Visokega presekala na dvoje. To ozemlje je bilo naseljeno vsekakor prej kot koroško, ker bi sicer Visoko s Smoldnim, ki je odtrgano od ostale brodske županije, spadalo pod poljansko. Pa tudi sicer so Korošci deloma naseljevali ozemlje, ki je spadalo do 1291 pod brodsko županijo, a so kmetije propadle (str. 6/7). Iz tega je razvidno, da je mlajša koroška kolonizacija prodirala proti starejši, ki je bila tu omejena na dolino in sosednje najbližje hribovito ozemlje, obenem pa tudi, da so Korošci zasedli prvotno hribovje na desni strani Sore, ki je bilo kompaktno koroško, medtem ko je leva stran v večjem delu spadala prvotno pod brodsko županijo in so se Korošci naselili tja lahko šele tedaj, ko so stare kmetije propadle.

Na vzhodni strani Poljanske doline je bila torej dolina prej naseljena kot hribovje, ki jo obdaja. Pa tudi sicer izgledajo 1291 naselbine v dolini močno ustaljene. Število hub se tu po 1291 ne zvišuje, a tudi ne pada. Tu dobimo v treh primerih sklenjene naselbine z razdelitvijo na delce (str. 21, 22), ki jih znanost v veliki meri smatra kot najstarejši tip kmečkih selišč.⁶⁵ Izgleda torej, da je bila glavna dolina naseljena v veliki meri že pred 1160 in da je dovršen del l. 1160 omenjenih hub odpadel na dolino.

Med starejše naselbine je šteti tudi večino onih v srednjem delu hribovja na levi strani Sore. Deloma govori za to zemljiška razdelitev na delce, ki jo dobimo tu v štirih primerih (str. 22) in ki sicer v hribovju ni preveč pogosta. Važnejšo oporo nam pa daje urbar 1291, ki loči naselbine z ozirom na dajatve v dve skupini: a) plačajo »ovis st. Georii«, b) plačajo »schilling«. Prvo dajatev odštevajo vse naselbine županije Brode in Žiri ter nekatere iz poljanske, javorske in hotaveljske županije, drugo vse iz koroške ter nekatere iz poljanske, javorske in hotaveljske županije (gl. tabele, str. 49/55 in priloženo karto).⁶⁶ Že Zahn je opazil to razliko in je domneval, da so hube, ki plačujejo šiling, mogoče na novo ustanovljene.^{66a} Te domneve nisem mogel spraviti v sklad z razmerami v Selški dolini, ker so tam 1291 vse hube plačevale šiling in vendar je bila Selška dolina rahlo naseljena v času, ko jo je dobil freisinški škof.⁶⁷ Natančnejši študij razmer v Poljanski dolini pa vseeno kaže, da Zahnova domneva ne bo brez podlage. Pozornost vzbujata že brodska in koroška županija; starejša brodska plačuje ovco, mlajša koroška šiling. Na zanimiv primer naletimo pri h o t a v e l j s k i županiji. Naselbine, ki plačujejo ovco, so močno ustaljene; število gruntov je ostalo isto od 1291 pa do 1825. Drugače pri naselbinah s šilingom; že 1291 je bilo tu kar šest opuščenih hub; do l. 1500 so padle obdelane katastrofalno od 52 na 36, pač pa se je število hub po tem letu skozi stoletja obdržalo nespremenjeno. Iz tega sledi, da so bile naselbine, ki plačujejo šiling, na tleh mlajše kolonizacije; verjetno je bilo to ozemlje kolonizirano malo pred 1291,

⁶⁵ Ilešič S., Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geogr. Vest. IX. str. 76.

⁶⁶ Karti je narisal g. prof. Planina, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

^{66a} Zahn, Die Leistungen der freisingischen Untertanen in Krain am Beginne des 14. Jhs. Mittlg. h. V. Kr., 1861., str. 3.

⁶⁷ Blaznik, o. c., str. 45.

sicer ne moremo razumeti take spremembe v tako kratki dobi; hube, ki so pa krizo prestale, so lahko kljubovale do današnjih dni.

Tudi razmere v javorski županiji so značilne. Tu so plačevale le štiri naselbine šiling; dve od teh (Podvrh in Za Prevalom) urbar 1291 naravnost označuje kot novi;⁶⁸ tretja, Jelovica, je zopet neustaljena; med 1291 in 1500 je število hub padlo od šest na tri. Nasprotno so vse hube popolnoma ustaljene v ostali javorski županiji, kjer pa vendar dobimo 1291 tri nove kmetije; a prav pri teh naletimo na zanimiv primer. Vse hube, ki so 1291 dajale ovco, so morale kasneje v razliko z ostalimi, ki so plačevale le v denarju, odšteti razen denarja tudi žito. Ena od teh novih hub je v Volči, druga v Dolenčicah; obe sta v nasprotju z ostalimi bili oproščeni davka v žitu. Tudi poljanska županija je v skladu z navedenim. Naselbine, ki plačujejo ovco, so bile že 1291 vse ustaljene; razen štirih, ki leže v hribovju na levi strani Sore, so vse v dolini. One s šilingom so vse v hribovju, in sicer razen štirih vse na desni strani. Od teh sta dve kmalu po 1318 propadli, ker ju urbar 1500 ne omenja več; Vinharje, Bačno, Brdo in Zadobje smo pa že prej označili kot mlajše naselbine (str. 18).

Edino neskladnost dobimo v žirovski županiji, ki plačuje vsa ovca. To je ozemlje, ki je bilo konec 13. stol. naseljen otok sredi gozda. Tu so v dolini naselbine, ki so gotovo izpred 13. stol., kot n. pr. Stara vas (str. 3). Ali iz urbarja 1291/1318 je razvidno, da je več naselbin zrastle šele v 13. in začetku 14. stol. Med 21 naselbinami, ki jih tu omenja urbar 1291/1318, sta bili dve že 1291 propadli; v eni je padlo do l. 1500 število hub od tri na eno, kar dokazuje neustaljenost. Log in Sovra sta bila kolonizirana verjetno malo pred 1291 (str. 11/12), a Ravne, Pečnik in Krnice šele v začetku 14. stol.⁶⁹ Iz teh primerov je jasno, da je bila tu kolonizacija živahna prav v času urbarja 1291/1318 in da se ne motimo, če sodimo, da so prav kmalu po 1318 zrastle selišča Log (2 hubi), Govejk (2 hubi) in Srnaki (3 hube), ki jih omenja urbar 1500. Kajti Log in Govejk imata razdeljeno polje na zaselški način (str. 21, 22/3), ki ga sicer pri kolonizaciji od 15. stol. dalje na loških freisinških posestvih sploh več ne dobimo; Srnaki so pa sicer v aglomeraciji, a leže na ozemlju, čigar naselitev je bila v ostalem že v začetku 14. stol. zaključena. Tako je za polovico naselbin te županije iz 13./14. stol. izkazano, da so bile ustanovljene v 13. in v začetku 14. stol.⁷⁰ In vendar plačuje 1291 vsa županija ovco; je pa z ozirom na ostale dajatve močno približana kmetijam, ki so plačevale šiling (str. 34). A prav ta županija je tudi kasneje v izjemnem položaju. Medtem ko plačujejo 1630 vse ostale županije te vrste razen denarja tudi žito, odrajtuje žirovska le denar (str. 32). V tej županiji se je torej sistem nekoliko pomešal.

Iz vsega navedenega vendar sledi, da so v Poljanski dolini — razen v žirovski županiji — hube, ki plačujejo ovco, starejše kot one s šilingom. Freisinški škof je potemtakem prej začel sistematično kolonizirati Poljansko kot Selško dolino.

Prvotno je torej bila naseljena vsa dolina do Hotavelj. Istočasno je silil kolonist tudi v hribovje leve strani Sore ob potokih navzgor, kamor ga je vabila

⁶⁸ Fra II, 36, str. 210.

⁶⁹ Fra II, 36, str. 197.

⁷⁰ Zato ni nujno, da je bila Stara vas tako imenovana zaradi velike starosti.

prisojna lega. To ozemlje je — razen koroškega na vzhodu — tako kompaktno naselil, da je bilo že v drugi polovici 13. stol. le malo prikladnega prostora za nove naselbine. Od koroške županije pa do Kopačnice je le trinajst selišč iz mlajše dobe. Pač pa je začel tiščati kolonist v drugi polovici 13. stol. proti ozemlju Stare Oslice, kjer se kolonizacija zaenkrat še ni obnesla, kot je razbrati iz propadlih hub (Werchchotaeuel, Cholm, Tobrawe, Ozlitz, str. 9/10). Hribovje na desni strani je bilo dolgo nenaseljeno. To ozemlje so kolonizirali Korošci od 12. do 14. stol. V drugi polovici 13. stol. je bilo naseljeno tudi ozemlje ob važni prometni črti Lučne—Gorenja vas. Tudi kolonizacija žirovskega otoka je bila končana šele v drugi polovici 13. in v začetku 14. stol. in je dosegla svoj zaključek sredi 14. stol. na jugu v hlevnovrškem ozemlju.

Kolonizacijo je vodil na ozemlju koroške županije njen predstojnik (stifterius), sicer pa povsod drugje loški oskrbnik, ki mu je pripadala vsaka deseta na novo ustanovljena huba. Med njimi se je zlasti odlikoval Wernher (1253—1267).⁷¹ Tako so imeli njegovi dediči v rokah tri hube na Osovniku, a tri pri Sv. Barbari.⁷² Kakor je razvidno iz urbarja 1291, se je tedaj škofu posrečilo dobiti nazaj te kmetije z nakupom.⁷³ — Končni uspeh prve kolonizacije, katere težišče je bilo v drugi polovici 13. stol., pa kaže sledeča tabela, ki nam odkriva veliko razliko proti l. 1160, ko je bilo v vsej Poljanski in Selski dolini komaj 169 kmetij.

Županija Javorje	71	hub	
„ Brode	46	„ in	8 neobdelanih
„ Poljane	94	„ „	5 „
„ Hotavlje	85	„ „	6 „
„ Žiri	84	„ „	4 „
„ Koroška	83	„ „	— „
„ Hlevni vrh	30 $\frac{3}{4}$	„ „	1 „
		493 $\frac{3}{4}$ hub in 24 neobdelanih	

Na vprašanje, kako se je naseljeval kolonist, ali posamič ali v skupinah, nam daje najboljši odgovor študij katastralnih map. Kot je razvidno iz priložene karte, imamo v Poljanski dolini sledeče tipe zemljiške razdelitve: 1. razdelitev na delce, kjer je parcelacija močno razdrobljena in imajo posamezne kmetije deleže enakomerno razdeljene po vsem polju bodisi v obliki prog, bodisi nepravilnih oblik; 2. navadna zaselška razdelitev, pri kateri so deleži posameznih posestnikov v nepravilnih oblikah neenakomerno razmetani, vendar je pri kmečkem domu največ zemlje; 3. progasto zaselška razdelitev, ki se loči od prejšnje, da imajo parcele vsaj deloma obliko prog; 4. aglomeracija samotnih kmetij, kjer je vsaka kmetija celota zase, vendar kažejo kmetije neko rahlo medsebojno povezanost v tem, da meje s poljem druga na drugo; 5. samotne kmetije, ki so po-

⁷¹ Blaznik, o. c., str. 18—20.

⁷² . . . in terminis Chraecnic uersus Pilchgraec. Fra II, 35, str. 299/300.

⁷³ Fra II, 36, str. 214/5.

polnoma osamljene brez vsake zveze med seboj. Pri samotnih kmetijah se je vršila kolonizacija le po posameznikih; tudi pri aglomeraciji je možno, da so se naseljevali posamič; lahko so pa kolonizirali zemljo tudi v družbi zlasti tam, kjer dobimo v enotnem polju ene naselbine več skupin poslopij; vsaka skupina se je verjetno istočasno naselila. Pri prvih treh tipih je pa popolnoma jasno, da se je moralo prebivalstvo naseliti istočasno, ker bi se sicer ne pojavljala taka pomešanost parcel. Oglejmo si par primerov, ki to nazorno dokazujejo!

Krnic v žirovski županiji urbar 1291 še ne omenja. Pač pa dobimo 1318 notico: *Item in der Goriten sunt III hube seruientes ut prime sub anno MCCCXXIII.*⁷⁴ Ustanovljene so bile torej istočasno, ker bodo istočasno začele plačevati davek. Kat. mapa izkazuje 1825 za to naselbino gručasto obliko z zaselško razdelitvijo polja. Zanimiv primer dobimo v **Lučnah**. L. 1291 so bile tam štiri hube, a 1318 pet. Peta huba je bila torej ustanovljena med 1291 in 1318, kar se lepo odraža v zemljiški razdelitvi 1825. Prvotni štirje gruntni imajo razdeljeno polje v progasto zaselški obliki; vsakemu pripada 7 do 9 kompleksov; prvi štirje podložniki so torej skupno krčili in se skupno naselili. Nova peta huba je pa samotna kmetija, ki leži vzhodno od prvotnega selišča in je od njega ločena s pašo. Podoben primer srečamo v **Ledinah**; 1291 je bilo pet, 1318 šest hub. L. 1825 dobimo tu v gruči pet gruntov, ki imajo razdeljeno polje na zaselški način; novi grunt iz 1318 je pa samotna kmetija severozahodno od naselbine. Na zelo poučen primer naletimo v **Ravnah** v žirovski županiji. Urbar 1291 omenja tu »... sunt due hube culte, nec poterunt institui«. ⁷⁵ Zdi se, da škof ni mogel dobiti novih podložnikov na kmetiji. A že 1318 piše urbar, da sta bili 1315 »institute... de nouo due hube in dem Rawn«. ⁷⁶ Obe stari hubi sta bili torej vnovič naseljeni. ⁷⁷ Med 1318 in 1500 so bile pa tu kolonizirane še tri nove hube. Vseh pet hub dobimo v kat. mapi 1825; oba stara grunta imata zemljo razdeljeno na zaselški način; od novih sta pa dva v aglomeraciji in prislonsjena na stara grunta, medtem ko je eden na vzhodu selišča kot samotna kmetija.

Ker se je število hub pri večini naselbin obdržalo skozi stoletja nespremenjeno, je v veliki meri možno rekonstruirati prvotno stanje; rekonstrukcija je pa seveda nemogoča tam, kjer je število gruntov občutno padlo.

1. Razdelitev na delce. **Dolina**: Loč, Gorenja vas, Sestranska vas. **Leva stran**: Delnice, Lom, Dol. Brdo, Hlavče njive.

2. **Navadna zaselška razdelitev**. **Dolina**: Brode, Poljane, Predmost, Srednja vas, Dol. Dobrava, Gor. Dobrava, Selo, Ledinica, Stara vas, Žiri, Sovra. **Leva stran**: Gabrovo, Breznica (4 gruntni), Volča, Lovsko brdo, Podobeno, Dolenčice, Murave, Javorje, Četena ravan, Za Prevalom, Hotavljje, Gor. Brdo, Malenski vrh, Jazbine, Gor. Ravan, Sp. Ravan, Jelovica, Gor. Žetina, Dol. Žetina, Čabrače, Volaka, Dobeno, Studor, Robidnica, Krnice, Breznica, Korito, Krnice, Ledine, Pečnik, Govejk, Gor. Vrsnik, Dol. Vrsnik,

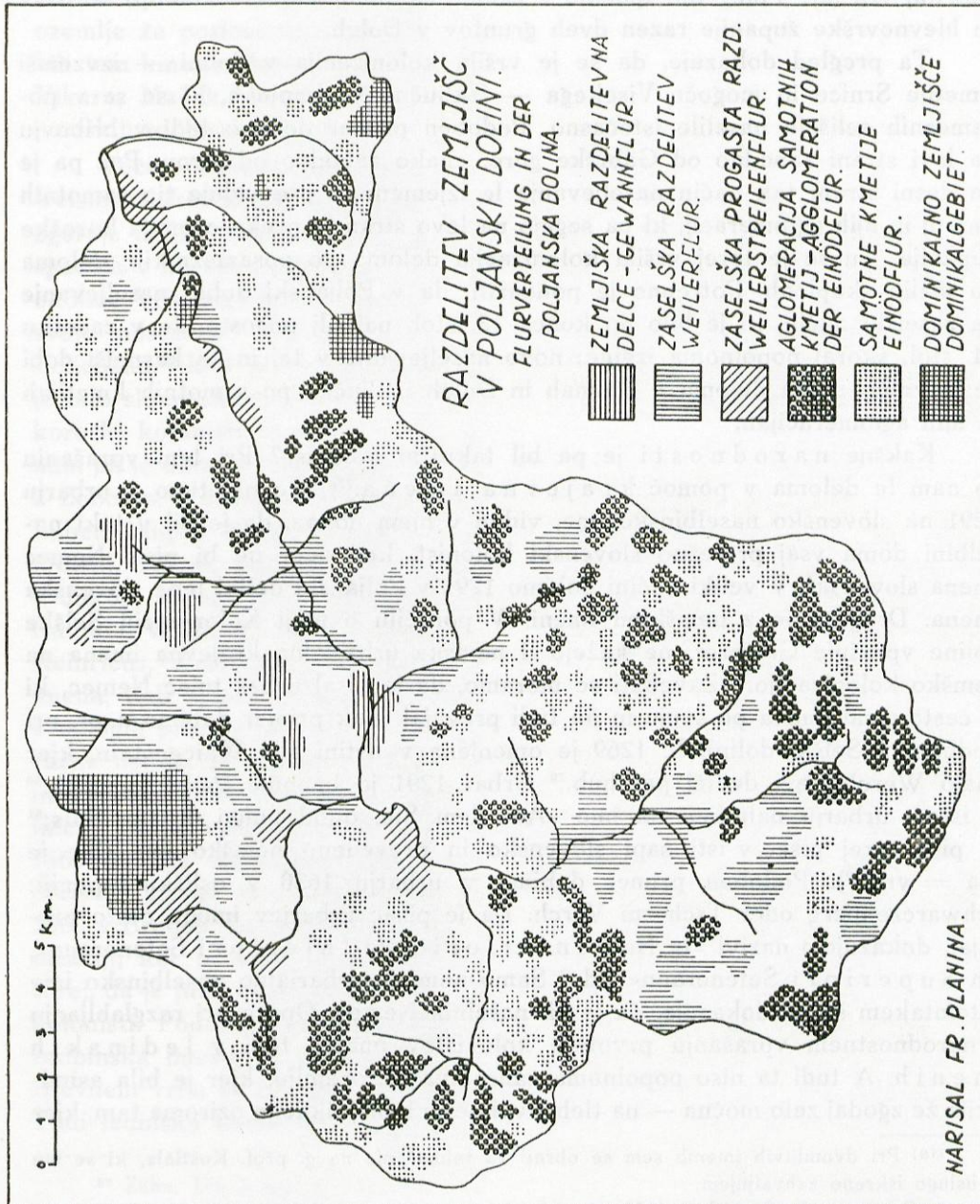
⁷⁴ Fra II, 36, str. 197.

⁷⁵ Fra II, 36, str. 196.

⁷⁶ Fra II, 36, str. 197.

⁷⁷ Tu gre tedaj le za dve hubi, ne pa za štiri, kot meni Koblar, o. c., str. 69.

Ravne (deloma), Dole (del.). Desna stran: Lajše, Vinharje, Todraž, Zadbje (le dva grunta, tretji je v aglomeraciji), Prilesje, Lučne (le štirje, peti je samotna kmetija), Goropeke, Log.

3. Progasto zaselška razdelitev. Dolina: Bodovlje, Zminec, Gaberk, Preserje, Trbija, Pogara. Leva stran: Podvrh, Srednje brdo, Kopačnica, Lajše, Leskovica.

4., 5. Samotne kmetije in njih aglomeracija. Dolina: Visoko (agl.). Leva stran: Breznica (tri sam. kmet.), Smoldno (a), Suša (a), Hobovše (a), Srnaki (a). Desna stran: Kremenik (a), Brdo (sam.), Bačna (2 a, 2 sam.), Zadobje (deloma a.), Dolge njive (a), Suhi dol (a), Brekovice (a), Martinj vrh (a). Poleg teh spadajo v zadnjo skupino tudi vse kmetije koroške in hlevnovrške županije razen dveh gruntov v Doleh.

Ta pregled dokazuje, da se je vršila kolonizacija v dolini — izvzemši kmetije Srnice in mogoče Visokega — izključno v skupinah, ki so se v posameznih seliščih naselile istočasno. Podoben primer dobimo tudi v hribovju na levi strani zahodno od Gabrške gore, enako zahodno od Žirov. Pač pa je na desni strani tak način naseljevanja le izjemen; tu prevladuje tip samotnih kmetij in njih aglomeracij, ki pa segajo na levo stran le preko ozemlja koroške županije. Tu se je torej vršila kolonizacija deloma po posameznikih, deloma po malih skupinah. Potrebno je poudariti, da v Poljanski dolini naseljevanje na zaselški način, ki je bilo do konca 13. stol. najbolj pogosto, že v začetku 14. stol. skoraj popolnoma izgine; novo naseljevanje v tej in še kasnejši dobi se je vršilo razen deloma v Ravnah in Doleh izključno po samotnih kmetijah in njih aglomeracijah.

Kakšne narodnosti je pa bil takratni kolonist? Pri tem vprašanju so nam le deloma v pomoč krajevna imena.^{77a)} Če naletimo v urbarju 1291 na slovensko naselbinsko ime, vidim v njem dokaz, da je bil v taki naselbini doma vsaj pretežno slovenski kolonist, ker sicer ne bi pisal Nemeč imena slovenski. V veliki večini dobimo 1291 v Poljanski dolini lepa slovenska imena. Drugače je z nemškimi imeni. V poročilu o moji Kolonizaciji Selške doline vprašuje Gatterer, ne kažejo li nemška urbarialna krajevna imena na nemško kolonizacijo.⁷⁸ Zavedati se moramo, da je pisal urbar tujec Nemeč, ki je često pisal imena po svoje in jih tudi prevajal. Tak primer dobimo n. pr. pri Podblici v Selški dolini. L. 1269 je omenjena v listini kot Waicenstain, kjer imajo Wernherjevi dediči pet hub.⁷⁹ Urbar 1291 jo imenuje Podwelopetsch.⁸⁰ V istem urbarju naletimo na ime »Auf dem Sie, quod uulgo dicitur Hals;«⁸¹ tu piše torej pisec v isti sapi slovensko in prevedeno nemško ime (Sie je šija = vrat⁸²). Podoben primer dobimo v urbarju 1630 v osliški županiji: Schwarczenperg oder Tscherni Verch. Da je pisec urbarjev imena često prevajal, dokazujejo nazivi »In Hard inferiori«, »In Inferiori Seteneraun«, »In Superiori Seteneraun« itd.⁸³ Samo nemško urbarialno naselbinsko ime potemtakem še ne dokazuje, da je bil naselnik Nemeč. Oporo pri razglabljanju o narodnostnem vprašanju prvotnih kolonistov imamo tudi v ledinskih imenih. A tudi ta niso popolnoma zanesljiva na ozemlju, kjer je bila asimilacija že zgodaj zelo močna — na tleh živahnejše komunikacije oziroma tam, kjer

^{77a)} Pri dvomljivih imenih sem se obrnil za tolmačenje na g. prof. Koštišala, ki se mi za uslugo iskreno zahvaljujem.

⁷⁸ Gatterer M., Carinthia, 1933, str. 164 sl.

⁷⁹ Fra II, 35, str. 299/300.

⁸⁰ Fra II, 36, str. 224.

⁸¹ Fra II, 36, str. 192.

⁸² Pleteršnik, str. 627.

⁸³ Fra II, 36, str. 199, 201.

je bil slovenski element v veliki premoči. Vinharje so n. pr. gotovo prvotna nemška naselbina, a danes dobimo tam izrazita slovenska ledinska imena; le ime rigle in mogoče cegolin kažeta na prvotno prebivalstvo. Ozirati se je treba tudi na rodbinska imena. Pa tudi pri teh je težavno, ker so nastajala šele v 15. in 16. stol. — v času, ko se je moglo morebitno z Nemci naseljeno ozemlje že posloveniti. Zanimiv primer dobimo zopet v Vinharjih. L. 1500 so bili tam kmetje Marin, Vikarin (mogoče laški Vicari?), Komalevc, 1560 Oblak, Vikarn, Maček. Prvotno nemška naselbina je po približno tri sto letih brez nemških rodbinskih imen!

Večino vzhodnega hribovja so naselili kolonisti s Koroške, kjer je imel freisinski škof mnogo posestva. Zahn meni, da so prišli z Lurnskega polja in zgornje doline Möll.⁸⁴ Cerkev sv. Primoža in Felicijana na Gabrški gori, ki je spadala v koroško županijo, kaže, da je verjetno vsaj en del Korošcev prišel iz okolice Vrbskega jezera, kjer je imel freisinski škof pri Celovcu sredi 12. stol. svoja posestva.⁸⁵ Ob Vrbskem jezeru je bil namreč grob sv. Primoža in Felicijana,⁸⁶ kjer je že v 9. stol. stala cerkev na čast obema svetnikoma.⁸⁷ Tu je bilo slovensko prebivalstvo ob času preselitve pač v večini. Da so bili naši koroški kolonisti pretežno Slovenci, je razvidno iz njihovih osebnih imen, ki nam jih je ohranil urbar 1291. Slovenskih imen je 33:⁸⁸ Nedeil, 3 Zwetz (Sveteč), 2 Zobodin, 2 Koyker, Martinitz, 2 Malei, 7 Janez,⁸⁹ 2 Walchvn, Jantz, Janse, Lubei, Chuptz, Marse (Marše), Lubtitzin (Ljubičič), 2 Ztoian,⁸⁹ Kristan, Gelein⁸⁹ (Jelen), Marin, Branizla, Prodan. Indiferentnih imen je 39, kot: 11 Martin, 4 Jakob, 2 Andrej, 2 Peter, 2 Štefan itd. Nemških imen je 16: 3 Chunradus, Hadmvt, Wildunch, Walto, 2 Bertoldus, Gerhart, Ortolfus, Lampertus, Hertwich, Heinricus, Wolfel, Oto, Rudolfus. Podobno kot urbarialna naselbinska nemška imena, tudi nemška osebna imena še ne dokazujejo nemške narodnosti. Zakaj v mnogih primerih so slovenski podložniki imeli nemška imena; to dokazujejo razne listine, ki govore izrečno n. pr. o slovenskih pričah, ki imajo nemška imena.⁹⁰ L. 1500 dobimo na vsem ozemlju koroške županije le dve nemški imeni: Fleyschaker in Kurtl; nekaj imen je le krstnih; namesto njih dobimo že 1560 izrazita slovenska rodbinska imena; samo v enem primeru nadomešča prejšnje krstno ime nemško rodbinsko ime: Wachter, ki ga pa dobimo že 1500 v Brodeh. Le imeni Fleyschaker in Kurt nista prišli sem po notranji kolonizaciji, ker ju sicer takrat po ostalem loškem gospostvu ni dobiti. Kažeta torej, da je prav nekaj malega nemškega elementa takrat še bilo med koroškimi kolonisti. Podobno naletimo tudi na hlevnovrških tleh 1500 na štiri nemška rodbinska imena, ki jih sicer takrat ni bilo na poljanskem ozemlju: Flekh v Hlevnem vrhu in Hlevišču, Zankher v Hlevnem vrhu in Zuepoldt v Doleh. — Tudi ledinska imena so v veliki večini slovenska. Vendar je treba poudariti,

⁸⁴ Zahn, Die Leistungen, str. 1.

⁸⁵ Fra II, 36, str. 11/2.

⁸⁶ Gradivo II, str. 248.

⁸⁷ Scheinigg J., Slovenska osebna imena v starih listinah. Izv. Muz. dr. Kr., III, str. 140.

⁸⁸ Prim. Scheinigg, o. c., str. 142—5.

⁸⁹ To ime dobimo tudi ob Vrbskem jezeru v 12. stol., Fra II, 36, str. 11/2.

⁹⁰ Scheinigg, o. c., str. 8/9.

da najdemo skoraj preko vsega koroškega ozemlja sporadično nemška imena, tako na levi strani 2 rigl, 2 kogl, 2 špil, šenpajkelc (voda), desno 4 rigl, 3 kogl, rekl, na reklcah, reklica, špil, za moštencem, skerovnica, kajtre?, kucl?, pod narigerjem?, cegolin? (voda). Imena nemški grič na Valterskem vrhu ne stavljam v to skupino, ker je bil tam dominikalen gozd, od tod ime. Nekaj nemških imen dobimo tudi v sosednjih koroških naselbinah, ki so bile izven koroške županije: rigl, riglc, rekl, na lošteh, klovže, 2 kucl?, štorman?, cegolin?, medtem ko na ozemlju hlevnovrške županije danes ni dobiti nemških ledinskih imen. Nemška ledinska imena še najbolj dokazujejo, da je bilo med sicer slovenskimi koroškimi kolonisti vendar nekaj nemškega elementa.

Tudi na ostalem poljanskem ozemlju je bil slovenski živelj takoj od vsega početka v veliki večini. V zbirki ledinskih imen dobimo le nekaj izrazitih nemških besedi. *Dolina*. Visoko: špil, Gorenja vas: volbene. *Leva stran*. Lom: klovža. Delnice: pinta, v riglcah, Murave: rekl. Gor. Žetina: rekl, Čabrače-Logar: kobl, Kopačnica-Topličar: klavža. *Desna stran*. Prilesje: špil, Suhi dol: v rejgelnah. *Žirovski del*. Brekovic: za širmom, Ravne: špekl, Log: štuca.

Nekaj več dobimo 1500 nemških rodbinskih imen. *Dolina*. Brode: Wachter, Log: Farstner, Predmost: Schalderman, Pogara: Putz. *Leva stran*. Lom — trije od petih podložnikov: Cotzyan Nematz, Oswald Nematz, Pettar Nematz, Delnice: Lamprecht Nematz, Javorje: Zewritzer, Murave: Janes Thomase, 1560. Simon sin Thomas Demsser, Podvrh: Gruesl, Gor. Žetina (vsi štirje podložniki): Lamprecht, Drassel, 2 Demsser, Jelovica: Partl Haberly, Dol. Brdo: Gadways, Krnice: Pheyffer, 1560. Jurij sin Zeyritzer. *Desna stran*. Lučne: Schalmayster. *Žirovski del*. Selo: Sollniczer, Ledinica: Sollniczer, Dobračeva: Gasser, Streit, Stara vas: Wurtel, Žiri: Futt, Račeva: Verweser. Imeni Zeyritzer in Haberl, ki je izrazito soriško, kažeta, da gre pri njiju le za notranjo kolonizacijo. Pri drugih je možno, da gre za imena kolonistov, ki jih je naselil škof sem naravnost iz svojega nemškega ozemlja; treba je pa poudariti, da so bili to le nemški posamezniki v sicer slovenskem ozemlju, na kar kaže ime Nematz; takega naziva bi v nemški pokrajini ne dobili. Ti posamezniki, ki so bili naseljeni največ v hribovju leve strani Sore, so se v slovenski okolici kmalu poslovenili. Že po l. 1582 ne dobimo v Poljanski dolini imena Nematz.

Par osebnih imen iz l. 1500, kot Verlann v Suši in Čabračah, mogoče tudi Gusell v Bodovljah, Valterskem vrhu in Gabrški gori, Wradesko v Prilesju in Vikar v Vinharjih ter Kremeniku, kaže, da je bilo že pred 16. stol. na poljanskem ozemlju tudi nekaj romanskega elementa.

Socialni položaj poljanskih podložnikov se da deloma razbrati že iz zemljiške odmere. V naslednjem seznamu navajam pod 1. naselbine, ki imajo polje v delcih ali v zaseški razdelitvi. Pri teh je možno iskati povprečen obseg hub v posameznih seliščih. Vendar je bilo mogoče približno rekonstruirati prvotno odmero le v onih naselbinah, kjer se je obdržalo prvotno število gruntov do 19. stol. Zato upoštevam v seznamu le taka selišča. Številka se nanaša samo na polje, ki je bilo že prvotno v zasebnem užitku. Gozd in paša sta bila dolgo skupna; do delitve je prišlo največ šele v 18. stol. Pod 2. upo-

števam naselbine s samotnimi kmetijami in njih aglomeracijo. V teh seliščih seveda ni mogoče iskati povprečka, ker so bile hube od vsega početka zakrožena celota.

1. (.) Dol. Brdo ⁹¹ 6,4 oralov	(—) Lajše 15,5 oralov
(.) Gabrovo 9 "	(—) Zadobje 15,5 "
(.) Bodovlje 9,1 "	(.) Brode 15,6 "
(.) Dolenčice 9,1 "	(—) Trbija 16,4 "
(.) Javorje 9,2 "	Dobračeva 16,4 "
(.) Breznica 9,8 "	(—) Lajše 16,5 "
(.) Hlavče njive 10 "	(.) Gor. Žetina 16,9 "
(—) Jazbine 10 "	(.) Gor. Dobrava 16,9 "
(.) Gor. Brdo 10,5 "	Žiri 17,7 "
(—) Četena ravan 10,5 "	Sovra 17,7 "
(.) Malenski vrh 11 "	Breznica 18 "
(.) Murave 11,1 "	(—) Lučne 18,4 "
(.) Preserje 11,3 "	(—) Pogara 18,8 "
(.) Gorenja vas 11,3 "	Korito 19 "
(.) Lom 11,3 "	(—) Prilesje 20 "
(.) Gaberk 11,7 "	Goropeke 20 "
(.) Delnice 11,7 "	(.) Predmost 21 "
(.) Volaka 11,8 "	Krnice 21 "
(.) Čabrače 12,7 "	Stara vas 21 "
(.) Zminec 12,8 "	(.) Leskoviča 21,4 "
(.) Dobje 13 "	(.) Kopačnica 22 "
(—) Krnice 13 "	(—) Studor 22 "
(—) Gor. Ravan 13,3 "	Log 22,5 "
(.) Dol. Žetina 13,4 "	Ledine 22,5 "
Selo 13,5 "	Ledinica 26 "
Dol. Vrsnik 13,5 "	Govejk 29,5 "
(.) Hotavlje 13,5 "	2 (.) Smoldno 7 — 8,5 "
(—) Dobeno 13,7 "	(.) Breznica 9,5—14 "
(.) Srednje brdo 13,8 "	(—) Bačna 11 — 22 "
Gor. Vrsnik 13,9 "	Ravne 12 — 27 "
(—) Vinharje 14 "	(—) Kremenik 12,5—16 "
(.) Sestranska vas 14,2 "	Brekovice 13 — 29 "
(.) Podobeno 14,3 "	(—) Suša 14 — 16 "
(—) Robidnica 14,5 "	(.) Visoko 15,5—16,5 "
(.) Srednja vas 14,6 "	(—) Suhi dol 16 — 28 "
(—) Podvrh 15 "	(—) Brdo 17 "
(.) Volča 15 "	Martinj vrh 19 — 24 "
(.) Dol. Dobrava 15,2 "	(—) Zadobje (agl.) 20 "
(.) Log 15,4 "	(—) Dolge njive 21 — 33 "
(—) Todraž 15,5 "	Srnaki 27 — 29 "

Kot je razbrati iz tabele, je obseg kmetij kaj različen, dasi se suče največ kmetij med 10 in 17 orali. Če primerjamo starejše hube, ki plačujejo ovco, z mlajšimi s šilingom, vidimo v splošnem močno razliko. Pod 13 oralov polja ima 21 naselbin, a med temi sta samo dve, ki plačujeta šiling. Na drugi strani je opaziti, da so hube, ki so bile kolonizirane šele v začetku 14. stol., zelo obsežne

⁹¹ Znak (.) obsega selišča, ki so plačevala ovco, (—) ona s šilingom. Brez znaka so naselbine žirovske županije.

(Log 22,5, Srnaki 27—29, Govejk 29,5 oralov). Starejše hube so torej v glavnem manjše kot mlajše. V splošnem gre to pač na račun boljše lege in boljše zemlje, ki so jo prvi kolonisti lahko izbirali. So pa gotovo tudi primeri, kjer so nastale razlike v obsegu kmetij zaradi različnega postopanja do posameznikov. To dokazuje n. pr. velika razlika med Dol. Brdom (6,4) in Predmostom (21), ki je v dolini. Obe naselbini sta bili ustanovljeni verjetno precej istočasno na lepem prostoru, a vendar dobimo tako različno odmero.

Posebne razmere dobimo v tej dobi na tleh koroške županije. Tu so 1291 uživali posamezniki zemljo v obsegu $\frac{1}{4}$ —4 hube. Korošci so namreč edini med vsemi loškimi podložniki imeli pravico, deliti hube na dva ali celo štiri dele že 1291 — torej v času, ko je bilo za kolonizacijo še dovolj zemlje na razpolago. Istočasno je pa tudi edino koroški kolonist imel prodajno pravico. Vsak je lahko hubo prodal, komur je hotel, le da je bil kupec zmožen obdelovanja in odplačevanja služnosti gosposki. Ob prodaji je moral dati prodajalec oskrbniku 12 denarjev, kupec pa škofu 10% kupnine, a županu neko manjšo vsoto.⁹² Posledica teh pravic je bilo na eni strani drobljenje hub, na drugi pa kopičenje kmetij v enih rokah. — Na koroških tleh je bilo razvito tudi združeno življenje; v šestih primerih sta uživala 1291 po dva podložnika skupaj eno hubo.⁹³

Po stanju 1291 je bila zemlja razdeljena, kot kaže sledeča tabela.

Število podložnikov	Obseg zemlje	Skupaj
1	4 hube	4 hube
1	2½ "	2½ "
7	2 "	14 "
2	1½ "	3 "
1	1¼ "	1¼ "
35	1 "	35 "
2	¾ "	1½ "
17	½ "	8½ "
7	¼ "	1¾ "
<hr/>		
73 podložnikov	ima skupaj . . .	71½ hube

Niti polovico podložnikov torej ni uživalo tedaj normalne kmetije. Do 1318 se je število hub povečalo na 83. Prav toliko podložnikov je bilo v tej županiji 1501, ko so imeli zemljo tako razdeljeno.

Število podložnikov	Obseg zemlje	Skupaj
3	1¼ hube	3¾ hube
43	1 "	43 "
29	½ "	14½ "
4	¾ "	3 "
4	¼ "	1 "
<hr/>		
83 podložnikov	ima skupaj . . .	65¼ hube

Vrednost vseh hub bi torej znašala 1501 le 65¼ hub nasproti 83 iz l. 1318. Ker je pa bilo 1501 število podložnikov isto kot 1318, sodim, da v tem raz-

⁹² Fra II, 36, str. 211.

⁹³ Prim. Dolenc M., Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, str. 141.

dobju obseg kulturne zemlje ni padel. Urbar 1501 verjetno ni več registriral tako natančno razlik posameznih kmetij; saj dobimo pri urbarjih od 1560 dalje v naslovih vsake naselbine v koroški županiji sploh le cele hube, medtem ko je v tekstu parkrat omenjeno, da je dozdevna cela huba le slaba, ali da šteje le za pol hube. Zato sem mnenja, da se je položaj iz 1318 v veliki meri obdržal še v naslednjih stoletjih. Za to sodbo govori tudi rekonstrukcija kmetij na podlagi katastralnih map iz 1825. Sicer je tako delo na ozemlju samotnih kmetij težje, ker so morebitna kasnejša krčenja slabše razvidna, vendar je v glavnem razbrati, da variira obseg starih posestev med 10 in 36 orali. Med njimi je petnajst kmetij, ki se po svojem velikem obsegu precej ločijo od ostalih. Te imam za dvojnike. Vsi leže na desni strani Sore (gl. str. 53/4).

Na podobne razmere naletimo tudi v hlevnovrški županiji. Tudi tam so uživali posamezniki zemljo najrazličnejšega obsega.

Število podložnikov	Obseg zemlje	Skupaj
2	2 hube	4 hube
1	1¼ "	1¼ "
20	1 "	20 "
2	¾ "	1½ "
5	½ "	2½ "
6	¼ "	1½ "
36 podložnikov	ima skupaj . . .	30¾ hube

A tudi tu so omenjali urbarji od 1560 dalje le cele hube, ki so pa bile v resnici najrazličnejšega obsega, kot je razvidno iz kat. mape, po kateri so merili tamkajšnji stari grunti od 13 do 82 oralov. Posestva so torej na hlevnovrških mlajših tleh dosti obsežnejša kot na starejših v koroški županiji.

Socialna stopnja poljanskih kolonistov se da pa najbolj razbrati iz obveznosti nasproti zemljiškemu gospodu in njegovim uslužbencem. Urbar iz l. 1291 nam nudi tudi v tem oziru dragocene podatke. Že prej (str. 19) smo omenili, da loči ta urbar poljanske koloniste glede na dajatve v dve skupini. Prva skupina, ki obsega vso brodsko in žirovsko županijo ter del poljanske, hotaveljske in javorske, plačuje o v c o, druga, pod katero spada vse koroško ozemlje ter del poljanske, hotaveljske in javorske županije, pa odštevava š i l i n g. Ni pa to edina razlika v dajativah med obema tipoma, kot kaže naslednja tabela.⁹⁴

A.		B.	
1. Ovis sancti Georii	20 den.	Schilling	35 den.
2. Pro steura vini	8 "	8 " (Korošci nič)
3. Harreht	6 "	6 "
4. Frumentum		le deloma	
5. Poklon	3 "	o d p a d e	
6. Dajatev za božič	14 "		
7. Dajatev ob škofovem bivanju na loških tleh		isto (Korošci nič)	
8. Steura	20 "	20 den.

⁹⁴ Fra II, 36, str. 188—215.

9. Jaitreht	o d p a d e
10. Sterbochsen	isto
11. Dajatev oskrbniku ob priliki sodstva .	podobno

1. Podložniki prve skupine (A) morajo dati škofu na dan sv. Jurija ovco z jagnjetom; lahko pa plačajo po 20 starih denarjev, če ne zmorejo one dajatve, kar pa morata potrditi pod prisego župan in gozdar. Podložniki druge skupine (B) plačajo na ta dan po 35 starih oz. 30 novih denarjev.

2. Za praznik sv. Jakoba oddaja vsak v A »pro steura vini« enega prašička; če ga nima, se lahko odkupi z 8 starimi (7 novimi) denarji. Podobno obveznost — dva podložnika dasta skupaj enega prašička v vrednosti 14 denarjev, oz. vsak 7 novih denarjev — dobimo tudi pri B. Zato sodim, da odgovarja ta dajatev oni »pro steura vini«. Koroška županija tega ne plača.

3. Za praznik sv. Mihaela so odštevali dajatev »pro harreht«, ki je bila verjetno odkupnina za tlačansko delo trenja lanu.⁹⁵ Ta dajatev je omenjena pri vseh županijah A in B, razen pri hotaveljski; vendar so jo očitvidno tudi tam odštevali, saj so prav pri hotaveljski županiji zapiski zelo površni; omenjena ni niti dajatev »sterbochsen«, ki jo sicer dobimo takrat povsod po Poljanski in Selški dolini. Splošno so dajali »pro harreht« po 6 starih (5 novih) denarjev; le v javorski županiji, kjer je izrečno poudarjeno, da pritiče ta dajatev oskrbniku (officialis), dajejo po dve meri (mez) ovsca, tri stare denarje, tri povese lanu, dve pogači s prigrizkom, a po sedem podložnikov skupaj oddaja eno mero ječmena.

4. O sv. Mihaelu oddaja A žito po letini in cenitvi uradnikov, če je bil škof za sv. Jurija v Loki ali ne; le pri žirovski županiji ta dajatev ni omenjena. — B plačuje žito le, če je bil škof za sv. Jurija v Loki. Korošci odštevajo le rž in oves, ne pa pšenice.

5. Vsako tretje leto odštevajo podložniki A o sv. Juriju poklon. Po dva kmeta morata dati ovco, ali skupno 16 denarjev, če ovce ne zmoreta. S temi ovcami obnavljajo ali urejajo na novo sirnice (planšarske kmetije — swaige). B poklona ne plačuje.

6. Za božič da vsak podložnik A po enega prašiča, oziroma 14 starih (12 novih) denarjev. B je brez te dajatve.

7. Kadar pride škof v loško gospostvo, morajo vsi podložniki prispevati meso za kuhinjo; le pri Korošcih ta dajatev ni omenjena.

8. Vsi — verjetno tudi Korošci — plačujejo steuro, ki je znašala okoli 20 denarjev.⁹⁶

9. Jaitreht⁹⁷ plačujejo med sv. Martinom in božičem v različni višini: podložniki brodske županije po tri mere ovsca, osem pogač s prigrizkom; poljanske po štiri mere ovsca, šest hlebov s prigrizkom; oni iz hotaveljske in javorske po dve meri ovsca ter pet pogač. V dolini plačajo torej na splošno več. Pač pa je pri žirovski županiji izrečno omenjeno, da te dajatve ne odštevajo; isto velja tudi za skupino B.

⁹⁵ Hauptmann, Die Freileute. Carinthia, 100, str. 28. — Prim. Blaznik, o. c. str. 63, 65.

⁹⁶ Blaznik, o. c., str. 65.

⁹⁷ Zahn meni, da je to prispevek za pašo svinj, Leistungen, str. 3.

10. Ob podložnikovi smrti je bilo treba dati najboljšega vola in prašička (sterbochsen) — dajatev, ki je značilna za nesvobodnike. Če vdova ne ostane na kmetiji, se premoženje razdeli na tri dele ne glede na dediče. En del pripade škofu, drugi vdovi, a tretji del porabijo za molitev v zveličanje pokojnikove duše. Le koroški podložnik že v 13. stol. lahko svobodno prodaja posestva; ostali podložniki so to pravico uživali gotovo šele proti koncu 15. stoletja.⁹⁸

11. Trikrat na leto — ob sv. Juriju, sv. Mihaelu in svečnici — so se vršile pojezde; ob tej priliki je prišel oskrbnik soditi v vsako županijo — razen koroško, ki jo je obiskal le enkrat letno. Prehrano so morali oskrbeti njemu in spremstvu župani in podložniki. V vseh županijah je bil župan vsakokrat dolžan dati po en sodček vina, hkrati pa dodati vse potrebno za kosilo in večerjo, v kolikor ni pobral v ta namen od kmetov. Ti so morali dajati vsakokrat po eno mero ovsa za živino (v poljanski županiji A za sv. Mihaela in svečnico po dva kmeta skupaj eno mero, a v hotaveljski B županiji prvič po dva, drugič in tretjič po štirje eno mero) in po en hleb kruha, podložniki v žirovski županiji tudi prigrizek. Razen tega so morali odšteti o sv. Juriju in sv. Mihaelu piščancev in jajc — oni iz B tudi kozličkov — kolikor so jih potrebovali za prehrano, a o svečnici po možnosti vsak eno pišče; kar je ostalo, je pripadalo oskrbniku. Le pri Korošcih je stvar drugačna. Ker je tam o manjših deliktih razsojal domači župan, je prišel oskrbnik tja samo enkrat na leto. Tedaj mu je moral dati župan sodček vina, a kmetje po eno mero ovsa, eno mero rži, en hleb in eno pišče ali prigrizek. Vendar daje sicer vsak oskrbniku o veliki noči po 30 jajc, a jeseni po dve stegni, županu pa po eno rebrce, ki ga pa lahko odkupijo z denarjem.

Poleg teh dajatev je še nekaj izrednih, med katere spada odštevanje svinjskih stegen. V posameznih letih so namreč na veliko pasli svinje v škofovih gozdovih.⁹⁹ Tja so gonili tudi svinje iz drugih gospostev. Tujci so enako kot meščani plačevali od vsake svinje škofu en denar ali eno mero ovsa, za majhne samo polovico.¹⁰⁰ Ostali so dajali od vsake zaklane živali po eno stegno. Iz naselbin A je dobil od teh vsako tretje škof, ostale oskrbnik kot jaitreht (poljanska županija forstreht); iz naselbin B pripadajo vsa stegna škofu, le v koroški županiji dajejo redno vsako leto po dve stegni oskrbniku.

Kdor je imel mlin, je odšteval poleg ostalih dajatev o sv. Štefanu še šest hlebov s prigrizkom ali pa tri denarje;¹⁰¹ te dajatve niso bili oproščeni ne gozdarji, ne župani.¹⁰²

Poseben položaj so uživale sirnice (planinske kmetije, swaige), ki so bile oproščene nekaterih dajatev. Odštevati so morale letno po dve sto sirov; vsak sir je moral biti vreden najmanj tri obole. Če izjavita škofova ocenjevalca sirov, da je bila živina jalova, plača sirnica mesto zadnjih sto sirov deset denarjev manj kot eno marko. Razen tega so sirnice odštevale tudi harreht in

⁹⁸ Prim. Blaznik, o. c., str. 45/6.

⁹⁹ Ta navada je bila tu gotovo še ohranjena v 17. stol. (Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 297, Nr. 415.)

¹⁰⁰ Fra II, 36, str. 190/1.

¹⁰¹ Fra II, 36, str. 192.

¹⁰² Fra II, 36, str. 216.

	Dajatve		
	Župa-		
	žirovska	a) hotaveljska b)	
1. Steur	à 80—90 β ¹⁰⁵	à 22—40 β	à 32 β
Sbaigelt	à 32 β	à 32 β	à 32 β
St. Jacobsschilling	à 42 β		{ pšenica rž oves
<hr/>			
2. Županov račun.			
St. Michaels harrecht	à 10 β		à 10 β
Vogtrecht	skupaj 92 β		skupaj 96 β
St. Jorgenrecht	à 24 β		à 32 β
Accidencia	skupaj dvakrat à 1 m 68 β		skupaj 27 β
Czinstrayd			
Steura vini	à 10 β		à 10 β
Stewr porcorum Martini	à 17 β		à 33 β
Plochphenig	skupaj 92 β		skupaj 42 β
Pojezda prva	skupaj 1 m 24 β		skupaj 1 m
druga	skupaj 1 m 24 β		skupaj 1/2 m
tretja	skupaj 1 m 24 β		skupaj 1/2 m
Pro officio	skupaj 2 m 15 β		skupaj 1 m
In festo st. Georii	skupaj 3 jagnjičke 3 jajca		skupaj 49 piščancev 4 jagnjičke
Pro scapulis			
Skupen znesek županovega računa	à 80 β in 1 pete-		
ob poklonu	lina ter oves	à 21 β	à 76 β
	à 90 β in 1 pete-		
	lina ter oves		à 86 β

steuro. Bile so dolžne dajati meso ob škofovem bivanju v Loki ter voziti vino z Dolenjskega ali od drugod, če je bilo potrebno.¹⁰³ — Zadnje tri služnosti — harreht, steuro in vožnjo so poleg jaitrehta zadevale tudi kmetije, ki so gojile čebele;¹⁰⁴ tudi te kmetije so bile torej nekaj na boljšem kot ostale.

¹⁰³ Fra II, 36, str. 189/90, 207.

¹⁰⁴ Fra II, 36, str. 207/8.

leta 1501.

nija		a) javorska b)		brodska	koroška	hlevnovrška
à 20-50 ß	à 22-50 ß	à 22-52 ß	à 22-52 ß	à 10-50 ß	à 30-100 ß	à 30-100 ß
à 32 ß	à 32 ß	à 32 ß	à 32 ß	à 32 ß	à 10 ß	à 16 ß
à 42 ß	{ pšenica rž . . . oves	à 42 ß	{ pšenica rž . . . oves	{ pšenica rž . . . oves	tudi prispeva'o	à 42 ß
	à 10 ß	à 10 ß	à 10 ß	à 9 1/2 ß	à 9 1/2 ß	à 10 ß
	skupaj 92 ß		skupaj 68 ß	skupaj 32 ß	skupaj 1/2 m	skupaj 29 ß
	à 33 ß		à 12 ß	à 24 ß		skupaj 1 m 10 ß
	skupaj 1/2 m 32 ß			skupaj 75 ß		skupaj 1 m 60 ß
					{ àlmera rži » ovsa ali 32 oz. 40 ß ¹⁰⁶	{ àlmera rži » ovsa ali 32 oz. 40 ß ¹⁰⁶
	à 10 ß		à 10 ß	à 9 1/2 ß		
	à 18 ß		à 15 ß	à 18 ß		
	skupaj 92 ß		skupaj 80 ß			
	skupaj 80 ß		skupaj 1/2 m 60 ß	skupaj 1/2 m 2 ß	skupaj 1/2 m 2 ß	
	skupaj 80 ß		skupaj 1/2 m 60 ß	skupaj 1/2 m 2 ß	skupaj 1/2 m 2 ß	
	skupaj 80 ß		skupaj 1/2 m 60 ß	skupaj 1/2 m 2 ß	skupaj 1/2 m 2 ß	
	skupaj 80 ß		skupaj 2 m	skupaj 1 m	skupaj 3 1/2 m	
tudi prispevajo		skupaj 29 piščancev 3 jagnjičke		skupaj 49 piščancev 4 jagnjičke		skupaj 1 m
	à 73 ß		à 74 ß	à 80 ß	à 91 ß ¹⁰⁷	à 93 ß ¹⁰⁷
à 21 ß		à 20 ß				
	à 83 ß		à 82 ß	à 90 ß in 1 petelina	à 99 ß	à 101 ß

Kot je razvidno je bilo možno skoraj vse obveznosti plačati v denarju. Če primerjamo dajatve navadnih kmetij med seboj, dobimo splošno tri raz-

¹⁰⁵ 160 šilingov (ß) je ena marka šilingov (m), Kos Fr. Zgodovinski pobirki iz loškega okraja. Izv. Muz. dr. Kr., II, str. 25.

¹⁰⁶ Ko je poklon, plačajo po 40 ß.

¹⁰⁷ V tej vsoti je všteti tudi 42 ß, ki so jih plačevali kot »St. Jacobs schilling«.

lične skupine. 1. Podložniki v naselbinah A — razen žirovske županije — plačujejo poleg služnosti v naturi še v novcu po 71 denarjev. 2. V drugi skupini je ozemlje pod B razen koroške županije. Ti podložniki plačujejo po 69 denarjev, ne odštevajo jaitrehta, a tudi dajatev v žitu je zelo lahka. Sem prištevam tudi žirovsko županijo, dasi plačuje ovco, a je oproščena jaitrehta; tudi dajatve žita urbar v tej županiji ne omenja — menda ne pomotoma; zakaj v urbarju 1630 se še kaže vedno razlika med obema tipoma A in B v tem, da mora tip A odštovati žito, tip B pa ne; žirovska županija tudi tedaj žita ni oddajala. 3. Koroška županija plačuje le 61 denarjev, je sicer deležna istih ugodnosti kot druga skupina, a ji razen tega tudi ni treba prispevati mesa za kuhinjo ob škofovem prihodu. Iz vsega lahko sklepamo, da je zemljiški gospod favoriziral kolonizacijo 13. in 14. stoletja (str. 16/21). Zadovoljen je bil, da je na nenaseljena tla dobil koloniste; zato je tam z dajatvami nekoliko popustil.

Na podobne razlike naletimo tudi v urbarju iz l. 1501. Dajatve so se tedaj delile v dve skupini: 1. dajatve, ki so jih odštevali direktno zemljiškemu gospodu, 2. dajatve v županov račun; iz urbarja 1630 je razbrati, da je moral župan večino tega denarja odplačati zemljiškemu gospodu; izjema je bil le koroški župan, ki je lahko obdržal kakih 40 odstotkov.

Kakor je razvidno iz tabele imamo tudi 1501 opraviti s tremi vrstami plačnikov. 1. Prva skupina odgovarja ozemlju, ki je 1291 plačevalo ovco. Pri tej je treba poudariti, da je 1501 odrajtovala kot »St. Jacobs schilling« žito (pšenico, rž, oves); enako še 1630, le da je mesto žita mogla plačati denar. Največ dajatev plačujejo ti podložniki v županov račun — vsako leto redno 73—80 β, a vsako tretje leto, ko je poklon, 82—90 β. Žirovska županija izkazuje tudi 1501 prehodnega značaja; tamkajšnji podložniki namreč ne plačujejo »St. Jacobs schilling«; je pa zato pri njih »steuer« večji kot kjerkoli drugje, ako upoštevam, da gre visok steur v koroški in hlevnovrški županiji na račun dvojnih hub; tudi za pojezde plača žirovska županija več kot druge.

2. Druga skupina obsega ostalo ozemlje razen koroške in hlevnovrške županije. Te kmetije odrajtujejo kot »St. Jacobs schilling« po 42 β, so pa brez dajatve v žitu. Ne plačujejo nič »St. Jorgenrecht«, nič v »steura vini«, nič »steura porcorum Martini«; obenem tega ozemlja tudi ne zadene poklon vsako tretje leto. V županov račun dajejo letno komaj 20—21 β. Razlika med obema skupinama se kaže v višini dajatev tudi 1630; prva plačuje takrat 7,5—12 goldinarjev, a druga komaj 5—6,5 goldinarjev.

3. V tretjo skupino spadata koroška in hlevnovrška županija. V razliko z ostalimi kmetijami, ki plačujejo v »sbaigelt« po 32 β, odštevajo tamkajšnje hube le po 10 oz. 16 β; če huba ni cela, plačuje le ustrežni del. V županov račun plačujejo sicer 91 oz. 93 β — vsako tretje leto 99 oz. 101 β, vendar je v to vsoto zaračunana dajatev »St. Jacobs schilling«. Posebna dajatev je »czinstraid« (rž in oves), kar so pa že 1501 lahko odplačali v denarju. Dajatev za pojezde v hlevnovrški županiji ni omenjena. Povezanost med obema županijama se kaže tudi kasneje v tem, da so morali po urbarju 1630 hlevnovrški podložniki plačevati koroškemu županu letno po 16 krajcarjev (str. 18).

Pač pa so dajatve pri s i r n i c a h enake brez ozira na to, kje leže. V županov račun plačujejo 13—21 β, petelina, pogačo in oves, zemljiškemu gospodu

direktno pa 1 marko 40 β. Dajatev je torej večja kot pri ostalih kmetijah. Zato so često prepisovali sirnico od revnih kmetij na bogatejše, vendar vedno tako, da je pripadala enakemu tipu kmetij — bodisi kmetiji, ki odšteva žito, bodisi taki, ki plačuje v denarju.

Razen teh služnosti dobimo 1500 pri poljanskih podložnikih še nekaj drugih obveznosti. O veliki noči so dajali j a j c a.

	kaščarju	pisarju	mojstru-posodniku
Ž u p a n i j e :			
Žiri	103	40	40
Hotavlje	100	25	25
Poljane	100	32	25
Javorje	100	28	25
Brode	100	25	25

Koroška in hlevnovrška županija nista dajali nič.

Kot »s c h r e y b e r s o l d« so morali prispevati vsi kmetje po dve kokoši in štiri denarje, župani pa ob pojezdah po dve kokoši in dve pogači; le koroška in hlevnovrška županija nista nič odštevali.

Vsak kmet je moral odštevati kot »m o y s t e r s o l d« eno skledo ovska, eno poveseo lanu ter 16 povesev prediva, župani po dve kokoši ter ob pojezdah še po dve pogači. Pri koroški in hlevnovrški županiji je izrečno omenjeno, da te dajatve ne odštevajo. Razen tega so podložniki iz žirovske, hotaveljske, poljanske in javorske županije prispevali p l e č a, od katerih je odpadlo 10% na lovskega mojstra, 4% na pisarja; ostala pleča sta si delila zemljiški gospod ($\frac{2}{3}$) in kaščar ($\frac{1}{3}$). Brodska, koroška in hlevnovrška županija te dajatve niso poznale. Kadar je prišel novi škof prvič v Loko, so morali vsi podložniki prispevati m e s o z a k u h o; le županiji koroška in hlevnovrška zopet pri tej dajatvi nista omenjeni. Koroško in hlevnovrško ozemlje je bilo torej glede na te dajatve v izjemnem položaju.¹⁰⁸

Večjo enotnost pa kaže poljansko ozemlje pri vprašanju d e s e t i n e, o kateri nas najbolje pouči urbar iz l. 1630. Iz tega je razvidno, da je tedaj pobiralo loško gospostvo samo manjši del desetine; tako je pri starih hubah le v brodski županiji večina desetine odpadla na Loko, v koroški nekako polovica, a v ostalih komaj tretjina. Druga desetina je pripadala deloma zasebnikom, deloma ženskemu samostanu v Loki, a največ idrijskemu gospostvu. Loško gospostvo si je v tem oziru skušalo popraviti položaj pri novo koloniziranem ozemlju. Tako je pripadala Loki vsa desetina osliške županije in vseh rovt hlevnovrškega ozemlja. V poljanski županiji je dobivalo loško gospostvo od starih rovt le polovico, a od novih vso desetino. V nekaterih primerih se kaže razlika celo pri eni in isti kmetiji; desetina stare obdelane zemlje pripada drugam, a desetino novih lazov pobira loško gospostvo. Svojo desetino je tedaj dajalo gospostvo v zakup posameznikom, tako n. pr. osliško v l. 1630 za znesek 384 gld. in dve koži plemenite kune. Desetina je bila v primeri z ostalimi dajatvami zelo občutna. Oproščeni so je bili le redki posamezniki, tako

¹⁰⁸ Prim. podobne razmere v soriškem ozemlju v Selški dolini, Blaznik, o. c., str. 61/70.

n. pr. Topličar v Kopačnici zaradi zdravilnih toplic, ki so bile na njegovi kmetiji, in sosednji kajžar, ki je Topličarju pomagal in sprejemal ljudi, ki so se prišli kopat. Desetino so odštevali deloma v denarju, deloma v žitu, nekateri hobovski kajžarji celo v žeblih. Gruntarska desetina je dosegla večinoma vrednost štirih goldinarjev, kajžarska nekako dveh, kar je pri novih kolonistih 16. in 17. stol., ki so jim šele z izboljševanjem kmetij večali davke, znatno presežalo višino vseh ostalih dajatev.

Če ne upoštevamo tlake in manjših služnosti cerkvi, se je 1630 vrednost dajatev, ki so jo morali grunti letno odštevati, gibala nekako od 9 do 16 goldinarjev — v času, ko so bili vredni ca 300 do 1000 goldinarjev.

Seveda je bil poljanski kolonist že od vsega početka dolžen delati zemljiškemu gospodu tlako,¹⁰⁹ vendar je točna razporeditev razvidna šele iz urbarja 1501 in 1630. Tudi tlaka ni bila enakomerno porazdeljena. Po urbarju iz 1501 so bile najbolj prizadete žirovska, hotaveljska, poljanska in javorska županija; te podložnike je namreč vezala najtežja tlaka, prevažanje vina, dasi so dobili za to nekaj odškodnine.¹¹⁰ Na žirovsko županijo je odpadlo 28, na hotaveljsko 18, poljansko 25, a javorsko 13 voženj. Vino so vozili z Dolenjskega, pa tudi Trsta in Vipave¹¹¹ škofu v Freising; po ena vožnja iz vsake teh županij je pa pripadala županu, gozdarju, pisarju in mojstru na loškem gospostvu. Razen tega so bili dolžni tamkajšnji podložniki sekati les, kolikor ga je rabila gosposčina za apnenice, pomagati so morali pri zidavi na gradovih in jezovih, pri mlinih ter čistiti mestne jarke. Podložniki v brodski županiji so bili dolžni voziti les za oskrbnika in kaščarja, preklje za vrt na gradu in ob stolpu ter vršiti tlako pri gradovih. Kmetje hlevnovrške županije so morali plačevati za tesanje po tri β, za enega konja po en β in po en penez za dve lati. Korošci so bili dolžni sekati za gradove in mline, les požagati in ga prepeljati do Žovšč oziroma Trate pri Škofji Loki, a tesan les po potrebi spraviti na Stari grad. Če je pa postavila gosposčina pri gradu popolnoma novo stavbo, je moral škof povrniti za vso pomoč dve tretjini stroškov.

Še bolj natančno so označene razlike v urbarju 1630. Iz njega je razvidno, da so bili popolnoma oproščeni vsake tlake vsi tudi najnižji škofovi uslužbenci (n. pr. tičarji v Račevi, Martinj vrhu, Sovri, Sušju, Podlesju). Enako so bili prosti robote podložniki na sirnicah, gostilnah in vidmih; le dolžnost prevažanja vina je tudi te zadevala, a so se lahko odkupili z letno dajatvijo 40 krajcarjev. Pač pa so bili vidmarji (štirje: iz Žirov, Poljan, Gorenje vasi in Četene ravni) dolžni preskrbeti za škofijsko kaščo v Poljanah potreben les, slamo za streho in vršiti tam ročno delo; vendar je moral tesarje zemljiški gospod plačati. V ostalem se je omejeno število podložnikov lahko rešilo tlake tako, da so se posamezniki pogodili z županom, gozdarjem ali deželnim sodnikom za neko vsoto (okrog 1 gld.); ta pravica je bila namreč uvrščena med stalne dohodke teh funkcionarjev. Tudi kajžarji so hodili na tlako, ki pa zanje enako kot za rovtarje še ni bila točno urejena; zato so vsi plačevali manjšo

¹⁰⁹ Blaznik, o. c., str. 67/8.

¹¹⁰ Blaznik, o. c., str. 66.

¹¹¹ Kos Fr., Doneski, str. 89, 95, 163.

vsoto (12 do 18 krajcarjev) kot robotnino. V ostalem je bila tedaj tlaka razporejena kot kaže sledeča tabela.

	a) Prevažanje vina	b) Ročno delo na gradovih, mlinih in apnenicah ¹	c) Skrb za drva
Ž u p a n i j e :	žirovska hotaveljska poljanska javorska hlevnovrška	žirovska hotaveljska poljanska javorska hlevnovrška osliška	žirovska hotaveljska poljanska javorska osliška brodska koroška

ad a) Podložniki hlevnovrške županije poudarjajo, da delajo to tlako le iz dobre volje z 2—3 konji, a loško gospostvo je zahtevalo 5 konj. Zato so se podložniki pritožili pri deželni gosposki.¹¹²

ad c) Korošci so sekali drevje v dveh dominikalnih gozdovih v koroški županiji in ga spravljali do ravnine. Sicer so pa sekali les dvakrat na leto podložniki žirovske, javorske in osliške županije v Žirovskem vrhu; debela so razsekavali hotaveljski kajzarji in poljanski kmetje; les so spravljali tri do petkrat na dan do vode žirovski, hotaveljski in poljanski podložniki. Najtežje delo — kot poudarja urbar — je zadevalo brodske podložnike, ki so morali v vsakem letnem času plaviti drva tako iz Poljanske kot iz Selške doline. Razen tega so morali voziti v Loko gradbeni les podložniki koroške in brodske županije iz domačega ozemlja, a podložniki javorske županije iz Luše v Selški dolini.

Žirovski podložniki so morali tudi popravljati pota in ceste, kadar jih je razdrla voda, vzdrževati tri mostove, oskrbovati loški grad z deščicami iz Žirovskega vrha ter trebiti graščinske travnike; zadnja dolžnost je zadevala tudi osliške tlačane. Iz vsega je razvidno, da so bili koroški in hlevnovrški podložniki tudi glede na tlako tako 1501 kot 1630 na boljšem kot ostali kolonisti v Poljanski dolini.

Vendar so se prav v času našega urbarja 1630 že vršili poskusi, temeljito reformirati robotno vprašanje; teža dela se je z vso vnemo lotil škofov diplomat Puecher, ki ni izbiral sredstev za dosego svojega načrta. Šestkrat se je mudil v ta namen na loških tleh.¹¹³ Skušal je povečati škofove dohodke z uvedbo nove pristave, kjer bi delali loški podložniki tlako, — oziroma z novim davkom — robotnino.¹¹⁴ Končno se je odločil zemljiški gospod za robotnino. Zaradi odpora podložnikov je prišlo do dolge pravde, ki se je končala šele 1652, ko je Puecher dosegel vse s podkupovanjem kranjskega deželnega glavarja ter vlade in tajnega sveta v Gradcu. Odslej so morali plačevati kmetje letno povprečno

¹¹² Pr.m. Kos Fr., Loško gospostvo l. 1630. Izv. Muz. dr. Kr., VII, str. 123.

¹¹³ Striedinger I., Hans Georg Puecher (Freiherr von Puech) ein freisinger Diplomat des 17. Jahrh. XII. Sammelblatt d. hist. Ver. Freising, 1920, str. 7.

¹¹⁴ Striedinger, o. c., str. 19/20. Blaznik, o. c., str. 69.

4 goldinarje robotnine, a poleg tega opravljati še en dan pravo roboto.¹¹⁵ S tem je bilo poljansko ozemlje glede na tlako izenačeno.

FUŽINARSTVO

Vedno lepši vsestranski razmah škofovega gospodarstva v Poljanski dolini je pa v 16. stoletju hipoma začela ogrožati velika nevarnost — fužinarstvo. Sicer je imel freisinški škof na loškem ozemlju vse rudarske pravice po privilegiju iz l. 1277 v svojih rokah, a recepcija rimskega prava v začetku 16. stol. se na take pravice ni ozirala. Odslej naj pripade deželnemu knezu vse rudno bogastvo, a z njim tudi gozdovi, ki so bili nujno potrebni fužinarstvu.¹¹⁶ Fužinarstvo, ki ga je dotlej škof podpiral v Selški dolini,¹¹⁷ je bilo odslej zanj nesreča, katere se je treba obvarovati. A navzlic škofovi opreznosti se je ta nevarnost kmalu pojavila tudi v Poljanski dolini, kjer ne naletimo na fužinarstvo v času, ko je bil še škof gospodar tudi nad rudarstvom.

Malo pred l. 1549 se je začelo razvijati fužinarstvo v Hobovšah (današnje Fužine). Iz tega leta je namreč ohranjen zagovor loškega žitničarja Sigesdorfa, iz katerega je razvidno, da so zgradili nekateri meščani novo fužino in dve hiši med Poljanami in Žirmi ob potoku Hobovščici v bližini Sore poleg deželne ceste. Brez njegove vednosti so začeli v sosedstvu pustošiti gozdove; s tem delajo škodo sosednjim loškim podložnikom, pa tudi gosposčini, ker je bilo od tam lahko plaviti les v Loko; razen tega uničujejo tudi divjačino in ribe. Napravljene škode ne bo odtehtalo pet renskih goldinarjev, ki jih bo prejemale od fužinarjev loško gospostvo.¹¹⁸ Nova fužina, ki je že od vsega početka naletela na odpor loške gosposke, je torej zrastle na meji naseljenega in nenaseljenega ozemlja; fužinarji so pač hoteli izkoristiti sosednje močne gozdove. Podjetje je bilo v rokah družbe loških meščanov, ki so si izrabo med seboj porazdelili. Na vsakih osem tednov so prišli vsi na vrsto. L. 1560 je bilo šest gospodarjev; 1563 le še pet, med katerimi je imel skoraj polovico tednov loški meščan Jakob Heinricher. Po Müllnerju so izdelovali žebelje iz rude, ki so jo dobivali iz Nove Oslice.¹¹⁹ L. 1565 je huda povodenj razdrla podjetje,¹²⁰ ki je bilo pa že 1568 zopet obnovljeno ter je imelo 1588 pet gospodarjev.¹²¹ Podjetje je omenjeno v vseh urbarjih do 1688, vendar je razvidno, da je bil tekst enostavno prepisan iz urbarja v urbar. Obrat je že davno prej propadel. Saj piše 1689 Valvasor, da je prišlo do poloma pred nekako šestdesetimi ali še več leti; takrat so namreč dobili podjetje v roke upniki fužinarja Carniona; zaradi njihove neizkušenosti je vse skupaj kmalu propadlo.¹²² Gotovo je le, da je bilo podjetje še 1616 v obratu; zakaj takrat so bile Hobovše še v seznamu volilcev

¹¹⁵ Striedinger, o. c., str. 26/7. Blaznik, o. c., str. 69.

¹¹⁶ Blaznik, o. c., str. 79/81.

¹¹⁷ Blaznik, o. c., str. 70/9.

¹¹⁸ München, Metropolitanarchiv: Heck. Frsg. 142, str. 320.

¹¹⁹ Müllner, o. c., str. 531, 636.

¹²⁰ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 296.

¹²¹ Müllner, o. c., str. 150/1, 636.

¹²² Valvasor, III, C16. — Müllner, o. c., str. 638.

višjega rudarskega sodnika.¹²³ — Spomin na to podjetje je še danes v imenu Fužine za naselbino, ki se je razvila na onem mestu v dobi fužinarstva. Iz katastralne mape je razvidno, da je naselbina izključno nepoljedelska ustanova. L. 1825 je štela petnajst kajzarjev, ki so imeli poslopja deloma skupaj ob izlivu Hovovščice v Soro, deloma malo od tod navzgor. Zemlje so imeli največ do štiri orale; polje posameznikov sicer ni močno izpremešano, vendar kaže, da se prebivalstvo ni naseljevalo posamič. Ti posestniki so pač potomci starih fužinarskih delavcev.

Skoraj istočasno je zrastle nova fužina tudi v žirovskem koncu — v Brekovičah. Kot prva posestnika novo zgrajene fužine se omenjata 1550 loški meščan Jakob Heinricher (isti kot v Hovovšah) in Jurij Piwagkh. Pri fužini je bila tudi kovačija, žaga in dve novi kajži. Škofu je bilo treba plačevati od fužine po tri marke, a od ostalih objektov po 12 β letnega davka.¹²⁴ Že od vsega početka je prišlo do sporov med fužinarji in loškim gospostvom zaradi nerednega plačevanja davkov ter zaradi izsekavanja gozdov.¹²⁵ Ponovno (1557, 1560) se je loško gospostvo pritožilo na cesarja, da delajo fužinarji z uničevanjem gozdov škodo podložnikom in gospostvu; obenem ga prosi, naj pošlje sem komisarje, ki naj napravijo red.¹²⁶ Pritožbe menda niso dosti zalegle; pomagala je bolj narava, ki je tudi to fužino razdrla. A kmalu jo je obnovil Jakob Heinricher,¹²⁶ ki se omenja kot edini gospodar te fužine od 1560 do 1579.¹²⁷ L. 1581 obrata ne dobimo več v fužinskem seznamu.¹²⁸ Pač je še nekaj časa delala brescianska peč; tu sta namreč podjetnika Gnecco še 1587 topila železno rudo, ki sta jo dovažala iz hribovja v neposredni bližini; raztopino sta pošiljala v svojo vipavsko fužino Hubelj v nadaljnjo obdelavo. Ali zaradi prezdolženosti so jima upniki blago zaplenili.¹²⁹ Tako je tudi ta peč nehala delati; že 1595 je brekoviška fužina označena kot propadla.¹³⁰

Mlajšega postanka je — upoštevajoč le freisinško dobo — fužinarstvo nad Hotaljami ob potoku Volaščici. Izgleda, da je razvoj fužinarstva na tem ozemlju narekovala obilica železne rude. Izpod Srednjega brda so namreč že 1614 spravljali železno rudo na selško stran v fužino Farjev potok.¹³¹ Iz 1637 je ohranjena listina, po kateri je razvidno, da je nameraval tedaj tu napraviti fužino ljubljanski meščan Cornion.¹³² Škof svetuje oskrbniku previdnost, ker se freisinška škofija glede gozdov ne more popolnoma podvreči zahtevam rudarskega reda. Fužinarji naj bodo loški podložniki, od katerih si je treba predvsem zagotoviti davke, a hkrati pred njimi zavarovati freisinške gozdove.¹³³ Dovoljenje je bilo kmalu nato izdano, zakaj že 1642 dobimo v urbarju notico,

¹²³ Müllner, o. c., str. 637.

¹²⁴ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 296, str. 12.

¹²⁵ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 42.

¹²⁶ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 296.

¹²⁷ Müllner, o. c., str. 476.

¹²⁸ Müllner, o. c., str. 640.

¹²⁹ Müllner, o. c., str. 621, 624, 641.

¹³⁰ Müllner, o. c., str. 720.

¹³¹ Müllner, o. c., str. 647.

¹³² Kos Fr., Doneski, str. 98.

¹³³ Kos Fr., Doneski, str. 100.

ki govori o tej fužini. Cornionovo podjetje je bilo precej veliko; sestajalo je iz dveh brescianskih peči, ene cajnarice (priprava za izdelovanje železnih paličic); poleg tega je bila kovačija, kjer so izdelovali žeblje, trgovina, mlin, žaga ter tri delavske hišice. Za vsak objekt so plačevali zemljiškemu gospodu poseben davek v skupni vrednosti 13 goldinarjev. Za les, ki so ga sekali v Blegašu, so odštevali 18 gld. Podjetje je propadlo za višjega rudarskega sodnika Rosettija, ki je služboval 1658—1667.¹³⁴ Vendar so pa tu rudo kasneje (na primer 1772) še kopali in jo dobavljali Železnikom,¹³⁵ kar se je po tradiciji vršilo še pred sto leti. — Obilica rude in gradišče v neposredni bližini, o katerem pravi tradicija, da je imela tam svoj grad sv. Hema, da slutiti, da je bilo v tej okolici razvito rudarstvo že v predslovenski dobi (str. 2).

Malo časa je bila v obratu tudi fužina ob potoku Brebovščici pod Lučnami. L. 1609 je namreč dovolil nadvojvoda Ferdinand Gašparju Oblaku postaviti na tem mestu fužino, proti čemur je loški glavar protestiral. L. 1612 je bil lastnik fužine Coronino.¹³⁶ Drugih vesti o tej fužini ni. Verjetno je podjetje prav kmalu propadlo, dasi je bila okolica tako bogata železne rude, da so jo od tu spravljali v Železnike še v drugi polovici 19. stol.¹³⁶

Fužinarstvo torej v Poljanski dolini ni pognalo preveč globokih korenin, a vendar dovolj, da je ogrožalo posest zemljiškega gospoda. Zaradi recepcije rimskega prava je grozilo, da se izmaknejo izpod oblasti zemljiškega gospoda ne samo fužinarske naselbine, marveč tudi vsi obsežni gozdovi v zahodni polovici Poljanske doline, ki so bili ob pojavljanju prvih fužin še popolnoma nenaseljeni. Nesrečo je bilo treba preprečiti in s tem v zvezi se je začela druga velika doba intenzivne kolonizacije, ki je dosegla svoj višek na koncu 16. stoletja.

DOBA DRUGE KOLONIZACIJE

Urbarja 1500 in 1501 dokazujeta, da je bilo tedaj ozemlje Poljanske doline naseljeno domala v takem obsegu kot l. 1318. Iz urbarialnega gradiva druge polovice 16. stoletja je pa razvidno, da se je nekako sredi 16. stol. začelo veliko kolonizatorično delo, ki je imelo svoje izhodišče v severozahodnem delu Poljanske doline — na ozemlju, ki je spadalo tedaj pod hotaveljsko županijo. Hotaveljska županija, v kateri je zrastle samo l. 1555 število rovtarjev novincev od 25 na 38,¹³⁷ je postala preobširna. Zato se je zahodni del do 1560 upravno osamosvojil z na novo ustanovljeno osliško županijo.

Na prvo sled nove kolonizacije v hotaveljski županiji naletimo že 1500, ko omenja urbar pod imenom Jesertschitzi eno hubo in tri rovti. L. 1560 je bila huba označena pod naslovom Jesertschitsch, a vsi trije rovti so bili zabeleženi šele na koncu županije pod istim imenom. Stara huba je istovetna s kmetijo Jezerc (str. 10). Novi rovti ne morejo biti daleč proč. Z enim je gotovo istoveten bližnji grunt Jezeršek, kar dokazuje ime; ostala rovtva pa

¹³⁴ Müllner, o. c., str. 168, 162, 169.

¹³⁵ Müllner, o. c., str. 205.

¹³⁶ Müllner, o. c., str. 644.

¹³⁷ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 296.

ustrezata zelo verjetno sosednjima gruntoma Presker in Škrbina. Vsi trije grunti so namreč v aglomeraciji; vendar so se prvotni kolonisti naselili posamič, kajti 1500 so odštevali zelo različne vsote (42, 24, 20 β). — Sicer pa najbolje pozoruje potek druge kolonizacije v tej županiji sledeča tabela.

	malo pred				Vseh
	1500	1560—1588 ¹³⁹	1588—1621	1621—1630	
1 grunt ¹³⁸	3	3	—	—	6
½ grunta	—	3	1	—	4
⅓ grunta	—	15	15	1	31
kajža	—	30	30	19	79
	3	+ 51	+ 46	+ 20	= 120

Pri redkih primerih je možno nove koloniste točno lokalizirati. Tako se je že 1560 pojavilo dvoje rovt v Kladju, kjer je bilo 1291 še devet hub, a 1500 le še tri obdelane in tri neobdelane (str. 9). Istega leta dobimo tudi nove rovte na Kranjskem brdu, kjer sta bili 1291 le dve zapuščeni kmetiji (str. 11). Ozemlje, ki je bilo ob prvi kolonizaciji preslabo, je ob drugem zaletu v 16. stol. zadovoljevalo. Do 1560 je zrastel Topličarjev grunt v Kopačnici, a do 1588 nekateri rovti tik starih naselbin (Robidnice, Volake, Hobovš, Suše). Tudi kajže, ki so na novo zrastle do 1588, bomo v splošnem dodelili pač starim naselbinam. Malo je namreč verjetno, da bi se tako mala posestva razvila v tej dobi na ozemlju, ki je bilo dotlej popolnoma nenaseljeno, a na katerem so zrastle po 1588 močnejša rovtarska posestva. Sicer je pa marsikatera kajža pripadala fužini; saj dobimo pri nekaterih dajatev v žeblih. Prirastek prve dobe (do 1588) je torej v večji meri staviti prav v neposredno bližino starih naselbin.

Do močnejše kolonizacije dotlej popolnoma nenaseljenega ozemlja je prišlo v dobi 1588—1630. Od 1588 do 1621 dobimo 46 novincev, od katerih je bilo več kot ⅓ pravih rovtarjev. Med 1621 in 1630 se je na novo naselilo 20 kolonistov, ki so bili sicer 1630 še skoro vsi na kajžarski stopnji, vendar so se posestva iz leta v leto izboljševala in dobila kasneje značaj celega ali delnega grunta. Po 1630 dobimo v urbarjih le še tri novince. — Kolonizacija dotlej neposeljenega hotaveljskega ozemlja je torej dosegla svoj višek proti koncu 16. in v začetku 17. stol. V tej dobi je zrastle večina kmetij obširne Stare Oslice.

V okrog 1560 ustanovljeni o s l i š k i županiji je zastavil kolonist sekuro za oskrbnika Leonharda pl. Sigesdorfa,¹⁴⁰ ki je oskrboval loško gospostvo najmanj v letih 1553—1570.¹⁴¹ V tej županiji dobimo posamezna naselbinska imena, katerih lokalizacija je pa precej otežkočena. Ker je bila osliška županija sredi 16. stol. v nastajanju, so kmetije v takratnih urbarjih zaznamovane brez pravega reda. Tako so n. pr. omenjeni pod naslovom Hobovše (Chodwulsch) tudi rovti

¹³⁸ Razvrstitev sem izvršil pri tabelah na podlagi setve po urbarju iz 1630. Razlikovanje je v glavnem točno, ker označuje urbar pri nekaterih rovtih, kolikemu delu hube odgovarjajo. Pod 5 mer (halben) setve imajo kajže, 5—10 mer — ⅓ grunta, 10—20 mer — ½ grunta, nad 20 mer — 1 grunt.

¹³⁹ Do 1588 so vpisovali vse novince tako v Poljanski kot v Selški dolini naravnost v urbar, od takrat dalje pa v poseben rovtarski seznam (Neugereutler Register).

¹⁴⁰ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 295.

¹⁴¹ Kos Fr., Zgodovinski pobirki, str. 7.

iz na novo kolonizirane Davče, ki je zelo daleč od Hobovš.¹⁴² Orientacija je tem težja, ker ni bilo na tem na novo naseljenem ozemlju cerkev; zato seveda tudi nimamo označene v urbarju 1630 pri kolektivnih imenih njih pripadnosti k posameznim cerkvam. Razen tega je danes večji del ozemlja pod Italijo, zaradi česar je delo na terenu onemogočeno. Vendar skušajmo lokalizirati posamezne rovtje sledeč urbarju 1630.

L a n i s c h a c h — 6 kmetij. Iz mejnega popisa te županije (1630) je razvidno, da sta bili tedaj daleč narazen dve imeni Lanišče; eno je bilo južno od Škofja, kjer je danes kolektivno naselbinsko ime Podlanišče, drugo blizu Jazen. Naše urbarialno ime je istovetno s prvim, kar dokazuje zlasti notica na koncu osliške županije 1630; piše namreč, da imata tolminski naselbini Planina in Čeplez, ki ležita jugozahodno od Škofja, na loškem ozemlju lepe senožeti, ki segajo skoraj do loških podložnikov Lucije Peternelj iz Novin, Gregorja Dolenca — ta ima eno kmetijo v Žirovskem brdu, a drugo v »Hobovšah« — in Matevža Podobnika, ki je omenjen pod imenom Lanišče. Lanischach je torej Podlanišče. To lokalizacijo podpira tudi kat. mapa 1825, ki zaznamuje na tem ozemlju sedem posestev, ki ustrezajo obsegu starih rovtj; te razmere se domala strinjajo z urbarialnimi noticami. — Malo naprej omenja urbar, da imajo prebivalci tolminske naselbine Jazne senožeti na gori Lanišče. To je pač drugo Lanišče, za katero izkazuje tudi kat. mapa 1825 senožeti, ki so v rokah posestnikov iz Jazen.

O s z l i c z — 8 kmetij	}	14 kmetij
M e r s s l i m V u e r c h o — 6 kmetij		

Urbar 1560 omenja pod imenom Osslitz 13 posestev, a že tedaj je pri enem od teh pripisano ime »Merslimburchi«. Od 1568 dalje je zadnjih šest kmetij pod samostojnim naslovom Marsliwurch. Mrzli vrh leži takoj južno od Nove Oslice poleg drugega Lanišča, ki je del urbarialnega Mrzlega vrha, kot je razvidno iz kat. mape, kjer je označen najlepši grunt z imenom Mrzli vrh; ta kmetija je vsekakor istovetna z ono, ki o nji piše urbar 1630 pod naslovom Mrzli vrh, da je najboljša huba v vsej županiji. Osslitz iz 1560 ustreza torej ozemlju Nova Oslica, Mrzli vrh in Lanišče; na tem teritoriju je bilo 1825 14 posestev, kar se lepo sklada z urbarialnimi zapiski.

N o u i n a c h — 3 kmetije (1560 : 2) — Novine.

S e r n o u s k i m W e r d i — 6 kmetij (1644 Scherouskhim Werdi). Kos Fr. ne ve, kam s tem imenom.¹⁴³ Koblar ugiba, če ni mogoče istovetno s Srednjim brdom.¹⁴⁴ L. 1560 je bilo v urbarju pod tem imenom 10 kmetij, vendar so kmalu štiri odpadle, ker niso ležale v tej celoti; ena je iz Lanišča, dve iz ozemlja, ki je bilo 1563 oz. 1569 pripisano pod žirovsko županijo — torej sta ležali nekje blizu meje obeh županij. Za ostalih šest vendar predpostavljam, da so ležale v enotnem kompleksu. Ker sta imela dva podložnika pod tem imenom 1630 svojo pašo že na tolminski strani, moramo iskati te kmetije na tolminski meji. V takem položaju je ozemlje Podpleče, kjer je bilo 1825 pet gruntov; dva od teh sta samotni kmetiji prav na tolminski meji; pri enem od obeh je vpisano

¹⁴² Prim. Blaznik, o. c., str. 85.

¹⁴³ Kos Fr., Doneski, str. 15.

¹⁴⁴ Koblar, o. c., str. 76.

lomače ime Saruskimwerdam (= Žirovsko brdo). V Podpleču so bili 1825 trije posestniki Primožiči, a v 17. stol. dobimo v tem poglavju to ime dvakrat (1610—1714, 1644—1714), kar tudi govori za pravilnost naše lokalizacije.

H u d o w o l s h. Pod tem imenom je bilo 1630 označenih 32 posestev. A že iz urbarja 1560 je razvidno, da so bile tedaj mišljene pod tem imenom vse kmetije v tej županiji, v kolikor jih nisem že doslej omenil. Tudi ostali urbarji dokazujejo, da ni govora o kaki sistematični razvrstitvi kmetij pod tem imenom. Razen Hobovš samih spada sem gotovo tudi Tičje brdo. Med številnimi rovtarji dobimo namreč v Lomeh ime Pšenica z rovtom, ki ga je užival 1709 Mössikh; 1825 pa naletimo v Tičjem brdu na posestnika Meška, po domače Lom. Tudi zadnji med »hobovškimi« rovtarji 1630 Hans Mraulle je iz Tičjega brda, ker je po popisu sodne meje 1630 imel Hans Mraulle rovt južno od Robidnice, kar se ujema s položajem Tičjega brda. — Gotovo se pa ne motimo, če iščemo pod tem naslovom tudi lepe številne rovtve iz Podjelovega brda.

N a P r e s z n i k h — 6 kmetij (1688 Na Petschi). Razvrstitev kmetij pod tem imenom kaže na enako neurejenost. Urbar 1630 piše pri zadnjem kmetu, da so ga prepisali v žirovsko županijo; moral je torej biti nekje na južni strani osliške županije. A v urbarju 1568 dobimo notico, da ima Jakob Erseen iz »Napresenikh« svoj rovt tam kot Juri Selenitz in Thoni Lamschnikher; po urbarju 1560 je imel T. Lamschnikher rovt »zu Wurchosslitzi«. »Wurchosslitzi« je iskati še nad Hobovšami, kakor je razvidno iz istega urbarja. Menim, da je mišljena pri tem imenu Oslica kot celotna županija sodeč po mejnem zapisku iz 1630: »Der Gerichts Confin aus Alsszer (= Davča) Ambt heryber in die O s z l i c z geht von Schwarczenperg oder Tscherni Verch herab«. Osliška županija je torej obsegala še poljanski del Davče, bila prekinjena po hotaveljski županiji pri Robidnici in se zopet nadaljevala pri Tičjem brdu. V skladu s tem je možno staviti ime »Na Presznikh«, ki ga Koblar ne ve lokalizirati,¹⁴⁵ vsaj v glavnem v poljansko Davčo, ki leži prav na vrhu osliške županije. Lokalizacijo bi bilo treba še preizkusiti z ledinskimi imeni, kar je pa nemogoče zaradi državne meje.

Razvoj kolonizacije je razviden iz sledeče tabele.

	1560		1570		1630				k.
	rovt	kajža	rovt	kajža	rovt	(1 gr	1/2 gr	1/3 gr)	
Podlanišče	5	—	5	—	6	(4	2	—)	—
Nova Oslica	13	—	13	—	14	(11	3	—)	—
Mrzli vrh									
Lanišče									
Novine	2	—	2	—	3	(3	—	—)	—
Podpleče	6	—	6	—	6	(3	3	—)	—
Hobovše	28	—	36	—	37	(17	19	1)	1
Podjelovo brdo									
Tičje brdo									
Davča-poljanska	—	—	—	—	1	(1	—	—)	—
Sovodenj									
Brez lokalizacije	—	1	—	3	4	(—	—	4)	20
	54	+ 1	62	+ 3	71	(39	+ 27	+ 5)	+ 21

¹⁴⁵ Koblar, o. c., str. 76.

Kolonizacija, ki se je začela sredi 16. stol. (str. 41), je bila torej v nekaterih delih zaključena že okrog 1560, drugod okrog 1570. Od 1570 do 1630 je bilo kultiviranih komaj devet novih rovtov, a še ti so večinoma iz let, ki so blizu 1570. — Kajžarji so se v nekoliko večji meri začeli razvijati šele po 1570. Do 1588 jih je bilo devet. Pač pa je bilo vseh dvanajst novincev med 1588 in 1630 kajžarskega značaja. Njih nasledniki so kajžarski značaj tudi obdržali, kar dokazuje rekonstrukcija na podlagi kat. map iz 1825. Iz tega sledi, da na osliških tleh že 1588 ni bilo več prostora za prave rovtarje in da je bila takrat tu prava kolonizacija že zaključena.

Če vzamemo hotaveljsko in osliško županijo kot celoto, vidimo, da se je prvi le rahli kolonizacijski sunek sicer pojavil v hotaveljski županiji, da je pa glavna kolonizacija v dotlej popolnoma nenaseljenem ozemlju potekala v smeri od zahoda proti vzhodu.

Istočasno je pa opaziti močno kolonizacijsko gibanje tudi v žirovski županiji, kot vidimo iz priložene tabele.

	1500	po 1500—1588	1588—1630	Vseh
1 grunt	—	15	2	17
½ grunta	—	24	27	51
⅓ grunta	—	13	24	37
kajža	6 ¹⁴⁶	44	38	88
	6	+ 96	+ 91	= 193

Od kajž iz l. 1500 je staviti z gotovostjo dve v Žiri, a eno v Novo vas; ostale verjetno niso daleč od tega ozemlja, kjer je bilo že takrat središče najmočnejše poseljenosti. Število novincev je zrastle do 1560 na 53, a do 1588 kar

1500—1588	1 grunt	½ grunta	⅓ grunta	kajža
Rupe nad Selom	1	4	1	—
Blizu Kladja	—	1	—	—
Blizu Kranjskega brda	1	1	—	—
Koprivnik	—	—	1	—
Gradišče	—	1	—	—
Javorjev dol	7	4	—	—
Mrzli vrh	—	1	1	—
Selo	—	—	—	2
Ledinica	—	—	—	1
Dobračeva	—	—	—	2
Stara vas	—	1	2	2
Žiri	—	—	—	3
Žirovnica—Log	1	1	—	—
Ideršek—Čuden vrh	—	1	1	1
Nova vas—Račeva	3	—	3	2
Žirovski vrh	—	1	1	—
Brez lokalizacije	2	8	3	37
	15	+ 24	+ 13	+ 50

¹⁴⁶ Kajžarji se torej omenjajo pod imenom Vndersass na loškem ozemlju že v urbarju 1500. Dolenc M., Pravna zgodovina, str. 223, je zasledil ta pojem na slovenskem ozemlju šele v začetku 17. stol. v arhivalijah blejskega gospostva.

na 102. Lokalizirati se dajo le deloma, dasi dobimo starejše rovtarje v urbarju 1630 razdeljene pod posamezna naselbinska imena; iz ostalih urbarjev je namreč razvidno, da so nekateri rovti daleč proč in nimajo nikake skupnosti z onimi imeni.

V tej županiji je vladala do 1577 v upravnem oziru velika zmešnjava. Nove koloniste v severnem delu so vpisovali večinoma kar pod na novo ustanovljeno osliško, deloma tudi hotaveljsko županijo; šele kasneje so jih prepisali pod Žiri. Iz tega lahko sklepamo, da je bila kolonizacija v severnem delu v glavnem le nadaljevanje osliške. Izmed 52 rovt, ki so zrastle do 1588, jih je možno 24 z gotovostjo lokalizirati v precej strnjeno ozemlje na severni strani županije. Deloma je bilo to ozemlje nekoč že naseljeno, a kasneje opuščeno (Rupe, Kladje, Kranjsko brdo, str. 9, 11). A največ novih rovt je v severozahodnem delu — v Koprivniku, Gradišču, Mrzlem vrhu in Javorjevem dolu, ki je obsegal takrat tudi Jarčjo dolino. Deloma so tiščali v tej dobi tudi na ozemlje Žirovnica-Log ter Ideršek-Čuden vrh — torej na nenaseljena tla med žirovsko in hlevnovrško županijo. Obenem pa že naletimo na gibanje na vzhodni strani županije — proti Račevi in Žirovskemu vrhu; vendar ta smer v tej dobi še ni bila preveč upoštevana. Če bi vse nelokalizirane rovte (13) prisodili Žirovskemu vrhu, bi jih bilo tedaj tam komaj 15, kar ni v nobenem pravem razmerju s položajem 1825, ko je bilo v žirovskem delu Žirovskega vrha 40 posestev z značajem $\frac{1}{2}$ —1 grunta. Žirovski vrh je bil torej v glavnem koloniziran po l. 1588. Iz vsega je razvidno, da moramo zelo verjetno staviti nelokalizirane rovte v glavnem v severni del županije.

Nič manj živahna pa ni bila kolonizacija v žirovski županiji v dobi 1588 do 1630. Saj naletimo do 1621 na 61 novincev, katerih število je zrastle do 1630 na 91. Med njimi prevladujejo rovtarji z $\frac{1}{2}$ do $\frac{1}{4}$ grunta. Le redke od njih je možno lokalizirati. Vendar je razvidno, da dobimo še vedno posamezne novince v severozahodnem kotu (Lanišče, Jarčja dolina). A iz pripisov in zgoraj navedenega je jasno, da je šel močnejši tok v tej dobi proti vzhodu — proti Račevi in Žirovskemu vrhu. Okrog 1630 je bila druga kolonizacija tudi v tej županiji na splošno končana; urbarji izkazujejo do 1714 le še štiri novince.

Ne dosti manjše gibanje se je vršilo v sosednji p o l j a n s k i županiji, kjer so zapisovali novince v razliko z ostalimi prav do 1604 naravnost v urbar, a šele nato v posebne registre. Kolonizacijo prikazuje sledeča tabela.

	1500	po 1500—1604	1604—1621	1621—1630	Vseh
1 grunt	—	3	3	1	7
$\frac{1}{2}$ grunta	—	5	8	1	14
$\frac{1}{4}$ grunta	—	8	2	2	12
kajža	3	68	29	23	123
	3	+ 84	+ 42	+ 27	= 156

Le redke od teh je možno lokalizirati. Sicer je pa v tej županiji zadeva bolj preprosta. Kajzarji do 1604 so pač tudi tu v glavnem omejeni na starejše naselbine. Za nove rovtarje je bilo pa prostora samo v enotnem ozemlju Žirovskega vrha (Sv. Antona in Sv. Urbana) in Brebovnice. Novinci so bili do 1604

večinoma kajžarji; le majhen odstotek odpade na rovtarje, ki jih je treba iskati na dotlej nenaseljenem ozemlju. V kratkem razdobju 1604—1621 dobimo kar 42 novincev, od katerih je bilo 13 rovtarjev. Iz tega je razvidno, da moramo iskati težišče rovtarske kolonizacije na koncu 16. in v začetku 17. stol. Saj se je vršilo tudi v letih 1621 do 1630 močno naseljevanje, ki je pa preblizu času, v katerem je nastal glavni urbar; zaradi tega so takratni novinci omenjeni večinoma kot kajžarji, pa so se kasneje verjetno mnogi kmalu dvignili na rovtarsko stopnjo. Tudi ti so v glavnem tiščali v Žirovski vrh, kar sledi iz pripisa pri zadnjih štirih novincih: Žirovski vrh s poljanske strani in Brebovnica sta bila torej v splošnem kolonizirana proti koncu 16. in v začetku 17. stol. — v času, ko je silil proti istemu ozemlju tudi kolonist iz žirovske smeri.

Skraini jugozahodni del na novo koloniziranega ozemlja je segal v hlevno vrško županijo. Tamkajšnje novince, ki so se naselili do 1588, omenjajo urbarji pod kolektivnim naselbinskim imenom Choyniwurch 1560 (Couniverch: 1630). Koblar meni, da je to Konjski vrh, ki ni imel 1880 nobene hiše in ki naj leži na jugozahodni strani županije.¹⁴⁷ Iz urbarja 1630 je razvidno, da leži »am Seyracher perg« neka kmetija, pri kateri je bilo 1570 izrečno omenjeno, da je v Konjskem vrhu. Da moramo iskati to ime pri Žirovskem vrhu, sklepamo tudi iz urbarja 1569, po katerem sta si bila soseda v Konjskem vrhu kmeta Jesenko in Homolec, ki je imel rovt ob pograbski meji. Ime Konjski vrh dobimo še danes na vzhodni strani Račeve. Iz vsega torej vidimo, da je urbarialni Konjski vrh današnji Lavrovec ob meji loškega gospostva. Seveda je možno, da je treba nekatere rovte, ki so omenjeni v urbarjih pod tem kolektivnim imenom, iskati tudi po ostalem ozemlju te županije. Izven Lavrovca so se naselili v splošnem novinci po 1588. — Število in značaj novih kolonistov je razviden iz tabele.

	1500	malo pred		Vseh
		1560—1588	1588—1630	
1 grunt	—	1	2	3
½ grunta	—	6	1	7
⅓ grunta	—	6	5	11
kajža	1	2	4	7
	1	+ 15	+ 12	= 28

V vzhodnih treh županijah — javorski, koroški in brodski — se je moglo rovtarstvo le malenkostno razmahniti. Kajti na tem ozemlju ni ostalo po prvi kolonizaciji večjih nenaseljenih vrzeli; za nove laze torej ni bilo dosti prostora. Tako dobimo v javorski županiji do 1630 komaj deset rovt; štiri je možno lokalizirati na tla pri Za Prevalom in ob Blegašu; kolonizirali so torej ponovno ozemlje, kjer so svoj čas stare hube propadle (str. 6). V vsej koroški županiji naletimo do 1714 le na devet rovtarjev, ki so bili raztreseni preko vsega ozemlja. Brodska županija, ki je bila omejena večinoma na dolino, je imela prostora komaj za šest novih rovt. Sledeča tabela kaže zanimivo razliko med vzhodnim (A) in zahodnim (B) ozemljem Poljanske doline glede na obseg prve (I) in druge (II) kolonizacije po stanju l. 1500 oziroma 1630.

¹⁴⁷ Koblar, o. c., str. 71.

Ž u p a n i j a	I	II
A) Javorska	65	10
Koroška	83	9
Brodsko	43	6
	<u>191</u>	<u>25</u>
B) Poljanska	93	33
Hotaveljska	72	41
Osliška	—	71
Žirovska	88	105
Hlevnovrška	36	21
	<u>289</u>	<u>271</u>

Razmerje med starimi gruntarji in novimi pravimi rovtarji je torej pod A 191 : 25, a pod B kar 289 : 271. Druga kolonizacija, ki je zajela Poljansko dolino po dvestoletnem odmoru, potemtakem ni v zahodnem delu po obsegu dosti zaostajala za prvo.

Na vprašanje, o d k o d je prišel novi kolonist, nam pomagajo odgovoriti osebna imena. Pri tem je važno, ali je ime novinca ob njegovem pojavu novo, nenavadno, ali ga pa dobimo na našem ozemlju že prej zaznamovanega. Težava pri osebnih imenih je v tem, da so bili še 1500 zelo mnogi podložniki v urbarju označeni samo s krstnim imenom. Zato še na podlagi urbarja 1560 ne moremo z gotovostjo kontrolirati, ali je kolonist z novim imenom v resnici tujec ali domačin. Po l. 1560 je delo lažje. Imena novih kolonistov — izvzemši osliško in žirovsko županijo — dokazujejo, da so bili novinci v veliki večini domačini iz rodne županije ali vsaj iz najbližje okolice. Redka so tuja imena, kot Stresik, Tašic, Leben (hotav. žup.), Štibcl, Lunger, Weber, Sporer, Čik, Mahovne (poljan. ž.), Krivec, Martinšek (hlevnovrška ž.). A še v teh tujcih moramo v veliki meri iskati podložnike iz ostalih delov loškega gospostva.

Drugače v osliški županiji. Ime Nova Oslica sicer kaže, da je kraj poimenoval kolonist, ki je bil doma iz Stare Oslice.¹⁴⁸ Podobno tudi Hobovše, ki jih dobimo v hotaveljski in osliški županiji. Enako je iz osebnih imen (Avsenik, Terkovic, Razvozda itd.) sklepati, da so bili pri osliški kolonizaciji soudeleženi prebivalci hotaveljske županije. Vendar je bil večji pritisk s Tolminskega. Podložnikov obeh gospostev namreč ni ločila stroga meja. Saj so že v prejšnjih stoletjih pasli Tolminci na tleh loškega gospostva (str. 5). Iz urbarjev je razvidno, da so imeli Tolminci v 16. stol. na raznih krajih osliške županije svoje senožeti, enako loški podložniki na tolminski strani (1560, 1563, 1630); značilno je ime Škofje, kjer je bil velik kompleks senožeti, ki so jih uživali podložniki oglejskega patriarha iz tolminske naselbine Planine. V Javorjevem dolu v žirovski županiji dobimo pri novem rovtu 1630 celo primer, da stoji gospodarsko poslopje na loškem, a hiša na tolminskem ozemlju. Da so tiščali Tolminci na loška tla, dokazuje dejstvo, da je moral loški oskrbnik 1561 nastopiti zoper nje, ker so le preveč pustošili gozdove.¹⁴⁹ Pri raznih novincih urbar naravnost

¹⁴⁸ Prim. Melik A., Slovenija I, str. 346.

¹⁴⁹ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 296.

pove, da so s Tolminskega. Razen tega izdajajo Tolmince tudi osebna imena, kot Sedej, Podobnik, Mravlja, Peternelj itd. Tako lahko razumemo farno razdelitev iz l. 1630, ko je bilo 41 podložnikov osliške županije podrejenih cerkljanski fari, medtem ko so ostali spadali pod poljansko. Ko je šlo 1752 za to, da zgrade v Novi Oslici cerkev, je bilo že vnaprej rečeno, da bo podružnična cerkev cerkljanske fare.¹⁵⁰ Sicer se pa še danes zaveda prebivalstvo, od kod je prišlo; prebivalci Stare Oslice imajo namreč svoje sosede v Novi Oslici za Tolmince.

Tudi novinci žirovske županije so prišli v veliki meri s tujega ozemlja. Med njimi dobimo celo vrsto tujih osebnih imen, kot Likar, Kolinic, Pervina, Nadišovic, Sedej, Sekničič, Merlak, Šorn, Jež, Gruden, Kobav, Pavlin, Lemba, Schägl, Consort, Kušič, Križe, Goličič, Prebelic, Kosmač, Sava, Gerbec, Koporc. Brez dvoma so mnogi od teh Tolminci, predvsem oni, ki so se naseljevali na ozemlju ob tolminski meji.

Kolonizacija se je v tej dobi vršila le po posameznikih. To sledi že iz načina pripisov teh novincev v urbarje. Isto pa dokazuje tudi zemljiška razdelitev; na vsem tem obsežnem ozemlju dobimo namreč izključno le samotne kmetije in njih aglomeracije. Rovti so bili že od vsega početka najrazličnejšega obsega. Kasneje so jih številni rovtarji čedalje bolj širili; mnogi rovti so bili že sredi 17. stol. vredni toliko kot grunti ali pa celo več.¹⁵¹ Večina rovt je imelo po kat. mapi 1825 od 15 do 25 oralov polja; niso pa redki taki s 40 orali, v Stari Oslici dobimo celo rovt z 51 orali polja.

Pri drugi kolonizaciji je bilo treba premagati mnoge težave. Ozirati se je bilo treba na stare koloniste, ki so se često upravičeno pritoževali, da silijo novi rovtarji v njih skupno zemljo. V spornih primerih se je posebna komisija prepričala o pravem položaju na tistem mestu. Glavna borba se je pa bila s fužinarji, zoper katere je bila kolonizacija naperjena. Pravdo s fužinarji je rešil škof sebi v prid. Ob koncu druge kolonizacije okrog l. 1630 je bila vsa Poljanska dolina trdno v rokah zemljiškega gospoda. Naseljeno je bilo vse ozemlje; za novince z večjim posestvom odslej tu ni bilo več prostora.

RAZVOJ KAJŽARSTVA

Že iz prejšnjega poglavja je razvidno, da se je vzporedno s pravim rovtarstvom razvijalo na dotlej nenaseljenem ozemlju tudi kajžarstvo, ki je pa zajelo istočasno tudi naselbine prve kolonizacije. Razmah kajžarstva v posameznih naselbinah naj pokažejo sledeče tabele, pri katerih jemljem za osnovo urbarialno razvrstitev naselbin v županije. Žal je lokalizacija kajžarjev 16. in 17. stoletja močno otežkočena, ker so kajžarji omenjeni v urbarjih v celoti na koncu posameznih županij, ne pa po naselbinah. Zato je moralo ostati mnogo kajžarjev brez lokalizacije.

¹⁵⁰ Kos Fr., Doneski, str. 295.

¹⁵¹ Kos Fr., Doneski, str. 245.

1) Ž u p a n i j a J a v o r j e ¹⁵²											
	1318	1500		1630				1825 ¹⁵³			
		grunt-kajža		1 g.	1/2 g.	1/3 g.	k.	1 g.	1/2 g.	1/3 g.	k.
A)											
30) ¹⁵⁴ Volča	5	5	—	5	—	—	6	4	—	2	10
31) Podobeno	3	3	—	3	—	—	1	3	—	—	4
32) Lom	5	5	—	5	—	—	—	5	—	—	11
33) Dobeno	2	2	—	2	—	—	—	1	—	—	—
35) Dolenčice	7	7	—	7	—	—	1	6	2	—	5
42) Dol. Žetina }	8	4	—	4	—	2	6	4	1	2	4
41) Gor. Žetina }											
36) Murave	3	3	—	3	—	—	1	3	—	—	5
37) Javorje	13	13	—	13	—	—	4	6	4	3	10
34) Delnice	6	6	—	6	—	—	2	4	2	1	6
Vseh	52	52	—	52	—	2	22	41	+9	+11	+59
B)											
43) Domačejk }	6	1)	3	—	3	—	1	—	3	1	1
44) Jelovica }											
40) Podvrh	3	3	—	3	—	—	3	3	—	2	2
38) Četena ravan	4	4	—	4	—	—	1	4	—	—	4
39) Za Prevalom	6	5)	3	—	3	—	1	—	3	—	1
Vseh	19	6)	13	—	13	—	2	4	13	1	4
A)	52	52	—	52	—	2	22	41	9	11	59
B)	19	6)	13	—	13	—	2	4	13	1	4
Brez lokalizacije	—	—	—	—	3	3	8	—	—	—	—
Vseh	71	6)	65	—	65	+3	+7	+34	54	+10	+15

¹⁵² V javorski, poljanski in hotaveljski županiji so pod A naselbine, ki so 1291 plačevale ovco, a pod B one s šilingom. Pod C so kmetije druge kolonizacije.

¹⁵³ Razlikovanje posestev po obsegu sem izdelal po ključu, ki sem ga deloma posnel na podlagi rekonstrukcije bližnjih posestev.

	1 grunt	1/2 grunta	1/3 grunta
Dolina	9 oralov polja 8 oralov polja in 30 oralov gozda in paše 7 oralov polja in 40 oralov gozda in paše	7 oralov polja 6 oralov polja in 20 oralov gozda in paše 4 orale polja in 30 ora- lov gozda in paše	3,5 oralov polja 3 orale polja in 15 oralov gozda in paše
Prisojno hribovje	12 oralov polja 9 oralov polja in 15 oralov gozda in paše	9 oralov polja 7 oralov polja in 20 oralov gozda in paše 5 oralov polja in 40 oralov gozda in paše	4 orale polja 3,5 oralov polja in 10 oralov gozda in paše
Osojno hribovje	15 oralov polja 13 oralov polja in 30 oralov gozda in paše 10 oralov polja in 45 oralov gozda in paše	10 oralov polja 8 oralov polja in 30 oralov gozda in paše 6 oralov polja in 50 oralov gozda in paše	5 oralov polja

Vse vrednosti so minimalne.

¹⁵⁴ Številka se nanaša na oznako naselbin v priloženi karti.

¹⁵⁵ Znak) pomeni opuščeno hubo.

2) Županja Brode.											
	1318	1500		1630				1825			
		grunt	kajža	1	1/2	1/3	k.	1	1/2	1/3	k.
2) Breznica	7	7	1	7	1	—	2	4	3	3	4
1) Gabrovo	4	4	—	4	—	—	—	3	1	1	1
3) Bodovlje	5	5	—	5	—	—	3	4	1	—	4
4) Zminec	7	7	—	7	—	—	3	7	—	—	7
9) Brode	5	6	—	6	—	—	1	6	—	—	6
5) Šefert	2										
8) Okrogličan . . . 1)	3	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—
7) Na Šiji 2)	—	—	v koroški županiji								
6) »Grauenek« . . . 3)	—	—	v koroški županiji								
10) Gaberk	3	3	—	3	—	—	2	3	—	—	2
11) Log	4	4	—	4	—	—	2	4	—	3	6
28) Visoko	3	3	—	3	—	—	—	3	—	—	—
29) Smoldno 1)	3	3	—	3	—	—	2	2	1	—	3
12) Žovšče 1)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Brez lokalizacije . . .	—	—	—	—	1	4	6	—	—	—	—
Vseh 8)	46	43	+ 1	43	+ 2	+ 4	+ 21	37	+ 6	+ 7	+ 33

3) Županja Poljane.											
A)											
54) Predmost	2	2	—	2	—	1	11	4	—	4	32
53) Poljane	2*)	*)	—	2							
55) Hotovlja	—	—	—	—	1	1	10	—	—	6	28
56) Dobje	3	3	—	3	—	—	1	3	—	—	6
57) Srednja vas	6	6	—	6	—	—	—	6	—	2	4
58) Žabja vas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	8
59) Gorenja vas	9	9	—	9	—	1	9	9	—	—	29
60) Sestranska vas . . .	4	4	—	4	1	—	3	4	—	—	2
61) Trata	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	28
62) Dol. Dobrava	3	3	—	3	—	—	3	3	—	4	17
63) Gor. Dobrava	4	4	—	4	—	—	3	4	—	1	5
51) Gor. Brdo	4	4	—	4	—	—	5	3	1	—	9
52) Dol. Brdo	7	7	—	7	—	—	6	5	2	—	9
50) Petelin	2	2	—	1	—	—	—	1	—	—	—
49) Malenski vrh	4	4	—	4	—	—	4	3	—	3	4
Vseh	50	50	—	49	+ 2	+ 3	+ 55	45	+ 3	+ 23	+ 181

* Eno hubo, ki jo je obdeloval vidmar (cerkveni podložnik), omenjajo vsi urbarji od 1560. Drugo izpričuje katastralna mapa 1825 kot last župnišča. Ker sta obe kmetiji v zaselški razdelitvi, je bila tudi ta ustanovljena gotovo pred 1560. Prav verjetno je obstojala že na koncu 13. stol.; saj se omenja vikariat v Poljanah že v l. 1296 (Kovač K., Ein Zehentverzeichnis aus

	1318	1500		1630				1825									
		grunt	kaŕža	1	1/2	1/3	k.	1	1/2	1/3	k.						
B)																	
64) »Jabnalich« . . . 3)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
65) Vinharje	3	3	—	3	—	—	—	3	—	1	5						
68) Bačna	4	4	—	4	—	—	—	4	1	—	—						
66) Brdo	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—						
67) Kremenik	3	3	—	3	—	—	1	3	—	1	1						
70) Zadobje	3	1) 3	—	3	—	—	—	3	—	—	—						
71) Prilesje	3	3	—	3	—	—	—	3	—	—	1						
72) Lučne	5	5	—	1) 5	—	—	—	5	—	—	6						
73) Dolge njive	3	3	—	3	—	—	—	3	—	—	4						
74) Suh dol	2	2	—	2	—	—	—	2	—	—	2						
75) Podlesom	—	2	—	2	—	—	—	2	—	—	—						
69) Todraž	2	2	—	2	—	—	—	2	—	—	2						
76) Lajše	3	3	—	3	—	—	—	3	—	—	—						
»Jesaulach« . . . 1)	2	2)	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
45) Spod. Ravan	3	1) 2	—	2	—	—	1	2	—	—	2						
46) Gor. Ravan	2	2	—	2	—	—	—	2	—	—	2						
47) Jazbine	3	3	—	3	—	—	3	2	2	2	3						
48) Lovsko brdo . . . 1)	2	2	—	2	—	—	—	2	—	1	1						
Vseh 5)	44	4) 43	—	1) 43	—	—	5	42	+	3	+	5	+	29			
C)																	
152) Žirovski vrh Sv. Antona	—	—	—	—	—	—	—	2	7	2	3						
151) Žirovski vrh Sv. Urbana	—	—	—	—	—	—	—	6	5	7	3						
153) Brebovnica	—	—	—	—	—	—	—	4	—	2	7						
Vseh	—	—	—	—	—	—	—	12	+	12	+	11	+	13			
A)	50	50	—	49	2	3	55	45	3	23	181						
B) 5)	44	4) 43	—	1) 43	—	—	5	42	3	5	29						
C)	—	—	—	—	—	—	—	12	12	11	13						
Brez lokalizacije	—	—	—	7	12	9	63	—	—	—	—						
Vseh 5)	94	4) 93	—	1) 99	+	14	+	12	+	123	99	+	18	+	39	+	223

der Diözese Aquileja vom Jahre 1296, Mitt. d. Inst. f. österr. Gesch. Forsch. 30, 1909, str. 634.). Da ne dobimo hub v seznamu 1291, nas ne moti, ker ta urbar našteva le tiste kmetije, ki imajo obveznosti do loškega gospostva. Tako tudi ne omenja urbar 1500 hube v Bodovljah, ki je bila last starološkega župnišča, enako ne štirih hub v Zmincu, od katerih sta bili dve v lasti Hansa Adama von Wernekh, a drugi dve ženskega samostana v Loki (gl. urbar 1630).

4) Županja Hotavlje.												
	1318	1500		1630				1825				
		grunt-kaiza		1	1/2	1/4	k.	1	1/2	1/4	k.	
A)												
77) Preserje	3	3	—	3	—	—	—	2	1	1	3	
79) Hlavče njive	3	3	—	3	—	—	6	3	—	6	2	
78) Hotavlje	4	4	—	4	—	—	13	4	—	5	19	
80) Srednje brdo	5	5	—	5	—	—	5	5	—	—	7	
83) Kopačnica	3	3	—	4	—	—	3	4	1	5	4	
84) Leskovića	7	7	—	7	—	—	1	7	—	1	14	
81) Volaka	3	3	—	3	—	1	1	3	—	1	10	
82) Čabrače	5	5	—	5	—	—	3	5	—	1	4	
Vseh	33	33	—	34	+	—	+ 1 + 32	33	+	2 + 20 + 63		
B)												
98) Kladje	6) 3)	3)	3	—	3	2	—	—	5	3	2	3
99) »In inferiori Raun«	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
100) Hobovše	3	1) 2	—	2	—	1	2	1	1	3	7	
94) Dobrava-Mežnar	2	1) 1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	
93) Jezerc 1)	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	
95) Trbija	4	4	—	4	—	—	1	4	—	—	2	
96) Pogara	5	5	—	5	—	—	4	5	—	2	6	
87) Krnice	6	1) 5	—	5	—	—	4	5	—	1	4	
86) Lajše	2	2	—	2	—	—	1	2	—	1	2	
85) Robidnica 1)	3	3	—	3	—	1	1	2	—	3	1	
97) Slajka 2)	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
88) Studor	3	3	—	3	—	—	2	3	—	—	6	
89) Dobeno	3	3	—	3	—	—	1	2	1	1	1	
90) Izgorc	4	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	
91) Suša	2	2	—	2	—	—	3	2	—	3	4	
92) Homovc 2)	2	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	
Vseh 6)	52	6) 36	—	1) 36	+	2 + 2 + 19		36	+	6 + 16 + 37		
C)												
135) Lazi	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3	5	
144) Stara Oslica	—	3	—	3	—	—	—	18	5	3	9	
145) Fužine	—	—	—	1	—	—	—	2	—	2	14	
Vseh	—	3	—	4	—	—	1	20	+	5 + 8 + 28		
A)	33	33	—	34	—	1	32	33	2	20	63	
B) 6)	52	6) 36	—	1) 36	2	2	19	36	6	16	37	
C)	—	3	—	4	—	—	1	20	5	8	28	
Brez lokalizacije	—	—	—	1	2	28	27	—	—	—	—	
Vseh 6) + 85	6) + 72	—	1) + 75	+	4 + 31 + 79		89	+	13 + 44 + 128			

5) Ž u p a n i j a Ž i r i											
	1318	1500 grunt-kajža	1630				1825				
			1 .	$\frac{1}{2}$ g.	$\frac{1}{3}$ g.	k.	1 g.	$\frac{1}{2}$ g.	$\frac{1}{3}$ g.	k.	
104) Ledinica	3	3	—	3	—	1	1	3	1	1	1
103) Rupe 2)	—	—	—	1	4	1	—	2	1	4	2
101) Kranjsko brdo 2)	—	—	—	pod županijo Hotavlje							
102) Selo	3	2	—	2	—	—	3	2	—	1	1
105) Dobračeva	8	9	—	9	—	—	10	8	—	6	24
106) Stara vas	3	3	—	3	1	2	2	3	—	7	8
107) Nova vas	3	1	—	4	—	3	4	2	—	4	24
Račeva	3	1	—	4	—	3	4	5	1	1	5
122) Goropeke	7	1) 4	—	4	—	—	1	4	—	—	3
123) Brekovice	7	3	—	3	—	—	—	2	1	1	1
125) Martinj vrh	2	2	—	2	—	—	—	2	—	—	—
119) Log-Žirovnica	4	2	—	2	1	—	—	3	—	1	—
120) Sovra	4	3	—	3	—	—	—	3	—	—	1
121) Ravne	2	5	—	5	—	—	—	5	1	—	—
118) Dol. Vrsnik	6	6	—	5	—	—	—	5	—	1	1
117) Gor. Vrsnik	7	8	—	8	—	—	1	8	1	—	6
112) Ledine	6	6	—	6	—	—	—	6	—	—	4
113) Pečnik	4	4	—	4	—	—	—	3	—	—	1
111) Korito	4	4	—	4	—	—	—	4	—	—	1
114) Krnice	3	3	—	3	—	—	—	3	—	—	2
110) Breznica	6	6	—	6	1	—	—	6	—	—	2
108) Žiri	6	7	—	8	—	—	25	6	1	2	34
124) Log	—	2	—	2	—	—	—	3	—	—	—
116) Govejk	—	2	—	2	—	—	—	2	—	—	—
115) Srnaki	—	3	—	2	—	—	—	2	—	—	—
147) { Mrzli vrh	—	—	—	—	—	—	—	8	6	1	—
{ Jarčja dolina	—	—	—	7	5	2	1	4	1	2	6
{ Javorjev dol	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	1
146) { Blizu Kranjskega { brda	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—
{ Blizu Kladja	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
{ Koprivnik	—	—	—	—	—	2	2	10	5	10	9
{ Lanišče	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
{ Gradišče	—	—	—	—	!	—	—	—	—	—	—
109) Osovnica	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	2
149) Žirovski vrh	—	—	—	—	3	2	—	8	13	19	13
148) Ideršek-Čuden vrh	—	—	—	—	2	2	1	7	1	—	—
Brez lokalizacije	—	—	6	4	31	21	38	—	—	—	—
Vseh	4) + 77	1) 88 + 6	103	+ 52	+ 37	+ 90	133	+ 36	+ 61	+ 152	

6) K o r o š k a ž u p a n i j a											
	1318	1500 grunt-kajža	1630				1825				
			1 g.	$\frac{1}{2}$ g.	$\frac{1}{3}$ g.	k.	2 g.	1 g.	$\frac{1}{2}$ g.	$\frac{1}{3}$ g.	k.
13) »Nalossy«	—	4	—	1) 4	—	—	—	—	4	—	—
14) »Osovnik«	—	1) 2	—	2	1	—	—	—	2	1	—
15) Sv. Barbara	—	4	—	1) 3	—	—	—	—	3	—	—
16) »Žirovnik«	—	1) 7	—	5	—	—	—	—	3	—	2

	1318	1500		1630				1825				
		grunt-kajža		1 g.	1/2 g.	1/3 g.	k.	2 g.	1 g.	1/2 g.	1/3 g.	k.
17) »Fojke«	—	4	—	4	—	—	—	2	2	—	—	—
18) Sv. Ožbolt in Sv. Andrej	—	9	—	9	—	—	1	1	10	2	4	6
19) Sv. Petra hrib- Stanišče	—	8	—	1) 7	—	—	—	1	5	1	1	1
20) Valterski vrh	—	2	—	2	—	—	—	1	1	—	—	—
21) »Samea«	—	2	—	2	—	—	—	1	—	3	—	2
22) Kovski vrh	—	8	—	8	1	—	2	1	6	1	1	2
23) Bukov vrh	—	6	—	5	—	—	—	2	3	—	—	1
24) »Plečno brdo«	—	2	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—
25) »Kattobli«	—	2	—	2	—	—	—	2	2	1	—	2
26) Gabrška gora	—	9	—	9	1	—	—	—	4	2	5	13
27) Sopotnica	—	14	—	14	1	—	1	—	7	7	4	2
Brez lokalizacije	83	—	—	—	2	3	2	—	—	—	—	—
Vseh	83	2) 83	—	3) 78	+ 6	+ 3	+ 6	15	+ 49	+ 20	+ 15	+ 31
64												
7) Županja Hlevni vrh.												
126) Dole	—	10	—	10	—	—	—	10	—	1	2	2
127) Zavrac	—	5	—	5	—	—	1	6	—	—	1	1
128) Izgorje	—	5	—	4	—	—	1	4	—	—	2	2
129) Opale	—	2	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—
130) Račeva	—	4	—	4	—	—	—	3	—	—	—	—
131) Vrh	—	1) 2	—	3	—	—	—	2	—	—	2	2
132) Hlevni vrh	—	1) 4	—	4	—	—	—	4	—	1	2	2
133) Hlevišče	—	4	1	4	—	1	—	4	—	—	1	1
150) Lavrovec	—	—	—	1	6	6	3	1	6	4	—	—
Ob potoku Breznik	—	—	—	2	—	—	—	1	—	2	4	4
Brez lokalizacije	—	—	—	—	3	3	3	—	—	—	—	—
Vseh	—	2) 36	+ 1	39	+ 9	+ 10	+ 8	37	+ 6	+ 8	+ 14	14
8) Županja Oslica.												
138) Podlanišče	—	—	—	4	2	—	—	3	1	3	1	1
141) Nova Oslica- Lanišče	—	—	—	11	3	—	—	8	1	5	3	3
137) Novine	—	—	—	3	—	—	—	3	—	—	—	—
139) Podpleče	—	—	—	3	3	—	—	5	—	—	3	3
134) Davča (polj.)	—	—	—	—	—	—	—	3	2	2	2	2
136) Tičje brdo	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3	—	—
143) Podjelovo brdo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
140) Hobovše	—	—	—	—	—	—	—	12	4	1	1	1
142) Sovodenj	—	—	—	1	—	—	—	3	—	1	—	—
Brez lokalizacije	—	—	—	—	—	4	20	2	—	1	10	10
Vseh	—	—	—	39	+ 27	+ 5	+ 21	41	+ 8	+ 16	+ 20	20

Ž u p a n i j a.														
	1318	1500			1630				1825					
		grunt-kajža	1 g.	1/2 g.	1/3 g.	k.	1 g.	1/2 g.	1/3 g.	k.				
Javorje	71	6) 65	—	65	3	7	34	54	10	15	67			
Brode	8) 46	43	1	43	2	4	21	37	6	7	33			
Poljane	5) 94	4) 93	—	1) 99	14	12	123	99	18	39	223			
Hotavlje	6) 85	6) 72	—	1) 75	4	15	96	89	13	44	128			
Žiri	4) 77	1) 88	6	103	52	37	90	133	36	61	152			
Koroška	83	2) 83	—	3) 78	6	3	6	64	20	15	31			
Hlevni vrh	—	2) 36	1	39	9	10	8	37	6	8	14			
Oslica	—	—	—	39	27	5	21	41	8	16	20			
Vseh	23)	456	21)	430	+ 8	5)	541	+ 117	+ 93	+ 399	554	+ 117	+ 205	+ 668

Prve kajzarje dobimo torej že v letu 1500. Vendar je iz statistike razvidno, da se je kajzarstvo silno razmahnilo šele po tem letu. Njih razgibanost je dosegla svoj višek v začetku 17. stol. V naslednjih desetletjih je njih porast nekoliko izgubil na svoji sili. Kajzarji poljanskega ozemlja so bili — sodeč po osebnih imenih — v veliki večini domačini iz iste ali vsaj sosednje županije. Le na skrajnem zahodu se tudi pri kajzarjih — kot pri rovtarjih — čuti močan pritisk s sosednjega tolminskega ozemlja.

Na razvoj kajzarstva je močno vplivalo fužinarstvo posredno in neposredno. Skrb za gozdove je bila glavni vzrok, da je prišlo do tako imenovane druge kolonizacije, kjer je bilo med novimi kolonisti precej kajzarjev, kakor je razvidno iz prejšnjega poglavja. V vrsto teh kajzarjev spadajo vsi iz osliške, a zelo mnogi iz poljanske, hotaveljske in žirovske županije. Neposredno zaradi fužinarstva so se razvile kajže ob starih fužinah, kjer so imeli fužinarski delavci tudi borne hišice z nekaj polja. Tako dobimo v urbarju 1630 pri nekaterih kajzarjih hotaveljske županije dajatev v žeblih. Popolnoma fužinarska naselbina so Fužine, ki jih že ime izdaja (str. 38/9). Enako so potomci fužinarskih delavcev pri tej fužini razmeroma številni kajzarji v sosednjih Hobovšah. Fužina nad Hotavljami je pustila sledove v številnih kajzarjih v Volaki, Srednjem brdu in Hotavljah.

Poleg fužinarstva je vplival na razvoj kajzarstva zlasti p r o m e t, ki je bil v Poljanski dolini dosti živahnejši kot v Selški. Saj je vodila preko Poljanske doline stara srednjeveška pot na Cerkno, Tolmin in Čedad.¹⁵⁶ Na več mestih omenjajo urbarji gostilne, kjer so prenočevali potujoči tovorniki. Zaradi prometa so se razvile številne kajže predvsem v dolini sami, zlasti v obeh središčih, kjer se dolina nekoliko razmahne — v poljanskem in žirovskem. Na teh tleh sta zrastle najstarejši fari vsega poljanskega ozemlja. Medtem ko je bilo 1825 na vsem poljanskem teritoriju razmerje med gruntarji in kajzarji 554 : 668, dobimo v 14 naselbinah, ki ležijo v teh dveh prometnih središčih, razmerje 51 : 246. — Poljansko središče sega od Poljan do Sestranske vasi in Dol. Dobrave. Tu so se zlasti razmahnile Poljane kot farno in županijsko središče. V 16. stol.

¹⁵⁶ Kos M., Zgodovina Slovencev, str. 205.

je bil poseljen Tabor nad starim selom. Izrazite kajže so pa zrastle okrog in okrog cerkve. Kajžarski pritisk v Poljane je bil tako močan, da je zrastle v neposredni bližini na drugi strani Sore nova vas Hotovlja, kjer je bilo 1825 kar 28 kajžarjev in 6 posestnikov $\frac{1}{3}$ grunta. Podoben primer dobimo pri Srednji vasi; na njeni skupni paši se je začela razvijati kajžarska naselbina Žabja vas. Isti primer se ponovi pri Sestranski vasi, v katere neposredni bližini je zrastle kajžarska naselbina Trata; še 1825 sta imeli obe naselbini obsežno skupno pašo. Ker je postala Trata kasneje sedež fare, se je kajžarstvo tam tem bolj razmahnilo. Na številne kajžarje naletimo tudi v Gorenji vasi in Dol. Dobravi. Tudi žirovsko središče izkazuje veliko naseljenost predvsem zaradi geografskega položaja. V Žireh, sedežu stare fare in županijskem središču, so se razvile kajže zlasti v neposredni bližini cerkve. V tem središču ležijo tudi naselbine Selo, Dobračeva, Stara vas in Nova vas, kjer povsod naletimo na številne kajžarje. Farna središča so vplivala na razvoj kajžarstva tudi ponekde v hribovju, kot v Javorjih in Leskovici.

Deloma so zrastle kajže tudi na propadlih ali vsaj oslabeledih gruntih. Gruntov je propadlo razmeroma malo. Pač so jih nekaj opustili takoj po prvi kolonizaciji, a to ozemlje so marsikje v 16. stol. ponovno kolonizirali. Od 480 gruntov, ki so se obdržali do 1500, jih je do 1825 propadlo 59; pri tem je pa upoštevati, da jih je 34 od teh le zdrknilo na stopnjo polgruntov. Nasprotno imamo pa kar 60 takih naselbin, ki so štejele 1825 prav toliko gruntov kot ob ustanovitvi. V marsikateri naselbini dobimo primer, da so si preostali gruntni razdelili ozemlje propadle hube ter ga uživali kot polje ali pa gmajno. Sicer so pa zrastle kajže vsaj deloma na razsutih gruntih v Volči, Dolenčicah, Jelovici, Gor. in Dol. Brdu, Preserju, Lučnah in Žireh. Na tleh oslabeledih gruntov so se mogle razviti kajže v Dobju, Srednji vasi, Stari vasi, Gabrovem, Breznici, Dol. in Gor. Žetini ter Gor. Brdu. Ker se je na račun gruntov dvignilo razmeroma le malo kajž, dobimo le pri redkih naselbinah kajže med gruntarskimi poslopji.

V večini primerov so morali marveč kajžarji polja popolnoma na novo k ult i v i r a t i na ozemlju skupnih pašnikov in gozdov. Morali so seveda imeti dovoljenje loške gosposčine, ki je nadzirala obseg novih krčevin in se je ozirala zlasti na starejše sosede, da niso bili preveč prikrajšani v svojih pravicah. Dosti je primerov, da nimajo številni kajžarji niti ene parcele v gruntarskem polju, ki tvori celoto zase. Često so kultivirali kajžarji zemljo takoj zraven gruntarskega polja; vsa obdelana zemlja je v takem primeru v enotnem kompleksu. V dolini, kjer je kajžarstvo številnejše, imajo kajžarji polje navadno v več delih pomešano med seboj. Ta način razdelitve bi torej ustrezal zaselskemu tipu; vendar parcele niso tako močno izprepletene, da bi iz take razdelitve sklepal na istočasno naselitev. Kajžar je predvsem kultiviral neposredno okolico svoje kajže; ker pa je bilo tam premalo prostora zaradi številnih kajž, je mogoče istočasno — lahko pa tudi šele kasneje — kultiviral zemljo, ki ni bila v neposredni bližini. Sicer pa dobimo pri poljanskih kajžarjih v splošnem primer, da ima vsak vse polje okrog kajže v eni celoti; opraviti imamo torej s kajžarskimi samnami oziroma njihovimi aglomeracijami.

V začetku je bila kajžarska kultivirana zemlja kaj borna. Pri mnogih kajžarjih omenjajo urbarji, da nimajo razen kajže nič drugega. Mnogi so imeli poleg kajže le vrtič ali njivico. Največ jih je redilo le po eno kravo. V teku časa se je položaj spremenil, zlasti odkar so — največ v 18. stol. — razdelili skupne gozdove in pašnike, ki so jih bili deležni do neke mere tudi kajžarji. V tem času so se marsikateri rovti dvignili na gruntarsko stopnjo. Zato izkazuje statistika l. 1825 nasproti l. 1630 več gruntov, navzlic propadu nekaterih, dasi v tem razdobju o kaki kolonizaciji ni več govora. V tem času se je dvignilo število $\frac{1}{3}$ gruntov od 93 na 205; v celoti tedaj zraste število $\frac{1}{3}$ — $\frac{3}{3}$ gruntov od 751 na 876. V tem porastu imamo torej gledati le izboljšanje starih posestev; za nove rovtarje tedaj ni bilo več pravih pogojev. Prostor imajo le še novi kajžarji, ki se dvignejo od števila 399 na 668.

* * *

V statistiki na str. 49—55 je upoštevano le število domov — tako gruntarskih kot kajžarskih. Poskusimo še v sledečem rekonstruirati po možnosti število prebivalstva v Poljanski dolini v posameznih razdobjih.

Temeljno oporo nam nudi pri tem poskusu statistika prebivalstva iz leta 1817;¹⁵⁷ ker imamo za leto 1825 na razpolago franciscejske katastralne mape s točno naznačenimi domovi, nam je dana možnost, da doženemo, koliko ljudi pride tedaj povprečno na en dom bodisi gruntarski ali kajžarski. Povprečni količnik znaša za celotno poljansko ozemlje 7, 6 (v posameznih županijah: hotaveljska 6, 4; javorska 6, 8; poljanska 7, 1; žirovska 7, 3; brodska 7, 7; hlevnovrška 7, 7; koroška 8, 0; osliška 9, 7). — V oporo nam je tudi notica, po kateri je štela poljanska fara 1704 okrog 5000 prebivalcev.¹⁵⁸ Takratni obseg poljanske fare je možno popolnoma točno rekonstruirati na podlagi urbarja iz l. 1630. Poljanska fara je takrat štela 635 posestev, katerih število je do 1704 naraslo na 649. Za poljansko faro velja torej v letu 1704 količnik približno 7, 7. Oba količnika iz dveh različnih stoletij se izredno ujemata. Zato upoštevam količnik 7, 6 tudi za starejšo dobo. Gibanje prebivalstva bi bilo torej sledeče:

Županija	1318.	1500.	1630.	1817.
Javorje	540	494	828	994
Brode	350	334	532	636
Poljane	714	707	1885	2687
Hotavlje	646	547	1444	1750
Žiri	585	715	2143	2794
Koroška	631	631	707	1040
Hlevni vrh	—	281	502	703
Oslica	—	—	699	823
	3466	3709	8740	11427

Če upoštevamo celotno poljansko ozemlje, dobimo sledečo sliko za posamezna razdobja.

¹⁵⁷ Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirks-Obrigkeiten, Untergemeinden und Ortschaften nebst derer Häuser- und Seelenanzahl im Jahre 1817 (Lic. knjižnica v Ljubljani).

¹⁵⁸ Koblar A., Drobotnice iz furlanskih arhivov. Izv. Muz. dr. II., str. 82.

1318	3466	1817	11427
1500	3709	1880	13515
1630	8740	1890	14212
1778 ¹⁵⁹	11040	1900	13968
1780 ¹⁶⁰	11244	1910	14162
1811 ¹⁶¹	11582		

Seveda je treba upoštevati, da so številke do 17. stol. le močno približne, one iz 18. in zač. 19. stol. pa zelo verjetno nekoliko prenizke.¹⁶²

NOTRANJE GIBANJE POLJANSKIH KOLONISTOV

Istočasno, ko se je vršila druga velika kolonizacija poljanskega ozemlja, je že prišlo do močnega notranjega premikanja starih in novih kolonistov. Pogoj za notranje gibanje je bil zlasti podan, ko je dobil podložnik pravico prodati zemljo, ki jo je obdeloval. Koroški kolonisti so se posluževali te ugodnosti že v 13. stol. (str. 28), ostali pa gotovo že proti koncu 15. stol.¹⁶³ Notranje gibanje lahko zasledujemo od 1500 dalje, od takrat, ko imamo na razpolago številne urbarje z imeni posameznih podložnikov. Seveda tudi ta v mnogih primerih odpovejo; saj so bila prav tedaj šele v nastajanju. L. 1500 je bilo za poljansko prebivalstvo samo krstnih imen brez priimkov kar 28,2%; še v 17. stol. dobimo le često samo krstno ime, s katerim si seveda ne moremo nič pomagati. Laže ugotovimo, da gre za isto rodbino, če je osebno ime posestnika iste kmetije dobilo končnico -ič, kot Gor. Vrsnik: 1500 Kalatz, 1560 Kalčič, Trbija: 1500 Gregor Klemenov sin, 1560 Klemenčič, Suhi dol: 1560 Jurij Štefanov sin, 1577 Štefančič, Dol. Ledina: 1560 Gregor Simonov zet, 1636 Simončič, Krnice: 1578 Jurij Jurijev sin, 1625 Jurjančič, Nova Oslica: 1579 Pavle Primožev sin, 1584 Pavle Primožič, Žiri: 1582 Miklavic, 1604 Miklavčič, Lajše: 1636 Mulner, 1642 Mulnerčič. Da niso bila imena v 16. in 17. stol. še trdna, kaže tudi pojav, da dobimo tedaj v 25 slučajih primer dvojnega imena pri istem podložniku, kot Pušar ali Ploha, Mačko ali Pleša, Lemovic ali Kavčič itd. Včasih je dodan osebному imenu tudi poklic, a kasneje je prvotno osebno ime odpadlo, kot Babič Zimerman, nato le še Zimerman.

Notranje premikanje lahko zasledujemo le na podlagi onih imen, ki so prav značilna za kako naselbino ali manjše ozemlje. Tako je poljansko ime Jezeršek doma v Jezerčicah (hotav. žup.), Stržiner v Stružinah (Žirovski vrh), Jelovčan v Jelovici (javor. ž.), Hojker-Fojker v Hojkah (kor. ž.), Hribernik na

¹⁵⁹ Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung des Herzogthum Krain betreffend (Narodni muzej v Ljubljani). Statistika za 1778, 1780 in 1811 upošteva farne meje; ker je segala deloma v Poljansko dolino tudi loška fara, so številke le približne. Upoštevajoč razmere na koncu 19. stol. računamo lahko, da je spadalo iz loške fare v takratnih letih v poljansko ozemlje najmanj 1200 ljudi.

¹⁶⁰ Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogthume Krain (Nar. muzej v Lj.).

¹⁶¹ Tableau général de la population des Provinces Illyriennes (F. I. E 61, 6) Paris, Archives Nationales. (To statistiko kot tudi ono pod 159 in 160 mi je dal na razpolago g. doc. dr. Zwitter, za kar se mu tudi na tem mestu iskreno zahvaljujem.)

¹⁶² Zwitter Fr., Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stol. do današnjih dni, str. 37/8.

¹⁶³ Landshut, Staatsarchiv, Rep. 53, Fasc. 295; register iz l. 1493.

Hribu (kor. ž.). Kolikor je najti teh imen v 16. in 17. stol. v Poljanski dolini, so vsa v neposredni bližini teh središč. Razen teh so še nekatera druga imena zelo značilna za Poljansko dolino, od koder so se širila drugam, kot Ažbe (1500 ga dobimo le v Lomu in Dolenčicah v jav. ž.), Čadež (polj. ž.), Demšar (1500 le v Gor. Žetini), Jesenko (1500 v Dobenem, Studorju, Leskovici, Kopačnici — hotav. ž., v Todražu-polj. ž.), Kermelj (1500 le na Valterskem vrhu — kor. ž.), Krek (jav. ž.). Prav močno — vsako najmanj v dvajsetih primerih — so bila v 16. in 17. stol. razširjena v Poljanski dolini tudi imena: Albreht (zlasti žir. ž.), Avsenik, Alič (zlasti polj. ž.), Bogataj (66 primerov, zlasti žir. in osl. ž.), Bizjak (hot.), Burnik, Vončina (hot.), Cerer (polj.), Terček (polj. in hot.), Trpin (hlevnovrška), Tavčar (43 osl. in hot.), Dolinar (polj. in kor.), Dolenc (47 zlasti jav.), Eržen (47 zlasti osl.), Ferlan (40, hot.), Ferlic (polj.), Grošelj (jav.), Guzelj, Jereb (hlev. in žir.), Jančič (žir.), Jeraša (hot.), Kavčič (64, žir.), Kumer (osl.), Košir (polj.), Kalan (brod.), Kos (jav.), Lostrek (žir.), Luznar (polj., hot.), Miklavc (jav.), Maček (53, žir., hot., polj.), Oblak (49, polj.), Pivk (žir.), Petrič (žir.), Podobnik (osl.), Primožič (osl.), Peternelj (49, osl.), Raznožnik (žir.), Razvozda, Režek (polj.), Strel in Strelec (zlasti žir.), Sedej (osl.), Šust (polj.), Šubic (55, hot., polj.).

Iz teh najmočnejših središč so se širila imena na vse strani. Oglejmo si le dva izrazita primera! Ime *D e m š a r* je bilo prvotno doma edino v Gor. Žetini, kjer sta bila od 1500 do 1714 dva gruntarja teга imena. V sledečih letih dobimo ime takole razširjeno: *G r u n t a r j i*: 1560—1714 Murave, 1560—1679 Žiri, 1560—1577 Hojke, 1577—1714 Dolenčice, 1582—1625 Jelovica, 1582—1609 Sv. Ožbolt, 1604—1659 Gor. Žetina, 1630—1656 Jazbine, 1630—6 Osovnik, 1679 do 1714 Selo, 1679—1714 Dol. Brdo, 1679—1714 Gor. Ravne, 1679—1714 Javorje, 1679—1714 Delnice, 1679—1714 Delnice, 1688—1714 Brekovice, 1709—14 Pre-serje, 1709—14 Sestranska vas, 1709—14 Dol. Brdo, 1709—14 Gor. Brdo, 1709 do 14 Javorje, 1709—14 Četena ravan. — *K a j ž a r j i*: 1560—1688 (žir. ž.), 1560—1604 (jav.), 1568—77 (jav.), 1578—1610 (Žetina), 1625—79 (Račeva), 1625 (žir.), 1625 (hot.), 1625—1714 (Gor. Žetina), 1630—59 (hot.), 1630—42 (jav.), 1643—1714 (žir.), 1643—1714 (hot.), 1659—1714 (žir.), 1659—1714 (Račeva), 1659—79 (polj.), 1659—88 (jav.), 1659—1714 (Žiri), 1679—1714 (Stara vas), 1679—1714 (žir.), 1679—1709 (žir.), 1679—1709 (polj.), 1679—1709 (jav.), 1679 do 1688 (jav.), 1679—1714 (jav.), 1679—1714 (jav.), 1688—1714 (Nova vas), 1688—1714 (Sestranska vas), 1688—1709 (Malenski vrh), 1688—1714 (polj.), 1709—14 (Poljane).

Ime *O b l a k* je bilo spočetka doma le v Lučnah; tu sta bila teга imena dva gruntarja od 1500—1714. V 16. in 17. stol. je bilo ime močno razširjeno. *G r u n t a r j i*: 1560—1679 Vinharje, 1560—1714 Dolge njive, 1577—1709 Dol. Brdo, 1588—1659 Zadobje, 1604—1714 Gorenja vas, 1604—25 Sestranska vas, 1604—1714 Lučne, 1610—1714 Bukov vrh, 1625—59 Dolge njive, 1630—1714 Lučne, 1636—79 Dol. Brdo, 1636—79 Brdo, 1636—1714 Kremenik, 1641—88 Kladje, 1641—59 Kladje, 1641—1714 Trbija, 1659—1714 Srednja vas, 1659—1714 Poljane, 1659—1714 Prilesje, 1679—1714 Brode, 1688—1709 Breznica (žir.), 1688—1714 Gorenja vas, 1709—14 Brode. *K a j ž a r j i*: 1588—1604 (polj.), 1625—59 (Sestranska vas), 1630—1714 (polj.), 1630—79 (polj.), 1630—89 (Brevovnica), 1659—88 (žir.), 1659—79 (žir.), 1659—1714 (žir.), 1659 (polj.), 1659 do

1714 (polj.), 1659—79 (polj.), 1659—79 (polj.), 1659—88 (polj.), 1679—1709 (žir.), 1679 (hot.), 1679—1714 (polj.), 1679—1714 (polj.), 1679—88 (polj.), 1679—1714 (jav.), 1688—1709 (žir.), 1688—1709 (polj.), 1688—1709 (polj.), 1709—14 (Račeva), 1709—14 (Brebovnica), 1709—14 (brod.).

Obe imeni, ki sta bili prvotno doma le v eni naselbini, kažeta, kako močno se je gibal prebivalstvo v 16. in 17. stol. po Poljanski dolini. Isto je možno razbrati tudi iz drugih imen, katerih prvotno domovino je mogoče dognati. Velik del premikanja gre pač na račun rodbinskih zvez. Vendar je razvidno iz urbarja 1630, da so posestva tudi zaradi drugih vzrokov močno prehajala iz rok v roke, kar je možno razbrati iz tabele, ki obsega dobo nekaj desetletij pred 1630.

	A) Grunti	B) Kajže in rovti
Negotovo	12.2%	40.3%
Dedovanih	60.8%	25.4%
Kupljenih	17.4%	29.4%
Zamenjanih	5.5%	4.0%
Na dražbi prodanih	4.1%	0.9%

Da je pri kajžah in rovtih tako visok odstotek negotovih, nas ne sme motiti; zakaj zelo mnoga posestva so bila prav takrat v nastajanju in jih zato tedaj niti ni bilo mogoče dedovati. Večino negotovih je pri A in B pač treba prišteti k dedovanim. Presenetli nas pa zelo visok odstotek kupljenih posestev, ki je znaten že pri gruntih, ki pa še bolj naraste pri kajžah in rovtih; skoro vsako tretje posestvo pod B je bilo v teku par desetletij prodano. Zamenjavanje posestev, ki se je vršilo tudi med podložniki različnih gospostev, je bilo pri gruntih za spoznanje češče kot pri kajžah in rovtih, a na dražbo je šlo dosti več gruntov kot kajž ali rovt.

Grunti, ki so ostali po obsegu skozi stoletja večinoma neokrnjeni, so torej močno menjali gospodarje. Na redkih se je obdržalo staro ime od 1500 do 1825. Z gotovostjo je zabeležiti le deset takih primerov: Gor. Vrsnik-Filipič, 1500 Kalatz, 1560—1825 Kalčič, Gor. Ledina-Trepal, Žiri-Naglič, Srednje brdo-Eržen, Lučne-Oblak, Podobeno-Dolenec, Dolenčice-Izda ter Ažbe, Stanišče-Kermelj. V devetih primerih, pri katerih je 1500 omenjeno samo krstno ime, je pa kontinuiteta samo verjetna: Sovra—1560 Mihael Andrejev sin, 1564 Mihael sin Andreja Albrehta, 1564—1825 Albreht, Gor. Vrsnik—1500 Mihael Štefanov sin, 1560—1825 Kalčič, Govejk 1500 Ahac Janezov sin, 1560—1825 Kalčič, Jezeršek—1500 Linhart, 1560—1825 Guzelj, Hotavlje—1500 Simon Linhartov sin, 1560—1825 Šubic, Lajše—1500 Jurij Pavlov zet, 1560—1825 Čadež, Gaberk—1500 Gregor Primožev sin, 1560 Mihael Gregorjev sin, 1604—1825 Marcina, »Nalogu«—1500 Klemen Kristanov sin, 1560—1825 Bernik, Kovski vrh—1500 Luce Petrov sin, 1560 Matevž Ožbaltov sin, 1568 Martin sin Matevža Debeljaka, 1568—1825 Debeljak.

Zusammenfassung.

Die Poljanska dolina, die schon in der vorslowenischen Zeitperiode auf den verschiedensten Seiten sehr spärlich besiedelt war, haben die Slowenen wahrscheinlich bald nach ihrer Ankunft in die neue Heimat kolonisiert. Wahres Leben gab jedoch diesem Gebiete der Bischof von Freising, der 973 den größeren Teil der Poljanska dolina im Westen bis zum Bach Volaščica und den Ortschaften Hotavlje, Bačna und Kremenik erhalten hatte; das übrige Gebiet dieses Tales war dem Bischof vor 1291, sehr wahrscheinlich aber bald nach 989 zugefallen. Damit begann die Periode der intensiven Kolonisierung der Poljanska dolina. Die Kolonisten besetzten zunächst die günstigeren Lagen sowohl im Tale als auch die Sonnenlehnen im mittleren Gebirge am linken Ufer der Sora, wo die Kolonisierung in der Hauptsache schon in der Mitte des XIII. Jahrhunderts abgeschlossen war. Von hier aus begannen sie sich in der zweiten Hälfte des XIII. Jhs. auch auf die westliche Seite des Gebirges auszudehnen, wo sie aber anfangs nicht festen Fuß faßten. Zu gleicher Zeit drangen sie auch in den mittleren Teil des Gebirges auf der rechten Seite und in jenes um Žiri als Mittelpunkt vor. Diese ganze Zeit hindurch — vom 12.—14. Jh. — fand die Kolonisation im Gebirge auf der östlichen Seite der Poljanska dolina statt. Die erste große Kolonisationstätigkeit fand ihren Abschluß wahrscheinlich in der Mitte des 14. Jhs. im südwestlichen Teil im Gebiete von Hlevni vrh. Im Bereiche der älteren Kolonisation stoßen wir überall, ausgenommen im östlichen Gebirge, ausschließlich auf die Boden-teilung in Gewinn- und Weilerfluren, was bezeugt, daß sich damals Kolonisten in Gruppen ansiedelten. Diese Art der Ansiedlungen ist zu Anfang des 14. Jhs. fast völlig den Ansiedlungen auf Einzelhöfen und ihren Agglomerationen gewichen, die an den Winterlehnen des Gebirges am rechten Ufer der Sora stark überwiegen, am linken aber nur bis an den äußersten Osten heranreichen.

Das östliche Gebirge und das Gebiet des Amtes Hlevni vrh besiedelten die Kärntner Kolonisten slowenischer Nationalität mit teilweise deutschem Einschlag. Im übrigen Teil der Poljanska dolina waren die Kolonisten im allgemeinen bodenständige Slowenen.

Die Bauerngründe, die zwar sehr verschieden in Bezug auf die Ausdehnung waren, maßen zumeist 10—17 Joch. Die älteren waren im allgemeinen kleiner als die jüngeren, was teils von der besseren Lage und dem fruchtbaren Boden abhängt. Die einzelnen Besitzer besaßen zumeist eine Hube, außer im Gebiete des Hlevni vrh und im Kärntner Amt, wo die Untertanen schon 1291 das Recht innehatten, die Huben zu verkaufen, beziehungsweise sie in mehrere Teile zu teilen; auf diesem Boden hatten die einzelnen den Genuß von $\frac{1}{4}$ —4 Huben.

Mit Rücksicht auf die Abgaben, die man schon im 13. Jh. fast in ihrer Gesamtheit mit Geld abkaufen konnte, erhalten wir im 13. wie auch im 16. Jh. drei Arten von Grundbesitz; die älteren zahlten mehr, die jüngeren begünstigte der Bischof, die Grundbesitzer der dritten Art, jene im Kärntner Amt und in dem des Hlevni vrh, genossen bei den Abgaben ziemliche Erleichterungen. Der Zehnte, den die Herrschaft von Loka selbst im 17. Jh. nur in geringerem Maße einforderte, war für das ganze Gebiet der Poljanska dolina ziemlich einheitlich und im Vergleich zu den übrigen Abgaben drückend. Nur wenige einzelne waren befreit. Der Wert aller dieser Abgaben ohne Rücksicht auf die Robot betrug 1630 vom Grund 9—16 Fl. Von der Robot waren alle, auch die niedersten bischöflichen Bediensteten befreit, desgleichen auch die Gastwirte und die Bauern der Schweig- und Widmairhuben. Unter den Hörigen, die Weinführen verrichteten, die Objekte bei den Herrschaftsbesitzungen ausbesserten, Holz hackten und das nötige Holz nach Loka führen mußten, bevorzugte man bis in die Mitte des 17. Jhs. die Untertanen des Amtes Hlevni vrh und des Kärntner Amtes. Von damals an aber waren alle Untertanen verpflichtet, eine neue Steuer, das Robeitgeld, zu zahlen und einen Tag im Jahre wirkliche Robot zu leisten.

Im 16. Jh., zur Zeit, als im Sinne der Rezeption des römischen Rechtes der ganze Reichtum an Erzen dem Landesfürsten zufiel, traten die Hammerwerke auf (Hobovše.

Brekovice, im 17. Jh. auch an der Volaščica und Brebovščica), die sich aber nirgends auf die Dauer halten konnten. Da aber Gefahr drohte, daß der bischöflichen Gewalt die beträchtlichen, nicht besiedelten Wälder in der westlichen Hälfte der Poljanska dolina entzogen würden, kam es im 16. und Anfang des 17. Jhs. zu einer intensiven Kolonisierung des bedrohten Gebietes.

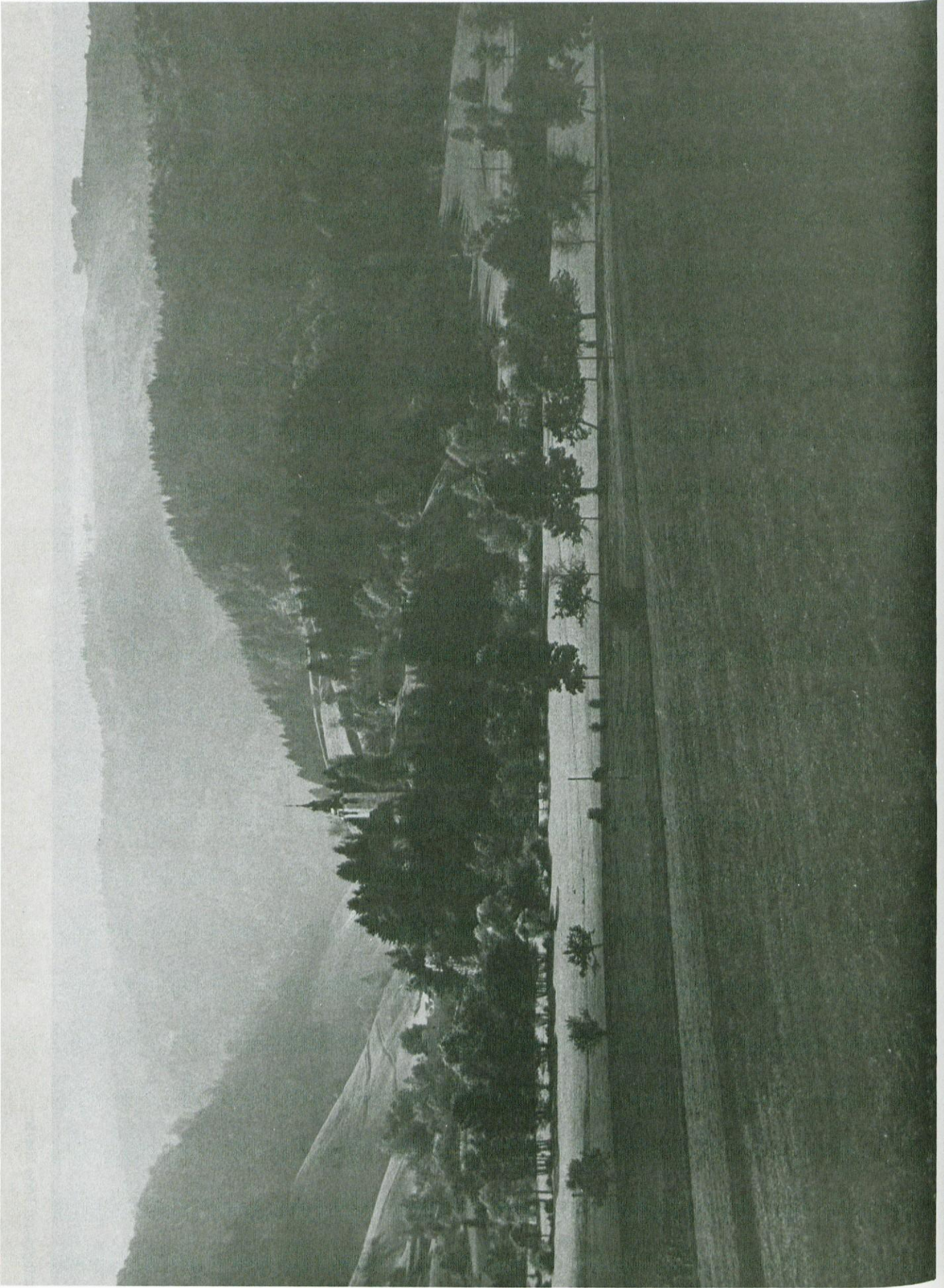
Der Ausgangspunkt der neuen Kolonisierung ist in den nordwestlichen Teil der Poljanska dolina zu verlegen, wo in der Mitte des 16. Jhs. das neue Amt Oslica entstand und die Kolonisation um 1588 ihren Abschluß fand. Von hier aus nahm sie die Richtung von Westen gegen Osten in das Gebiet des benachbarten Amtes Hotavlje und Žiri. Unterdessen kultivierten die Kolonisten auch das umfangreiche Gebiet des Žirovski vrh, von Brebovnica und Lavrovec. Die zweite Kolonisation, die um 1630 beendet war, blieb nicht viel hinter der ersten im westlichen Teile der Poljanska dolina zurück, während man im östlichen Teil, der schon bei der ersten Kolonisation intensiv besiedelt war, nur einen geringen Zuwachs wahrnimmt. Die neuen Kolonisten bevölkerten manchenorts den Boden, der schon in der ersten Periode besiedelt war, aber bald darauf verwüstet wurde. Es waren im allgemeinen Heimische aus der unmittelbaren Umgebung, nur in die nordwestlichen Gebiete drangen die benachbarten Tolminer vor. Die Kolonisierung wurde nur durch Einzelne durchgeführt, weshalb man auf diesem Gebiete ausnahmslos nur auf Einzelhöfe und deren Agglomerationen stößt, die verschiedenste Ausdehnungen aufweisen.

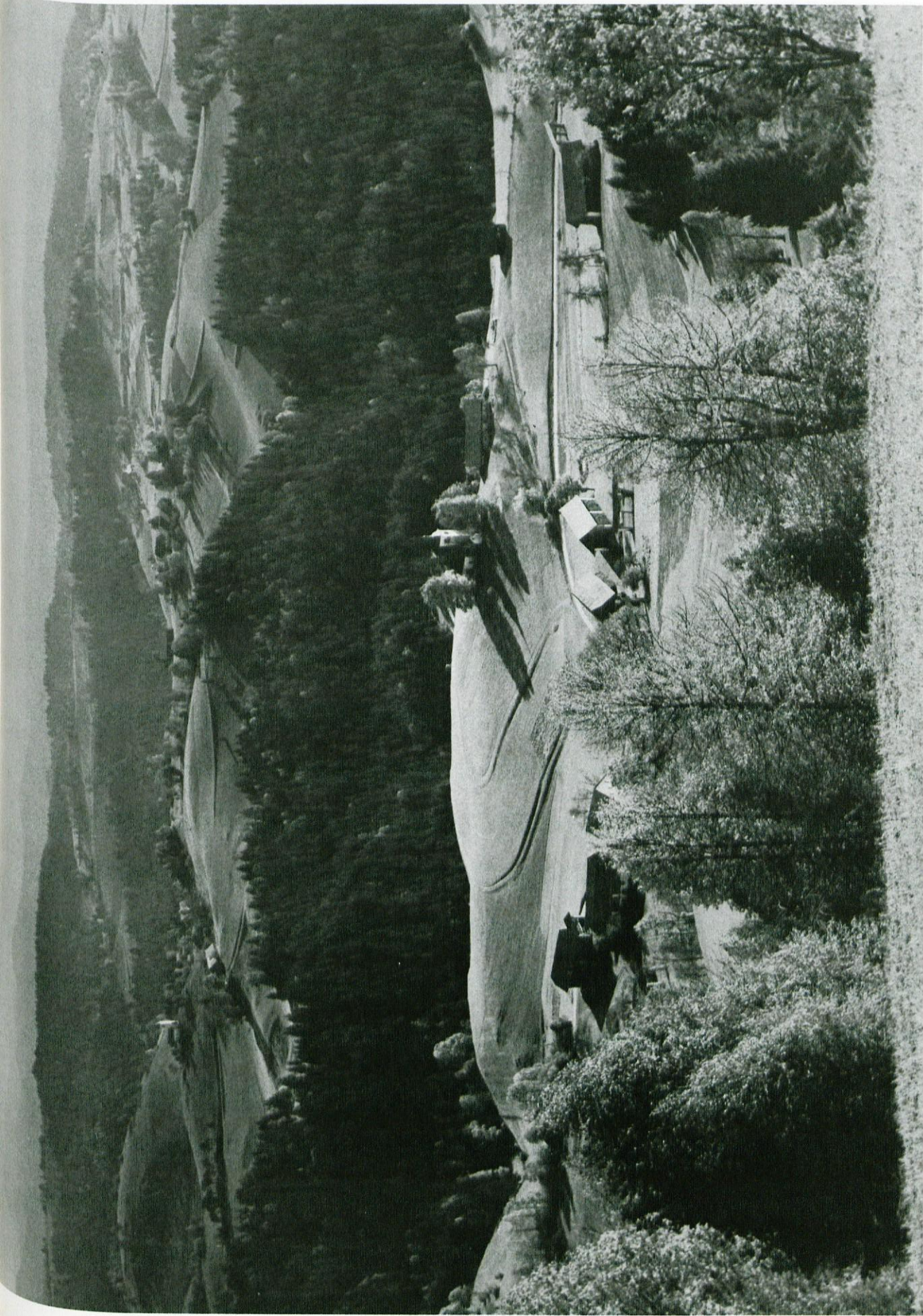
Um 1630 war das Gebiet der Poljanska dolina geschlossen angesiedelt. Von nun an war hier nur noch für neue Keuschler Raum, die sich schon gleichzeitig mit den Gereutlern anzusiedeln begonnen und den Höhepunkt ihres Wandertriebes zu Anfang des 17. Jhs. erreicht hatten. Die neuen Keuschler waren bodenständige Heimische, nur im Westen finden wir auch solche aus Tolmin. Ihre Entfaltung begünstigten im 16. Jh. und zu Anfang des 17. Jhs. vor allem die Hammerwerke, später aber besonders auch der Verkehr (vor allem im Tale mit dem Mittelpunkt um Poljane und Žiri) und die erschöpften und verfallenen Grundbesitzungen; an letzteren gab es im Verlaufe der Jahrhunderte bis zum 19. Jh. sehr wenige. Daher sahen sich die Keuschler genötigt, den Grund und Boden in den meisten Fällen aufs neue zu kultivieren, und zwar auf dem Boden der gemeinsamen Weiden und Wälder. Anfangs ernährte sie nur der karge Boden, sie konnten sich jedoch emporarbeiten, als zumeist im 18. Jh. der gemeinsame Grund und Boden aufgeteilt wurde. Die neuen Keuschler, die dieser Begünstigung nicht teilhaft wurden, sind daher zum größten Teil sozial schwächer.

Während der zweiten Kolonisierung kam es zu einer mächtigen inneren Bewegung, die das Kaufrecht, das die Kärntner Kolonisten schon im 13. Jh., die anderen aber gewiß schon gegen das Ende des 15. Jhs. besaßen, begünstigte. Von diesem Recht machen besonders die Grundbesitzer, noch mehr aber die Gereutler und Keuschler Gebrauch. In einigen Jahrzehnten vor 1630 wurden 17,4% Grundbesitze und 29,4% Gereute und Keuschen verkauft. Selten sind daher Besitzungen, die von 1500—1825 den gleichen Beinamen beibehalten haben. Grundbesitze, die Jahrhunderte in ihrer Ausdehnung größtenteils gleich geblieben waren, hatten ihre Eigentümer stark gewechselt.

Pričujoča razprava je izšla leta 1938 v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo in tudi kot posebni odtis v založbi Muzejskega društva Škofja Loka. Ob 50-letnici prve objave jo ponatiskujemo v spomin na avtorja, dr. Pavla Blaznika, velikega raziskovalca zgodovine naših krajev.

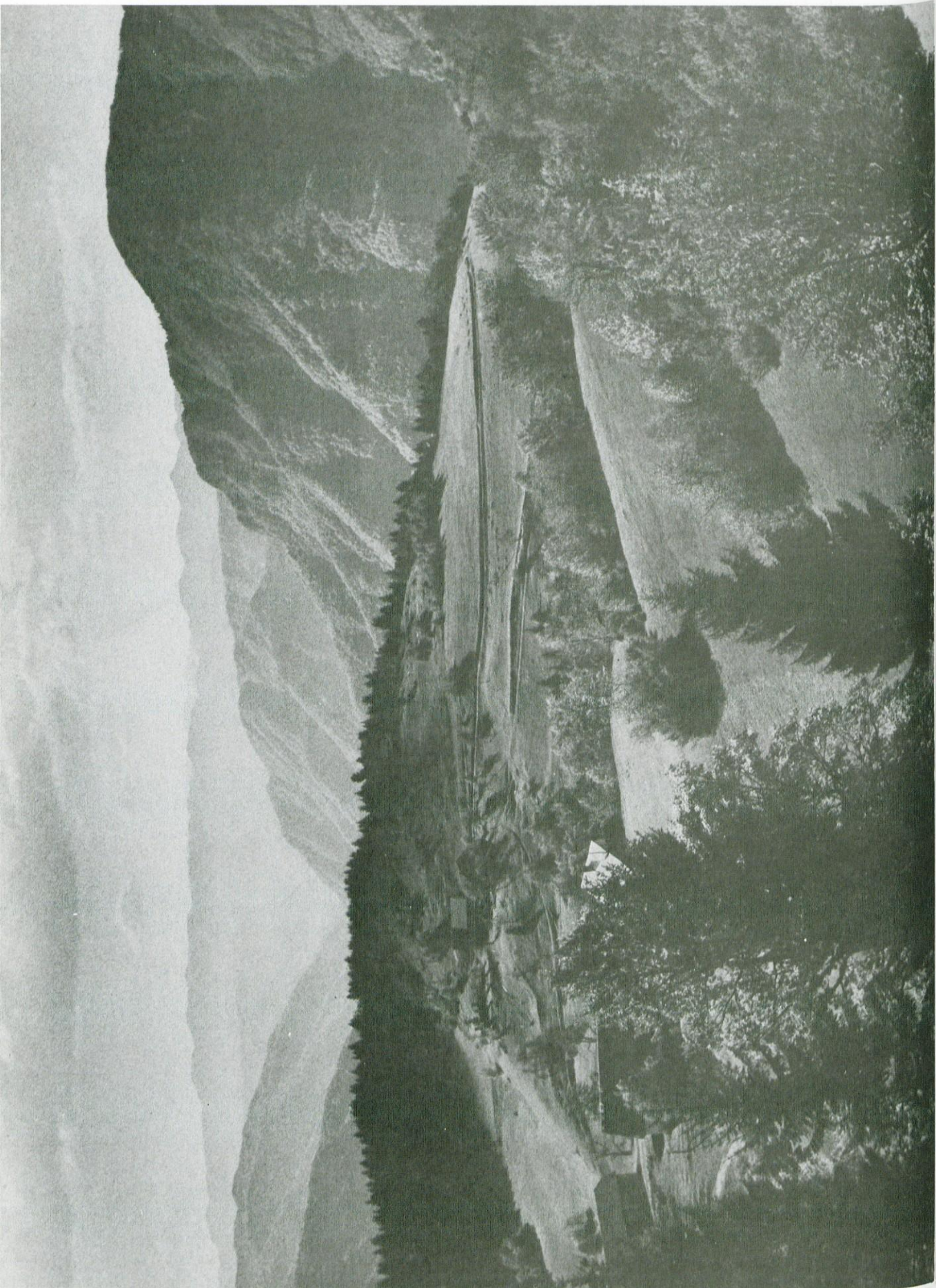

fotografiral Tone Mlakar

Hlevni vrh in Praprotno brdo

fotografiral Tone Mlakar

Jazne nad dolino Idrijce

fotografiral Tone Mlakar

Pogled na Blegoš

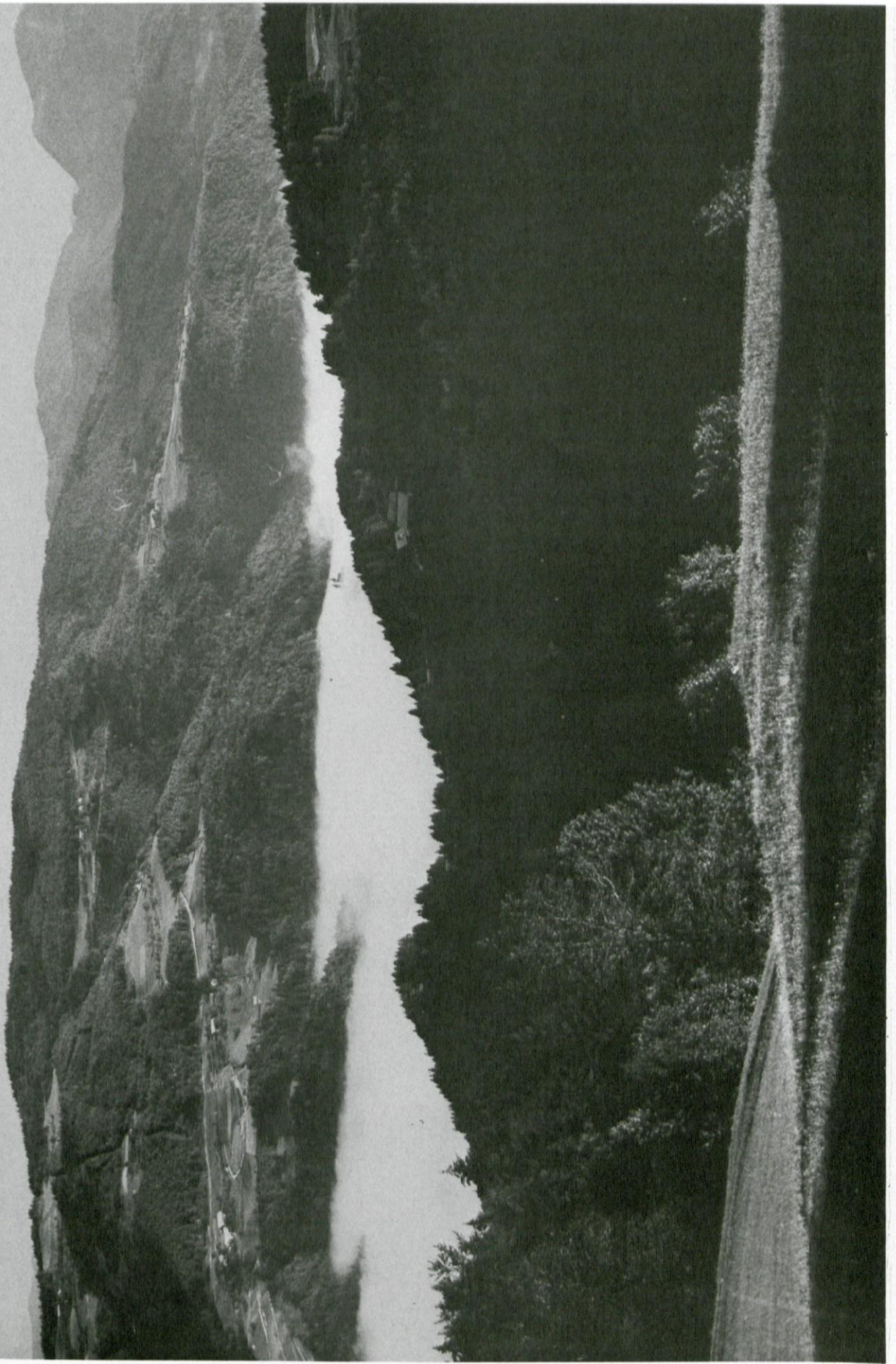
fotografiral Tone Mlakar

fotografiral Tone Mlakar

Spomenik Ivanu Tavčarju na Visokem

fotografiral Tone Mlakar

Gabrška gora

Svetozar Ilešič:

Škofjeloško hribovje.(Geografski opis Poljanske in Selške doline.)¹

O d Škofjeloško-cerkljanskega hribovja, ki so ga že naši stari zemljepisci označevali kot posebno področje na prehodu iz Julijskih Alp v Kras, je ostala Jugoslaviji le vzhodna stran, porečje obeh Sor, Selške in Poljanske, ki se združujeta pri Škofji Loki ter dajeta s tem vsemu ozemlju ne le hidrografska, temveč tudi prometno vez z vozlom pri navedenem mestecu, po katerem torej lahko upravičeno pokrajino imenujemo. Proti jugovzhodu prehaja naše področje v pokrajinsko sorodne, ali dokaj nižje Polhograjske hribe, ki pa teže že neposredno proti Ljubljani. Vendar je tu meja prometne in gospodarske gravitacije dokaj labilna: soseska Črni vrh nad Polhovim Gradcem se širi že v zlivu Gradaščice, ali je vedno v antropogeografskem pogledu močno nagibala proti Loki, kar je prišlo do izraza v njeni priključitvi novoustanovljenemu srezu v Škofji Loki (1936). Na zapadu je danes državna meja posegla nekaj čez razvodje na vzhod in s tem premaknila staro upravno mejo proti vzhodu, obenem pa seveda neprimerno stopnjevala to antropogeografsko ločnico. Na severu in severozapadu je geografska meja najbolj izrazita, ker jo tvorijo neposeljeni gorski predeli Porezna, Ratitovca in Jelovice.

Poljansko in Selško dolino sicer loči med seboj visoka gorska pregraja Blegaša (1562 m), Koprivnika (1382 m), Mladega vrha (1370 m) in Starega vrha (1205 m), ki ima svoj zadnji odmev še v Ljubniku (1024 m) nad Škofjo Loko. Vendar je vez obeh Sor, pokrajinske in podnebne sorodnosti ter skupne usode v preteklosti tako močna, da se naravnost vsiljuje skupen opis obeh dolin, ki more nuditi tudi obilo plodovite primerjave.

Ni treba posebej pripomniti, da razumemo danes pod pojmom Poljanske doline vse porečje Poljanske Sore, torej tudi Žirovsko dolino tja do Rovt in Hlevnega vrha, čeprav je ta zgornji del porečja Poljansčice do neke mere samosvoj in tudi upravno ločen od Poljanske doline v ožjem smislu. (Obč. Žiri spada pod logaški okraj in je svoj čas spadala pod idrijski sodni okraj).

¹ Ozemlje je predočeno na listu Bled nove specialne karte 1:100.000 in na listu Bischoflack-Idria stare avstrijske karte 1:75.000.

I. Zgradba in relief.

Zgradba. Kdor z odprtim očesom opazuje pokrajinske oblike v Loškem hribovju, se bo čudil njihovi živahnosti. Vsekakor imamo tu opraviti z najintenzivnejšim in najpestrejšim sredogorskim reliefom pri nas. Svet je silno razčlenjen, razrezan in tudi v podrobnem razrit po neštetih, deloma sila strmih in tesnih grapah. To velja zlasti za zgornjo Selško dolino, za dolino Kopačnice in za južnovzhodni del hribovja („Polhograjski Dolomiti“!) Vzrok temu je v sila zamotani geološki zgradbi.

To zgradbo poznamo iz proučevanj Fr. K o s s m a t a.² Najstarejše plasti na tem področju so staropaleozojski, domnevno silurski skrilavci in drobniki, ki na široko obdajajo gmoto Blejša zlasti na severni in zapadni strani, široko področje pa zavzemajo tudi na severni strani Selške doline med Dolenjo vasjo, Podlonkom in Dražgošami. Njihova paleozojska starost pa še danes ni zatrdno ugotovljena.³ Ti skladi so v gornji Selški dolini usločeni v izrazito sinklinalo, v kateri so naloženi apnenci in dolomiti, imenovani po Železnikih, in pa t. zv. strešni skrilavci pri Zalem logu. Prvim je K o s s m a t sprva pripisoval devonsko starost, drugim spodjekarbonsko (kulm); a je kasneje svoje naziranje izpremenil ter uvrstil prve v zgornjo triado, a druge v jursko dobo.⁴ Vsekakor je obseg starega paleozoika v tem predelu mnogo manjši, kot se je prvotno mislilo. Pač pa so zelo močno zastopani karbonski, t. zv. ziljski skrilavci, kakršne poznamo povsod iz ljubljanske okolice. Prevladujejo v vsem vzhodnem delu nekako do črte Dolenja vas pri Selcah-Malenski vrh-Hotavlje-Gorenja vas v Polj. dolini-Sv. Ožbalt nad Škofjo Loko. V ozkem pasu nastopajo tudi v vzhodnem vznožju Žirovskega vrha nad potokom Brebovnico in južnozapadno od Stare Oslice, kjer tvorijo zopet najvišje vrhove.

² Prim. Geologische Spezialkarte 1:75.000, Blatt: Bischoflack und Idria, s pripadajočimi Erläuterungen (izd. Geol. Reichsanstalt na Dunaju 1909 in 1910). — Dalje: K o s s m a t Fr., Überschiebungen im Randgebiete des Laidacher Moores, Comptes Rendus IX. Congrès géol. internat. de Vienne 1905. — Isti, Die paläozoischen Schichten der Umgebung von Eisern und Pölland (Krain), Verh. Geol. R. A., Wien 1904. — Isti, Das Gebiet zwischen dem Karst und dem Zuge der Julischen Alpen, Jahrbuch Geol. R. A., Wien 1906. — Isti, Die adriatische Umrandung in der alpinen Faltenregion, Mitt. Geol. Ges., Wien, I. 1913; — Isti, Die morphologische Entwicklung der Gebirge im Isonzo- und oberen Savegebiet, Z. Ges. f. Erdk., Berlin 1916.

³ Prim. I. R a k o v e c, Vodnik po ljubljanskem muzeju, Ljubljana 1930, str. 121.

⁴ K o s s m a t, Die adriatische Umrandung, str. 78.

Dočim je med domnevnim starim paleozoikom Blegašove okolice in karbonskimi skrilavci tektonska diskordanca, to se pravi, da kažejo prvi povsem drugo in nezavisno tektonsko zgradbo, slede karbonskim skrilavcem povsod na debelo naložene mlajše plasti, ki delijo z njimi isto zgradbo in iste tektonske značilnosti. Serija teh plasti prične s permsko formacijo, ki jo imamo domala povsod med ziljskim skrilavcem in mlajšimi, triadnimi odkladninami. Zastopana je v glavnem po t. zv. greden-skem peščenjaku, ki tvori ves široki hrbet Žirovskega vrha in hribovje onstran Sore proti zapadu, ob Hobovščici. Nato sledi celotna serija spodnje- in srednjetriadnih plasti, ki je najbolj kompletno razvita v predelu med Žirovskim vrhom in Horjulsko, odnosno Polhograjsko dolino ter ob robu Sorškega polja nad Loko, le deloma pa ob Kopačnici in na Blegašu. V tej seriji se v pestri zaporedni vrsti menjavajo trije horizonti pretežno skrilavih kamenin s tremi skupinami dolomitov in apnencev in sicer v naslednjem vrstnem redu: nad najstarejšimi werfenskimi skrilavci, ki so zlasti na široko razviti na jugozapadu Žirovskega kotla, leže močno razprostranjeni beli, krhki dolomiti formacije školjkovitega apnenca. Ti dolomiti, ki s svojim strmim in razdrapanim svetom že na prvi pogled vzbujajo pozornost, nastopajo v progah med Žirmi in Rovtami, kjer tvorijo rob obsežnega idrijskega področja te formacije, nadalje v osamljenih krpah nad karbonsko osnovo na severovzhodu, kjer tvorijo najmarkantnejše vrhove (Koprivnik, Mladi in Stari vrh, Ljubnik, Križna gora), a najbolj prevladujejo v predelu med spodnjo Poljansko dolino, Brebovnico in Gradaščico. Ozke proge wengenskih skrilavcev ločijo te dolomite od mlajših, kasijanskih dolomitov in apnencev, ki jih imamo skoro izključno le v triadnem ozemlju med Poljansko in Horjulsko dolino. Te dolomite ločijo zopet skrilasto-peščene rabeljske plasti, razvite zlasti ob Brebovnici, od dolomitnih in apniških plasti t. zv. glavnega dolomita, ki na našem področju južno od Poljanske Sore ni razvit, pač pa tvori obsežne komplekse ob njenem levem pritoku Kopačnici ter v gmoti Blegaša.

Še mlajše triadne plasti v našem pogorju pogrešamo. Sem bi spadali že omenjeni apnenci pri Železnikih, ki so jih sprva smatrali za devonske. Veliki kompleksi dahštanjskega apnenca prično šele s planotami Jelovice in Ratitovca, ki nas vodijo že v Julijske Alpe. Od postriadnih plasti so z gotovostjo ugotovljeni le liaski (jura) črni skrilavci v neznatnem obsegu pri Zg. Danjah pod Ratitovcem, dočim je jurska starost zaloloških strešnih skrilavcev, kot omenjeno, še močno problematična. Krede in ter-

ciarja, ki sta v bližnjem Bohinju in ob zgornji Bači dokaj razvita, v Loškem hribovju ni. Oligocenski bazalni konglomerat se pojavi šele na robu Ljubljanske kotline pri Škofji Loki. Med diluvialno-aluvialnimi sladkovodnimi odkladninami, ki so v tem področju radi stalne živahne erozijske dejavnosti neznatne, zavzema posebno vlogo morensko gradivo pri Sorici, kamor je preko 1200 m visokih slemen segel bohinjski ledenik.⁵

Navedeno pestro razporeditev hribin je povzročila zelo zamotana zgradba predela, ki je v dobi odločilnih orogenetskih gibanj tvoril zgnječeni klin med dvigajočimi se Alpami na severozapadu in dinarskimi planotami na jugozapadu. Tu se ne samo prepletata alpska in dinarska tektonska smer, temveč je prišlo tudi do nenavadno zapletenih, še ne docela pojasnenih tektonskih komplikacij.

Z ozirom na tektonsko zgradbo moremo ločiti na našem področju štiri enote. Prva enota je t. zv. žirovsko-idrijski pas, ki sega na današnje jugoslovansko ozemlje s svojim vzhodnim delom. Ves ta pas je nagnjen poševno proti jugozapadu, tako da pridejo na dan proti severovzhodu vedno starejše, t. j. werfenske, permske in karbonske plasti žirovskega področja. Ta pas je na severu omejen po izraziti tektonski liniji, ki poteka, kakor on sam, v dinarski smeri: od Podlipse zdolž vzhodnega vznožja Žirovskega vrha, preko Sore pri Stari Oslici in dalje proti Cerknju. Ob tej črti je zdrknil v globino drugi, t. zv. poljansko-vrhniški pas, sestavljen iz serije triadnih plasti, na ta način, da so pri Gorenji vasi najmlajše plasti te serije (rabeljski skladi in glavni dolomit) prišle v neposreden stik z najstarejšim delom žirovsko-idrijskega pasu, s karbonskimi skrilaenci. Ta triadni pas, ki pomeni nadaljevanje dolenske triade (Dolenjskega Krasa), sega v obliki ozke sinklinale iz Podlipske in Horjulske doline ob Brebovnici proti severozapadu v Poljansko dolino ter se nadaljuje v širokem masivu glavnega dolomita ob Kopačnici in Blegašu, kjer se v obliki klina zajeda v karbonsko ozemlje na zapadu, na severovzhodu pa je v obliki proti vzhodu izbočenega loka dvignjen v višine Blegaša.

Kakor na zapadu, je tudi na vzhodu ta pas omejen po izraziti dislokaciji, ob kateri prične na črti Horjul-Gorenja vas-Hotavlje—Javorje—selška Dolenja vas, tretji tektonski predel, t. zv. škofjeloško-polhograinsko področje, ki obsega ves vzhodni del Loškega pogorja in ki mu je glavna že poudar-

⁵ A. Melik, Bohinjski ledenik, Geogr. Vestnik 1929/30, str. 54 sl.

jena značilnost v obsežnih kompleksih karbonskih plasti, nad katerimi je nekdanja triadna odeja očuvana le mestoma, predvsem v Polhograjskih Dolomitih, v ljubniškem kompleksu nad Loko ter v denudacijskih ostankih Koprivnika in Mladega vrha. Ves ta predel tvori zapadno nadaljevanje t. zv. litijske antiklinale, v kateri so karbonske plasti od Litije do Ljubljane prav tako na široko odkrite. Toda dočim je litijska antiklinala sestavni del izrazito v alpski smeri Z—V potekajočih subalpinskih posavskih gub, ki prehajajo proti jugu normalno v dolenski triadni pas, je njeno škofjeloško nadaljevanje podleglo silnemu pritisku na stiku Alp in Dinarskega sistema, se komplicirano nagubalo in razkosalo, ter se v deloma izrazito dinarski smeri narinilo čez triadni pas. Tak nariv je ugotovil K o s s m a t na omenjeni črti Horjul—Gorenja Vas—Dolenja Vas, ter poudaril izrazite dokaze zanj zlasti v področju južno od Poljan, kjer ležita dve večji karbonski krpi (Ovčji hrib in Vinharje) nad mlajšimi, triadnimi plastmi, dočim leže slednje le malo proti vzhodu (Polh. dolomiti) normalno nad karbonskimi skrilavci kot ostanek nekdanj enotne odeje.⁶ Tako so nad ozko vrhniško-poljansko triadno področje na vzhodu in na zapadu visoko vzkipele starejše plasti in se na vzhodu potemtakem celo narinile nad njo. Bolj zamotan je severni del stika med obema pasovoma, kjer so poleg karbonskih tudi domnevne silurske plasti udeležene na narivu nad mlajšim, tu visoko dvignjenim dolomitom ob Kopačnici in v Blegašu. Sam Blegaš bi predstavljal torej komplicirano tektonsko „okno“ sredi starejših plasti.

Četrta tektonska enota je področje gornje Selške doline z domnevno silurskimi drobniki, s sinklinalo železniških apnencev in zaloloških plasti. Tudi ta pas je na jugu narinjen čez plasti idrijsko-žirovskega in poljansko-blegaškega področja, na vzhodu pa izgine pod škofjeloškim karbonskim pasom, dočim je s severa narinjen nanj masiv dahštajnskih apnencev in dolomitov Ratitovca in Jelovice. Narinjenost vsake poedine tektonske enote na naslednjo proti jugozapadu je torej ena najznačilnejših gradbenih potez na tem mejnem področju alpskega in dinarskega sistema.

Časovna opredelitev vseh teh kompliciranih dislokacij je nemogoča. Vsekakor se zdi, da je zasnova današnjega pogorja in današnjega razvodja med Sočo in Savo bila vstvarjena že pred gornjim oligocenom, kajti gornjeoligocenske plasti so odložene samo na robu pri Škofji Loki, v notranjosti hribovja pa

⁶ Prim. K o s s m a t, Überschiebungen.

jih nikjer ni in jih verjetno tudi nikdar ni bilo, ker bi se sicer vsaj deloma ohranile, kakor so se v bližnjem Bohinju. To pomeni, da imamo ravno v tem predelu opravka z enim od starejših delov posttriadnega kopnega. Saj je verjetno, da je tod že v gornjetriadni dobi potekal nekak prag, kjer so se za ladinske transgresije stvorili le plitvi sedimenti vrhu starejših skrilavcev (plasti pri Železnikih!), dočim imamo severno odtod v Jul. Alpah in južno na Krasu bogato razvite gornjetriadne apnenice in dolomite.⁷

Glavna zasnova današnjega reliefa je bila torej vstvarjena pred oligocenom. Najverjetneje je bilo tedaj že tudi vstvarjena hidrografska mreža obeh Sor, stekajočih se v smeri oligocenskega zatoka pri Škofji Loki. Ali da so tudi pozneje bila še močna orogenetska gibanja, nam pove že enostavno dejstvo, da so tudi oligocenski konglomerati pri Škofji Loki premaknjeni. Nedvomno so se tektonska gibanja vršila tekom vsega mladega terciara. To nam bodo pokazale tudi razmere iz dobe velikega pontskega vravnavanja. Ali iznos vertikalnega dviga je bil v tem predelu nedvomno manjši kot brž dalje na severu, v Bohinju, ki je danes višji od Selške in Poljanske doline, pa je vendar imel v oligocenski dobi še morski zaliv, kjer imamo tudi mnogo izdatnejše jurske sedimente in kjer so staropliocenske (pontske) planote dvignjene mnogo više kot v Loških hribih. Saj je Kossmat ugotovil gričevnato pontsko razvodje v višinah 1000—1600 m ravno v predelu vzhodno od Cerknega (Blegaš; Porezen),⁸ dočim so na severu do teh višin vzdignjene stare pontske ravnine (Jelovica).

Potek in obseg postoligocenskih dislokacij je seveda težko ugotoviti v predelu, kjer nimamo nikakih miocenskih in pliocenskih odkladnin. Verjetno je, da so marsikdaj najintenzivnejše na onih črtah, na katerih so se premikanja vršila že v starejših dobah. O zelo mladih epirogenetskih gibanjih pričajo n. pr. usločenosti nekaterih prejšnjih teras in nivojev nad Poljansko dolino in pa sam podolžni profil Poljanske Sore, ki je še zelo neizravnana. Tako vidimo, da se pontski nivo, ki se razprostira še južno od Žirov pri Rovtah v višini 700—800 m, dvigne v Žirovskem vrhu do višine 860—900 m, v osliških hribih celo precej nad 900 m (do 940 m), dočim na severu pod Blegašem redko seže nad 900 m. Podobno se zdi, da se mladopliocenske terase v odseku pod Poljanami dvigajo v smeri proti Škofji Loki; vsekakor jih je tam težko spraviti v sklad z višinami odgovarjajočih teras

⁷ Kossmat, Die adriatische Umrandung, str. 80.

⁸ Kossmat, Die morphologische Entwicklung, str. 658 sl.

pod Blegašem, ki so nižje ali vsaj v istih višinah, dasi leže višje v smeri toka. Tudi pontski nivo se proti Loki zopet nekaj dvigne. Značilno je, da imamo v dveh pasovih, ki odgovarjata obema permsko-karbonskima antiklinalnima svodoma, še danes erozivno najživahnejša in najožja dela Poljanske doline. To sta tesna dever med Žirovsko dolino in Hotavljami ter dolina med Poljanami in Zmincem. Ta dva predela v pokrajinski sliki očitno nasprotujeta z razširjenimi dolinami pri Žireh in med Trato in Poljanami, kjer danes prevladuje nasipanje s ploskim, deloma mokrotnim dolinskim dnom. Strmec Poljanske Sore, ki znaša v odseku pod Rovtami in Izgorjem do 11 m na km, se že v odseku nad Žirmi, kjer imamo ob potoku ozko aluvialno ravnico, naglo zniža na 4 m, v sami Žirovski kotlini na 3.75 m (med Žirmi in Staro vasjo) ter celo na 2.92 m (med Staro vasjo in Selom), manj od strmca reke tik nad Škofjo Loko. V dolini med Selom in Fužinami poskoči strmec zopet na 8.33 m, med Fužinami in Podgoro celo na 13.47 m, mnogo več kot v gornjem delu toka. Med Podgoro in Trato je strmec zopet normalen (4.7 m), v osrednji Poljanski dolini med Trato in Srednjo vasjo znaša zopet le 3.24 m na km (med Trato in Dol. Dobravo celo le 1.9 m), nato znova poraste med Poljanami in Šefertom na okr. 4 m (med Logom in Šefertom celo nad 6 m) ter znaša med Šefertom in sovodnijo pri Loki 3.21 m na km. Zdi se torej, da imamo v Žirovski in osrednji Poljanski dolini predele tektonskega zastajanja z živahno sedimentacijo, v spodnji dolini Poljanščice, zlasti v Fužinskih tesneh pa predele dviganja z izrazito erozijo. Kajti petrografske razlike nam ne morejo dovolj raztolmačiti opisanih razlik. Saj je najožja Fužinska dever vrezana v malo odporne permske in karbonske plasti ter se v dolomitu pri Trebiji celo precej razširi. Prav tako imamo na obrobju Žirovske in Poljanske doline pri Gorenji vasi zastopane triadne in permske apnenice, a razmeroma ozka dolina pod Poljanami poteka skoro izključno skozi mehke ziljske škrilavce.

V nasprotju s Poljansko ima Selška dolina, ki ne prečka tako izrazito tektonskih enot, temveč je vsaj v gornjem delu celo podolžnica s sinklinalno zasnovo, mnogo bolj pravilen in izenačen strmec, dasi je ta radi znatnejših višinskih razlik sam na sebi mnogo večji, posebno v zgornjem delu, kjer tvori izredno tesno dever nad Železniki (strmec nad 15 m na km). Tesna mesta so tu navezana pač le na odpornejšo osnovo (apnenci pri Železnikih in v ožini tik nad Škofjo Loko).

Prvotna tektonska struktura se razen navedenih dejstev odraža neposredno v reliefu morda edino še v dinarski smeri

doline Račeve in zlasti v oni Brebovnice, ki poteka ob pomembni prelomni črti v vzhodnem vznožju Žirovskega vrha. Sicer pa je stara struktura za današnji relief odločilna le v toliko, v kolikor določa z orisano razporeditvijo hribin razlike v oblikah posameznih petrografske različnih kompleksov.

Te razlike pa so vendar dovolj očitne. Najmirnejše, široke in zložne oblike kažejo hribi iz permskega peščenca: slemena Žirovskega vrha in hribovja ob Hobovščici.

Tudi karbonski skrilavec na vzhodu daje širokemu predelu od Javorja preko Sopotnice proti Sv. Ožbaltu zelo zaobljene in enolične oblike. Vendar ne smemo prezreti, da so vsi ti hribi domala prav tako živahno razčlenjeni po strmih grapah in dolinah kot oni iz odpornejših apnencev in dolomitov, le da je ta razčlenitev mirnejša, enakomernejša, robovi nad slemeni in pobočji znatno bolj obrušeni, zaobljeni. Isto velja za področje drobnikov pri Selcah in pri Davči ter še posebno za področje zaloloških strešnih skrilačev v povirju Selške Sore. Področja triadnega glavnega dolomita kažejo za spoznanje ostrejšje oblike. V tem pogledu je značilna dolina Kopačnice s tesnimi grapami ter priostrenimi slemeni in vršiči (n. pr. Vranškov grič 908 m, Makovica 918 m). Vendar so tudi ta področja znatno blažjih oblik od onih v dahštajnskem apnencu (Ratitovec), zlasti pa od onih v dolomitu školjkovite formacije. Slednji tvori v Ljubniku, Koprivniku, Starem in Mladem vrhu vrhove drznejših oblik, kakor pa je široka kopa Blegaša (glavni dolomit), ki bolj s svojo višino kot s svojo obliko gospoduje nad pokrajino. Pravi kontrast permsko-karbonskemu hribovju pa tvorijo priostreni dolomitni vrhovi in slemena nad Polhovim Gradcem (Tošč, Grmada, Gora Sv. Lovrenca, Smolnik, Pasja ravan), vidni že zdaleč po belih dolomitnih grapah in usadih in zato nazvani Polhograjski dolomiti.

Seveda niti geološka struktura, niti razlike v hribinah niso glavni povzročitelji današnjega reliefa. Tega je vstvarila erozija tekočih voda v mlajši terciarni dobi in pozneje vse do današnjega dne. Tudi v tem pogledu igra Loško pogorje svojo posebno vlogo. V njegovem sosedstvu na jugozapadu so namreč glavna morfološka poteza pokrajine široke planote, vstvarjene v spodnjem pliocenu (pontiku), pozneje razkosane na več grud in pomaknjene v različne višine.⁹ Te izrazite planote segajo na

⁹ K o s s m a t, Die morphologische Entwicklung, str. 648 sl. — A. W i n k l e r, Geomorphologische Studien im mittleren Isonzo- und im unteren Idriatale. Jahrb. Geol. B. A. Wien 1922.

južnozapadni rob Loškega hribovja nekako v višini 800 m (Rovtarska planota z Ledinami zahodno od Žirov). Nad njimi so ponekod ohranjeni ostanki predpontiškega, miocenskega reliefa (Vojsko nad Idrijo, 1000—1065 m),¹⁰ a v same planote so vrezane nižje doline in terase iz mlajšega pliocena. Na jugozapadu našega področja večje, izrazite pontske planote prenehajo, kar moremo le do neke mere tolmačiti z nastopom drugih, neapniških hribin, v katerih se pač take planote manj časa ubranijo delovanju voda. Pač pa se pojavijo široki pontski ravniki zopet v Jelovici, v severnovzhodnem sosodstvu našega hribovja, tokrat v znatnejših višinah (nad 1000 in nad 1200)¹¹ V vmesnem Škofjeloškem hribovju pa pogrešamo tako izrazitih sledov pontskega vravnavanja. Zdi se, da je bilo to področje že od nekdanj razvodni predel, kamor je vravnavanje za časa daljšega mirovanja morske gladine v Panonskem in Jadranskem morju najkasneje in v najmanjši meri poseglo. K o s s m a t domneva, da so že v pontski dobi višine od Jlenka nad Idrijo (1166 m), do Porezna (1632 m) in Blegaša (1562 m) tvorile do 800 m visoko razvodno gričevje med ravninami na jugozapadu in severovzhodu.¹² Od tedaj pa do danes je torej ostalo to hribovje predel najizrazitejše globinske in najneznatnejše bočne erozije. Odtod še njegove današnje oblike, kjer so globinske črte reliefa (doline, grape) ločene med seboj po mnogo neznatnejših širinskih črtah (planotah, terasah, slemenih), kakor pa na sosednjem jugozapadu in severu.

Podrobno opazovanje nam pokaže sicer, da tudi Poljanska in Selška dolina nista brez ostankov pontskega nivoja, miocenskih oblik in mlajših pliocenskih teras. Ali ti so precej neznatni, zlasti če jih primerjamo z onimi v hribovju litijske antiklinale vzhodno od Ljubljane,¹³ ki ima prvotno geološko in tektonsko strukturo podobno, ali je bila že v vsem mladem terciaru oddaljena od razvodja.

¹⁰ Winkler, o. c. str. 24.

¹¹ Prim. K o s s m a t, Die morphologische Entwicklung, str. 660; I. R a k o v e c, Morfogeneza in mladoterciarna tektonika vzhodnega dela Jul. Alp. Geogr. Vestnik 1936/37, str. 76 sl.

¹² K o s s m a t, Die morphologische Entwicklung, str. 658.

¹³ Prim. R a k o v e c, Geomorfološki razvoj v območju Posavskih gub. Geogr. Vestnik 1931 in S. I l e š i č, Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geogr. Vestnik 1933, str. 12 sl.

Nivoji in terase v Poljanski dolini. Širše planote iz ponske dobe segajo v naš predel predvsem s tako zvano Rovtarsko planoto, ki je pri Ledinah zahodno od Žirov še skoro 800 m visoka, v okolici Rovt ima višino 730 m ter se znižuje dalje proti Logatecu. Proti vzhodu se nadaljuje v Pokojiški planoti nad Borovnico, a na severnem robu Ljubljanskega Barja v slemenih med Horjulsko in Polhograjsko dolino (Kožljek 788 m, Koreno 720 m). Odtod se ponski nivo proti jedru Loškega pogorja polagoma dviga, obenem pa je po obsegu vedno neznatnejši, močno razkosan po eroziji ter v nepropustnih plasteh slabo očuvan. Že brž od Rovt se zopet dvigne v slemena nad dolino Račeve z višino 750—770 m in od Horjulske doline v nivo Planine (797 m) nad Lučnami. Nato se na vzhodni strani v skoku dvigne v zložna slemena Žirovskega vrha, ki kaže zlasti v severnem delu enakomerne višine med 800 in 900 m, njegov južni del (Goli vrh), ločen od Žirovskega vrha po gozdnati grapi Zale, znani iz Tavčarjeve povesti, pa je celo nad 900 m visok. Tudi levo od Žirovske doline ohrani ponski nivo sprva višino 740—790 m (Gor. Vresnik in Breznica kot odrastka Ledinske planote), v Osliških hribih pa se zdi, da je v bližini tedanjega razvoja dvignjen še višje in ohranjen le v obliki ožjih a izrazitih teras v višini 930—950 m (slemena s kmetijami Jezeršek in Brinovec nad Staro Oslico itd.). Toda tudi tu imamo, kot v Žirovskem vrhu, še nižjo fazo z 830—900 m višine (višine nad Staro in Novo Oslico ter nad Mrzlim vrhom ob italijanski meji). V sosednjem predelu ob Kopačnici je ponski nivo le slabo razvit, imamo ga v Vranškovem griču (908 m) in v sosednjih že pod 900 m visokih vršičih in slemenih med globokimi grapami južno od Kopačnice. Ponovno je treba poudariti, da je ob Kopačnici in Hobovščici svet najbolj razčlenjen po eroziji in so zato tudi terase najslabše ohranjene. Bolje je v tem pogledu zopet južno od Blegaša, kjer imamo ostanke izrazitih nivojev, čeprav močno visečih in razritih po denudaciji, v višinah 850—900 m okoli Leskovice; zlasti je izrazita majhna planota pri zaselku Krnice nad Kopačnico. Po tamošnjih razmerah sodeč je leskoviški svet bil v ponski dobi odprt proti zapadu, v dolino Cerknice, kajti na vzhod so ti nivoji prekinjeni po višjih strmih kopah, med katerimi je najizrazitejša Makovica (918 m). Razvodje bi se bilo torej tod v postponski dobi razširilo v prid Poljanske Sore, ker je v nasprotju s splošnimi pojavi na jadransko-panonski razvodnici in bi moglo imeti lokalne tektonske vzroke.

Proti vzhodu se nam ponska terasa izrazito pokaže šele v položnih vesinah južnovzhodno od Blegaša, zopet z dvema stop-

njama, pri zaselku Jelovica (882 m) in nad njo (935 m). K pontskim terasam je prišteti tudi prisojne police z vasicama Podvrh in Četena ravan (okr. 860 m), ter višjo v višino 915—960 m. V vsem tem predelu se torej odlomki tedanje doline polagoma znižujejo proti vzhodu (Gabrška gora 826 m) in se v Ljubniških hribih izgube med višjimi kopami brez enakomernih višin (Črni vrh 943 m) in med nižjimi slemeni zelo razrezanega sveta. Šele južno od Poljansčice moremo zopet slediti nekdanji pontski površini v Bukovem vrhu (832 m) in v slemenu s kmetijo Skobel (849 m), odkoder vodi v tej višini prelaz pri Kuzovcu (858 m) na polhograjsko stran, kjer so ostanki pontske površine precej ohranjeni v višinah od 820—840 m (Ovčji hrib, Črni vrh, dolomitna planota Smolnik, vrh Gore Sv. Lovrenca nad Polhovim gradcem). Te višine opazamo tudi ob grapi Hrastnice na loški strani (Kopačev vrh, Sv. Ožbalt 860 m, Igalski vrhovi med Hrastnico in Ločnico).

Vrhovi, ki jih imamo nad temi pontskimi terasami, so od kraja do kraja različnih višin in brez ostankov vrvnjenih slemen ali vrhov, ki bi pričali o starejših nivojih. Smatrati jih moramo za ostanke miocenske pokrajine, ki se je v razvodnih pasovih odtegnila pontskemu vrvnavanju. Te višine omejujejo Loško gorovje na zapadu: Jelenk nad Idrijo (1106 m), Bevk in Pluženjska gora (1050 m) nad Novo Oslico, Vrhovec (1047 m) in Ermanovec (1026 m) nad Staro Oslico, nato nekaj nižja Makovica (918 m), ki vodi k najvišjemu slemenu Škofjeloškega pogorja, potekajočemu od Porezna preko Črnega vrha (1288 m), Blegaša, Koprivnika, Starega in Malega vrha ter Sopotniškega Črnega vrha do Ljubnikā (1024 m). Poljansko področje je mestoma tudi na jugu omejeno po vrhovih predpontske starosti (Tošč 1021 m in Pasja ravan 1031 m). Vse te višine ne kažejo nikjer znakov vrvnavanja če izvzamemo položno obliko Blegaševega vrha, ki bi morda bila ostanek zgornje-miocenskega nivoja, in pa planotasti Ermanovec (1026 m) nad Oslico, kjer bi morda imeli opravka s predpontskim nivojem.

Iz navedenega je razvidno, da je bilo poljansko področje v pontski dobi po višjem svetu docela ločeno od Selške in deloma tudi od Polhograjske doline. Pontske doline so bile iz razvodnega predela usmerjene proti jugu v obsežne tedanje ravnine, zveza na vzhod proti današnji Škofji Loki je bila omejena kvečjemu na vzhodni del.

V nasprotju s tem so terase iz mlajšega pliocena, ki so prav tako razvite le v obliki ožjih položnih slemen („brda“), razpo-

rejene že povsem v smeri današnje doline. Ta brda so najbolj razvita v predelu severno od doline proti Javorjam in Malenskemu vrhu. Razvitih je v glavnem devet teras.

Terasa I je v žirovskem področju kaj slabo zastopana: tu je pontska pokrajina ostala nižja in erozija prvih mladopliocenskih faz neznatnejša. Izrazito se pojavi šele ob Kopačnici, kjer jo je pa tudi še težko oddeliti od spodnje pontske faze. Značilna je v mali kraški planotici s samotno kmetijo na Slajki nad Hotavljami (760 m), na polici v Kladju (790 m) pod Žirovskim vrhom, nad Čabračami v višini 790—800 m, pri Jazbinah nad Malenskim vrhom (790 m), pod Četenjo ravanjo in pri Malem Rovtu pod Gabrško goro (760 m), okoli Breznice pod Ljubnikom (720 m), zlasti pa na južni strani doline v obliki kopi zap. nad Kremenkom (765 m), pri kmetiji Kamenšek (ca 760 m) pod Bukovim vrhom in pri vasi Bukov vrh sami (760—780 m), pri Stanišču (750—760 m) in na polhograjski strani med Pasjo ravanjo in Črnim vrhom (kmetije Senovnik in Osredkar 720—780 m), pri Selu in Sv. Jeri nad Hrastnico (okr. 740 m).

Terasa II se prične pri Žireh z malimi policami višine 720 do 740 m in v pobočjih proti Oslici (kmetija Špeh), okoli Stare Oslice, pa tudi v pobočjih Žirovskega vrha nad Fužinami. Sem spadajo terase pri Studorju južno pod Blegašem (ca 740 m), pri Gorenjem Brdu (730 m) in nad vasjo Malenskim vrhom, močno viseča in denudirana terasa pri Javorjah (695 m) ter onstran Ločilnice polica pri Dolenjem Rovtu in pod Gabrško goro (okr. 690 m). Ne desnem bregu je terasa prav posebno razvita: kopa nad Vinharji (698 m), preval na Kremenku (697 m), terase pod Bukovim vrhom (685 m), dolgi ravni slemeni Kovškega in Voltarskega vrha (nad 680 m), terasa pod Staniščem (676 m), pri Sv. Petru na Hribu (673 m), pri kmetijah Dražner in Fojke (660 m) nad Hrastnico ter pri Gabrovem (650 m) pod Ljubnikom. V nasprotju s teraso I je razvita torej močno tudi ob dolnjem toku Poljanščice. K njej bi bilo šteti tudi največji del malega kraškega ravnika v višini 680—690 m nad Lučnami (Sudi dol) in odgovarjajoče 670—690 m visoke police v vzhodnem pobočju Žirovskega vrha. Nekaj nižja so slemena vzhodno od Gorenjega Brda (660—663 m) in v vasi Malenski vrh (666 m).

Dočim radi domnevanih epirogenetskih gibanj ob Spodnji Poljanščici že terasa II ne kaže v to smer skoro nikakega padca. kaže terasa III v tem delu ponekod celo nasprotni strmec. To se opaža zlasti v policah s kmetijami v južnem pobočju Gabrške gore (Podboršt, Smoldno), kjer se dvigne od 620 na 645 m. Te-

rasa III je nenavadno močno zastopana tudi povsod drugod ob osrednji Poljanski dolini. Na njej leži Dol. Brdo (620 m), k njej spadajo slemena nad Lovskim Brdom, nad Lomom (631 m), vas Dolenčice pod Javorjami, cela vrsta slemen in polic s samotnimi kmetijami ob Hotoveljčici, desnem pritoku Sore pri Poljanah, ter pod Bukovim in Kovškim vrhom. Ob Brebovnici imamo ta nivo v višinah 640—650 m pri Bačni ter v spodnji stopnici (640—660 m) kraškega ravnika pod Lučnami. Ob spodnjem toku nam je iskati ostanke te terase v vodoravnem slemenu pri Sv. Andreju nad Hrastnico (616 m), v zgornjem toku pa ob Kopačnici pri Hlavčih njivah in Čabračah (nad 630 m), ter pri Žireh v terasah z vasmi Goropeke (682 m) in Dol. Vresnik (674 m) ter onih med Rovtami in Vrhom Treh Kraljev (Hlevni vrh 666 m).

Terasa IV je zelo lepo izražena ob Žirovski dolini: planote pri Ravnah in Zavratcu, pri Rupah in Zakolku južnozapadno od Žirov (630—650 m, pod Goropekami (647 m), pomoli nad Račevo, Dobračevo in Ledinico (nad 630 m). V tej višini je tudi nekdanje zložno dolinsko dno nad vstopom Sore v Fužinsko deber, ki ga prav nazorno vidi opazovalec z višin pri Goropekah. Dalje ob Sori se terasa močno zniža, že približno sporedno z današnjim tokom. Njena višina je v področju nad Gorenjo vasjo in Poljanami 560—590 m (Lom in Zakobiljek nad Ločilnico, Hrastje nad Trato, višine v Vinharskem borštu, pri Hotovlji pod kmetijo Drnovšek, pri Podborštu nad Poljanami). Če smemo sem šteti tudi izraziti nivo pri Sv. Florijanu in Sv. Lovrencu nad Sopotnico (580 m), bi bila torej tudi ta terasa proti vzhodu dvignjena.

Naslednja terasa (V) v Žirovski dolini ni zastopana. Tam je očitno v tej, kot v naslednjih dobah prevladovala globinska erozija. Imamo pa jo v višinah 530—550 m na obeh straneh doline med Hotavljami in Gorenjo vasjo, dalje na Srednjem Brdu nad Kopačnico (547 m) in nad grapo Logarščice pod Čabračami (do 570 m). V zlivu Ločilnice je terasa tega nivoja pri Polenšku pod Javorji (kota 547 m in 553 m) ter pod Lomom. 520 do 540 m visoke police imamo še tik nad Poljanami, tako na severnem bregu (kota 528 pod Podborštom) kot na južnem, pod Bukovim vrhom. Nad Gabrkom imamo proti severu izrazito teraso v višini 540—550 m, kar bi zopet kazalo na dviganje v tem področju. Nivo 540—550 m imamo razvit tudi ob Brebovnici pod Žirovskim vrhom.

Terasa VI je prav tako razvita le v srednji in spodnji Poljanski dolini, a tudi tu le v majhnih, a izrazitih odlomkih. Pri Gorenji vasi in Poljanah ima višino 510—520 m (njive vzhodno nad Brebovnico pri Dol. Dobravi, pri Sv. Križu, pod Lovskim br-

dom). Posebno izrazita pa je pri Sv. Volbenku nad Visokim (488 m), ki je ena najznačilnejših točk Poljanske doline, na južni strani nad Logom in nad Sopotnico (kmetija Mure 482 m). V stranske doline ta terasa skoraj več ne poseže. Pri Škofji Loki se dobro vidijo ostanki starega, širokega dolinskega dna v višinah nad 480 m. Ali jih je prištevati k terasi VI, ki bi potemtakem tudi ne bile več v prvotnem položaju, ali pa k terasi V, kar bi odgovarjalo relativnim višinam nad današnjo reko (okr. 130 m, kakor terasa V v srednji Poljanski dolini), je težko odločiti.

Terasa VII je zadnja, katere odlomki so še ločeni od današnjega dolinskega dna po višjem, ponekod pogozdenem pobočju. Nižji 2 terasi pripadata prav za prav že dolinskemu dnu, njihova starost je nedvomno diluvialno-aluvialna. Vezana je pa tudi terasa VII že povsod na smer in strmec današnje struge. Pri Žireh imamo nekaj pomolov v višini 540—560 m (80 m relativne višine), ki bi jih bilo prišteti v ta nivo. Zelo izrazita je 509 m visoka terasa pod Podgoro, pod izhodom iz Fužinske soteske (90 m rel. v.), 460—480 m visoki so pomoli s. od doline pri Hotavljah, 450—460 m kope nad cesto Gorenja vas-Poljane in južno nad Poljanami (evharistični križ 458 m, 80 m rel. v.). V dolini pod Poljanami so te kope redkejše, malo izrazitejše so zopet ob izhodih Bodoveljske in Hrastniške grupe nad Loko (420 m, rel. v. 70 m).

Najmlajši dve terasi v dolinskem dnu (VIII in IX) sta razviti le v razširjenih delih doline, kjer že tudi danes igra znatno vlogo bočna erozija ali celo širše, naplavljenno dolinsko dno. Pri Žireh bi na višini VIII terase ležal del Dobračeve in Sela (čez 500 metrov, do 30 m rel. višine), na IX pa vsi višji, suhi predeli sicer mokrotnega žirovskega dna. V razširitvi pri Podgori imamo razen VII (podgorske) terase razviti tudi obe nižji, zlasti VIII, čez katero vodi stara cesta pri Trbiji (25—30 m rel. v.). Pri Hotavljah imamo v višini 440 m (30 m rel. v.) teraso z zgornjim delom vasi in izrazito polico nad sotočjem Kopačnice in Sore. V dolinskem kotlu pri Gorenji vasi ležita na VIII terasi Gorenja Dobrava (za terase značilno ime) in Žabja vas (okr. 25 m rel. v.), na spodnji (IX) pa Trata in Dol. Dobrava. Potem imamo pod Poljanami in pri Gabrku ponekod razvite 2—3 terase, ki pa morejo biti le krajevnega postanka. Zlasti značilne so na desnem bregu pri prvem ovinku pod Poljanami, kjer se po kratkem poteku pod ostrim kotom zopet združijo. Vas Gabrk leži na precej široki terasi. Končno se pojavi pri sotočju Hrastnice nad Škofjo Loko izrazita terasa (IX? z rel. v. nekaj metrov), ki je po višini in položaju pač ekvivalent ravninske terase mlajšega zasipa (diluvij)

pri Stari Loki in na Sorškem polju.¹⁴ Vse mladodiluvialne terase Sorškega polja bi torej v dolinah obeh Sor našle odmevale v eni terasi, ob Selški Sori tudi to le nekako do Stare Loke.

Nivoji in terase v Selški dolini. Selška dolina je tudi sicer mnogo revnejša na podobnih oblikah. Zlasti zgornji del nad Češnjico tvori z vsemi stranskimi grapami zelo tesno dolino, brez zložnejših pregibov v pobočju tja do višin nad 1000 metrov. Tu je torej še v mnogo večji meri vedno prevladovalo vrezavanje nad vravnavanje. Le v spodnjem delu, pod Češnjico, kjer se tudi današnje dolinsko dno nekoliko razširi, so pobočja zložnejša in kažejo mestoma zasnove teras v odgovarjajočih si višinah kop in slemen. Značilno pa je, da tu rayno najnižjih teras (VI—IX) sploh ni.

Velik del zgornje Selške doline pripada, kakor smo videli, predpontski, miocenski pokrajini. V Blegašu, pa tudi v Ratitovcu, imamo seveda celo ostanke zgornjemiocenskega vravnavanja. Predpontske so tudi vse najvišje razvodne vzpetine proti Poljanski dolini. Kje imamo torej na selškem področju ostanke zložne pontske pokrajine in ali jih sploh imamo? Severno odtod so pontski nivoji Jeloviške planote dvignjeni v višine nad 1000 m in njihove najnižje etaže so v višini 940—980 m.¹⁵ Nižji nivoji, ki so razprostranjeni v 800—900 m visokih policah in slemenih pod južnovzhodnim robom Jelovice tja do Kranjske ravnine in ki dajejo značaj vsej tamošnji pokrajini, bi bili torej vsi mladopliocenski (Sv. Primož na Jamniku 823 m, Podblica 819, Dražgoše 830—850 m, hribi med Rudnom in Selcami 850—590 m, višine okrog Sv. Mohorja, Hrastnik nad Breznico 802 m). Tudi južno od spodnje Selške Sore so višine 800—900 m močno zastopane, zlasti okrog Ostrega vrha, Rovt nad Sv. Lenartom in nad Stirpnikom. Presenetljivo ujemanje v višini s pontskimi nivoji v poljanskem področju, kot tudi obsežna razprostranjenost govorita po mojem mnenju za to, da imamo tudi tu opravka z močno razkosano pontsko pokrajino, padajočo proti vzhodu, nad katero so se istodobne pontske planote Jelovice dvignile ob stari dislokacijski liniji, ki poteka ob južnovzhodnem robu Jelovice mimo Podlonka in Dražgoš proti Besnici. V zgornji Selški dolini nam ni težko najti ostankov odgovarjajoče pokrajine, ki je bila tu seveda bliže razvodju, zato tudi manj ravnih oblik. Sem je prišteti ostanke visokih gorskih planot, ki so vložene v dveh nadstropjih med

¹⁴ Prim. S. Ilešič, Terasa na Gorenjski ravnini, Geogr. Vestnik 1935, str. 157.

¹⁵ Rakovec, Geogr. Vestnik 1936/37, str. 80.

višji gorski svet Ratitovca, Porezna in Blegaša ter med tesne in globoke grape zgornje Selščice in njenih dotokov. Zgornje nadstropje imamo v 1100—1200 m visokih policah pri Zgornjih Danjah in Zabrdi pod Ratitovcem ter nad Zalim logom, nižjo stopnjico pa v 1000—1100 m visokih slemenih med Prtovčem in Železniki, na jugu pa v Davških planotah in policah s kmetijami Pod Poreznom. Ves ta svet visi proti vzhodu, kamor so se že tedaj odtekale vode. Zanimiv prehod med davškimi planotami in pontskimi nivoji spodnje Selške doline tvori svet Martinjega vrha. Če pogledamo ta kot z višine Sv. Miklavža (957 m) nad Selcami, se prav lepo vidi iznad grap zaris nekdanje zložne doline, ki je vodila s pontskih višin nad 1000 m (nad Mrzlim vrhom) mimo Ostrega vrha proti vzhodu.

V zgornji Selški dolini sta pod pontskimi nivoji zastopani še dve, manj obsežni vrsti polic. Prvo z lahkoto opazimo zapadno od Sorice v višini okr. 890 m. V tem nivoju je odprt prehod na baško stran pri Petrovem brdu, dočim je na vzhod tesna dolina Sore vrezana v višji svet. Ni torej izključena, podobno kot pri Leskovici pod Blegašem, nekdanja zveza na to stran. Nižja stopnja je ohranjena v višini 820—840 m. V njo je vrezano povirje Sore pri Sorici. Tudi med Zalim logom in Železniki se na južni strani mestoma pojavijo sledovi teras s kmetijami v višini od 830—870 m. V Spodnji Selški dolini bi temu nivoju odgovarjale višine od 720—740 m pri Topolah in Stirpniku nad Selcami, zlasti pa izraziti nivo Križne gore in Lavtarskega vrha (nad 720 m) z nižjo, pod 700 m visoko fazo. Ves ta nivo bi odgovarjal I terasi ob Poljanski Sori, ki pri Škofji Loki doseže podobno višino.

S tem se lepo vjema, da je prihodnja nižja in obenem izrazitejša terasa Selške doline v skladu in celo v neposrednem stiku s teraso II iz Poljanske doline. Nivo, ki je morda nadaljevanje teras 820—840 nad Sorico, je v spodnji Selški dolini zastopan na severni strani pri Kališču in Topolah (okr. 680 m), najbolj izrazito pa južno nad potokom Lušo pod Ljubnikom, kjer kaže nedvomno prvotni strmec proti vzhodu (pri Mlaki in pri Rantovšah 690 m, pri Sv. Tomažu 665 m) in ima svoje očitno nadaljevanje nad Sotesko med Praprotnim in Loko v mali kraški planotici (661 m) na severni strani doline. Posebna značilnost te terase pa je, da v svojem zgornjem delu korespondira preko dveh ozkih prevalov (691 in 697 m) pod Božičevim gričem s teraso iste višine pri Javorjah na poljanski strani. Pri pogledu s Starrega vrha ima človek celo vtis, da se je tedaj Poljanska dolina odpirala tod preko proti severovzhodu. Ali terase te višine se nadaljujejo tudi ob Poljanski Sori navzdol.

V nižjih nivojih ima Selška dolina le tu in tam še zasnutke teras, tako v višinah 610—620 m pod Stirpnikom (Stirpniška gora) in pod Sv. Tomažem, ter v višinah 530—560 m v karbon-skih skrilavcih nad Ševljami. Plosko dolinsko dno je od Češnjice do Bukovice brez teras. Samo vas Bukovica leži na prav nizkem robu, ki loči višje polje od logov ob Selščici.

II. Podnebje, vode in rastje.

Podnebje. Slika o podnebjju Škofjeloškega hribovja, brez dvoma zanimiva radi prehodov iz gorskega podnebja Julijskih Alp v milejše podnebje Ljubljanske kotline, žal ne more biti popolna radi pomanjkljivih opazovanj. Uporabne podatke imamo le za novejšo dobo: opazovanja temperature imamo samo iz Žirov in to popolna le za l. 1927.—28. in za l. 1933.—1937. Padavine se opazujejo razen v Škofji Loki še v Sorici, Davči, Dražgošah in Železnikih za Selško dolino, na Trati, na Lučnah, v Leskovici in Žireh pa za Poljansko dolino. Uporabiti sem mogel podatke za 13 let od 1925 do 1937. V svrhu primerjave sem glede temperature pritegnil še Ljubljano, za padavine pa razen nje še Črni vrh, Horjul, Sv. Jošt nad Horjulom in Rovte. Ostali klimatološki pojavi (zračni tlak, vetrovi, oblačnost, snežna odeja itd.) se žal nikjer ne opazujejo.

Toplotne razmere v Žireh so po podatkih za 7 let (1927—1928, 1933—1937) naslednje (v primeri z Ljubljano za isto dobo). Najtoplejši je julij s povprečno temperaturo 17.7°C (v Lj. 20.2°), sledita avgust z 16.4° (v Lj. 18.6) in junij z 15.2° (v Lj. 17.8°). Najhladnejši je januar z -1.6° (v Lj. -0.8°), sledita december z -1.0° (v Lj. -0.1°) in februar z -0.9° (v Lj. $+1.5^{\circ}$). Jesen je toplejša od pomladi (sept. 13.9° , okt. 8.5° , nov. 3.6° , maj 11.8° , apr. 7.7°). Podnebje je torej znatno hladnejše v Žireh kot v Ljubljani, ali ta razlika je mnogo večja poleti (v maju za 2° , v jun. za 2.6° , v jul. za 2.5° , v avg. za 2.2°), kot pozimi (v dec. le za 0.9° , v jan. za 0.8°), zgodnji pomladi (v aprilu le za 0.3°) ali zgodnji jeseni (v nov. za 1.1°). To pomeni, da je letna amplituda v Žireh znatno manjša (19.3°) od one v Ljubljani (21°), oziroma da je stopnja kontinentalnosti v Žireh mnogo manjša, čemur pač ni vzrok toliko morda v znatnejših vplivih z morja, temveč v dejstvu, da ima Ljubljana pozimi razmeroma nizko temperaturo radi toplotnega obrata združenega z meglo, tako da imajo Žiri kljub znatno višji in bolj gorati legi le za spoznanje hladnejšo zimo, ali mnogo hladnejše poletje.

Za sliko toplotnih razmer je značilno, da imajo Žiri na leto povprečno samo 169 dni s povprečno dnevno temperaturo nad 10° (Lj. 182!), od tega v marcu 1—2, v aprilu 10, v maju 25, v juniju, juliju in avgustu in septembru vse, v okt. 11—12 in v novembru le izjemoma, dočim ima Ljubljana v novembru redno 2—3 dni nad 10° , razen tega pa jih ima mnogo več v aprilu (19) in oktobru (14). Še večjo razliko pokažejo t. zv. poletni dnevi s povprečno temperaturo nad 20° , ki jih je v Ljubljani 39, a v Žireh le 18 in to 3 v juniju (večina let sploh brez njih, a v Ljubljani redno 8—9), v juliju 11 (Lj. 19) in avgustu 3—4 (Lj. 12). Slika mnogo hladnejšega poletja v Žireh je popolna, če pristavimo še podatke o absolutno najvišjih temperaturah za to dobo. Najvišja zabeležena temperatura je bila 34.8° za časa velike vidovdanske vročine l. 1935 (v Lj. 38°), povprečni absolutni maksimum za ta leta pa je znašal 31.8° (v Lj. 33.5°) ter je nastopil štirikrat v avg., dvakrat v jul. in enkrat v jun. (v Lj. samo dvakrat v avg., a trikrat v jun.: junijske vročine so torej v Lj. pogostejše, a one v avg. razmeroma manjše).

Za zimo je značilno, da imajo Žiri 98 dni, ko pade živo srebro vsaj ponoči pod ničlo (Lj. 78) in sicer največ v januarju (25), v decembru (22), februarju (21), slede še marec (14), november (7), april (6) in oktober (4—5). Velika razlika od Ljubljane je v aprilu in oktobru, ko imajo Žiri več kot enkrat več takih dni (Lj. v apr. in okt. po 2). V maju nastopijo taki dnevi samo izjemoma (n. pr. l. 1935), ali so seveda številnejši v Žireh kot v Ljubljani. Značilno pa je, da so pravi dnevi mraza, ko ostane temperatura ves dan pod ničlo, mnogo številnejši v Ljubljani (25) kot v Žireh (18). Vzrok je pač v ljubljanski megli, združeni s toplotnim obratom: često obleži v Ljubljani megla ves dan, a v Žireh se dopoldne dvigne ali pa je sploh ni. Značilno je, da ima Ljubljana več takih dni v jan. (Lj. 10—11, Žiri 8—9), in dec. (Lj. 9—10, Žiri 5—6), dočim jih je v febr., ko tudi v Ljubljani megla običajno čez dan izgine, v Žireh mnogo več (nad 5, v Lj. 2—3). V marcu in novembru pa so taki dnevi izjema tudi v Žireh. Absolutno najnižjo temperaturo v dobi opazovanj so zabeležili v Žireh dne 20. dec. 1927 (-22.1° , v Lj. isti dan -20.1), povprečni absolutni minimum za to dobo pa je bil -15.1° ter je nastopil štirikrat v decembru, dvakrat v januarju in enkrat v decembru (v Lj. -12.9° , od tega štirikrat v jun.). Značilni so še podatki zadnjega pomladanskega in prvega jesenskega mraza, ki so radi slane in ozebe velike važnosti. V Žireh je v dobi 1927—1928 in 1933—1937 padla pomladna temperatura zadnjič pod ničlo samo enkrat v marcu, a štirikrat v drugi polovici aprila in dvakrat v

maju („ledeni možje“, 12. V. 1927 in 2. V. 1935). Prvi jesenski mraz pa je nastopil šestkrat v oktobru (večinoma v drugi polovici), a enkrat v septembru (13. IX. 1935). V Ljubljani smo imeli tak dan v maju le enkrat (2. V. 1935), a v oktobru le dvakrat.

Za opazovanje krajevnih toplotnih razlik v Loškem hribovju žal nimamo opazovanj. Jasno je le, da je Selška dolina i poleti i pozimi hladnejša in da so prisojne vesine nad Poljansko, zlasti pa nad Selško dolino pomladi toplejše kot dolinska dna, kar velja glede Poljanske doline tudi za pozno poletje, ko leži v njej pogosto jutranja megla. Višinska razlika med Javorji in Poljanami n. pr. ne pride radi visokih dnevnih temperatur v Javorjah tako do izraza v fenoloških razlikah (datumih cvetja in zorenja sadja itd.), kakor bi pričakovali. Najostrejšje podnebje med naseljenimi predeli ima nedvomno visoka, osojna Davča, kjer je letina stalno in znatno v zastoju za ono v prisojnih krajih iste višine nad Sorico.

Padavinske razmere za dobo 1925—1937 nam podajo jasno sliko prehoda od razmer v Ljubljanski kotlini do onih v Jul. Alpah in Trnovskem gozdu, kjer pade največ padavin na Slovenskem. Največjo letno množino padavin kažejo višinske postaje nad Selško dolino in nato zgornja Poljanska dolina (posebno prisojne strani): Sorica 2206 mm, Dražgoše 2177, Davča 2102, slede Železniki 2059, Žiri 2011, Leskoviča 1969, Sv. Jošt pri Horjulu 1965, Trata 1925, Lučne 1898, Horjul 1733, Rovte 1732, Škofja Loka 1488 in Črni vrh 1465 mm. Množina padavin torej naglo pojema proti jugu in osobito proti jugovzhodu, kjer v Škofji Loki in na Črnem vrhu pade celo precej pod povpreček, ki ga v istih 13 letih kaže Ljubljana (1666). Posebno nas preseñečajo nizke padavine na prisojnem Črnem vrhu, mnogo nižje od onih v bližnjih Lučnah, Žireh, Trati in celo Horjulu.

Razporeditev padavin po mesecih kaže seveda vse značilnosti našega podnebja na križišču celinskih in sredozemskih vplivov. Največ padavin pade v jesenskih mesecih: september, oktober in november so v vseh postajah na prvih treh mestih, sept. je najmočnejši od njih v Trati, Lučnah (in Ljubljani), oktober v Sorici in Davči, november v vseh ostalih krajih. V teh mesecih pade v vseh postajah 33—37% letne vsote padavin. Zanimivo je, da stopi v pozni jeseni v ospredje zlasti južno obrobje (Rovte in Sv. Jošt v nov. in dec.). Drugi, nižji maksimum padavin je v zgodnji pomladi: marec je po množini padavin četrti mesec v Sorici, Železnikih, Lučnah, Žireh, Trati, Sv. Joštu in Škofji Loki ter peti v Dražgošah, Davči in Črnem Vrh. April je na četrtem

mestu v Dražgošah in Davči, na petem v Sorici, Železnikih in Trati, šesti v Lučnah in Leskovici, dočim je maj skoro povsod šele na sedmem mestu. V aprilu in maju pade 15—17% vseh letnih padavin in sicer 15 na jugovzhodu, kjer je pomladanski maksimum manj izražen (april je v Žireh, Sv. Joštu, Rovtah, Horjulu, Loki in Ljubljani še le na osmem ali devetem mestu). Najmanj padavin imajo zimski meseci: februar je skoro povsod na zadnjem mestu, januar na predzadnjem ali zadnjem, le december se kreta od sedmega do devetega mesta, ker tvori prehod od jesenskega deževja v suho zimo. Januar in februar imata povsod le 9—11% letnih padavin. Poletje ima sicer znatno manj dežja od pomladi in jeseni, ali več od zime: junij je po večini šesti ali celo peti mesec ter v tem tvori nekak tretji višek padavin po maju; julij je povsod za febr. in jan. na padavinah najrevnejši, avgust pa je mesec, kjer se množina padavin od leta do leta in od kraja do kraja najbolj spreminja, kakor se pač spreminja doba prvih poznoletnih nalivov in deževja. Razmerna najmanj padavin ima v avgustu Selška dolina. V celoti beležita julij in avgust 12—14% vseh padavin, torej nekaj več kot jan. in febr., a manj kot marec z aprilom. Pripomniti je, da so najvišji odstotki poletnih padavin na jugu (Žiri, Lučne, Sv. Jošt, Rovte, Horjul, Loka), čemur je iskati vzroka v velikih nalivih poznega poletja, ki jih poznamo iz vremenskih katastrof Poljanske in Žirovske doline in ki so tudi septembru dvignile povpreček padavin tako močno, da ponekod presega — kakor smo videli — ostala dva jesenska meseca.

Zanimivo je primerjati z množino padavin število dni s padavinami, ki nam povedo, ali so padavine razporejene enakomerno, ali padajo v nalivih. Takih dni je največ v Davči in Lučnah (166 na leto), slede Trata (163), Sv. Jošt (158), Rovte (154), Dražgoše (153), Železniki (153), Leskovica in Žiri (po 151), Sorica (149), Škofja Loka (148), Črni vrh (140), Horjul (136). Razpored je malo drugačen kot pri množini padavin. Z velikim številom prihajajo do izraza višje planote (Davča, Lučne, Rovte), kjer pač včasih po malem pada dež, ki ne seže v nižje kraje.

Poučna je razporeditev tega števila po mesecih, ki nam pokaže nekaj značilnih razlik. Glavni višek se pomakne z jeseni na pomlad. Jeseni padajo torej večje količine dežja, a pomladi so razporejene bolj enakomerno. Večina postaj ima največ deževnih dni v maju (Davča, Železniki, Dražgoše, Leskovica, Trata, Žiri, Rovte, vse 16—17) ali v aprilu (Sorica 16, Lučne 17), in le november, ki ima tudi slično enakomerno razporeditev dežja, ostane prvi na jugu in jugozapadu (Sv. Jošt 16, Horjul 14, Črni

vrh 15, Škofja Loka 16, Ljubljana 18!), sicer pa si mora deliti drugo ali tretje mesto s pomladanskima mesecima, aprilom in majem. Tudi junij, ki je večinoma na četrtem mestu, nam kaže razliko med jesenskimi nalivi in enakomernim pomladanskim, odnosno zgodnjepoletnim dežjem: saj je množina padavin v maju in juniju le povprečna ali celo podpovprečna. Na drugi strani pa zgodnja jesen (oktober in september), ki je v množini dežja povsod prva, glede števila deževnih dni močno zaostaja: september z velikimi nalivi je povsod šele na 8 do 10. mestu, in celo oktober šele na 5. do 7. V septembru pada povsod le 11–12 dni dež, v oktobru 12–14, dočim smo videli v maju 16–17 takih dni, pa jih je tudi v aprilu še 14–16 in v juniju 13–15. Tudi avgust še kaže v tem pogledu nekak jesenski značaj: po množini padavin ni med zadnjimi, po številu dni z dežjem pa se rad drži od 9. do 12., t. j. zadnjega mesta z 11–12 takih dni. Nasprotno kaže julij prehod od junija k avgustu: po množini padavin skoraj vedno na zadnjem mestu (izvzemši jan. in febr.), ima večinoma celo za spoznanje več dni s padavinami kot avgust. To je pripisati pač (kot v maju in juniju) kratkotrajnim krajjevnim nevihtam, ki v tej dobi tudi ob lepem vremenu kaj rade nastopajo. Razlike med množino padavin in številom dni s padavinami pa ne kažeta januar in februar, ki sta prej ko slej najbolj suha meseca z 10–12, odn. 8–11 dnevi s padavinami.

Število dni s padavinami v snežni obliki nam dovoli nekaj vpogleda v snežne razmere. Največ takih dni ima visoka in osojna Davča (52 na leto, v Ljubljani samo 23), zatem Lučne (40), Dražgoše (38) in Sorica (35). Za Sorico le malo zaostajajo še Črni vrh, Rovte in Sv. Jošt (po 34), ki leže še dokaj visoko. V Žireh pada sneg 31 dni na leto, v Železnikih 29, v Trati 27, a v Leskovici, Horjulu in Škofji Loki 23. Preseneča nenavadno malo snežnih dni v visoki Leskovici, kar bi morda z razmeroma nizkim številom takih dni v Sorici kazalo na vremenske vplive s soške strani, kamor sta oba kraja precej odprta. Zelo verjetna je tudi, zlasti za Leskovo, pomanjkljivost opazovanj. Največ dni s snegom v povprečju za l. 1925–1937 ima december, ponekod tudi januar (Lučne, Škofja Loka, Dražgoše, Rovte). V decembru imajo nekateri visoki kraji 9–11 takih dni (Davča 11,1, Lučne 9,1), ostali 7–8, na obrobju tudi le 5–6 (Horjul 5,6, Loka 5,1). Približno isto je razmerje v januarju. Februar ima v Davči in Lučnah nad 7 snežnih dni, drugje 4–6. Razlike med višinami in dolinami se stopnjujejo v mesecih prehoda iz jeseni v zimo odnosno iz zime v pomlad. Marec ima 8 snežnih dni v Davči, nad 6 v Lučnah, Sorici in Črnem vrhu, 4–5 v Trati, Žireh in Železnikih ter 3–4 v

Škofji Loki. Celo april ima v Davči še 6—7 snežnih dni, v Lučnah in v ostali Selški dolini le še 3—4, v Poljanski dolini pa le 1—3. V novembru pada v Davči 4—5 dni sneg, v ostalih krajih največ 2—3. V oktobru ima Davča še 2—3 snežne dni, Lučne, Črni vrh, Dražgoše in Sorica 1—2, a dolinski kraji vsi povprečno manj kot 1 dan. V maju in septembru pada izjemoma sneg le v Davči, Dražgošah, Sorici, Lučnah, Črnem vrhu in Rovtah. V Davčah imamo v maju povprečno celo še 1.1 snežni dan in na Lučnah 0.9.

Podatkov o snežni odeji žal ni nikakih na razpolago. V dolinah so razmere prilično iste kot v Ljubljani, na višinah se sneg delj časa drži: v osojni strani Pasje ravní (1021 m) leži pogosto še v marcu, na Blegašu in Ratitovcu se snežna odeja pretrga šele v maju, prisojna pobočja pod Blegašem, Ratitovcem in Jelovico pa so tudi v sneženih zimah kmalu prosta snega. Zelo dolgo se drži sneg v osojni Davči.

Podatki o toči so v opazovanjih tako pomanjkljivi in nezanesljivi, da jih nisem mogel uporabljati. Omenim naj le, da je največje število dni s točo zabeleženih v aprilu in zlasti v maju in to posebno v Žireh, na Trati in v Davči.

Tudi nevihte se ne beležijo povsod in zanesljivo, ali vendar nudijo do neke mere uporabne podatke. V razdobju 1926—1937 jih je bilo povprečno največ na leto v Davči (51?), v Lučnah (47) in na Trati (53). Slede Škofja Loka z 29, Dražgoše in Sv. Jošt s 25, Železniki s 24 in Žiri s 23. (Ljubljana jih ma 32). Najgostejše nevihte bi bile torej od Lučen mimo Blegaša in naraščale bi tudi mimo Škofje Loke proti Ljubljani. Pripomnim naj, da bi se to skladalo z mojimi opazovanji številnih poletnih neviht v zadnjih letih v Poljanah. Nevihte često razsajajo nad Škofjo Loko in proti Ljubljani, a v Poljansko dolino ne sežejo. Druga vrsta, ki jih spremlja južozapadni veter (veter „od morja“ ali „žirovski veter“), pa često zatemni nebo od Lučen čez zgornjo Poljansko dolino proti Blegašu, a do Poljan in Škofje Loke malokdaj poseže.

Največ neviht ima junij (11 v Davči in na Lučnah, 8 na Trati, 6 v Škofji Loki, samo 5 v Železnikih), skoro ravno toliko julij (Davča in Lučne 11, Trata 7, Škofja Loka 6, Železniki 4) in nekaj manj avgust (Davča 11, Lučne 10, Trata 6, Škofja Loka 5, Železniki 3). Sledita maj (Davča in Lučne 7, Loka 5, Železniki 3) in september (Davča 6, Lučne 5, Železniki 2) ter april (v Davči in Lučnah 3, drugje 1—2) in oktober (Davča 3, Lučne 2, drugje 1—2).

Posebno važne pa so one nevihte, večinoma v poznem poletju in zgodnji jeseni, ki so v zvezi s fronto hladnega zraka,

kadar sledi glavni depresiji severno od naših krajev južno od Alp še ena, manjša depresija. Te nevihte rade povzročajo ravno v škofjeloškem hribovju katastrofalne nalive, o katerih bo govora še v naslednjem odstavku.

Vode. Geografsko ogrodje in vez Loškega pogorja tvori hidrografska mreža Poljanske in Selške Sore, ki zbira vse vodovje obsežnega predela v mali sovodnji pod škofjeloškim mestom. Porečje Poljanske Sore je mnogo obsežnejše od onega Selške Sore, razen tega ima njen tok bolj neizravnano obliko (gl. str. 54). Njeno široko porečje sega daleč na jug v Rovtarsko planoto, kjer ga tvorijo Sovra, Račeva, Žirovnica in Osojnica. Na desnem bregu ji zatem priteka še Brebovnica izpod lučenskega kraškega ravnika, nato se njeno porečje na tej strani precej zoži in tvori nekaj znatnejše pritoke šele tik nad Škofjo Loko (Bodoveljski Potok in Hrastnica). Izdatneje hrani Poljanščico njen desni breg: Hobovščica ji dovaja vodo iz hribovja pri Oslicah, Kopačnica z Logarščico in Volaščico iz južnozapadnih pobočij Blegaša, Ločilnica izpod Blegaša, Koprivnika, Starega in Mladega vrha, Sopotnica izpod Krivega brda in Črnega vrha. Povirja vseh teh pritokov segajo večinoma globoko v hribovje iz nepropustnih plasti, nekaj kraških, propustnih tal imamo le pri Lučnah in pod Kopačnico.

Selška Sora, ki ima v povirju dva izvorna kraka, Zadnja Sora in Sorico, ima do Češnjice le krajše pritoke v strmih grapah, od katerih je omeniti Štajnpoh izpod Danj in Davški potok. Pod Češnjico ima Selška Sora na levi nekaj več dotoka iz nepropustnega ozemlja: Dašnico in Češnjico pri Češnjici, Selnico izpod Dražgoš in Bukovščico izpod Sv. Mohorja. Na desni je znatnejši pritok le Luša.

Za proučitev hidrografskih značilnosti imamo le kratkotrajna opazovanja vodostajev pri Zmincu na Poljanski Sori in pri Dolenji vasi na Selški Sori za l. 1930.—1936.¹⁶ Merjenj o vodni množini ni nikakih, zato tudi ni mogoče izračunati količnika odtoka, ki je brez dvoma precejšen v tem področju močnih padavin ter intenzivnega reliefa v večinoma nepropustnih, lahko razkrojljivih plasteh.

Ali krivulje poteka vsakodnevnega vodostaja za navedenih sedem let, ki jih moremo sestaviti na osnovi objavljenih podatkov, nam vendarle povedo marsikaj o režimu obeh dveh Sor. Obe reki sta pač še tipična gorska neuravnovešena potoka, pri

¹⁶ Izveštaji o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za god. 1930—1936. Izd. Min. polj. i voda.

katerih so kolebanja vodne višine v majhnem zelo znatna kot hiter in neposreden odmev padavinskih razmer, brez uravnovešenega in stalnega režima, kot ga imajo velike reke, kjer igrajo odločilno vlogo stalni splošni vplivi posameznih letnih dob. Zato je povpreček podatkov samo za 7 let tem bolj nezadosten ter nam more pokazati le poglobitve značilnosti.

Pri obeh Sorah imamo povprečno najnižje vodno stanje v poletnih mesecih (julij v Zmincu 18 cm, v Dol. vasi 15 cm pod povprečkom, avgust 16 oziroma 11 cm pod povprečkom). V zimskih mesecih nastopi drug minimum, ki pa je vendar znatno višji: veliko izhlapevanje v poletju tvori protitež proti znatnejšim padavinam v tej dobi. Tudi maksima imamo dva. Prvi prične z velikim skokom v marcu v zvezi s pomladnimi padavinami in še bolj s kopnenjem snega v višinah. (Marec v Zmincu 18 cm, v Dol. vasi 10 cm nad povprečkom). Potem višina vode pada sprva polagoma, od junija do julija pa v skoku. Nov višek se pojavi v oktobru in novembru v zvezi z močnejšimi padavinami in slabim izhlapevanjem. (Oktober v Zmincu in Dol. vasi 17 cm nad povprečkom). V decembru voda brž pade na januarski nivo, radi manjših padavin, ki razen tega pogosto obleže v obliki snega.

Kljub tem skupnim značilnostim pa so med kolebanji Poljanske in Selške Sore znatne razlike. Najprej so vsa kolebanja na Poljanski Sori znatnejša (med povprečnim maks. in min. 36 cm, na Selški samo 31 cm). Dalje ima Poljanska Sora v mesecih od novembra do marca znatno višji relativni vodostaj kot Selška. Ta razlika je posebno izrazita v decembru in januarju, ko je povprečni vodostaj v Zmincu za malenkost nad povprečkom, a v Dolenji vasi, posebno v decembru, znatno (za 18 cm) pod povprečkom, kar približa zimski minimum Selške Sore skoro docela letnemu. Vzrok temu je v dejstvu, da v porečju Selške Sore radi znatnejše višine in hladnejše zime pade in obleži mnogo več padavin v snežni obliki. Značilno je, da ima tudi še marec, ko je seveda še ves Blegaš, Porezen, Ratitovec, pa tudi Jelovica in še mnogo nižjega sveta pod globoko snežno odejo, nižji vodostaj v Selški dolini, tako da je letni maksimum, ki v Poljanski dolini pade v marec, torej v spomladansko visoko vodo, v Selški dolini potisnjen v oktober, ko sta v ostalem oba vodostaja enaka. Z aprilom pa se stvar obrne: na višinah okrog Selške doline prične naglo kopneti sneg in Selška dolina ima v aprilu, maju in juniju mnogo višjo vodo od Poljanske. Maj in junij, ki sta v Zmincu že pod povprečkom, (maj na povprečku, junij za 3 cm pod njim), sta v Dol. vasi še precej nad njim (maj

5, junij 2 cm). Tudi v juliju in v avgustu je selški vodostaj nekaj višji: več padavin, manjše izhlapevanje v višinah. V septembru preseneča, da ostane v Selški dolini višina vode enaka oni v avgustu, dočim v Poljanski dolini močno naraste radi močnih septemberskih nalivov, ki so, kot bomo videli, tam dokaj silnejši. V oktobru in v novembru se vsi vplivi najbolj izenačijo: vodostaja sta skoraj povsem istovetna.

Slika je seveda manj enostavna, če zasledujemo mesto povprečkov dejansko krivuljo obeh vodostajev za l. 1930.—1936. Poljanska Sora kaže stalno neprimerno večja kolebanja. Da voda v Zmincu naraste za 150—200 cm nad povprečkom, zadostuje vsako krepkejše deževje, dočim je to na Selški strani bolj izjemen pojav. Sploh reagira Poljanska Sora hitreje in močneje na vse spremembe v padavinah: prej in močneje naraste, ali običajno tudi prej pade. In tako ne samo v primerih, ko so padavine v Poljanski dolini znatnejše, kar se itak redko zgodi, temveč tudi v primerih enakomernih padavin in celo v primerih, ko je padlo precej več dežja v selškem področju.¹⁷ Primeri, ko radi posebno močnih padavin v Selški dolini vodostaj Selške Sore močno prekorači poljanskega, so precej redki. V splošnem je vodostaj v Dolenji vasi mnogo višji od zminškega v pozni pomladi, ko se topi sneg, precej nižji pa pozimi in tudi enakomernejši, saj pade tu mnogo več snega, ki tedaj ne more hraniti Sore in njenih pritokov.

Za razumevanje večje nemirnosti in nestalnosti Poljanske Sore je treba upoštevati naslednje. Prvič je vodomer v Zmincu postavljen v strugo, ki je tam razmeroma ožja, kot ona Selške Sore v ploski dolini pri Dol. vasi. Zato so tam reakcije vode pač hitrejše in močnejše. Glavni vzrok pa je nedvomno v drugačni geološki sestavi in reliefu Poljanske doline. Omenili smo že mnogo bolj neizravnani strmec Poljanščice. Deber pri Fužinah vpliva kot velika zatvornica, kadar se nad Žirovskimi hribi prenašlo odpre nebo. Podrti jezovi tamošnje hidrocentrale v l. 1924. in 1925. nam zgovorno pričajo o tem. Razen tega skoro vsi pritoki Poljanščice segajo daleč v ozemlje nepropustnih paleozojških kamenin, kjer ob nalivih le malo vode izgine v notranjost, temveč se brž odteče nadzemsko po številnih grapah. V tem je

¹⁷ Primere zadnje vrste sem ugotovil za sredo marca 1931, ko je kljub večjim padavinam v Selški dolini Poljanska Sora narastla za 280 cm nad normalo, a Selška le za 80 cm. Prav tako za sredo sept. istega leta, ko so ravno v Selški dolini ponekod padavine dosegle nad 100 mm na dan, pa je Selščica narasla le za 50 cm, a Poljanščica za 210 cm. Prve dni apr. 1932 je slika podobna, a Selška Sora ni skoraj nič narastla, Poljanska pa močno.

posebno značilna Ločilnica pri Poljanah, ki odvaja vodo skoro le s karbonskega sveta. Ob nalivih pridre tod izpod Blegaša kalen hudournik, ki pod vasjo zajezi še mnogo bolj mirno in čisto Soro. Podobno moremo opazovati pri Hotavljah, kjer se združi Logarščica s karbonskega in Kopačnica z dolomitno-apniškega ozemlja. Logarščica običajno hitreje in močnejše naraste.

Vsega tega je v Selški dolini mnogo manj. Strmec prenese večji transport, obsežne površine v zgornjem delu tvorita apnec in dolomit, končno se odteka sem velik del apniških gorâ Porezna, Ratitovca in Jelovca, kjer tla vpijejo mnogo vode in s tem regulirajo odtok. Razen tega ne smemo prezreti, da je Poljansčica pri Zmincu sprejela vase že skoro vse vode svojega širokega zliva, dočim na Selški Sori pri Dolenji vasi temu ni tako. Luša in Bukovščica, ki odplakujeta karbonsko ozemlje, se izlivata vanjo šele niže. Opazovanja bi kje pri Stari Loki brez dvoma pokazala malo drugačno sliko.

Tudi pojav, da so vremenske katastrofe, ki se jih spominjamo zlasti iz l. 1924.—1926., divjale z vso silo po Poljanski dolini, dočim je Selška ostala skoraj povsem v zavetju, je v soglasju z vsem navedenim, dasi je pri tem soodločeval tudi splošen vremenski položaj.

Praden govorimo dalje o teh pustošenjih, po katerih so Škofjeloški in Polhograjski hribi dobili že žalosten sloves, si oglejmo, kakšne so ob priliki velikih nalivov padavinske razmere v tem področju. Dnevi z več kot 30 mm padavin so razporejeni enakomerno, nad 20 na leto jih je v Selški dolini, 16 do 18 v Poljanski, na obrobju mnogo manj (Rovte 11, Škofja Loka 9). Dni s padavinami nad 50 mm je 6 na leto v Selški dolini, 4—5 v Poljanski. Nad 100 mm padavin na dan pa pade le izjemoma in to ne vsako leto.

Med takimi nalivi imamo navadno štiri tipe razporeditve padavin po našem hribovju. Najbolj normalen je oni enakomernega deževja, ko pade največ padavin v zgornji Selški dolini, odkoder njihova količina pojema proti jugovzhodu; vodostaj v Selški dolini ostane kljub temu precej pod poljanskim. Take primere imamo n. pr. 3. IX. 1925 (padavine: Sorica 119, Trata 99, Škofja Loka 82, Ljubljana 42 mm), 12. IX. 1927 (Dražgoše 132, Sorica 127, Trata 100, Loka 96, Ljubljana le 14 mm), 11. IX. 1931 (Sorica 136, Davča 124, Trata 87, Loka 58, Lj. 49), 26. X. 1931 (Dražgoše 103, Železniki 111, Trata 56, Loka 36), 21. IX. 1933 (Železniki 120, Trata 106, Loka 82, Ljubljana 120!), 23. I. 1936

(Sorica 111, Dražgoše 105, Trata 84, Loka 57, Lj. 35). — Drugi tip nastopa ob slični razporeditvi padavin, ali selški vodostaj močno naraste in doseže ali celo prekosi poljanskega, četudi morda višek padavin v zgornji Selški dolini ni vedno izrazitejši kot v zgornjih primerih. Tak položaj nastopa zelo redko: 9. X. 1926 (padavine Sorica 128, Davča 88, Trata 51, Loka 51, Ljubljana 28 mm; vodostaj v Dol. vasi 170 cm nad normalo, v Zmencu je vodomer pri povodnji v sept. istega leta odnesla voda); 8. VIII. 1930 (Železniki 93, Trata 59, Loka 57, Lj. 55; selški vodostaj 90 cm nad poljanskim!), 13. III. 1934 (pad. Železniki 115, Davča 67, Trata 62, Loka 45, Ljubljana 36 mm; vodostaj dne 14. III. v Dol. vasi 35 cm nad poljanskim); 7. V. 1935 (pad. Sorica 86, Trata 44, Loka 42, Lj. 24 mm; selški vodostaj se nadobičajno približa poljanskemu); 22. X. 1935 (pad. Dražgoše 94, Sorica 79, Trata 64, Loka 33, Ljubljana 34 mm; selški vodostaj za 30 cm nad poljanskim).

Tretji tip nalivov ima najizdatnejše padavine v poljanskem in žirovskem področju. Poljanski vodostaj močno preseže selškega. Take primere smo imeli 13. XII. 1934 (pad. Davča 75, Trata 80, Žiri 84, Loka 52 mm) in 6. okt. 1937 (pad. Davča 96, Sorica 89, Žiri 106, Trata 100, Lučne 101, celo Horjul 86). Najznačilnejši primer te vrste pa je 27. september 1926. Veliki nočni in dopoldanski nalivi so ta dan izlili v Lučnih 341 mm padavin, kar pomeni povsem izreden pojav. Tudi druge poljansko-žirovske postaje so imele rekordne padavine (Trata 300, Žiri 200, Črni vrh 201, Loka 195, Sv. Jošt 198, Rovte 125, Ljubljana 153 mm). Nalivi, ki so povzročili veliko razdejanje v Poljanski dolini in ob Gradaščici vse do Ljubljane, odnesli vse mostove, celo most čez Soro pri Goričanah in staro fužino iz l. 1568. v Sovodnji pod Škofjo Loko, so bili sicer provzročeni po splošni vremenski situaciji, ki je sprožila povodnji tudi v Furlanski ravnini, v Primorju in pri nas v Savinjski in Šaleški dolini. Ali značilno je, da je ostala Selška dolina skoraj docela neprizadeta. Že v Leskovici je padlo le 116 mm padavin, v Železnikih le 85, v Davči 88, Sorici 85 in Dražgošah 93 mm. Pri sotočju v Škofji Loki je Poljanščica narastla do popoldne za 8 m in zajezila skoraj normalno Selščico ter tako porušila leseni most nad slednjo. Tudi Starološki potok izpod Planice je močneje narastel šele proti večeru. Središče nalivov je bilo torej povsod na jugu od Poljanske Sore; od njenih pritokov so najbolj narastle Račeva, Brebovnica, Bodoveljska grapa in Hrastnica, dočim so se levi pritoki le neznatno povečali. Vodostaj v Selški dolini je narasel le za 70 cm, pri Zmencu pa je povodenj odnesla vodomer.

Bolj krajevnega značaja so poletni nalivi četrtega tipa, pri katerih je višek padavin v Žirovski dolini in na Rovtarski planoti ali pa v Horjulski in Polhograjski dolini. V Poljanski in Selški dolini je razporeditev padavin običajna: Selška jih ima včasih več kot Poljanska, a vendar manj kot Žirovska. Često pa pade v Selški dolini najmanj dežja. Vodostaj pokaže seveda večji porast na Poljanski Sori, radi obilnega dežja v njenem povirju. Taki primeri so zelo pogosti: n. pr. 23. IX. 1932 (pad. Rovte 155, Horjul 103, Žiri 48, Trata 26, Loka 37, Davča 46, Sorica 68 mm; vodostaj je tudi v Poljanski dolini le malo nad normalo); 14. VIII. 1935 (pad. Horjul 129, Rovte 76, Žiri 71, Trata 69, Davča 38, Sorica 31, vodostaj normalen); 11. IX. 1937 (pad. Horjul 152, Sv. Jošt 125, Rovte 122, Žiri 108, Trata 109, Škofja Loka 104, Železniki 95, Dražgoše 86). Posebno izrazit pa je bil primer dne 18. VI. 1925, ki je povzročil velike povodnji v Idrijski in Žirovski pokrajini. Ta dan je proti večeru padlo pri Sv. Joštu nad Horjulom 156, v Žireh 149, v Rovtah 110 mm dežja, na Trati le 68, v Loki 62, in v Železnikih le 41 mm. Vendar je tokrat povodenj segla tudi v spodnjo Poljansko dolino, dasi z razmeroma manjšimi posledicami. Vodomer v Zmincu je tudi tokrat odneslo, a Selščica v Dol. vasi je narasla le za 60 cm nad tedanje podpovprečno stanje. Še malo drugače je bilo v nočni katastrofi od 8. na 9. VIII. 1924, ko je bil naliv omejen na hribe med Polhovim gradcem in Škofjo Loko. Takrat je padlo v Sorici le 16, v Trati 11, Železnikih 21 in pri Sv. Joštu 8 mm padavin, a v Škofji Loki 115 mm dežja, dočim Črni vrh, ki bi brez dvoma pokazal še večjo vsoto, takrat še ni beležil. Katastrofa, ki je zahtevala tudi človeške žrtve ter je z usadi in nanosi močno spremenila lice pokrajine, je zato ostala omejena le na Polhograjsko dolino, oz. povirje Božne (Petačev in Mačkov graben), ter v porečju Sore na Ločnico, Hrastnico in Bodoveljsko grapo. Vodomer v Zmincu je naslednji dan pokazal le 26 cm porasta, v Dol. vasi sploh nič, dočim je vodomer na Sori v Suhi pod Škofjo Loko odneslo.

Rastje. Škofjeloško hribovje je radi obilnih padavin in pretežno nepropustne osnove iz glinastih in peščenih hribin v vsem obsegu poraslo z bujno vegetacijo. Tvori jo predvsem košata gozdna odeja, ki uvršča naš predel med najbolj gozdnate v Sloveniji. Gozd pokriva v tem predelu 27.840 ha, t. j. 46,8% celotne površine.¹⁸ Gozdna odeja je povsod zelo kompaktna, ponekod v višjih predelih skoraj nepretrgana, drugod le

¹⁸ Podatki se nanašajo na površino škofjeloškega sreza, prištevsji obči. Žiri in Črni vrh. Brez zadnjih dveh obsega gozd celo 52,3%.

redko posejana z jasnami in kmetijami. Večje svetle pege nam pokaže gozdna karta le v nekaterih najintenzivneje poseljenih predelih, kot pri Javorjah, Žetini pod Blegašem, okrog Bukovega in Kovškega vrha, v hribovju med Žirmi in Rovtami, pri Lučnih in na Črnem vrhu. Razen tega je gozd mnogo redkejši in slabši v nekaterih dolomitnih področjih (n. pr. nad Zalim logom in Železniki, ob Kopačnici, v Polhograjskih Dolomitih od Pasje ravni do Grmade). Povsem brez gozda so nadalje ploska dna v Žirovski, Poljanski in Selški dolini, pa vrhovi Blegaša, Porezna in Ratitovca. Zgornja gozdna meja na teh višinah se giblje med 1500 in 1600 m, v južnozapadnih strminah Ratitovca ostane celo pri 1400 m. Marsikje tu seveda ne gre za prvotno gozdno mejo, povzročeno po podnebnih razmerah. Dočim je n. pr. večina planinskih pašnikov na Ratitovcu nedvomno prvotna, je to malo verjetno za Blegašev vrh, ki ga s severovzhoda še danes dosega gozd. Še mnogo nižji vrhovi pa so ponekod danes brez gozda (n. pr. Grebl vrh 1348 m nad Zalim logom, Črni vrh 1288 m nad Davčo, dolomitni Kopačev vrh 879 m nad Polhovim gradcem).

Mnogo bolj gozdnati sta obe dolini v svojem spodnjem delu, kar nam pokažejo statistični podatki po občinah.¹⁹ Spodnja Selška dolina ima povsod nad polovico gozda: obč. Selca 65%, nad polovico tudi v vseh poedinah katastrskih občinah (kat. obč. Dragoše 85%) kat. obč. Križna gora iz obč. Stara Loka 55%. Zato ga ima pa zgornja Selška dolina, ki posega v višinske pašnike, apniške strmine ter hribovske rovte in senožeti, mnogo manj: obč. Železniki 39% in občina Sorica 29% (od tega kat. obč. Sorica 35%, kat. obč. Davča le 18%). V Poljanski dolini gozd proti zapadu pojema: občina Zminec ima 63% gozda (v kat. obč. Sopotnica celo 74%). Občina Poljane ima 53%, občina Javorje 51% (kat. obč. Dolenčice v središču naseljenosti samo 23%). Mnogo manjši je odstotek v občini Trata (43%), v kateri ima nad polovico gozda samo kat. obč. Dol. Dobrava (59%), segajoča v gozdnati Žirovski vrh in Vinharski boršt, ostale pa mnogo manj (kot. obč. Gor. vas 44, Hotavlje 36, Lučne 38%). V občini Oslica se odstotek gozda zopet dvigne na 51%, ali je v nekaterih kat. obč. na zložnih višinah pod polovico (Podjelovo brdo 44%). Dalje proti jugu odstotek gozda brž pada, saj je relief ugodnejši in naseljenost

¹⁹ Dočim bom kasneje navajal stat. podatke po starih občinah v obsegu iz l. 1931, navajam te podatke po prekomasiranih občinah iz l. 1957. Spremembe itak niso bile velike: k Železnikom se je priključil zapadni del bivše obč. Selca, k Zmincu nekatere vasi iz obč. Medvode (Sora, Dol, Draga, Pungert), k Rovtam pa od Žirov nekdanja občina Vrh.

intenzivnejša. V občini Žiri znaša le še 31% (v kat. obč. Žirovski vrh 45%, v kat. obč. Žiri 23%), v občini Rovte 23%. Mnogo manj gozda imajo tudi Polhograjski hribi (obč. Polhov gradec še 48%, Črni vrh 33%, Horjul 39%, Sv. Jošt 30%).

Sestava gozda ima vse značilnosti našega gorenjskega gorskega gozda. Največ je mešanega gozda (do 49%, za škofjeloški srez), v katerem pa vendar prevladujejo iglavci. Čistih iglastih gozdov je 33%, od tega več kot polovico smreke, tretjino jelka in desetino bora. Macesen je doma na Ratitovcu, imamo pa ga tudi v Poljanski dolini. Čistih bukovih gozdov je le 15%, to večinoma v Blegašu, na Ljubniku in Hrastniku ob spodnji Selški dolini, ter v povirju Selške Sore pod Sorico. Hrasta je danes malo, priča pa o njem precēj krajevnih imen (Hrastnik v Selški dolini, Hrastnica nad Loko, Hrastje nad Lučnami; Hrastje pri Hotavljah, Hrastov vrh nad Žirmi, ime Žiri samo). Isto velja za gaber (Gaberk in Gabrovo v bližnjem sosodstvu) in javor (Javorje). Zelo razširjeno listnato drevo je breza, ki je značilna za visoke senožeti, zlasti na dolomitnem svetu.

Geološka osnova se tudi sicer še marsikje odraža v sestavi rastlinske oodeje: čisto bukovino in listovce imamo skoro le na apniškem in dolomitnem svetu (Blegaš, Kopačnica, Lučne), karbonski in permski skladi imajo iglavce in posebno mnogo bora, razen tega so zelo ugodni za razvoj nizkega gozdnega rastja (resja, borovničevja, praproti). Tudi paleozojski skrilavci in drobniki okrog Blegaša in nad Selcami so značilni po rastju te vrste. Nasprotno pa so taka tla manj naklonjena pašnikom in travnikom, ki jih rado preraste resje in praproti: tako zarasle gorske pašnike imamo v Koprivniku, Starem vrhu, na Ermanovcu itd. Pač pa so gornjetriadni apnenci in dolomiti nad zgornjo Selško dolino zelo ugodni za pašnike.

III. Prebivalstvo in gospodarstvo.

Naselitev. Naselitev po narodi povsem gozdnatega Loškega hribovja je v večji meri pričela šele v srednjem veku, potem ko je vse to področje l. 973. in deloma (zg. Poljanska dolina) nekaj kasneje prišlo pod zemljiško gosposčino freisingškega škofa s sedežem v Škofji Loki. Oglejmo si v glavnih potezah njen potek, ki ga je s tako hvalevredno izčrpnostjo proučil Pavle Blaznik.²⁰

²⁰ P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1928. — Isti, Kolonizacija Poljanske doline, Glasnik Muz. dr. za Slovenijo, XIX, 1—2, Ljubljana 1938, str. 1—62.

O pred-slovenski naseljenosti za Selško dolino nimamo nikakih zanesljivih dokazov, dočim je bila Poljanska dolina, ki je manj odljudna in laže prehodna, verjetno rahlo naseljena, na kar kažejo krajevna imena Volaka (od „Vlah“), Gradišče, Ajdovski britof, Ajdovo rebro, Ajdovo brdo²¹ itd. Slovenci so takoj po svojem prihodu zelo ekstenzivno naselili vzhodna dela obeh dolin, zdi se, da v Poljanski močnejše. Intenzivno naseljevanje pa je pričel šele freisinški škof.

V Selški dolini je bila prva kolonizacija slovenskega prebivalstva zaključena koncem 13. stol., naseljenci so prodirali po dolini ter iz nje ob stranskih grapah navzgor. Naselili pa so dolino le do tam, kjer se dolina pod današnjimi Železniki zoži. V isti dobi se je naseljevala Poljanska dolina in sicer najprej dolinsko dno v vsem spodnjem delu do Hotavelj, potem pa zelo gosto vse prisojno karbonsko področje pod Blegašem, Koprivnikom, Starim in Mladim vrhom, kjer je bila sredi 13. stol. slika naseljenosti domala ista kot danes. Malo pozneje se je pričela počasna naselitev (od 12. do 14. stol.) manj ugodnega hribovja ob spodnji Poljanski dolini, zlasti na desni strani in sicer po Koročih, deloma z nemško primesjo (ime Vinharje po Innichenu ob Dravi). V drugi pol. 13. stol. je naselitev skušala prodreti v hribovje dalje na zapad (Stara Oslica), posegla pa je tudi ob Brebovnici do Lučin v Žirovski kotel, odkoder je prodrla v prvi pol. 14. stol. še na n. t. zv. hlevnovrško področje (okrog Vrha Sv. Treh Kraljev). Tudi v Selški dolini je koncem 13. stol. pričelo naseljevanje dalje na zapadu in sicer na prisojni strani: do konca 14. stol. je bilo naseljeno področje od Sorice do Podlonka in sicer s tirolskimi Nemci, ki so pustili do danes obilo sledov v topografskih imenih in priimkih, v Sp. Danjah pa so celo še ohranili svoje narečje, močno pomešano s slovenskimi izrazi in oblikami, a vendar še tako krepko, da jezikovno asimilira prišleke. Ta prva naselitev se seveda ni povsod v vsem obsegu ohranila. Mnogo kmetij je posebno v osojnih straneh ob Luši v Selški dolini propadlo; iz propadlega nemškega naselja „Michaels Tal“ pod Ratitovcem pa so se prebivalci izselili v dolino in ustanovili Zali log.

V 14. stol. je škof poklical v Selško dolino fužinarje s Furlanskega, ki so ustanovili novo naselje Železniki. S fužinarstvom so poskušali tudi v Bukovici ter na Farjevem potoku nad Zalim logom, v 16. in 17. stol. pa tudi v Poljanski dolini pri Hobovšah

²¹ Ajdovo brdo, ki ga Blaznik ne omenja, je jz. od Vinharskega boršta nad Brebovnico. Ajdovo rebro v vzhodnem slemenu Blegaša.

in Brekovicah nad Žirmi ter ob Volaščici in Brebovnici, ali povsod le z majhnim uspehom in brez posledic za poselitveno sliko. Močnejši naselitveni sunek pa se je pričel zopet sredi 16. stol., ko se je pričel bati škof za neposeljene gozdove, ki bi mogli tedaj z rudarskim regalom vred pripasti deželnemu knezu. Pričela se je v nenaseljenih delih obeh dolin intenzivna kolonizacija, ki je imela izhodišče v severozapadnem delu Poljanske doline. Od tam se je naselilo hribovje ob Hobovščici (Nova Oslica) ter gozdnati Žirovski vrh, od tam je prodrla kolonizacija tudi preko Črnega vrha na Davčo, kjer so bili do tedaj planinski pašniki²², od vzhodne strani se je naselil Martinj vrh, od Podbrda sem pa Podporezen. Ti naseljenci so bili v velikem delu s toliminske strani, v Podporeznu slovenizirani Nemci s področja Nemškega ruta pod Črno prstjo.

Ta naselitev je bila končana do l. 1630. Kasneje se novi predeli niso več krčili. Pač pa so se dosedanja naselja močno razširila z razvojem kajžarstva, ki je nastalo deloma na tleh propadlih kmetij, na nekdanj skupnem zemljišču, še v večji meri pa v Selški dolini v zvezi s fužinarstvom okoli Železnikov in Bukovice ter z drvarstvom pod Jelovico, v Poljanski dolini pa razen tega v zvezi z dokaj živahnim prometom.

Gospodarske osnove. Opisana naselitev je bila v osnovi povsem poljedelska. Šele fužinarstvo, promet, domača obrt in zlasti v novejšem času gozdarstvo so prinesle v gospodarstvo Škofjeloškega hribovja nekaj tuje primesi.

Poljedelstvo sloni povsod v glavnem na zemlji, ki je bila izkrčena že ob prvi naselitvi. Danes obsega zorana zemlja 12% celokupne površine, kar je v primeri z večino ostalih slovenskih, manj hribovitih krajev zelo malo. Razmeroma precej nad povprečkom ima obdelane zemlje Žirovska dolina z Rovtarsko planoto, ki s tem zopet stopi v ospredje kot najbolj intenzivno obdelan predel hribovja. Vse kat. obč. imajo tam 20—25% njiv in vrtov. Nekaj manj, a vendar še razmeroma mnogo obdelanega sveta imata dva zložna hribovita predela: predel obeh Oslic (kat. obč. St. Oslica, Podjelovo brdo, Koprivnik, Laniše) in nižje prisojne strani okrog Javorja (kat. obč. Dolenčice in Podobeno), kjer je 15—20% njiv. Od 10—15% kažejo v Poljanski dolini že manj ugodni, bolj gozdnati predeli v osrčju doline (kat. obč. Gorenja vas, Dol. Dobrava, Dobje in Trbija, 14%),

²² Ime Davča od „in der Alss“ (Albs), gl. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, str. 92.

precej manj spodnji in zgornji ožji del (kat. obč. Hotavlje, Visoko, Zminec, Puštal 11—12%), ter najvišji kraji pod Blegašem (kat. obč. Podvrh 13, Zg. Ravan 11%). V to skupino spadajo tudi hribi proti Polhovemu gradu in Horjulu, na prisojni strani (kat. obč. Črni vrh 13, Polhov gradec 15, Sv. Jošt 12, Žirovski vrh 12%). V mnogo neprikladnejši Selški dolini imajo 10—15% obdelanih le kraji v njenem vzhodnem delu, in sicer nekaj več v dolinskih kat. obč. (Dol. vas 15, Selca 13%), kot v hribovju (Križna gora, Bukovica, Zg. Luša 11—12%), dočim nad 15% zoranega sveta Selška dolina nima nikjer. V velikem delu ga je tu le 10 ali manj % (kat. obč. Bukovščica 10, Studeno, Martinj vrh in Danje po 9, Davča 6, Zali log in Sorica 5, Sv. Križ 4, Dražgoše 3 in Železniki le nekaj nad 2%). Tudi v Poljanski dolini imamo v vzhodnem hribovju pod Ljubnikom, zlasti pa na osojni strani proti Polhograjskim dolomitom predele z manj kot 10% njiv (Sopotnica, Sv. Ožbalt in Selo nad Hrastnico 9, Staniše in Sv. Barbara 8%). Končno ima kat. obč. Leskovica pod Blegašem le 6% polja.

Pripomniti je, da je obseg zorane zemlje vse do današnjih dni od leta do leta precej kolebal radi t. zv. lazništva, ko požgo del gozda ali skupne paše za 2—3 letno poljedelsko izrabo, sejoč izmenoma ozimino in krompir.²³ Tudi v splošnem je polje v preteklem stoletju še precej poraslo, v hribovju malo, a v dnu Selške doline celo za nad 23%.²⁴ Ta porast se je izvršil v glavnem pač še v 19. stol., kajti primerjava podatkov za poslednja desetletja (od l. 1900 do 1931) nam pokaže skoraj povsod nazadovanje odstotka obdelane zemlje (na ozemlju dan. obč. Javorje od 15.4 na 11%, Oslica od 13.2 na 12, Trata od 12.7 na 10%, Selca od 10 na 9, Zminec od 10.3 na 8.5%) Ta pojav je brez dvoma v zvezi z dejstvom, da se je velik del prebivalstva v teh desetletjih usmeril h gozdnemu delu in zaslužku, kar nam potrjuje ugotovitev, da odstotek ni padel ali pa se je zmanjšal le za malenkost ravno v onih občinah, kjer je gozda manj (obč. Rovte, Žiri, Sorica).

Kulturne rastline, ki jih goji poljedelstvo, so primerne prirodnim prilikam našega hribovja. Rž, pšenica, ječmen, oves, ajda in krompir so edini pridelki, ki so razprostranjeni v večji meri. Kakor je pokazal Blaznik, se razmere v tem pogledu od 17. stol. niso mnogo izpremenile, samo lan in bob sta domala

²³ P. Blaznik, Posestne razmere v Selški dolini, Geogr. Vestnik, 1934, str. 57 sl.

²⁴ P. Blaznik, o. c. str. 62.

izginila.²⁵ Tudi ajde je danes očitno manj. Po podatkih za l. 1937. so žita zavzemala 59.2% vse obdelane zemlje. Med njimi je na prvem mestu pšenica (20.6%), ki se seje v vsem hribovju, seveda precej manj v višjih legah (Sorica, Davča). Drugi je oves (11.4%), ki prevladuje zlasti na višinah (Davča, Oslica, Javorje); po obsegu z ovsem posejane površine je škofjeloški srez celo četrtri v Sloveniji. Sledijo rž (11%), ječmen (9.2%) in proso (3%), dočim je koruze zelo malo (niti 2%), ajde pa še manj (niti 1%), dasi jo vidimo povsod v toplejših legah, sejejo jo pa tudi na višinah (n. pr. kmetije v Pasji ravni nad Poljanami). Razen pšenice pa je največ polja zasajenega s krompirjem (17.3%), ki je zlasti za višje kmetije najprikladnejši pridelek, in z deteljo (11.5%).

Donos posameznih pridelkov nam pokaže, da je Loško hribovje med manj plodnimi slovenskimi predeli. Pri vseh žitih in krompirju je bil l. 1937. pridelek v škofjeloškem srezu manjši od povprečnega pridelka v Dravski banovini: pšenice se je pridelalo le 7.5 stotov na ha (v vsej banovini 8.6 q), krompirja 47.1 (v ban. 51.3), ovsa 7.4 (ban. 8.7), rži 7.2 (ban. 8), ječmena 7.4 (ban. 8.6), prosa 6.4 (ban. 8.7), ajde 5.7 (ban. 6.3). V splošnem kažejo v banovini manjši žitni pridelek le še prav tako neugodni okraji Gornji Grad, Kočevje, Logatec in Bela Krajina (Črnomelj).²⁶ Razumljivo je torej, da je naše področje v poljedelskem oziru pasivno, da mora skoro povsod živež dokupovati, ponekod, kjer je naseljenost radi gozdarstva ali obrti gostejša, celo $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{3}$.²⁷ Vendar pa ostane v ugodnih letinah precej krompirja, včasih tudi ovsa za prodajo.

Mnogo izdatnejša je živinoreja. Travnikov in pašnikov je (v srezu Škofja Loka z občino Žiri) 37.2% celotne površine, kar je precej nad povprečkom za celo Slovenijo (33%). Od

²⁵ P. Blaznik, o. c. str. 57.

²⁶ Točnejšo sliko bi dal povpreček za večje število let. Ali za sam škofjeloški srez so na razpolago podatki le od njegove osamosvojitve (1936) dalje. Vsi ti podatki so povzeti iz publikacije „Poljoprivredna statistika za 1937 god.“

²⁷ Zlasti redno ne zadostuje letina v obč. Selca, Sorica, Črni vrh in Žiri. Prim. Pirce I., Zdravje v Sloveniji II., str. 613. — Po podatkih v knjigi „Potrošnja hlebnih žit u Kraljevini SHS“, (izd. Min. polj. i voda u Beogradu 1928) je treba v škofjeloškem srezu za prehrano 1 prebivalca povprečno 131 kg pšenice, a pridelalo se je je l. 1937. samo 32 kg. Koruze je bilo treba na osebo 80 kg, a pridelalo se je je l. 1937. le 5 kg, rži je bilo treba 57, a pridelalo se je 16 kg, ječmena 54, pridelanega 13 kg, ovsa je bilo treba 14 kg in toliko se ga je tudi l. 1937. pridelalo. Te velike razlike pri vseh žitih, razen pri ovsu, vzbujajo sum v točnost podatkov navedene publikacije.

tega je precej več kot polovica pašnikov. Največ travnikov in pašnikov je na najvišjem severozapadu (obč. Sorica 62%), na višinah od Blegaša proti Idriji (obč. Javorje 36, Trata 35, Oslica 33%), v Polhograjskih dolomitih (obč. Črni vrh 52%), ter v obč. Žiri (47%) in Rovte (53%). Samih travnikov je največ v kat. občinah Žirovske doline, ki ima mokrotno dno, v Sorici, ter v kat. obč. Studeno v Selški dolini, kjer povsod tvorijo travniki nad 20% vse površine. Pašnikov je posebno mnogo (nad 35% vse površine) v vseh predelih, ki obsegajo visoka gorska pobočja in dolomitne strmine (v Selški dolini: kat. obč. Davča 44, Zali log 47, Sorica 37, Sv. Lenart 38, Martinj vrh 36%; v Poljanski dolini: Kovski vrh 52, Stanišče 44, Črni vrh 44, Javorje 40, Hotavljje in Lučne 39%). Gre tu v glavnem za pašnike v gozdnem pasu, blizu naselij. Prave gorske pašnike imamo le na severozapadu pod Ratitovcem, Poreznom in Blegašem. Ali pravega planšarstva tudi tu ni nikdar bilo, razen na Ratitovcu, kjer imamo planino Pečano, ki je pa že bohinjaska last. Tolminci so mnogo pasli tudi na tej strani Porezna in v vrhovih nad Davčo, pred kolonizacijo Davče verjetno tudi na njenem področju. Mala planina je bila tudi v vrhu Blegaša na leskoviški strani. V vsem tem predelu je pašo močno omejila nova državna meja in z njo združene neprijetnosti.

Razen travnikov in pašnikov je za sliko živinoreje važen še oni del polja, katerega pridelek služi predvsem živinski krmi (detelja, lucerna, živinska repa, deloma oves). S temi rastlinami je bilo v škofjeloškem srezu l. 1937. posejanih 26,4% vse obdelane zemlje, kar je nad povprečkom za vso Slovenijo. Prinos detelje je bil celo med najugodnejšimi v banovini (41,3 q na ha, povprečno v Slov. 35,8 q).

Spričo navedenega nas ne čudi, da sta Selška in Poljanska dolina med našimi aktivnimi živinorejskimi predeli. L. 1937. je prišlo v škofjeloškem srezu na 100 ljudi 50 glav goveje živine (v vsej banovini 16,31), 3,7 ovc (v banovini 2,9), 19 svinj (v banovini 2,5) in 6,2 konj (v ban. 4,4). Slovenski povpreček je torej močno presežen v reji goveje živine in ovc. Ali če primerjamo te podatke z onimi za starejšo dobo (l. 1900. in l. 1921.),²⁸ opazimo padec glede števila goved in ovac, a porast v številu svinj in konj. L. 1900. je prišlo v sodnem okraju Škofja Loka na 100 ljudi še 62 goved (na vsem Kranjskem 49) in prav tako l. 1921. (v vsej Sloveniji 45). Ovac je bilo 1900. l. še 13 na 100 ljudi (na vsem

²⁸ Objavljeni za l. 1900 v „Gemeindelexikon“ iz l. 1905 in za l. 1921. v: „Rezultati popisa domače stoke u Kraljevini SHS od 31. jan. 1921. god.“

Kranjskem 8), l. 1921. le 10. Silen padec na 5'7 v l. 1937. je le deloma razlagati s splošnim padcem te panoge pri nas. Stopnjevale so ga pač težave z ovčjo pašo ob novi državni meji (Blegaš, Porezen). Svinj je bilo 1900. l. 11 na 100 ljudi (na vsem Kranjskem 21), l. 1921. že 15 (v vsej Sloveniji 28), l. 1937. pa 19. — Število konj na 100 ljudi je narastlo od 5'7 v l. 1900. na 5'9 v l. 1921. in na 6'2 v l. 1937., čeprav je sicer to število na Slovenskem v hitrem nazadovanju. Eden od vzrokov je pač v naraščanju voznega prometa, zlasti prevoza lesa.²⁹

Po občinah imamo podatke le za l. 1900. in 1921. L. 1900. je bilo največ goveje živine v obč. Sorica (93 na 100 ljudi), Javorje (91), Črni vrh (91), nekaj manj v Poljanah (83), Selcah, Oslici in Zmincu (po 71), Žireh (66), Trati (59), Sv. Joštu nad Horjulom (58), a v železnikih le 10. Do l. 1921. je skoro povsod število precej padlo, zlasti močno v Selcah (na 59) in Sorici (na 71, nova državna meja!). Isto je ostalo število v obč. Javorje, a narastlo v obč. Trata (na 62), Žiri (na 71), in Sv. Jošt (na 77). V slednjih treh občinah je nedvomno k temu pripomogel razvoj mlekarstva, v Žireh tudi naraščanje kmetско-obrtnega prebivalstva. Ovac so l. 1900. imele največ obč. Črni vrh (52 na 100 ljudi), Javorje (37), Sorica (34), Sv. Jošt (29) in Oslica (21), zelo malo pa Poljane (6), Selca (9) in Žiri (11). Do l. 1921. je njihovo število močno padlo zlasti ob meji (v Sorici na 15, v Oslici na 12), manj v notranjosti (Javorje samo na 30), dočim je ponekod rahlo naraslo (Selca na 11, Zminec od 18 na 23). Svinj je bilo l. 1900. nekaj več le v dolinskih občinah (Poljane 25 na 100 ljudi, Selca 12, Stara Loka, ki je večinoma že v ravnini, 21), do l. 1921. pa so skoraj povsod znatno narastle (v Žireh od 8 na 20). Konj, ki so bili prvotno vsaj v hribovju neznan ali zelo redek pojav, je bilo l. 1900. povsod le 3—4 na 100 ljudi v dolini (obč. Železniki, Selce, Poljane, Trate, Žiri), 1—2 v hribih (Javorje, Oslica, Zminec, Sorica).³⁰ Do l. 1921. so povsod močno po-

²⁹ Zanimiva je primerjava z mnogo višjimi številkami za l. 1630., ki jih moremo približno dognati na osnovi Blaznikovih navedb iz tedanjega urbarja (Geogr. Vestnik 1934, str. 56). Tam navaja avtor približno število glav živine na 1 grunt v Selški dolini. Če vpoštevamo še število kajzarjev in ocenimo število prebivalstva na način, o katerem bo še govor, dobimo za Soriško ozemlje nad 120 glav goveje živine in 90 ovac na 100 ljudi (obč. Sorica l. 1900. 93 goved in le 34 ovac, l. 1921. 71 goved in 15 ovac), za levo spodnjo Selško dolino 90—100 goved in 110 ovac (obč. Selca l. 1900. 71 goved in 9 ovac, l. 1921 59 goved in 11 ovac).

³⁰ Brž v sosedstvu je bilo konj več (v ravnini: obč. Stara Loka 6'6; v Horjulski dolini z dolinskimi travniki 9'3!)

rastli, zlasti pa ponekod v dnu Poljanske doline (Zminec na 5, Javorje na 7, Poljane na 8, Žiri na 7), kar je brez dvoma v zvezi z dograditvijo cest in potov ter silnim porastom v prevozu lesa, ki je nastopil v tej dobi.

V povojni dobi je mlekarstvo napravilo ogromne korake naprej. To velja posebno za Poljansko dolino, kjer so postale mlekarske zadruge v Poljanah, Hotavljah in v Sovodnjah važni gospodarski zavodi, ki z Mlekarsko šolo v Škofji Loki tvorijo enega naših najvažnejših mlekarskih središč. Posebno mnogo se proda čajnega masla v Kranj, Loko in Ljubljano.

Od pomožnih kmetijskih panog je omeniti sadjarstvo, za katerega so pogoji nekaj ugodnejši le v prisojnih delih Poljanske doline (javorske češnje!). Največji pomen imajo jabolka, slede hruške in slive, manj je češenj, na jugu je še precej oreha in kostanja. Statistika nam pove, da je število sadnega drevja razen pri jablani in kostanju precej znatnejše kot povprečno v Sloveniji, ali slaba kakovost in neracionalnost omejitata pomen sadjarstva. Na 100 ljudi je l. 1937. prišlo 181 jablan (v vsej ban. 192), 128 sliv (ban. 73), 130 hrušk (ban. 62), 28 češenj (ban. 18), 22 orehov (ban. 15) in 10 kostanjev (ban. 22). L. 1937. je bil pridelek nad slovenskim povprečkom pri slivah (4 kg na drevo), jabolkih (26 kg, več le na štajerskem), in hruškah (13 kg), mnogo pod njim pri češnjah (7'6 kg). Veliko vlogo igrajo gozdni sadeži: kostanj, gobe, borovnice, maline, brusnice. Perutnina igra razmeroma neznatno vlogo. Na 100 ljudi pride 83 komadov, dočim je povpreček za banovino 102. Čebelarstvo ima sicer razmeroma malo panjev (4—5 na 100 ljudi, v vsej banovini 7), ali njihov donos je dober (l. 1937. 4'3 kg medu na panj, v vsej banovini le 3'6 kg).

Vedno večjega gospodarskega pomena je gozd, o katerega razširjenosti in sestavi smo že govorili. V teh hribih je gozd postal gospodarsko pomemben že v 15. stol., ko je prišlo sem fužinarstvo. Pričelo se je s tem v zvezi močno izdelovanje oglja, obenem pa tudi spori za gozdove med fužinarji in kmeti domačini. Fužinarski gozdovi so po propadu fužinarstva prišli v roke velikih gozdnih posestev, dotedaj večinoma skupni kmetijski gozdovi pa so se razdelili.³¹ Ogljarstvo, ki v ostalem še danes igra precejšnjo vlogo v obeh dolinah, je našlo v sodobnosti naslednika v izvozu stavbnega lesa in drv, s čemer so prišli do veljave iglasti gozdovi, posebno v Selški dolini. Tu imamo največ

³¹ Prim. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, str. 82 sl.

gozdnega dela in izvoza nad Selcami, v Dražgošah in Rudnem, odkoder se spravlja v dolino zlasti les z Jelovice (žična železnica); od tega živi tam obilo kajzarjev. Drugo področje, kjer igra poleg stavbnega lesa znatno vlogo tudi izvoz bukovih drv in oglja, je pod Blegašem nad Leskovicco (velika žaga) ter v Volči in Podobenem nad Poljanami. Večino tega dela vodijo škofjeloški lesni podjetniki.

O industriji in obrti v večjem obsegu je v teh krajih težko govoriti, če izvzamemo ono obrt, ki se je naselila v vseh vaseh prometnega dna obeh dolin ter v župnih in občinskih središčih. Tuj element je prišel med agrarne domačine s fužinarstvom v Selški in deloma v Poljanski dolini. Rude in les so sicer že prej v mali meri izrabljali, ali s prihodom Furlanov se je pričel obrat na veliko v tedanjem smislu. Železne rude, bobovca, je bilo obilo po Selški dolini, pa tudi na poljanski strani pod Koprivnikom. Že tedaj pa so se za delj časa vzdržale le močne fužine v Železnikih, ostale (gl. zgoraj str. 78) so kmalu prenehale. Pa tudi v Železnikih je pričelo fužinarstvo v 19. stol. nazadovati in je na pragu 20. stol. v konkurenci z modernimi industrijskimi obrati docela ugasnilo. Mesto fužin, ki so pustile sledove tu v razvalinah, drugje v krajevnem imenu (ob Poljanščici), so v Železnikih in okolici zapele žage ter se skušajo udomačiti druge obrti (izdelovanje sodov). V glavnem je torej les rešil potomce nekdanjih rudarjev in fužinarjev.

Znatne vodne sile so dolgo razen fužinarjev izrabljali samo kmetski mlini, ki jih je dovolj po vseh grapah našega hribovja. V novejšem času so se jim pridružile vodne žage, ponekod visoko v hribih (n. pr. nad Leskovicco), usnjarne in strojarne (v Železnikih), velika hidrocentrala (500 HP) v Fužinah ob Poljanščici, zgrajena l. 1924. in zdaj priključena mreži Kranjskih dež. elektrarn, ter več manjših zasebnih elektrarn, tako pri Železnikih in na Hotoveljščici pri Poljanah.

Posebno vlogo zavzema domača ženska obrt čipkarstva, ki je prišlo v Idrijo najkasneje sredi 18. stol., verjetno pa že mnogo prej, ob odkritju tamošnjega živosrebrnega rudnika v 15. stol. Iz Idrije je prodrlo v Škofjeloško hribovje, zlasti v Žiri in okolico, kjer je bilo na višku v 19. stol. in zač. 20. stol. ter je celo prekosilo Idrijo. Precej močno se je vkoreninilo tudi v zgornji Selški dolini ter se nekaj malega zaneslo tudi na bohinjsko stran. Začetkom 20. stol. je bilo v Žireh okrog 200 oseb zaposlenih s čipkami, v Sorici, Danjah in Železnikih po 30, v Zalem logu okr. 20. Seglo je tudi v Polhograjsko, Horjulsko in osrednjo Poljansko dolino. Med 1900 in 1909 so se ustanovile

čipkarske šole v Žireh, Trati in Železnikih. Dasi v nazadovanju, se čipkarstvo še danes drži v Žireh, skoro v vsej Selški, srednji Poljanski in zgornji Polhograjski dolini. Po sodobnih podatkih se bavi z njim v Žirovskem področju okr. 2500 oseb, v polhograjskem 500, v selškem 200.³²

V Žirovski dolini se je v zadnjih desetletjih uspešno ukoreninila še druga, čevljarstva obrt, ki je danes organizirana v več zadrugah in ima deloma značaj manjših industrijskih podjetij. Specializirala se je predvsem na izdelavo gorskih čevljev.

Prometne razmere našega področja je treba pogledati z dveh strani; z vidika prehodnega in daljnega prometa ter z vidika krajevnih prometnih zvez. S prvega vidika Selška dolina ni nikdar pomenila mnogo. Tesna, strma in slabo naseljena, nudi preko sicer razmeroma nizkega Petrovega brda (804 m) le krajevno važen prehod na zgornjo Bačo, tvoreč za prehodni promet prevelik ovinek. Nasprotno je Poljanska dolina širša in priljudnejša, pozimi manj snežena ter nudi nizke prehode na Tolminsko (Cerkno) pri Podpleču (814 m) med Kopačnico in Cerknico in pri Podlanišču (787 m), ter v Idrijo pri Razpotju (704 m) med Žirovnico in Idrijco. To pa je ena najkrajših smeri iz Ljubljanske kotline na Beneško. Tako imamo že v predslovenski dobi pot med zgornjo Poljansko Soro in zgornjo Sočo, v srednjem veku pa je držala iz Kamnika čez Škofjo Loko, Poljane in Cerkno glavna prometna žila iz severovzhoda na Beneško.³³ Ta je ostala zelo živahna skozi več stoletij; ob njej se omenjajo gostilne in se silno razmahne kajzarstvo.³⁴ Stopila je v ozadje po zgraditvi in izpopolnitvi ceste od Dunaja čez Kras na Trst. Vpliv 1870. l. dograjene železnice mimo Škofje Loke je bil tudi prej negativen kot pozitiven, dasi je znova poudaril gravitacijo obeh dolin k škofjeloški sovodnji, kjer je bilo toliko stoletij tudi njuno cerkveno in zemljiškogospodsko središče. Zadnji udarec je dala nova državna meja, ki je skoro docela zaprla prehode na zapad in pustila jedva živo cestno zvezo z Logatcem.

Selška dolina nima razen glavne ceste nobenih prečnih zvez, dokler se ne zgradi zveza z Bohinjem, ki je danes dograjena že precej dalje od Sorice. Poljanska dolina pa ima tri stare

³² Prim. Janko Jovan, Domače obrti na Kranjskem, Čipkarstvo. Dom in Svet 1903. Razen tega neobjavljen referat M. Schleimerjeve, Čipkarska obrt v Sloveniji (s podatki Drž. osrednjega zavoda za žensko domačo obrt v Ljubljani).

³³ Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana 1935, str. 42 in 205.

³⁴ P. Blažnik, Kolonizacija Poljanske doline, str. 55.

cestne zveze na soško stran, pa novejše na rovtarsko in logaško stran, ter ob stari tovorni poti čez Lučne v Horjulsko in v naj-novejšem času tudi v Polhograjsko dolino. Razen tega pa so potekale stare krajevne tovarne (danes slabe vozne) zveze med Poljansko in Polhograjsko dolino pri Kuzovcu vzhodno od Pasje ravni (za Črni vrh) in na Selu nad Hrastnico (za Polhov gradec). Tudi prehodi iz Poljanske v Selško dolino so le redki in lokalnega pomena: preval (691 m) pri Božičevem griču vzhodno od Javorij je bil vedno le bolj pešpot, ker vodi iz ene strme grape v drugo. Skoro važnejši je bil 960 m visoki Preval nad Četeno ravni, ki je vezal visoka naseljena brda, pa Črni Kal (1170 m) med Blegašem in Koprivnikom, koder so tovorili rudo iznad Žetine na selško stran. Kljub svoji višini je vedno bilo močno prehodno tudi paleozojsko hribovje med Kopačnico, Cerknico in Davškim potokom; saj je ondi prodrla v Davčo tudi kolonizacija.

V najnovejši dobi sta dva pojava močno preobrazila prometno sliko Selške, zlasti pa Poljanske doline. Najprej sta to kolo in avtobus. Kolo je sila pospešilo krajeven medsebojen promet, avtobus pa je vstvaril dvakrat do trikrat na dan redno osebnoprometno zvezo med Škofjo Loko in Žirmi, oz. Železniki. Enkrat dnevno obstaja celo neposredna avtobusna zveza Žirov z Ljubljano.

Druga značilnost je strateška pomembnost hribovja, ki tvori eno strateško še najugodnejših predelov naše meje proti Italiji. To ni privedlo samo v te kraje državnih obmejnih organov, ki sami po sebi pomenijo nov element v pokrajini, temveč je povzročilo tudi izboljšanje že obstoječih cestnih zvez ter izgradnjo novih. Te so po svojem poteku pač svojevrstne in dokaj različne od onih, ki bi jih narekovali gospodarsko-geografski momenti, da si bodo tudi za gospodarstvo zelo pomembne. Taka cesta je zgrajena od Škofje Loke na Breznico pod Ljubnikom; dokončuje se preko Krivega brda na prelaz pri Božičevem griču in dalje v zatišnih položajih pod Mladim vrhom proti Martinjemu vrhu. Grade se slične ceste od Lučen na Žirovski vrh, od Gorenje vasi proti Blegašu itd. Nastopajo seveda tudi nujne prometne omejitve, n. pr. zabrana dostopa na Blegaš, in pojavljajo se načrti o izpraznitvi in preložitvi posameznih naselij (Vrh Sv. Treh Kraljev) iz strateških razlogov.

Omeniti je še tujski promet, ki ga do nedavna ti kraji niso poznali. V najnovejšem času pa se zlasti v Poljanski dolini (Poljane, Gorenja vas s Trato) udomačuje redni promet

letoviščarjev, dočim je izletniški promet po hribih že malo starejšega datuma (izletniške kočje na Ratitovcu in na Ljubniku).

Prebivalstvo. Prebivalstvo obeh dolin je, kakor smo videli v odstavku o naselitvi, precej raznoličnega porekla. Poleg prvotnih naseljencev so prišli sem Korošci, Tolminci in tirolski Nemci. Tekom dolgih stoletij se je pa prebivalstvo po notranjih migracijah močno pomešalo med seboj, kar je na osnovi priimkov ugotovil P. Blaznik³⁵

Število prebivalstva je do pričetka 19. stol. po prirodnem prirastku in novem doseljevanju (fužinarji, kajžarji) hitro narasčalo, potem je postal porast počasnejši ali pa ga je sploh nadomestil padec. Sliko o razvoju populacije nam nudita naslednji dve tabeli:³⁶

Gibanje prebivalstva v Poljanski dolini.

Občina	Število prebivalstva							
	1. 1518	1630	1825	1869	1880	1900	1921	1931
Javorje	585	805	1.130	1.182	1.034	1.062	951	996
Oslica	540	1.415	2.030	2.241	2.427	2.413	2.022	2.112
Poljane } Trata }	1.195	2.730	4.050	4.590	4.361	4.427	4.052	4.220
Zminec	715	875	1.130	1.463	1.396	1.316	1.181	1.197
Žiri	305	2.090	2.370	2.816	2.910	3.099	3.090	3.624
Skupaj	3.140	7.915	10.710	12.292	12.128	12.317	11.296	12.149

³⁵ P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, str. 108 sl., Kolonizacija Poljanske doline, str. 58 sl.

³⁶ Tabeli sta sestavljeni za področji v obsegu, kakor jih je proučil Blaznik. Za dobo do l. 1825. je število prebivalstva ocenjeno na osnovi navedb števila gruntov in kajž v Blaznikovih študijah ter po metodi istega avtorja, ki je vzel povprečen količnik 7'6 prebivalcev na eno gospodinjstvo (Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, str. 57). Za Poljansko dolino sem preračunal podatke na občine v obsegu iz l. 1931., le da sem obč. Poljane in Trata združil, ker je sicer nemogoča ocenitev števila prebivalstva za starejšo dobo. Za Selško dolino pa sem vzel za enote nekdanje županije loškega gospostva, ker tvorijo manjše enote od današnjih občin in ker se v urbarjih število kajžarjev omenja le v celoti za županije in ne za posamezna naselja, kar onemogoča ocenitev za obseg današnjih občin (prim. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, str. 97). Vendar sem nekoliko spremenil meje županij, tako da se povsod strinjajo z mejami današnjih kat. občin. S tem mi je bil podan točen areal za te enote in omogočena določitev gostote za starejšo dobo. Te spremembe so naslednje: od žup. Strmica sem odločil kraja Javornik in Pševo, od žup. Rudno vas Rudno, ki sem jo prištel k žup. Selca; od žup. Stirpnik kraja Jarčje brdo in Mlaka, ki sem jih prištel k obč. Javorje v Polj. dol., kamor danes spadata. Županiji Sorica in Davča sem združil, ali odštel vas Prtovč in jo prištel županiji Selca).

Gibanje prebivalstva v Selški dolini.

Županija (današnje katastrske občine = k. o.)	l. 1318	1630	1825	1869	1880	1900	1921	1931
Rudno (k. o.)								
Dražgoše, Kališče, Nemilje)	380	660	1.160	1.055	1.060	1.060	1.106	966
Selca (k. o. Dol. vās, Selca, Studeno, Sv. Miklavž, Sv. Križ, Zali log, Železniki)	610	1.415	3.460	3.654	3.783	3.614	3.174	3.380
Sorica - Davča (k. o. Danje, Davča, Sorica)	160	800	940	1.328	1.415	1.451	1.602	1.365
Stirpnik (k. o. Buko- vica, Sv. Lenart, Zg. Luša)	560	810	1.140	1.127	1.102	981	899	855
Strmica (k. o. Bukovščica, Križna gora)	435	470	780	583	587	548	523	558
Skupno	2.145	4.155	7.480	8.083	8.056	7.806	7.173	7.496

V Poljanski dolini je torej prebivalstvo naraščalo vse do l. 1869., ko se začne zastoj odnosno padec. Isto je v Selški dolini, le da je tu padec mnogo krepkejši, saj je tu padlo prebivalstvo od l. 1869. za 7%, dočim je v Poljanski dolini ostalo približno na isti višini. Ali razlika je tudi v drugem. Dočim je do l. 1825. bil porast v vseh predelih prilično enak, ter je le ponekod pred l. 1630. posebno močan radi nove kolonizacije in kajzarstva (Sorica z Davčo, Oslica, Žiri!) se prično z l. 1825. precejšnje razlike. Nekateri redki predeli so v stalnem naraščanju vse do najnovejše dobe (obč. Žiri in županija Sorica z Davčo). Drugi predeli so naraščali še vse tja do l. 1869. (obč. Zminec, Javorje, Trata-Poljane), ali do l. 1880. (Oslica, Selca), potem pa so pričeli padati. Pri nekaterih med njimi (Javorje, Selca) pa je bil porast do l. 1869. tako malenkosten, a kasnejša izguba tako znatna, da je prebivalstva l. 1931. manj kot ga je bilo l. 1825. Njim se pridružujejo področja, ki so imela sploh višek prebivalstva že l. 1825., danes pa so globoko pod njim (Strmica, Rudno in Stirpnik). Depopulacija je torej v Selški dolini in v hribovju nad Poljansko (Javorje!) ne samo mnogo krepkejša, ampak se je tudi pričela mnogo prej. Dočim moremo depopulaciji odn. stagnaciji v Poljanski dolini iskati splošnih vzrokov, ki so prišli do veljave zlasti po zgraditvi gorenjske železnice (1870), ko se je tem hribom odprlo okno v svet in k boljšemu zaslužku, so v Selški dolini brez dvoma nastopili že prej posebni vzroki: pojemanje fužinarstva in s tem tudi prometa.

Porast, odnosno padec prebivalstva po posameznih naseljih moremo zasledovati za dobo 1880—1931. V večini krajev niti zdaleč ni dosežen porast preko 50%, ki bi ga morali imeti, če bi ostal doma ves prirodni prirastek, ki je znašal v bivšem kranjskem okraju v teh letih povprečno 11 na 1000 prebivalcev. Izkazujejo ga le Žiri in sosednja Stara Vas. Tudi kraji s prirastkom nad 20% so zelo redki. V Selški dolini ga izkazujejo Češnjica in Rudno, središče tamošnjega lesnega izvoza. V Poljanski dolini sega področje takega porasta, ki ga kažejo vasi v ravnini pri Škofji Loki (Stari dvor, Sv. Duh), še do Bodovelj in Gabrka. Obrtno živahna Žirovska dolina kaže v vseh osrednjih naseljih (Žiri, Stara vas, Nova vas, Selo, Ledinica, Dobračeva, Račeva, Brekoviče) nad 20% porasta, kar pomeni važen geografski pojav v sicer drugačni okolici in se odraža tudi v prometu, ki je po poljanski cesti neprimerno živahnejši kot po selški. Nad 20% je narastlo prebivalstvo tudi v Lučnah, morda pod vplivom nove ceste, in v Sovodnji pod Oslico, kjer so do l. 1870 kopali baker, zdaj pa je precej obrti in mlekarnstva. Od 10—20% porasta kažejo nekatera občinska središča (Črni vrh, Rovte). Zelo skromni porast od 4—10% kažejo prisojni kraji z razvitim gozdarstvom nad spodnjo Selško dolino (Studeno, Lajše, Knape, Bukovščica, Križna Gora), v Poljanski dolini pa središče doline (Poljane, Gorenja vas, Trata, Dol. Dobrava, Brebovnica), pa Javorje, Vinharji in Kremenk. Zastoj (od 4% prirasta do 4% padca) kaže zgornja Selška dolina (Sorica, Danje, Davča, Potok, Dražgoše), ki se vendar v tem presenetljivo ugodno odraža od ostalega hribovja, v Poljanski dolini pa Fužine, Malenski vrh, Leskoviča. Zmeren padec (do—10%) je značilen za manj važne kraje v dolinah in v nizkih legah (v Poljanski dolini: Hotavlje, Volča, Dol. Brdo, Gor. Dobrava, Todraž, Žirovski vrh, Goropeke). Padec za 10—20% pa označuje vso spodnjo Selško dolino razen redkih, že navedenih krajev, v zgornji pa Podlonk in Prtovč. V Poljanski dolini ga izkazuje vsa prisojna stran od Hotavelj do žetine in Javorij, Dobje, Žabja vas in Bukov vrh pri Poljanah, kot tudi sosednji Črni vrh in polhograjska okolica. Kraji z najbolj izrazito depopulacijo (nad 20% padca) pa so Podporezen, Zabrdo in Ravne pod Ratitovcem, ter Zalilog in Železniki, kraji, ki se s tem očitno razlikujejo od vmesne prometno ugodnejše Sorice, pa od sosednje Češnjice, Rudna in Dražgoš, ki jim je nova doba odmerila boljši delež. V poljanskem področju je tak predel okrog Oslice, pa na obrobju Polhograjskih dolomitov (Kovški in Voltarski vrh, Sv. Ožbalt, Sv. Barbara, Selo).

Kam je odšlo prebivalstvo? O tem ni še zbranih nikakih podatkov, pa bi jih bilo tudi težko zbrati. Veliko je bilo izseljencev v Ameriko, na kar kaže tudi dejstvo, da večina naselij beleži največji padec po l. 1900. Po vojni je obilo sezonskih delavcev, mnogo ljudi pa je pritegnilo tovarniško delo v Kranj. Iz podatkov o rojstnih občinah ljubljanskega prebivalstva v l. 1928,³⁷ vidimo, da je dotok v Ljubljano razmeroma majhen. Dočim je živelo tedaj v Ljubljani 256 škofjeločanov (10.6% tedanjega loškega prebivalstva), so dali še Železniki 127 ljudi (15% preb.), ostale kmetijske občine pa znatno manj: Poljane 61 (5.2%), Selca 104 (2.2%), Žiri 70 (2%), Rovte 33 (1.7%), Trata 39 (1.7%), Oslica 29 (1.4%), Zminec 20 (2%), Javorje 16 (1%), Črni vrh (1%), Sorica le 11 (0.6%). Tudi med temi so torej na zadnjem mestu hribovske občine, ki so izgubile največ prebivalstva. Značilno je, da v tem oziru mnogo bolj težita v Ljubljano občini Polhov gradec in Horjul, ki imata v Ljubljani l. 1928. 6—7% svojih prebivalcev. Slična statistika za Kranj bi nam sigurno pokazala relativno precej močnejši dotok delavne moči iz naših dveh dolin v Kranj. Pristavim naj, da med ljubljanskimi prebivalci iz škofjeloškega hribovja prevladujejo ženske in po poklicu služinčad.

Gostota prebivalstva se je od stanja po prvi naselitvi do danes močno izpremenila. L. 1318. je v obeh dolinah prišlo samo 11 ljudi na km². Značilno je, da je bil tedaj v Poljanski dolini daleč najbolj gosto poseljen predel javorske občine (22), dočim je v dolini sami (Zminec, Trata, Poljane) prišlo 13, v obč. Žiri 7 in Oslici celo le 6 ljudi na km². V Selški dolini je gostota pojemala od vzhoda (žup. Strmica 27, Stirpnik 22) proti sredini (Rudno 10, Selca 8), a zapad je bil še neposeljen. Do l. 1630. se je gostota močno stopnjevala in sicer precej več v Poljanski dolini (29 na km²), kot v Selški (21). V Poljanski dolini sta tedaj Trata in Poljane (30) skoraj dosegli Javorje (31), daleč so jih presegle Žiri (49 na km²), ki so pomenili rekordno gostoto za tedanjo dobo. — L. 1825. je znašala gostota v Poljanski dolini že 40, v Selški pa 36 duš na km². Javorje (44) so tedaj že zaostale za Poljanami (45) in Oslica (37) jih je skoraj dosegla. Ozemlje obč. Zminec, ki je bilo l. 1318. na isti črti s Poljanami in Trato, je tedaj v gostoti močno zaostalo (21). V selški dolini je bilo še zelo redko poseljeno soriško-davško področje (15 na km²).

³⁷ Dal mi jih je na razpolago g. Vlado Leban, ki pripravlja študijo o poreklu ljublj. prebivalstva.

Današnja gostota (l. 1931.) znaša 46 ljudi na km² v Poljanski dolini, in 35 (malo manj kot l. 1825.) v Selški dolini. Največja je v obč. Žiri (84), Poljane (48), Trata (46) in v nekdanji župniji Selca (43), torej v gospodarskih središčih obeh dolin. Srednja je v večjem delu hribovja (Javorje in Oslica 38, nekdanja žup. Strmica 35, Stirpnik 34), nizka v rudenskem (26) in soriško-davškem področju (23), a najnižja v obč. Zminec (22).

Razlike v gostoti se nam stopnjujejo, če izločimo gozd in si pogledamo, koliko ljudi živi na km² planega sveta (njiv, travnikov in pašnikov). Te številke, (po kat. občinah) nam povedo, do kakše mere je prvotna kmetijska površina nasičena, morda celo prenasničena s prebivalstvom. Nad 100 ljudi živi na km² planega sveta v kat. občinah dna Poljanske in Žirovske doline, v Osliških hribih, pa v dnu srednje Selške doline ter pod Jelovico (drvarski delavci!). 50—100 jih je v javorskem področju, v lučenskih in žirovskih hribih ter nad spodnjo Selško dolino. Pod 50 jih je v hribovju nad spodnjim desnim bregom Poljanske Sore, ki je, kakor vidimo, v vseh pogledih eno najmrtevjših področij, ter v vsej zgornji Selški dolini.

Socialna struktura prebivalstva je postala precej neenotna že s fužinarstvom in z razvojem kajžarstva. Že l. 1825. sta prišla v selškem področju v dolinskih naseljih, pa v onih v neposredni bližini velikih gozdov pod Jelovico, povprečno po 2 kajžarja na 1 gruntarja, v ostalih pa po eden.³⁸ V središču Poljanske doline od Hotavelj do Poljan so prišli tedaj celo 4—6 kajžarji na 1 gruntarja, v žirovskem dnu 2—3, še v javorskih brdih 1—2, zelo malo pa proti Rovtam in Oslici.³⁹

Do danes se je stanje še močno spremenilo v prid kajžarjem, predvsem radi zaslužka v gozdu. V dnu Selške doline, zlasti pa pod jeloviškimi gozdovi (Rudno, Dražgoše) pridejo že 3—4 kajžarji na 1 gruntarja.⁴⁰ Tudi v osrednji Poljanski dolini pride danes ponekod že do 6 kajžarjev na 1 gruntarja, posebno v krajih z močno lesno obrtjo (Volča, Podobeno, Brebovnica). V hribih pa je ostalo v glavnem pri starem.

Posestno stanje gruntarjev je od kraja do kraja različno. Prvotni grunti so merili v vzhodni Selški dolini povprečno 6 ha, na manj ugodnem soriškem področju do 25 ha, v Davči in Mar-

³⁸ P. Blaznik, Geogr. Vestnik 1934, str. 62.

³⁹ Prim. tabele pri Blazniku, Kolonizacija Poljanske doline, str. 49 sl.

⁴⁰ Blaznik, Geogr. Vestnik 1934, str. 62.

tinj vrhu 20—40 ha polja. V Poljanski dolini je obsegal grunt nekako 6 ha, v prisojnem hribovju nad njo 8 ha, v osojnim 10 ha.⁴¹

Današnje gospodarsko stanje se zrcali tudi v poklicni sestavi prebivalstva.⁴² Najčistejše kmetско prebivalstvo imajo hribovske občine Črni vrh, kjer se 94% prebivalstva bavi s kmetijstvom, Javorje (89%) in Rovte (82%). V njih imamo zastopane le še obrti, ki so razporejene povsod po kmetih (čevljarji, krojači, mizarji itd). Precej kmetškega prebivalstva ima še občina Oslica (76%), kjer pa sta vendar obrt in industrija zastopani že z 15% (Fužine, Sovodenj). Večina ostalih občin pa ima 60—70% kmetškega poklica, kar izpričuje precejšno vlogo ostalih načinov zaslužka (Poljane 69, Trata 68, Zminec 65, Selca 65, Sorica 65). Obrt oziroma industrija je zastopana v Poljanah z 19% (med tem razen najrazličnejših splošnih obrti 3,4% lesne obrti), na Trati z 20% (od tega 3% lesne, 5 tekstilne, predvsem čipkarstva), v Zmincu celo s 26% (od tega 6% les), v Selcih s 30% (od tega 19% les!), v Sorici z 28% (od tega 16% les, 5% tekstilne, t. j. čipkarstva). Vidi se mnogo večja vloga gozda v Selški dolini. Najmanj kmetški sta občini Žiri, ki imajo 54% kmetijskega poklica in 34% obrti in industrije (od tega 17% oblačilne, t. j. predvsem čevljarke in le 2,5% lesne), ter stara trška občina Železniki, ki ima še danes samo 17% kmetškega prebivalstva, pa 66% obrtno-industrijskega, od tega 25% v lesni stroki (žage, sodarstvo), 17% v tekstilni (med drugim čipke) in 7% v usnjarski. — Od trgovine in prometa živi največ ljudi v obč. Železnikih (8%), Trati (4%) in Poljanah (čez 3%), drugje pa povsod pod 3%. Javni službi pripada 2—3% prebivalstva, nekaj več ob meji, kjer obmejni državni organi dvignejo ta odstotek (Oslica in Železniki 4,6, Žiri 4,3, Sorica 4,1%).

Naselja. Naselja so v Škofjeloškem hribovju izvzemši Železnike pretežno kmetškega značaja. Med njimi imamo tri tipe: gručaste vasi, zaselke in samotne kmetije.

Gručaste vasi in **zaselke** se ločijo med seboj le po velikosti, po nastanku in ustroju pa so si povsem sorodne. Večji obseg so gručaste vasi zavzele povsod v prometnem dnu obeh dolin, pa tudi ponekod v hribovju, zlasti v farnih in občinskih središčih (Javorje, Lučne, Sorica). V splošnem pa so tudi gručaste vasi majhne in jedva presegajo 20 hiš, nad 50 pa jih imajo le

⁴¹ Blažnik, Geografski Vestnik 1935, str. 58, in Kolonizacija Poljanske doline, str. 49.

⁴² Po podatkih Drž. stat. urada v Zagrebu.

redko (v Selški dolini: Dolenja vas, Selca, Sorica; v Poljanski: Poljane, Gorenja vas, Hotavlje in Žiri s Staro in Novo vasjo). Narastle so zlasti s kajžarstvom v središčih župnij in občin ter ob cestah, kjer so zlasti v Poljanski dolini silno narastle stare vasi (Poljane, Hotavlje), zraven njih pa vzrastla povsem nova kajžarska naselja (Hotovlja pri Poljanah, Trata in Žabja vas pri Gorenji vasi).

V glavnem se področje gručastih vasi in zaselkov, katerih skupna značilnost je tudi v zaselški zemljiški razdelitvi in njej sorodni razdelitvi na nepravilne delce,⁴³ krije s predeli najstarejše naselitve. Zavzema predvsem vso Selško dolino pod železniki, z gručastimi vasmi v dolini ter zaselki v hribovju, pa dno Poljanske doline z Žirovskim kotlom vred, zlasti pa tudi predel stare naseljenosti na prisojni strani med Kopačnico in Gabrško goro (Javorje). Razen tega spadajo k temu tipu še tirolskone-mška naselja v prisojni zgornji Selški dolini, kjer imamo v Sp. Sorici celo zemljiško razdelitev na proge, ki je znak mlajše kolektivne kolonizacije.⁴⁴

Samotne kmetije tvorijo značilno naselbinsko obliko v vsem ostalem hribovju. Že v področju prve kolonizacije na desni strani Selške doline so zastopane jako močno, dasi stojijo domovi čisto v skupinah in majhnih zaselkih, ki pa kažejo zemljiško razdelitev v celkih (zaključenih posestvih), tipično svojstvo samotnih kmetij. Tudi v poljanskem področju je hribovje v vzhodnem delu, zlasti na osojni strani in ob Sopotnici posejano s tipičnimi samotnimi kmetijami, ki se nadaljujejo tudi na polhograjsko stran. Po krajšem presledku v pasu od Vinharij do Lučen, kjer imamo zaselke, dasi pogosto z zemljiščem v celkih, se pokrajina samotnih kmetij nadaljuje v predelih kolonizacije iz 16.—17. stol: na Žirovskem hribu, v Oslških hribih, ter v osojnim delu zgornje Selške doline (Podporezen, Davča, Martinj vrh), dočim nad Žirmi in Rovti prevladajo zopet zaselki. V vsem predelu samotnih kmetij so se razvili le redko mali zaselki, po navadi pri cerkvah (n. pr. Bukov vrh, Stara Oslica).

Naselja našega področja se že na prvi pogled odlikujejo tudi po posebnem tipu hiše, ki je značilen za vse škofjeloško-cerkljansko hribovje.⁴⁵ Dom, ki pogosto obsega tudi gospodarsko poslopje, je izredno prostoren, po navadi enonadstropen, končna

⁴³ Prim. Blaznik, Geografski Vestnik 1935, str. 58 in Kolonizacija Poljanske doline, str. 21 sl.

⁴⁴ Blaznik, Geografski Vestnik 1935, str. 58.

⁴⁵ Prim. Melik, Slovenija II, str. 576.

stran je zelo široka, s 3—5 okni. Streha je strma in brez šopa, ter posebno značilna v zgornji Selški dolini, kjer jo pokrivajo škrlti t. zv. zalološkega strešnega skrjavca. Hodnika ni, uporaba lesa v zgradnji je minimalna, celo kozolci imajo ponekod (zlasti v Selški dolini) zidane stebre. Zdi se, da je ta tip hiše že prvotno mnogo jače prevladoval pri hribovskih samotnih kmetijah in zaselkih, kot v dolinah samih.

Med naselji, ki niso kmetskega porekla, so značilni posebno Železniki, nekdanje fužinarsko in železarsko naselje. Po svojem položaju v tesni soteski, brez navezanosti na polje, po svojem vnanjem licu, tesno sklenjeni in podolgovati vrsti hiš, ki same po sebi in po svoji ornamentiki kažejo še danes docela tuje, fur-lansko-benečanske vplive, je ta kraj povsem tuj svoji okolici. Videli smo, da se loči od nje še danes tudi po vsej strukturi in gospodarski usmerjenosti prebivalstva, ter po velikem padcu prebivalstva v zadnjih desetletjih (za 31% od 1880 do 1931). Druga fužinarska naselja so bila manjša in so pustila sledove v ruševinah fužin (Jesenice in Potok nad Železniki).

Močan vpliv nekmetijskih gospodarskih vej se pozna tudi v drugih dolinskih naseljih. V Poljanski dolini niso naselja v osrednjem delu radi prometne lege narastla samo po obsegu, temveč so tudi dobila v oblikah in razporejenosti domov svojevrstno sliko. Večje hiše s trgovinami, gostilnami in hlevi so se ponekod osredotočile okrog cerkvenega središča (n. pr. na Vidmu v Poljanah), drugod po dolgem ob cesti, tako da tvorijo danes neke vrste občestno vas z deloma urbansko, t. j. tržno zunanostjo (Gorenja vas, Žiri). V najnovejšem času se tod pojavljajo tudi že vile in letovičarske hišice (Hotovlja pri Poljanah, Gorenja vas s Trato). V Selški dolini se podoben vpliv pozna zlasti v Češnjici, ki danes z Rudnim vred tvori gospodarsko najmočnejši kraj Selške doline, prirodno utemeljeno središče in izhodišče za izrabo gozdov, ki kaže porast v številu prebivalstva in modernizirano vnanje lice, dočim velja nasprotno razen za Železnike tudi za bližnja Selca, staro središče, ki je dolini dalo ime.

Položaj naselij je različen pri kmetskih in nekmetijskih naseljih. Tesnim delom obeh glavnih dolin se je kmetska naselitev izognila, tam so nastala le rudarska in obrtna naselja (Železniki, Fužine). Tudi v stranskih strmih grapah imamo do danes samo mline in žage. V širših delih obeh glavnih dolin so se naselja naslonila v znožje prisojne strani, ponekod ob izhodu stranskih dolin, ki privedejo iz hribovskega zaledja (n. pr. Češnjica, Selca, Poljane). V osojnem vznožju so se naselili kajzarji.

Kjer je dno dolin močvirno, so se naselja umaknila na bolj suho obrobje (Žiri in Stara vas) ali celo na najnižje terase (Trata in Dol. Dobrava). V hribih pa so si povsod zaselki in kmetije izbrali po možnosti zložne planote, slemena in kope, ki smo si jih ogledali v opisu reliefa. Njive in z njimi kmetije so šle zlasti v prisojnih straneh zelo visoko (do 1100 m v Davči in Martinj vrhu, do 1200 m pod Ratitovcem, a le do 1000 m nad Javorji in Malenskim vrhom, kjer prej prično strmine; nad 1000 m tudi v Pasji ravni nad Poljanami, ali le malo nad 900 m v Oslških hribih). Vmesne grape in doline pa so le skromno poseljene.

Navezanost naselij in njiv na morfološke oblike pliocenskega vravnava se posebno lepo vidi v osrednjem poljanskem področju. Kdor zre z razglednega Bukovega vrha (832 m) ali Pasje ravni (1031) m nad Poljanami proti severu, vidi pestro razporejene zaselke po širokih „brdih“ in „ravnih“ pod Blegašem in njegovimi sosedi proti vzhodu. Njihova svetlobarvna polja, pa črne gozdne lise, ki nakazujejo vmesne grape, stopnjujejo in ponazorujejo morfološko sliko. Med gozdnimi kompleksi Gabrške gore in Žirovskega vrha pa se belijo samotne jase in kmetije na malih policah in zložnih pomolih. Kolovozne poti jih skoro v enakih višinah vežejo med seboj, dočim je dostop v glavno dolino strm in neprikladen, pogosto le pešpot, ter je lažje ob glavnih pritokih (Sopotnici, Ločilnici, Brebovnici). Tam pa se je življenje osredotočilo v velikih dolinskih središčih od Trate do Poljan, jedru in srcu Poljanske doline.

Résumé.

Les montagnes de Škofja Loka.

L'auteur nous donne une étude géographique des montagnes d'une altitude médiocre (jusqu'à 1562 m à Blegaš) qui forment la bordure occidentale du bassin de Ljubljana s'interposant entre les Alpes Juliennes au Nord et les premiers plateaux dinariques au Sud. La partie occidentale de cette région, drainée par la Bača et la Idrice vers la Soča (Isonzo), a été attribuée, malgré la population entièrement slovène, à l'Italie. C'est pourquoi l'étude présente n'en concerne que la partie orientale, drainée par la Selška Sora et la Poljanska Sora. Ces deux petites rivières, ainsi nommées d'après le village principale de chaque vallée (Poljane, Selca), forment, après un parcours commun d'une dizaine de kilomètres depuis leur confluent auprès de la petite ville de Škofja Loka, vieux centre régional, l'un de plus grands affluents de la Save dans le bassin de Ljubljana.

La structure de la région est fort compliquée par le croisement et resserrement des lignes tectoniques alpines et dinariques. Ce sont les couches primaires (le Permien et le Carbonifère surtout) qui y occupent la place prépondérante, tandis que les calcaires et les dolomies du trias, si importants

dans les Alpes Juliennes et le Karst voisines, ne présentent qu'une superficie assez restreinte tout en formant les parties les plus élevées et les plus ravinées. Aussi le relief du sol est-il caractérisé par des formes du modelé presque exclusivement normal, chose remarquable en voisinage des régions karstiques d'un côté, des Alpes Juliennes sudorientales d'autre côté, où prédominent, là aussi, les petites formes karstiques, les vallées principales exceptées. En formant depuis l'oligocène la zone de partage des eaux entre les tributaires de la Mer Adriatique et celles du Bassin pannonien, la région a subi assez peu d'aplanissement pendant l'époque pliocène, ce qui est curieux en comparaison avec les larges pénéplaines pontiennes des Préalpes Juliennes et du Karst de Trieste. De même, les terrasses du pliocène supérieur (7 étages) sont d'une faible étendue, mais pourtant d'une grande importance pour la vie agricole et l'habitat rural. Les vallées elles-mêmes sont en général étroites avec le creusement signifiant des ruisseaux récents; elles sont parfois des véritables gorges (la vallée supérieure de la Selška Sora, la gorge de Fužine sur la Poljanska Sora), parfois au contraire élargies, en voie d'une accumulation abondante, souvent marécageuses (la vallée de la Poljanska Sora en amont de Poljane et autour de Žiri).

Le climat de ces montagnes est assez rude, avec l'été beaucoup plus froid que celui de Ljubljana (la température moyenne en juillet 17.7°), mais les températures hivernales (janvier—1.6°) y sont à peu près les mêmes en dépit de l'altitude plus élevée, puisque l'inversion de température du bassin de Ljubljana n'y pénètre presque jamais. Les précipitations sont très abondantes augmentant du Sud-Est au Nord-Ouest (de 1465 à 2206 mm). La vallée supérieure de la Selška Sora, plus élevée et plus abritée contre les vents du Sud-Ouest, a des hivers bien plus rudes et neigeux. Dans la partie méridionale de la région (la vallée de la Poljanska Sora et la région dite de Polhov gradec), les averses d'été et d'automne amènent des dévastations facheuses. A l'occasion d'une tel averse, le 27 septembre 1926, la station de Lučne a enregistré 340 mm de pluie! C'est aussi la vallée de la Poljanska Sora qui montre le régime fluvial bien plus irrégulier, à cause de sa pente moins équilibrée, du sol plus perméable et des averses plus fréquentes.

Le tapis végétal montre l'aspect des autres régions alpines sud-orientales. La forêt, composée en grande partie de conifères et de hêtres, y couvre 46.8%. Au-dessus de la forêt, seulement quelques sommets les plus élevés (Blegaš 1562 m, Ratitovec 1672 m, Porezen 1632 m) offrent le pâturage du type alpin.

La vie économique s'appuie sur une terre arable relativement restreinte (12% de superficie totale) et peu fertile. Elle est plus propice à la culture de l'avoine et du pomme de terre qu'à celle d'autres céréales qui ne produisent pas assez pour les besoins de la population. L'élevage est la branche plus active, mais en déclin elle aussi, surtout en ce qui concerne les moutons. Un progrès évident montre la culture de laitage. En général, l'économie agricole n'a jamais été assez productive. C'était déjà à la fin du moyen âge que se sont installées dans diverses localités de la région et sur tout dans la bourgade Železniki qu'ils ont fait surgir dans le gorge de la haute Selška Sora, les forges de fer qui exploitaient les minéraux de fer et les immenses forêts de la région. Mais, en concurrence avec l'industrie moderne, les fonderies ont disparu. D'autre part, des autres ressources économiques ont sauvé la région du déclin et d'une dépopulation rapide: c'est au premier

rang l'exploitation moderne des forêts, puis quelques métiers ou petites industries locales, comme celles de cordonnerie à Žiri. Une vieille industrie à domicile, celle des dentelles, persiste à équilibrer dans une certaine mesure l'économie agricole passive.

Les parties inférieures de deux vallées ont été déjà colonisées avant le XIIIe siècle. Seules les grandes forêts de la moitié occidentale sont restées tout à fait inhabitées jusqu' au XVe siècle. Dès lors, elles ont été colonisées en des grandes fermes isolées tandis que la colonisation antérieure des fonds des vallées et des versants ensoleillés a créé des hameaux et des villages en tas aux champs assolés. La population, assez clairsemée au début du XIVe siècle (11 hab. au kilomètre carré), a vite augmenté jusqu' au XIXe siècle (36—40 au km²). Depuis lors, la vallée moins favorable de la Selška Sora montre une dépopulation constante (de 7% depuis 1881) tandis que la population de l' autre vallée, jusqu' à 1867 en voie d' augmentation encore, est dès lors à peu près stagnante. Seul le petit bassin de Žiri, avec une vive activité industrielle, a augmenté de plus de 20% depuis 1881.

Svetozar Ilešič.

odmevi

dr. Angelos Baš

ZA ŽIROVSKO MUZEJSKO ZBIRKO OBUTVE NA SLOVENSKEM

V zadnjem, 13. zvezku Žirovskega občasnika, 1987, str. 157, je mag. Marija Stanonik objavila pobudo za ustanovitev žirovske muzejske zbirke obutve na Slovenskem. Naj mi bo dovoljeno to pobudo podpreti.

Razen t.i. osrednjih muzejev, se pravi muzejev za določene vede, ti so v Ljubljani, so vsi drugi naši muzeji krajevni ali t.i. kompleksni muzeji. Ti obdelujejo določeno območje ali kraj iz zornih kotov ved, ki obravnavajo kulturno dediščino na Slovenskem. Takšno je načelo.

Praksa sledi temu načelu. V naših krajevnih muzejih je povečini mogoče videti predmete, ki pričujejo o arheoloških obdobjih, umetnoobrtni dejavnosti in zgodovini (upoštevaje tu zlasti narodnoosvobodilni boj) določenega območja ali kraja. Takšna praksa pa ne ustreza zmerom značilnostim ali pomenu določenega območja ali kraja v njegovem razvoju. Samoumevno je, da večji krajevni muzeji, imenujemo jih pokrajinski muzeji, snujejo svoje delo po navedenem načelu, saj je predmet njihovega dela določeno območje, ne le posamezen večji ali manjši kraj. Takšni muzeji so Pokrajinski muzej v Murski Soboti, Pokrajinski muzej na Ptuj, Pokrajinski muzej v Mariboru, Pokrajinski muzej v Celju, Posavski muzej v Brežicah, Dolenjski muzej v Novem mestu, Gorenjski muzej v Kranju, Loški muzej v Škofji Loki, Goriški muzej v Novi Gorici (natančneje: na gradu Kromberk) in Pokrajinski muzej v Kopru. Ti muzeji obsegajo pomembnejše gradivo iz ved, ki delujejo v krajevnih muzejih.

Drugače je s krajevnimi muzeji v ožjem pomenu besede, tj. z muzeji, ki obravnavajo samo en kraj. V teh muzejih nikakor ne kaže obsežneje in v vseh omejenih smereh predstavljati razvoja nekega kraja, temveč predvsem njegove značilnosti ali poglobitni pomen v dosedanjem razvoju. Tako so že zasnovani nekateri naši krajevni muzeji v ožjem pomenu besede, npr. :

Delavski muzej v Ravnah obravnava zlasti železarsko zgodovino tega kraja, Kovaški muzej v Kropi se ukvarja, kakor pove njegovo ime, z obravnavo življenja in dela tamkajšnjih kovačev skozi stoletja, Pomorski muzej v Piranu obravnava, ustrezno svojemu imenu, zlasti slovensko pomorsko zgodovino. Če bi se udeležila pobuda o ustanovitvi žirovske muzejske zbirke obutve na Slovenskem, bi se z uspehom pomnožili naši krajevni muzeji slednje vrste.

Na začetku bi bila to lahko le muzejska zbirka, ne muzej. Muzeji imajo večje prostore, svojo upravo in strokovno osebje, restavratorsko delavnico itn. Kaj takega v Žireh spočetka ni uresničljivo, to je mogoče doseči s postopnimi in številnejšimi uspehi. Žirovska muzejska zbirka obutve na Slovenskem pa je uresničljiva že v doglednem času. Poleg urejenega denarnega vprašanja bi bil za začetek potreben muzealec, ki bi zbiral in raziskoval gradivo. Glede na veliko zanimanje Žirovcev za svojo zgodovino bi imel ta muzealec zelo hvaležno delo. Ne bi mu manjkalo sodelavcev, medtem ko je razvoj obutve v Žireh (če odštejemo dosedanje raziskave mag. Marije Stanonik) in drugod na Slovenskem prav malo znan, tako da bi s svojimi prizadevanji oral ledino. Razvoja obutve na Slovenskem ne kaže v naših muzejih obravnavati v več krajih. Nemara bi za tak načrt prihajal v poštev tudi še Tržič. Toda pobuda za ustanovitev muzejske zbirke obutve na Slovenskem je prišla iz Žirov, tu se je tudi že začelo zadevno raziskovanje, prav kakor se zdi celotno kulturno ozračje v Žireh tvornejše kot v Tržiču. Mag. Stanonikova je sprožila izvirno in v naši in tuji muzeologiji izredno dobrodošlo pobudo. Naj to pobudo še dopolnim: ustanovila naj bi se muzejska zbirka ne le o obutvi, temveč naj bi bilo v njenem okviru tudi gradivo o ljudeh, ki so obutev izdelovali. Če bodo Žirovci pobudo sprejeli in udeležili, bodo oblikovali muzejsko zbirko, kakršne ni doslej v vsej bližnji Srednji Evropi.

UVOD

Na knjižnem trgu se je pojavila zelo zanimiva knjiga (posebno za Žirovce) naše rojakinje **Marije Stanonik: Promet na Žirovskem – etnološki vidik**. Podrobneje branja knjige sem se lotil in naredil ta zapis na pobudo urednika ŽO in zato ker je promet tudi moj konjiček, vendar iz družbenogeografskega vidika (to je vidno tudi v tekstu).

V pisanju avtorice je opaziti nadih literarnosti, saj jo tudi sicer poznamo po slikovitem in zavzetem pisanju (npr. ob izgubi naselbinskega imena Dobračeva). Ker pa tu obravnava promet z etnološkega vidika, je način pisanja razumljiv, saj raziskuje človeka v povezavi z njegovo materialno, družbeno in duhovno kulturo.

V knjigi je obravnavan historično-etnološki vidik prometa in se sedanjega prometnega utripa na Žirovskem ne loteva. To nakazuje s tem, ko ponuja „pogačo, od katere bo jemal, kdor bo hotel obuditi spomin na preteklost našega kraja.“ V zvezi z načinom upovedovanja je treba poudariti tudi pomen reševanja besedišča, ki se ga še rešiti da: npr. o kmečkih vozovih, ki jih je traktor že odrinil v staro šaro.

Struktura knjige

Knjiga je razdeljena na 12 poglavij in 26 podpoglavij. Obsega 132 strani in 144 slik na 66 straneh.

Med poglavji je najboljše prvo (26 strani) Prometne poti, kjer obravnava vse poti, od steze do načrtovane železnice. Drugo najboljše poglavje (22 str.) je Vožnja kot gospodarska dejavnost. Tu se je v podpoglavju Furmanstvo izjemno približala človeku, kot se ni mogla nikjer drugje. Podpoglavje Avtomobilski promet pa je med vsemi najboljše (16 str.) Verjetno je tu dan pri nas najizčrpniji opis vsakršnih vzponov, padcev in kriz, ki spremljajo bolj ali manj vsak začetek kake dejavnosti, posebno kjer ni dovolj izkušenj.

Zelo pomemben del knjige sestavljajo različne skupine virov in opomb.

Zanimiva in najboljše je s slikovna priloga. Ima splošno informativno vrednost, zajema pa tudi nekatere redkosti, ki jih bo povzela tudi Enciklopedija Slovenije, originali pa so našli prostor v poštnem muzeju v Beogradu.

Preostalih devet poglavij zajema 1 do 9 strani. Kljub obsežnosti in pestrosti zajetega gradiva avtorica meni, da predmet dela še ni izčrpan.

Viri (lokalni viri)

V knjigi je posebej opaziti avtoričino zavzetost za zbiranje virov o obravnavani snovi in o žirovski preteklosti sploh. Navaja 86 tiskanih virov in literature ter 20 rokopisnih virov. Med slednjimi sta bila avtorici pogosto v pomoč lokalna kronista Ivan Potočnik in

Leander Mlinar. Njuni zapisi in drugo gradivo bo koristilo še marsikakšnemu raziskovalcu Žirovskega. Z avtorico pa je sodelovalo tudi 47 informatorjev (kar je specifično prav za etnologijo).

Predvidevamo, da sestavljajo avtorji rokopisnih virov (imenovana sta že pokojna, upajmo, da imata posnemovalce) in informatorji že bolj ali manj selekcionirano skupino ljudi z bolj izbrušenim občutkom za opazovanje in sposobnostjo svoje zaznave posredovati naprej. Takih ljudi je gotovo še kaj. Za vse te velja, naj bi jim bil izid te knjige dodaten motiv za opazovanje in morda zapisovanje. Takšna usmerjenost bi (bo) pomagala osvetliti marsikako neznano ali slabo poznano plat dogajanja na Žirovskem in tudi širše.

Izrazi

Ena izmed bistvenih sestavin avtoričine raziskave je bilo zbiranje narečnega izrazja. Zdi se, da je pri tem delu imela precej težav. Kot sama pravi (str. 43) „... je marsikaj nejasno, ali gre za negotovost informatorjev ob poimenovanju ... ali za uresničevanje pregovora „vsaka vas ima svoj glas ...“. V podobni dilemi sem se znašel tudi jaz, ko sem primerjal avtoričine zapise za posamezne izraze z onimi, ki sem jih registriral v pogovorih s Starovašci. Slednji so kar pritrdili avtoričini domnevi, da v poimenovanju obstajajo razlike med vasi. Tako npr. pravijo hribu Žirk v Stari vasi pretežno Žerk, v Žireh pa predvsem Žirk. Široko poznana je transformacija zejca v zajca pri Suhem dolu. Seveda pa so razlike tudi med informatorji v isti vasi (tudi če so avtohtoni). Videti je, da vplivajo na različnost izgovarjave še nekateri drugi dejavniki. Ne glede na opisane dileme navajam za nekaj izrazov avtoričin zapis in izraz, kakor sem ga registriral v pogovoru z nekaj Starovašci: stran 19 avtoričin zapis – Kodrna, izgovor Starovašcev – Kadrna; 30 urezvači – urezači; 30 aprtounce – prtounce (koš se pa aprta); 30 gortne – gurtne; 31 škundrica – škundrca; 35 karjuola – karjola; 42 sakseb uziet – sakseb uzet; 42 diera – dera; 64 patarh – putrh itd.

V izrazje pa je menda vtaknil svoje prste tiskarski škrat in izpustil naglasna znamenja.

Nekaj dopolnitev

Str. 19 Most pri Pintarju – Peklarjev most.

Pred zadnjo vojno je bila tu le brv in še dolgo po tem. Z vozmi so vozili po kolovozu ob brvi in bredli čez vodo na drugo stran.

Str. 24, peti odst. O vojaški železnici.

Gre za dve časovno in prostorsko različni progji. a) L. 1917 so zgradili vojaško ozkotirnico s konjsko vprego od Škofje Loke navzgor. Od Gorenje vasi do Hotavelj je potekala po nasprotni strani, kot poteka današnja cesta. V Hotavljah je šla čez Soro in se je končala na Pogah, nekako ob drugem kilometrskem kamnu na cesti iz Hotavelj v Cerkno. Progo so sestavljali tiri- v sredini, na obeh straneh pa je bila ožja cesta za konjsko vleko. (Po informaciji Poldeta in Franca Potočnika; Polde je bil pred vojno v Žireh znan kot

„monter“, sedaj živi v Ljubljani).
b) Pred drugo svetovno vojno so ob gradnji Rupnikove linije zgradili za Žirovskim vrhom ozkotirno železnico. Domnevno naj bi trasa potekala nekje od Suhega dola, za Žirovskim vrhom je ob pasu utrdb vodila vsaj do pod Troha ali do Javorča. Menda je za Nemce ostalo le še malo tračnic.

Str. 53 Delna dopolnitev informacije o Ivanu Kržišniku.

Ivan Kržišnik (16.10.1876 – 3.1951), „Sluga“ ni bil samostojen prevoznik, temveč je bil v službi pri nekem idrijskem trgovcu. Ta je imel tudi avtobus (avtobuse?). Na katerih relacijah je vozil pred začetkom prve svetovne vojne, ni znano. Na začetku vojne je bil mobiliziran skupaj z avtobusom. Vozil je okrog Sv. Lucije (Most na Soči) in po idrijski dolini.

Str. 53 „Pek, ki je vozil kruh v Rovte ...“

Med lastniki osebnih avtomobilov v drugi polovici tridesetih let ni bilo peka. Pekov brat Štefan Šorli pa je imel avtotaksi. Ni znano, da bi Anton Primožič imel avto, bil pa je pri „Avtomobilni družbi“.

Med lastniki osebnih avtomobilov ni naveden Vinko Bačnar iz Nove vasi, ki je imel nekoliko dodelan avto.

Str. 57 „Kubik = 1 m³“. Mera za les.

Kubik je starinska mera, manjša od kubičnega metra. Izraz kubik so uporabljali tudi furmani.

Prometne poti

Vse borbe za ceste in železnice, ki jih opisuje avtorica, nas silijo k razmišljanju o razvoju prometa na Žirovskem v prihodnosti, zunaj etnološkega okvira obravnavane raziskave.

Izhajati moramo iz dejstva, da je Žirovska kotlina na koncu vseh poti oziroma na periferiji vseh glavnih sosednjih pokrajinskih enot, ki se stikajo na Žirovskem. Na severu je Žirovsko na periferiji Gorenjske, na jugu Notranjske, na vzhodu Ljubljanske kotline in na zahodu Primorske. Zato so se cestne zveze iz Žirov sicer oblikovale na vse štiri strani, nobena pa ni takšna, kot bi si želeli. Žirov tudi ne prečka nobena resnična tranzitna pot, da bi bili z njo deležni tudi ugodnosti večje gostote prometnih zvez, npr. avtobusnih.

Perifernost pa ni nekaj nepreklicnega. Izhajati moramo iz splošne usmeritve o ustvarjanju enotnega prometnega prostora, v katerem bodo možnosti za življenje in delo čimbolj izenačene, ne glede na kraj bivanja. V tem smislu vidim dvoje glavnih aktivnosti za nadaljnje odpravljane perifernosti. To sta 1. aktivnost na področju izboljševanja prometnih poti (upoštevajoč razvojne projekcije) in 2. sodelovanje z avtobusnimi prevozniki (če mislim na potniški promet) za izboljšanje kvalitete in kvantitete prevozov. Slednje bi obsegalo postopno prekvalificiranje zaprtih delavskih in šolskih linij v javne, za potrebe vsega prebivalstva in uvedbo nekaterih novih javnih linij, itd..

Promet in trgovina

V sklepu svoje knjige avtorica ugotavlja, da so bile

Žiri v preteklosti veliko bolj povezane s svojo zahodno sosesčino, kot je to na prvi pogled zaznati danes. Pri zvezah v daljavo pa stopi močno v ospredje trgovina. B. Otorepec je v Videmskih arhivih odkril zvezo Žirovcev s Čedadom¹. Njegovo odkritje je povzel P. Blaznik² in pravi, da je bila podeželska trgovina tedanjega časa (prva pol. 14. stol., op. B.M.) usmerjena tudi v oddaljene kraje; temu sledi za Žiri izredno zanimiv zapis: „Tako je bil npr. Worlicus Assarch³ iz Žirov (Syrach) 1312 dolžan nekemu Čedajcu 3 marke 13 soldov za vino – teran; podobno je v Čedajski notarski knjigi 1342 nekajkrat omenjen Vidic iz Žirov (Widiz de Čiroch) oziroma iz Breznice pri Žireh (de Vrisniz)“.

Zapisi o tako zgodnjih stikih Žirovcev s Čedadom so prvovrstna, ne le lokalna znamenitost. Kazalo bi jo izčrpnije predstaviti v okviru nasprotij med trgovino mest in podeželsko konkurenco, kar se je močneje pokazalo od druge polovice 14. stol. naprej.

Žirovsko pa je bilo deležno tudi tokov benečanskih (italijanskih) trgovcev – krošnjarjev. Ti so obredli vse vasi in sejme tako kot prodajalci pa tudi kot kupci. Kupovali so vse od kraja in blago prodajali v Italijo, če le mogoče daleč od mitnic. Leta 1622 se je na sejmu ob Jurjevem v Kranju in Loki pojavilo nad 500 Benečanov⁴.

Zanimivo je, da se sledovi žirovske trgovine z zahodom v preteklosti dajo povzeti tudi iz še živega hišnega imena: pri Markantu (p'r M'rkantu)⁵ iz italijanskega mercante – trgovec. Znani sta dve hiši s tem imenom. Ena je v Stari vasi od Pivka proti Rakulku. Tu je živel brat od „Tinčka“, ki je imel avtoprevoznništvo (M.S., Promet na Žirovskem, str. 67). Drugo tako hišno ime je v Podlescu.

Med obema vojnama, ko je bila pot na zahod oziroma z zahoda zaprta, so po Žirovskem krošnjarili t.i. „Dalmatinci“, ki so nosili krošnje spredaj (avtorica omenja krošnje za nošnjo na hrbtu, str.31), v njih so imeli razno drobno galanterijsko blago. Trgovcev z blagom – krošnjarjev in drugih podobnih – avtorica ni vključevala v svojo raziskavo, saj bi se sicer zapletla v drugo področje z razgimi ljudmi in značilnostmi. Spoznanja in viri, do katerih je avtorica prišla v okviru te raziskave in ki se prepletajo s trgovino, lahko pomenijo pomemben začetni znanstveni kapital za etnološko raziskavo trgovine na Žirovskem.

OPOMBE

- 1 V NUK sem iskal morebitne obširnejše Otorepčeve objave arhivskih raziskovanj, vendar brez uspeha. Izpisano gradivo je verjetno le v rokopisu, kot je bilo dano tudi P. Blazniku.
- 2 P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, 1973, str. 73.
- 3 Kaj če ni to Arhar? (op. B.M.)
- 4 Glej op.2) str. 221.
- 5 Ker je bil gospodar v Ameriki „merchant“, se je hiše prišlo to ime. Na to me je opozoril Miloš Pertovt (naknadna informacija).

Branko Mlinar

UTRINKI OB KNJIGI MARIJE STANONIK, PROMET NA ŽIROVSKEM

„Dlje če greš, dlje ti kaže!“

Moj prvi neposredni stik z Žirmi so bili Alpinini smučarski čevlji; in nato morda še kaki drugi. Potem pa dolgo časa nič: dokler nisem dobila v roke etnološke razprave o žirovskem prometu, ki jo je napisala Marija Stanonik in ki je kot magistrsko delo izšla lanskega oktobra.

Toliko misli se je utrnilo ob branju, da bi jih bilo morda dobro spraviti na papir, čeprav so – kot so pač misli – povsem osebne.

Čeprav sem študentka etnologije in sem, če drugega ne, morala kaj o prometu povedati na kakem izpitu, me je znova presenetilo, kako obširna je pravzaprav ta problematika. Če nas na primer med hojo ožulijo čevlji, na promet še pomislimo ne. Kakšna zmeta! A ljudje smo pač površni in o tako vsakdanjih rečeh, kot je na primer promet, ne razmišljamo prav dosti (razen če nas nanj ne veže poklic ali kadar se gnetemo v kakem prenatrpanem avtobusu in nam sopotniki vztrajno hodijo po nogah): same po sebi umevne se nam zdijo; prav gotovo pa o njih ne razmišljamo tako celovito.

In prav tu nam Marija Stanonik ponudi svojo knjigo „v kritično ali nostalgčno branje“.

Prav bi bilo vsaj nekoliko predstaviti vsebino knjige, ki je razdeljena na 11 poglavij in obsega razvoj Žirovskega prometa „od popotne palice do avtomobila“.

Prvo poglavje govori o prometnih poteh: stezah, poteh, cestah in njihovem vzdrževanju, prehodih čez vodo in dohodih v višino ter končno o nikoli uresničenih načrtih za železnico skozi Žiri.

V poglavje o prvotnih oblikah prometa je avtorica vključila hojo, nošnjo ter ježo in tvorjenje. Predvsem slednje je bilo za Žirovce pomembno (poleg furmanstva in, seveda, čevljarstva), saj je iz Žirov tekla trgovska pot na zahod: v Trst, na Reko in v Videm.

Prometna sredstva v gospodarstvu: od samokolnice do voza. Deli voza in njihovo delovanje so živo opisani, da si jih človek kar predstavlja. Sama namreč o tem ničesar ne vem, zato je bilo to poglavje zame nekaj povsem novega. Večino izrazov za dele voza sem spoznala prav tu: poleg navadnega voza in lojtrnika, ki so ju imeli na maminem domu, se namreč spominjam le še zapravljivčka, ki je stal pod kozolcem in po katerem smo otroci plezali, upajoč, da ga bo ded morda le še kdaj zapregel. Pa ga ni. K hiši je kmalu prišel traktor.

Morda bi bilo dobro povedati, kdaj se je na Žirovskem pojavil prvi traktor in kdaj so jih v kmečka gospodarstva začeli splošno uvajati.

Naj kar tu poleg etnološkega opozorim vsaj še na jezikoslovni pomen ne le tega poglavja, ampak celotne knjige, saj so številni našeti (tudi narečno obarvani) izrazi tako oteti pozabi. Morda bi bilo zanimivo sestaviti slovarček teh terminov in ga dodati na konec raz-

prave, a to bi najbrž že presevalo okvire zastavljenega.

Sledi poglavje (četrt po vrsti) o vprežnih živalih – volih in konjih – ter o razmerju ljudi do njih. Avtorica razprave ves čas dosledno vključuje ljudi kot nosilce vseh treh plasti (materialne, družbene in duhovne) kulture in njihov odnos do prometa, prometnih sredstev . . .

V petem poglavju so predstavljena osebna vozila: kolo, motor in avto, šesto pa govori o priložnostnih oblikah prometa; tu je posebej zanimiv opis načina dela pri vlačanju, zmetavanju in plavljenju.

V naslednjem delu spoznamo pomen furmanstva za Žirovce (že v 18. stoletju so bile menda na ta račun v Žireh kar štiri gostilne, kot piše Franc Rozman v knjigi Pozdravi iz slovenskih krajev na strani 186) pa zgrade in nezgode Avtomobilne družbe Žiri, ki je do svojega poloma v času svetovne gospodarske krize „obvladovala“ ves žirovski avtomobilski promet – osebni in tovarni.

V osmem poglavju Marija Stanonik govori o otrocih in vozilih, naj so bila ta namenjena prevažanju otrok (otroški vozički) ali njihovi igri (na primer skiroji itd.).

Sledi kratko poglavje o Žirovcih v prometu zunaj domačega kraja (delavci v prometu, izseljenci): potem s trebuhom za kruhom se marsikdaj ni (bilo) mogoče izogniti.

Tudi Žirovska pošta ima svojo zgodovino: prav tej je posvečeno predzadnje poglavje: tudi pošta namreč – kot druge vrste prometa – služi komuniciranju z ljudmi drugje.

Avtorica na koncu spregovori še nekaj besed o drugih načinih obveščanja: zvonovih, kresovih, plakatih.

Sledijo sklep in povzetka v slovenščini in nemščini, opombe ter navedba virov in literature. Kar 86 bibliografskih enot in 20 rokopisnih virov je avtorica uporabila pri snovanju razprave: ne gre pa pozabiti glavnega vira: 47 informatorjev, katerih spomini in pričevanja dajejo delu posebno dokumentarno (pa tudi osebno) vrednost.

Knjiga je opremljena s 106 fotografijami in dvema risbama. Fotografije so bile večinoma posnete v novejšem času, kljub temu pa so pomemben dokument (vsaj v spominu ohranjene) preteklosti, na katero se nanaša razprava (samo približno: gre za obdobje 1. polovice 20. stoletja, številna pričevanja pa posegajo tudi dlje v preteklost). Kaka tretjina pa je „originalov“ iz tistega časa. Škoda le, da v tekstu ni vodil k posameznim fotografijam.

Poti v Žiri ne poznam, pa se mi je kljub temu od strani do strani odpirala kot nekakšen živopisan mozaik. In ljudje, ki so živeli tam in ki morda še živijo, so spregovorili o sebi, kot bi se bili že od nekdaj poznali. Prav oni so rdeča nit v knjigi o prometu, za katero bi lahko rekli, da je bila napisana v zadnjem trenutku: spomini bodo kmalu izginili – skupaj z ljudmi, ki jim ta preteklost še kaj pomeni.

Promet od zmeraj pomeni ljudem okno v svet, stik z drugimi ljudmi, neznanimi kraji, pot iskanja in spoznavanja novega.

Je že tako, da smo ljudje večni iskalci; cilj se zdi zmeraj bolj oddaljen in morda ga sploh ni: vse je samo iskanje, podedovano iz roda v rod, vse je samo pot, katere konec zaznamuje šele smrt. Ali pa tudi ne; kdo bi vedel.

Kanček nostalgije nosi s sabo pričujoča razprava, kot jo pač nosi vsako vračanje v domači kraj: „Kje so tiste stezice, poje ljudska pesem . . . Vsak hrani v spominu svojo, tisto najlepšo, ne le skrito, ampak tudi malo skrivnostno: vila se je po travi in se posebno prilegla bosim nogam: ali so jo po gozdu utirile živali in če je vodila med ostrim kamenjem, je dodobra zdelala podplate še tako trdne obutve. Ne bomo jim sledili, tudi na Žirovskem ne. Naj raje vsak zase poišče stezo in jo otme pozabi.“

In steza zavije na pot, pot na kolovoz, kolovoz na cesto . . . — In nenadoma se zaveš: „Dlje če greš, dlje ti kaže!“

Ina Ferbežar

O ŽIROVSKEM OBČASNIKU

V povojni slovenski kulturni zgodovini poznamo primere, da lokalne revije ali časopisi presežejo ozko krajevno omejenost in vezanost na zemljepisno skrčen prostor. Večina krajevnih glasil ostaja — že po sami naravi in zasnovi — večinoma izraz in potreba lokalnega okolja. Zato se le redkim posreči, da se otresejo krajevnih interesov in specifiko domačega kraja v vsej svoji večstranski mnogoplastnosti povzdignejo do vseslovenskega pomena in občenarodnega zanimanja. Spominjamo se takšnih imen: koprski Bori, idrijske Kaplje, celjski Obrazi, metliška Razmerja . . . Zdi se, da se je med take zadnja leta povzpел tudi Žirovski občasnik, „revija za vsa vprašanja na Žirovskem“, ki je lani s številko 13 sklenil svoj osmi letnik. Žirovski občasnik sta ustanovila in ga izdajata literarna sekcija delavskega prosvetnega društva Svoboda Žiri in Krajevna konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva Žiri; izhaja v nakladi 750 izvodov; njegov glavni in odgovorni urednik je Miha Naglič. Prav o zadnjem letniku, torej 11./12. in 13. številki, naj posebej spregovorimo nekaj besed.

Leta 1991 bojo Žiri zaznamovale „700-letnico . . . vstopa v pismeni svet“, beremo v uvodnem zapisu Mihe Nagliča z naslovom *O usodi pisane in tiskane besede na Žirovskem*. Iz leta 1291 je namreč najstarejši znani ohranjeni pisani vir, ki omenja Žiri — urar loškega gospostva. Vse kaže, da se sodelavci in uredniki Žirovskega občasnika že zdaj — in seveda vsa zadnja leta — pripravljajo na to obletnico, ki naj bi zaokroženo potrdila ljubezen Žirovcev do pisane umetniške in znanstvene besede. Žirovski občasnik je namreč zasnovan tako, da je osrednji del namenjen kulturi, uvodni aktualnemu dogajanju na Žirovskem, sklepni pa zgodovinskimi in domoznanskimi vprašanji. Prav letnik 1987 posebej jasno kaže tako zasnovano: številka 13 je s pogovorom med Viktorjem Žakljem in Emilom Milanom Pintarjem na Štihovih več-

rih v Ljubljani, s kritičnimi prispevki o rudniku urana v Žirovskem Vrhu ter z nekaterimi lokalno obarvanimi članki hkrati uvodni in sklepni akord k dvojni številki 11/12, k „tematski sredici“ z naslovom *Žiri in Žirovci v slovenski literaturi*. To antologijo ali „žirovsko berilo“ je pripravila slavistka in folkloristka Marija Stanonik. Kot pravi v spremni besedi, je doslej znana sto ena bibliografska enota z omembo Žirov in Žirovcev. Čež 60 avtorjev je napisalo vsaj kak stavek o tem slovenskem kraju in njegovi ožji okolici. Antologija besedil postreže z vsem bogastvom od prve, Valvasorjeve, omembe žirovske župnije do besedil najimennejših žirovskih rojakov našega časa: Leopolda Suhodolčana, Vladimirja Kavčiča, Jožeta Peternelja, Spomenke Hribar in drugih.

„Žirovsko berilo“ je razdeljeno na sedem razdelkov, pač glede na različne avtorske poglede na Žiri. Stanonikova je zbrala vse slovenske avtorje, ki so v različnih časih, z različnimi nameni in v različnih literarnih zvrsteh pisali o kraju. Najstarejše so potpisne omembe (Valvasor, Levičnik, Bleiweis); za njimi slovsstvena folklorja, ki se ukvarja s pravljicami in ljudskimi pripovedkami z Žirovskega; tu gre omeniti zapise Lojzeta Zupanca in dramska delca Darine Konc. Mladinsko prozo, ki se nanaša na žirovski okoliš, najdemo predvsem v delu Leopolda Suhodolčana. V klasični slovenski literaturi realistične usmeritve so se Žirovcev lotevali zlasti poljanski rojak Ivan Tavčar, pa Ivan Cankar, Ivan Pregelj, Fran Saleški Finžgar, Anton Leskovec, Bogomir Magajna; danes pišejo o teh krajih predvsem Karel Leskovec, Tone Svetina, Vladimir Kavčič, Igor Torkar, Jože Peternelj. Z nekaterimi avtorji najnovejšega časa umetniška pripoved prehaja že v ljudsko povest ali kmečki roman (Peternelj, Joži Munič-Petrič), ki ima prav v teh krajih Gorenjske močno in dolgo izročilo. Izredno veliko gradiva o Žirih in Žirovcih je Stanonikova zbrala v spominski literaturi o drugi svetovni vojni; če tem avtorjem prištejemo še tiste, ki jih je Žirovski občasnik predstavil že prej (*Narodnoosvobodilno pesništvo na Žirovskem*, št. 9–10, 1985; *Mala antologija žirovske poezije*, št. 2, 1980/81), je literarna podoba Žirov, njene okolice in zgodovine, tako rekoč do potankosti na dlani. Mogoče je dodati le še jasno razvidno dejstvo, da je največ gradiva proznega (romani, potopisi, spomini, pravljice, črtice, povesti, pisma . . .), vmes pa najdemo tudi lirične in dramske zvrsti, pa celo filmski scenarij.

(Iz oddaje „S knjižnega trga“, Radio Ljubljana, I. program, 27.2.1988)

Med revijami, ki so v zadnjih letih presegle krajevne in občinske meje, je morda na prvem mestu Žirovski občasnik. Prva številka je izšla oktobra 1980, revija je tako že v osmem letu svojega izhajanja; doslej je izšlo 13 števil, približno po 2 na leto, ki pa imajo obliko kar obsežnih zbornikov. Poleg tega sta v okviru revije doslej izšli tudi dve knjigi: Pesniški prvenec domačina Franca Kopača *In hvaljeno nosi v sebi* (1983) in etnološka študija prav tako žirovske rojaki-

nje Marije Stanonik z naslovom *Promet na Žirovskem* (1987).

Vsebinska zasnova Žirovskega občasnika omogoča obravnavanje vseh vprašanj geografsko-zgodovinskega okoliša. Po navadi so urejena v tri tematske sklope: aktualnega, kulturnega in domoznanskega. Prvi zajema aktualna vprašanja na Žirovskem, predvsem s strokovnega vidika (npr. Rudnik urana na Žirovskem Vrhu in problem onesnaženja z radioaktivnimi snovmi). Drugi, osrednji del je namenjen kulturi v ožjem smislu, tako literarno-likovnemu ustvarjanju kot kritični, teoretični in polemični publicistiki. Tretji del prinaša zgodovinske, zemljepisne, etnološke prispevke, odlomke iz starih kronik in gradivo za novi letopis Žirov in Žirovcev. Posebej je treba omeniti, da tako zasnovana revija, ki jo ureja filozof Miha Naglič, skuša zbrati vse domače ustvarjalce, hkrati pa je odprta tudi vsem zunanjim sodelavcem, ki obravnavajo kulturo in zgodovino kraja. Poudariti je treba, da je Žirovski občasnik predvsem kulturna revija, kar naznanja že lepa likovna oprema, pa tudi npr. lanska literarna antologija o Žireh in Žirovcih. Ker pa je denarna podpora Kulturne skupnosti Škofja Loka premajhna, finančno pomaga tudi Krajevna skupnost Žiri, s čimer krajevna samouprava presega svojo lokalnost in z Žirovskim občasnikom dobiva tudi svoje kulturno dopolnilo, kar na Slovenskem ni tako zelo pogost pojav.

(Iz druge jutranje kronike Radia Ljubljana, 29.2.1988)

Drago Bajt

ŽIROVSKI OBČASNIK 11/12, 13

Žirovski občasnik, revija za „vsa dogajanja na Žirovskem“, si je v slovenski sicer ljubljancentrični publicistiki že izboril ugledno, čeprav še ne ustrezno ovrednoteno mesto. Njegova ustanoviteljica in izdajateljica sta literarna sekcija DPD Svoboda Žiri in Krajevna konferenca SZDL, izhaja pa občasno z denarno pomočjo Kulturne skupnosti Škofja Loka ter Krajevne skupnosti Žiri. Tematsko je vsaka številka razdeljena na tri večje sklope: v prvem so teksti o aktualnem dogajanju na Žirovskem, osrednji del je namenjen kulturi v ožjem pomenu (to gradivo je v tokratni številki tako naraslo, da so ga del, „kot sredico“, izluščili in izdali v posebni številki: Marija Stanonik je namreč pripravila antologijo Žiri in Žirovci v slovenski literaturi), tretji del pa je namenjen zgodovinskim in domoznanskim temam. Urednik, filozof Miha Naglič, je uvodnik naslovil z „Znamenja velikih sprememb“ in ŽO, v katerem pravi, da uredniška politika ŽO glede prizadevanja za ustvarjalno sožitje različno mislečih še vedno izhaja iz izvirnega programa OF slovenskega naroda (zato ga tudi objavlja), ne izogiba pa se niti za današnji slovenski narod tako življenjskih tem, kot je predlog ustavnih sprememb (po katerem bi Slovenci ostali Slo-

venci „samo še v nedeljo popoldne“). Isti avtor je sestavil kronologijo literarnih in publicističnih dejanj in dogodkov na Žirovskem, v kateri zajema ustvarjalce od Valvasorja do V. Kavčiča, Jožeta Peternelja in Tomaža Kržišnika.

Med za širšo slovensko javnost najzanimivejše branje vsekakor spada pogovor med žirovskim rojakom Emilom M. Pintarjem in Viktorjem Žakljem, ki sta ga imela na Štihovih večerih v ljubljanskem hotelu Slon marca lani in je na tem mestu po magnetofonskem zapisu v celoti objavljen. Sogovornikov seveda ni treba posebej predstavljati, kakor ni treba posebej poudarjati sočnosti in tehtnosti pogovora. Mogoče samo ocirk: Emil Milan Pintar čisto na koncu pravi tudi tole: „Glede tega, da smo hlapci, pa bom malce grob. Ne počutim se, da bi bil rojen za hlapca, ne živim kot hlapec in mislim, da nisem. Če se počutite kot hlapci, potem morate te stvari razčistiti s sabo in ne z mano. Pri teh stvareh je treba biti radikalen.“

Spomenka Hribar v zapisu Na rob polemikam ob 57. številki Nove revije pravi, da ni šlo za polemiko, marveč za obsodbo, in med drugim zapiše, da v NOR nikjer „ni govora o enakosti grobov“ in o „enakosti dejanj ljudi, ki so v teh grobovih“, nikjer ni govora o „spravi z domobranci“ — pač pa je **govor o spravi med nami**, ki smo **tukaj in zdaj DOMA**.“

V prvem tematskem delu pritegnejo pozornost tudi trije prispevki o Rudniku urana Žirovski vrh. V prvem direktor RUŽV Dušan Pensa in strokovni sodelavec Ivo Prijatelj odgovarjata na vprašanja o nastanku, razvoju in perspektivah rudnika, predvsem pa o njegovem vplivu na okolje in zdravje ljudi ter obsojata nestrokovno pisanje o tej delovni organizaciji. Dr. Silva Mežnarič je napisala študijo o „sociološki“ preteklosti odpiranja RUŽV, v tretjem prispevku, RUŽV kot res publica (Simbol je nad vsem), pa Branimir Nešović razmišlja o rudniku, ki je navsezadnje „tujec in bo tujec tudi ostal“.

Za likovno prilogo sta poskrbela dr. Ivan Sedej z besedne in Janez Bogataj s fotografske plati. Ivan Sedej je opisal sliko domačina Maksima Sedeja Dobračeve pri Žireh, oltar sv. Lenarta v cerkvi na Dobračevi, novi Alpinin smučarski čevlji, Petronovo hišo v Žireh ter kipec svetega Mihaela z iste hiše.

Tretji tematski del ŽO začenja dr. Zdravko Mlinar s prispevkom Odpiranje v svet (utrinki iz domačih in tujih logov), v katerem avtorja zanima predvsem, kako se z novo tehnologijo spreminja pomen prostora, zlasti teritorialne oddaljenosti. Zato je zbral značilne utrinke iz svojega življenja, ki se navezujejo na to tematiko in domači kraj.

Miha Naglič v svojem drugem prispevku, Žirovski stavbni dediščini v spomin, kritično ocenjuje odnos med stari in novim oziroma opozarja na to, da bi morala stavbna dediščina najti ustreznije mesto znotraj novega. Žalostna usoda žirovske stavbne dediščine naj bi se začela z zidavo nove cerkve (posvečena 1912), ki je vaško središče prenesla na drugo stran, staro, po Plečniku in Steletu eno najlepših cerkva na Slovenskem, pa so spremenili v parno žago. Druga katastrofa za Žirovsko stavbno dediščino pa se je

zgodila februarja 1944, ko je Vojkova brigada zažgala vse najpomembnejše javne stavbe.

V okviru predstavitev žirovskih delovnih organizacij govori tokrat direktor DO Etiketa Anton Oblak, v rubriki Žirovski športni utrip pa se predstavijo različna športna društva. Ivan Reven je v prispevku Vloga Poljanškov — Modrijanov v razvoju zadružništva na Žirovskem osvetlil razvoj zadružništva, Janko Mrovlje pa delovanje 31. divizije na Žirovskem. Andrej Mihevc predstavi Matjaževe kamre, podzemne jame ob Sori pri Sopotu, ki so povezane z imenom kralja Matjaža, odmevna pa je tudi rubrika Odmevi.

Milan Vogel (Delo, Književni listi, 24.3.1988)

KDOR DELA, GREŠI

1. Najprej naj pometem pred svojim pragom:

V antologiji Žiri in Žirovci v slovenski literaturi (ŽO 11/12, 1987) v ponatisnjem besedilu iz Torkarjevega romana *Umiranje na obroke*, v poglavju *Razveljavljene obsodbe*, manjka na strani 155 nadaljnje besedilo o razveljavljenih sodbah leta 1971 in 1976 ter o drugih pravnih ukrepih Okrožnega sodišča v Ljubljani ob pravosodnih rehabilitacijah obsojenih na dahavskih procesih v letih 1948—1949.

Ker je v manjkajočem, pomotoma izpadlem delu Torkarjevega besedila osnovna informacija o nadaljnjih ukrepih slovenskih pravosodnih organov pri odpravljanju hudih posledic montiranih dahavskih procesov, ga objavljamo v tej številki ŽO.

Tovarišu **Vlastu Kopaču** se za svojo premajhno skrbnost v tej zvezi iskreno in globoko opravičujem.

Manjkajoče besedilo se glasi takole:

Javno tožilstvo SR Slovenije je od lanske jeseni do srede letošnjega poletja vložilo pri Vrhovnem sodišču Slovenije zahteve za obnovo kazenskih postopkov v korist vseh zgoraj navedenih oseb. In to glede vseh kaznivih dejanj, za katera so bili obsojeni. Pri Mrzelu pa glede kaznivega dejanja iz 3. točke 3. člena ZKLD.

Zbrana so bila namreč nova dejstva in novi dokazi, ki bi v smislu določila 4. točke 1. odstavka 372. člena zakonika o kazenskem postopku, utegnili sami za sebe ali v zvezi s prejšnjimi dokazi povzročiti oprostitve oseb, ki so bile obsojene s citiranimi obsodbami.

Vrhovno sodišče SR Slovenije je ocenilo te zahteve za utemeljene in je obnovo dovolilo. V nadaljnjem postopku pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani je Javno tožilstvo SR Slovenije PRVOTNE OBTOŽBE UMAKNILO IN JE SODIŠČE ZADEVNE KAZEN-SKE POSTOPKE USTAVILO TER OBSODILNE SODBE RAZVELJAVILO!

REHABILITACIJA

Dnevnika DELO in LJUBLJANSKI DNEVNIK sta objavila vest z naslovom „RAZVELJAVLJENE SODBE“. Gre za obvestilo o razveljavitvi sodb nekaterim ljudem, ki so bili v prvih letih po osvoboditvi obsojeni zaradi domnevnega sodelovanja z okupatorjem v nacističnih taboriščih in zaradi prav takega domnevnega škodljivstva po vojni pri nas. Prav tako je tudi opisana pravna oblika razveljavitve obsodb:

„Javno tožilstvo je po temeljiti in daljši preiskavi vložilo zahtevke za obnovo procesa zoper te ljudi pri vrhovnem sodišču Slovenije. To sodišče je privolilo v obnovo in zadevo zaupalo pristojnemu okrožnemu sodišču. To pa je postopek ustavilo. Tako so dejansko bili oproščeni, oziroma je bila sodba brez obnove procesov razveljavljena za naslednje:

Mitja Sark (1919) iz Ljubljane, Alojz Veršnik (1894) iz Črne pri Prevaljah, Franc Žumer (1906) z Jesenic, Andrej Bohinc (1912) iz Ljubljane, Vlasto Kopač (1913) iz Ljubljane, Roman Vidmar (1904) iz Šturij pri Ajdovščini, Viljem Brezar (1922) iz Bistrice pri Trziču, Vekoslav Figar (1910) iz Kočevja, Ivan Ranzinger (1910), Ludvik Mrzel (1902) ter Boris Fakin (1913) iz Ljubljane. Načelo pravičnosti zahteva, da ljudi, ki so bili javno obsojeni in ki so o njih pisali takrat vsi časopisi ter poročale radijske postaje, tudi javno opravičimo, čeprav jim samo opravičilo nikakor ne more povrniti tistega, kar so pretrpel.

Ker gre za ljudi, ki so bili vsi, tako ali drugače udeleženci naše osvobodilne vojne in revolucije, je prav, da tudi v našem listu sporočimo vsem bralcem: Ti ljudje so naši tovariši, niso bili ničesar krivi in jih je treba obravnavati kot vse druge borce.“

2. V zvezi s pisanjem o oltarju sv. Lenarta v dobračevski cerkvi (ŽO 13, 1987, 69) se mi zastavlja vprašanje, ali Ivan Sedej, s tem ko govori ob avtorstvu oltarja le o Facijih iz Polhovega Gradca, namenoma obide misel Sergeja Vrišerja, da bi mogel biti oltar delo Jakoba Gabra iz Škofje Loke (prim. Sergej Vrišer, *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, Lj., 1976, 105—106, 205).

3. K članku Andreja Mihevca, *Matjaževe kamre* v ŽO 13, 1987, 136) bi rada dodala, da ni povezovati imena s kraljem Matjažem iz folklorne pripovedništva, ampak gre za ime kmeta v Zavrtaču, na katerem so te jame. To mi je pojasnila Matjaževa gospodinja, ko sem l. 1972, da bi tudi na tistem kraju ugotovila, do kod sega meja žirovskega govora, v hudi zimi prizgajala v njihovo hišo in so me gostoljubno sprejeli in prijazno postregli. Še veliko let pa mi je v ušesih zvenela Slomškova pesem, kakor jo je ob tej priložnosti zapela cela družina: *Glejte, že sonce zahaja . . .* Res, bilo je nepozabno doživetje.

Lj., 30.1.1988

Marija Stanonik

(ŽIROVSKA) UMETNIKA IN (ŽIROVSKO) ČEVLJARSTVO

Vezilo tovarni Alpini ob njeni 40-letnici

Zgodovina žirovskega čevljarstva je bila že sorazmerno lepo predstavljena (Prim. zbornik: 30 let tovarne obutve Žiri 1977, 23–41), pri tem pa je bilo spregledano morda le kratkotrajno ali enkratno sodelovanje žirovskih slikarjev **Franja Kopača** (1885, Nova vas – 1941, Split) in **Maksima Sedeja** (1909, Dobračeva – 1973, Ljubljana) z žirovskimi čevljarji, konkretno podjetjem, ki sta ga vodila brata Polde in Nace Naglič.

L. 1930 je bila ustanovljena BRANA (glej omenjeni Zbornik, 28) in kmalu po tem (– saj je obstajala le do l. 1934) se je moral odzvati prošnji vodstva Franjo Kopač, da je naredil za podjetje neke vrste reklamni barvni plakat, ki je bil tiskan v izmeri 22,5X32 cm. Na njem je, kot je videti iz priloge, v prvem planu živani gozder iz kravjega usnja in s podkvicami, skovanimi v Kropi, v drugem planu je alpinist s cempinom in nahrbtnikom in demonstrativno obut v pravkar predstavljeno obutev. Zadaj so gore in sonce le še za dekoracijo. Da je avtor omenjene reklame Franjo Kopač, priča le njegov podpis, ki ga ni mogoče zgrešiti na prospektu, drugače pa o tem sodelovanju ni nobenih znanih podatkov.

Ta čas je slikar F. Kopač prebival že v Splitu (glej katalog ob njegovi razstavi v Žireh in Škofji Loki l. 1979) in je morda šlo za občasen obisk v Žireh ali za dopisovanje, kakor je to očitno v naslednjem primeru, ko gre za tedaj sedemindvajsetletnega Maksima Sedeja, ki je bil torej na začetku svoje slikarske poti. Tudi tokrat je tisti, ki vzpostavlja stik z doslej najbolj uveljavljenim žirovskim slikarjem, eden od bratov Naglič, vendar pa se njuna firma ne imenuje več BRANA, ampak sta omenjena brata l. 1934 z nekaterimi drugimi žirovskimi čevljarstvi osnovala Produktivno čišmarsko zadrugo (prim. Zbornik, 28) in da se je ta trudila poslovati vsestransko zavzeto, dokazuje tudi dopis poslovne narave, naslovljen žirovskemu rojaku v Ljubljano. Iz njega je razbrati, da sta se o zadevi očitno že dogovarjala, gre le še za zadnja navodila, kako naj slikar s pomočjo fotografij in skic, ki mu jih pošiljajo, postopek jemanja mere za škornje in čevlje prenese na risbo, da bodo tako naročniki imeli instrukcije pri naročilu obutve. Tudi tu je predviden neke vrste prospekt in pri njegovi pripravi se brata Naglič nista obračala na kogarsibodi. Tovrstne Sedejeve usluge žirovskemu prosilcu bi le deloma mogli uvrstiti med anatomske risbe, že bližje pa so ilustracijam (čeprav tokrat v bistvu pedagoškim), s katerimi se je še pozneje dokaj intenzivno ukvarjal.

Ni znano in tudi ne pomembno, ali sta se F. Kopač in M. Sedej odzvala sodelovanju z žirovskimi čevljarji zgolj iz finančnih razlogov ali tudi iz lokalne navezanosti na rodni kraj ali celo osebnih zvez, ohranjena dokumentacija vsekakor dokazuje, da se ga nista sramovala in svojega daru in dela nista pojmovala izrazito larpurlartistično.

V tem se jima pridružuje tudi slikar mlajšega rodu

Tomaž Kržišnik, ki je pred leti tudi opravil vrsto naročil za tovarno čevljev Alpina Žiri.

Lj., 7.5.1987

Marija Stanonik

O IMENU TOVARNE OBUTVE ALPINA

Žirovska tovarna obutve Alpina, ki je bila ustanovljena leta 1947 na osnovi čevljarstvene obrtne zadruge, je imela sprva opisano ime Tovarna športnih čevljev. Zaradi razširitve prodajne mreže in s tem nastale potrebe po krajšem, reklamno učinkovitejšem imenu so leta 1951 tovarno preimenovali v Alpino.

Po svoji slovnični, besedotvorni zgradbi je ime Alpina izsamostalniška izpeljanka iz zemljepisnega lastnega imena Alpe s priponskim obrazilom -ina. Pripona -ina je v slovenščini zelo tvorna, tudi pri izsamostalniških izpeljankah, tako da se ime Alpina po svoji tvorbeni podobi lepo vključi v splošni slovenski besedotvorni model. (Podobno je na primer besedam planina, smučina; modrina, jasnina.)

Kot je v pogovoru prijazno povedal tovariš Vinko Govekar, prvi direktor tovarne Alpina, so se oblikovalci imena, med katerimi je bil tudi sam, dobro zavedali reklamnega položaja imen podjetij, saj „so želeli za tedanjo Tovarno športnih čevljev izbrati enobesedno, lepo, zvočno, lahko izgovorljivo, za domačega kupca privlačno in tudi za tuje tržišče neproblematično ime, ki bi bilo obenem zanimivo tudi po pomenski plati, povedalo naj bi čim več.“ In res so izbrali dobro ime. Ni bilo sicer na novo oblikovano, ampak prevzeto, kar pa njegovi učinkovitosti nič ne škodi. Že pred vojno je bila namreč v Ljubljani, na današnji Titovi cesti, trgovina s športnimi rekviziti Alpina, last trgovca in podjetnika Aleksandra Kovača. Ime Alpina ima torej na slovenskem poslovnem področju že svojo preteklost; za učinkovito se je izkazalo tudi v vlogi imena povojne tovarne obutve iz Žirov.

Poglejmo nekaj njegovih odlik:

Glasovna podoba imena Alpina je lepa, zaradi končnega dela -ina nekako blaglasna. Ime ni preddolgo, je izgovorno lahko tako za slovenskega kot tudi za tujega kupca. Njegovo medjezikovno univerzalnost poudarja tudi oblikovno soupadanje z ženskim spolom latinskega pridevnika alpinus, alpina, alpinum, ki ga v slovenskem okolju poznamo v izpeljankah, npr. alpinetum, v povsem taki obliki pa zlasti kot del latinskih imen pri mednarodni botanični nomenklaturi (npr. Soldanella alpina – alpski zvonček, Linaria alpina – alpska madronščina). (Naj tu omenimo še, da nosi ime Alpina tudi italijanska tovarna motornih žag in drugih kmetijskih strojev iz severnoitalijanskega mesta Conegliano. Pri tem imenu je zveza z latinskim pridevnikom v ženskem spolu alpina prek italijanščine seveda očitna. Primer potrjuje priljubljenost tega imena v alpskih predelih sploh).

Ime Alpina je dobro in reklamno učinkovito ne le

zaradi svoje lepe zvočne podobe, ampak tudi zato, ker je za žirovsko tovarno obutve tudi vsebinsko primerno, saj omogoča več ustreznih pomenskih predstav. Na začetku je nakazovalo zlasti tipičnost njenega proizvodnega programa. Odločilna za izbiro imena je bila namreč povezava med izrazom Alpina in Alpami, ki je v hribovskih, planinskih, v slovenskem okolju torej zlasti „alpskih“ čevlji, saj so bili le-ti na začetku (poleg obutve za vojsko in za sosednje idrijske rudarje) glavni proizvod te tovarne. (V tem smislu je ime Alpina pomenilo: tovarna čevljev za v Alpe). Manj pomembna, pa vendar zanimiva je tudi asociacija na besedo alpin, ki pomeni vojak, izurjen za bojevanje v gorah. (Izraz alpin prihaja iz italijanščine, znan pa je tudi pri nas, zlasti v obliki alpinec). Povezava med imenom Alpina in besedo alpin kot izrazom za vrsto vojaka je bila vsaj na začetku dejansko upravičena, saj

je tovarna Alpina tedaj izdelovala tudi obutve za vojsko. (V tem smislu je ime Alpina lahko pomenilo: tovarna čevljev za alpine, „gorske“ vojake oziroma vojake sploh.)

Posebno, danes najopaznejšo pomensko vrednost pa ima ime Alpina zaradi svojega lokalizacijskega pomena in obenem rahlega pripadnostnega poudarka. Kot ime tovarne iz Žirov na Gorenjskem, torej v alpskem svetu, pove, kje približno je sedež delovne organizacije. Poleg tega izraža tudi čustveno pripadnost domačemu okolju. Lahko bi rekli, da je ime tovarne Alpina nekako lokalpatriotsko, seveda v dobrem pomenu besede, saj nakazuje pokrajinsko pripadnost tovarne oziroma njenih delavcev v slovenskem in tudi širšem poslovnem okolju.

(Zapis iz članka Pregled imen slovenskih delovnih organizacij)

Alenka Gložančev

alpina®

BRATA NAGLIČ ŽIRI
INDUSTRIJA ČEVLJEV

12.8.1936

Gospod
Maksim Sedej,
Ljubljana
Cojzova 1/11

Dragi!

Kar jezen sem bil, ko sem tik pred odhodom avtomobila potom tvoje sestre Pavline doznal, da si v Žireh in da se ravno odpelješ. — Imam namreč nekatere stvari za risati, pa bi se bil rad s Teboj pogovoril in tako Ti te stvari pošiljam v Ljubljano s prijazno prošnjo, da vse takoj napraviš in da se pri delu pridržuješ sledečih navodil:

Št.1. Risbo napravi nekako tako, kot je vzorec v desnem oglu. Pazi, da bo roka vodila svinčnik precej od sebe in ne tako navpično kot na fotografiji. — Nogavice naj bodo risane čez hlače, odnosno čez nogo, torej ne tako kot na fotografiji, ko so pod hlačami. — Glej vzorček!

Napravi še eno slično risbo, toda le golo nogo, nič nogavic, pač pa roko s svinčnikom.

Št.2. Pomanjšaj sliko na velikost A, toda pazi da jo s pomanjšanjem v ničemer ne spremeniš in da bo prva mera točno na istem mestu, kot je sedaj. — Noga naj bo risana tako, kot vzorec, t.j. gledana od vrha.

Št.3. Ista velikost kot vzorec. Ø pomeni, da te črte ni treba. — Nogo lepo osenči, kosti se morajo dobro videti. — To boš najbolje napravil s svinčnikom ali na način, da bodo kosti prišle lepo do izraza in ostalo tudi.

Št.4. Risba bo predstavljala, kako se meri višina za rore. — Riši nogo v hlačah in nogavicah ter na vrhu, koder je sedaj, „priveži“ trak, torej tako, kot je na fotografiji. — Misel te slike bo v tem, da bomo onega, ki si bo sam jemal mero, instruirali, kako naj si pomaga pri določitvi, do kje naj meri višino, ter bo potemtakem ta trak predstavljal rob štebale. Centimeter na zgornjem koncu pomakni za kake 3 mm proti desni, a spodaj naj ostane tako, kot je.

Št.5. Črna risba. Torej silhueta škornja, na katerem se pokaže s centimetrom, kako se po starem škornju vzame višina. To

naj bo tako, da bo centimeter spodaj kazal le do podplata, odnosno napravi to tako, da bo prst kazal, do kje se meri.

Št.6. Ta slika (fotografija) bi bila samo nekoliko za popraviti odnosno osvetliti, v kolikor je to mogoče. — Posebno gamaša zadaj je precej temna. — Če ne moreš na fotografiji bistveno popraviti, tedaj napravi eno risbo za gamašo posebej, dočim bo slika, ki ima roke, kar dobra za kliše. — Če se ti ne vidi ta slika za kliše dobra, pa napravi novo, seveda v vsemu po originalu.

Št.7. Ta slika bi bila istotako kar dobra za kliširati, na njej napravi gornja pasova bela. — Če moreš osvetli peto, sicer pa to nima posebnega pomena. Pazi pa, da pas pod kolenom v nobenem slučaju ne boš napravil višji, kot je sedaj, rajši bi videl, če je še za 1/4 mm nižji.

Št.8. Enako risano sliko s pasovi točno na istih mestih, kot so sedaj. — Noga bela, pasovi črni. — Riši s svinčnikom, pazii na prste in na stopalo sploh.

Št.9. Približno v tej izpeljavi, kot sem jaz narisal. Seveda lepše. — Velikost približno ista. — Računaš pa lahko, da bo kliše za 1/3 manjši, kot je sedanja slika. — Čeprav sta skupaj dve sliki, bo napraviti le eno risbo. Pasove, ki predstavljajo cm, namesti točno na istih krajih. — Poskušaj stopalo malo proti sebi zasukat, jaz ga nisem mogel, čeravno sem to večkrat poskušal.

Tebi bo gotovo uspelo, da slike napraviš čisto in lepo, nekatere plastično, druge zopet črtno. — Presodi sam, kako bo najbolje in tako potem napravi.

Vse pa rabim nujno, nujno, kajti dati moram še napraviti klišeje, kar bo trajalo zopet nekaj dni, dočim moram dati vse skupaj v tisk že do sredi prih. tedna. — Zato požuri in ne odlašaj!

Račun priloži, katerega ti bom takoj poravnal. — Risbe pošlji po sprevodniku in mu naroči, da mi jih mora takoj oddati. Sicer jih pa lahko pošlješ po pošti na moj naslov ali pa na naslov:

Produktivna čizmarska zadruga, Žiri

Priložene skice mi vse vrni!

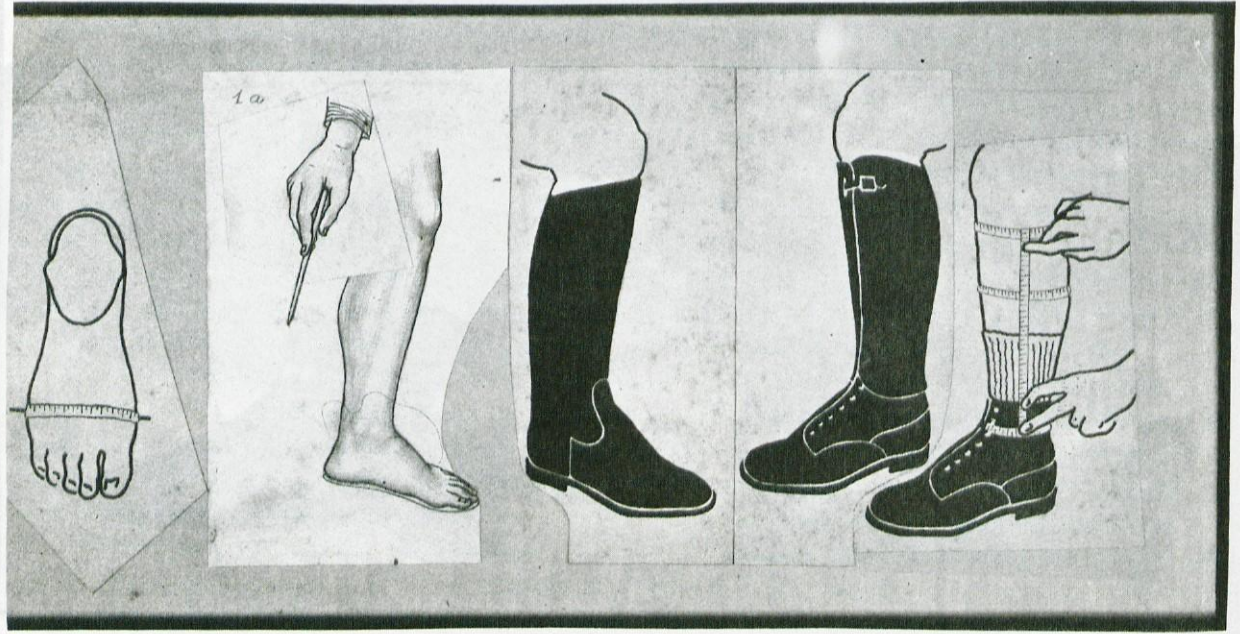
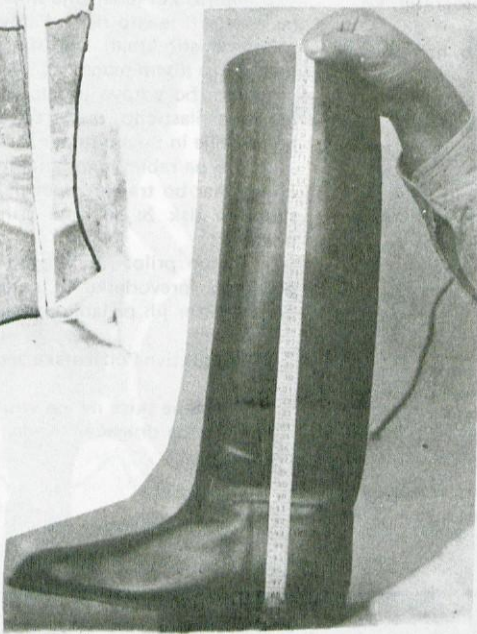
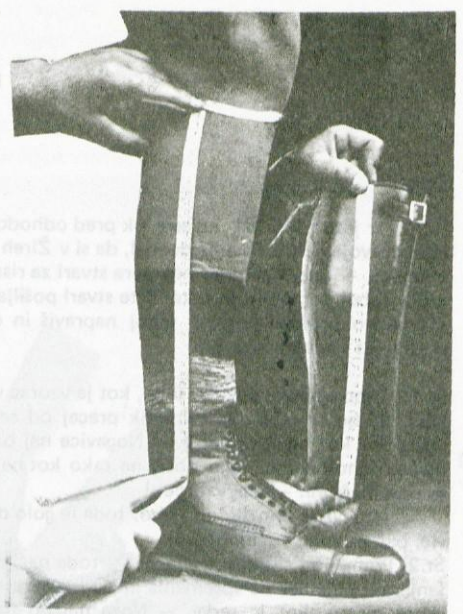
Kako pa drugače? Kadar prideš zopet v Žiri, se kaj javi pri nas.

Zdravo! Tvoj udani N.

...to centimeter spoďaj kaval je do podlaž...

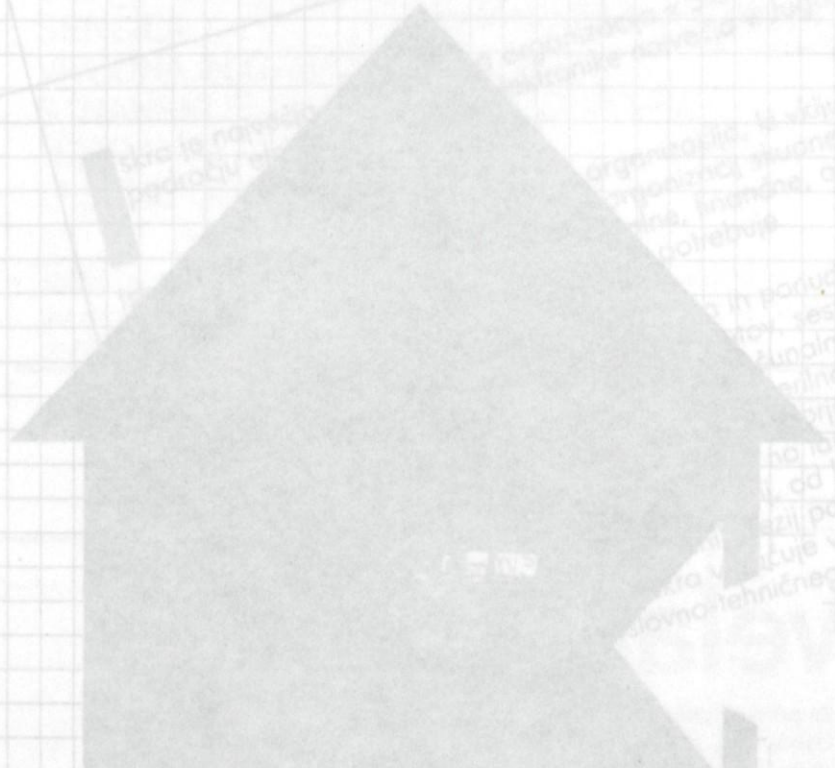
Gošob
Maksim Šobaj
Ljubljana
Čopova

loške tovame
hladilnikov
škofja loka

Toplotna črpalka VTC 12

ADRIA

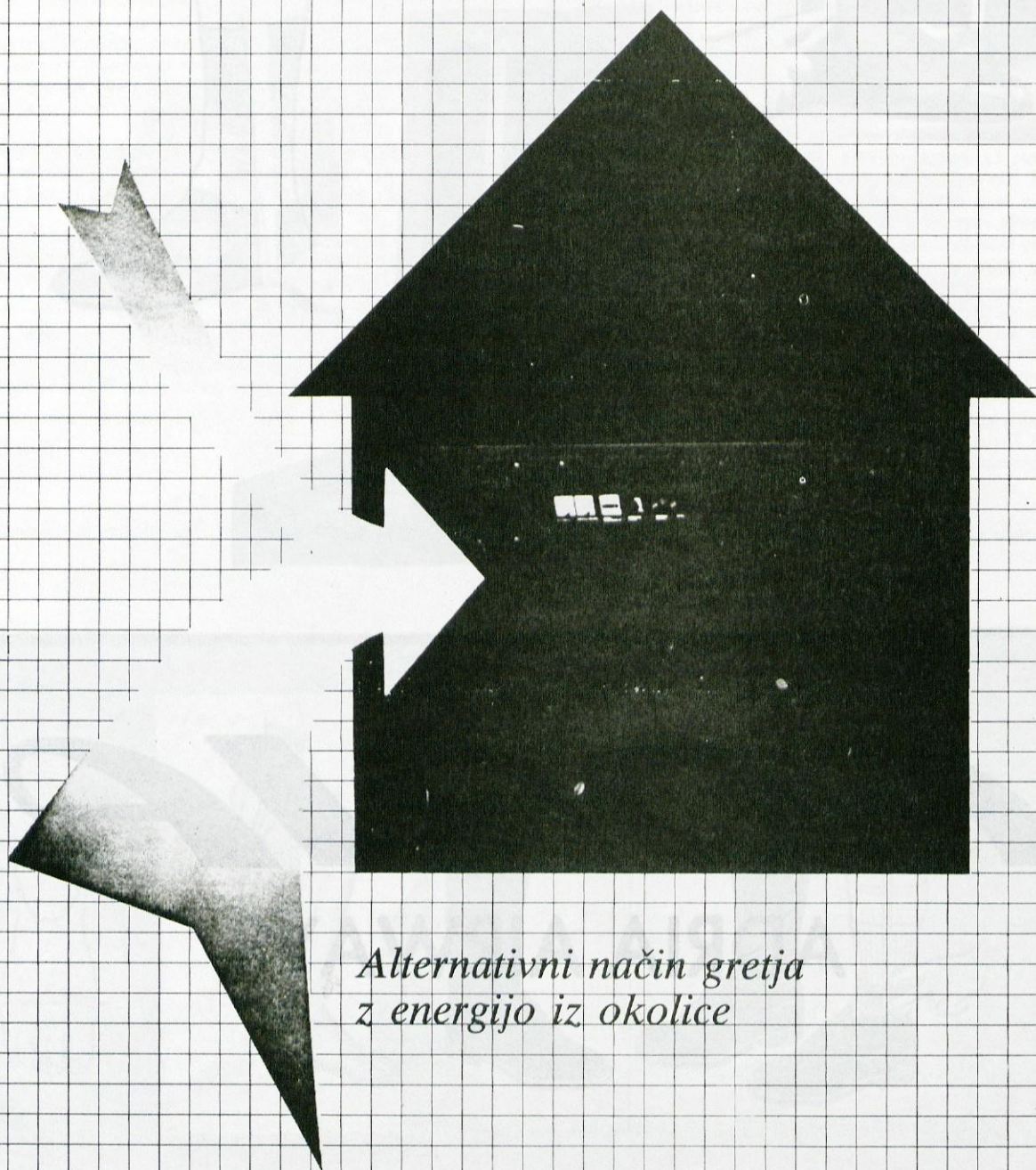
ADRIA AIRWAYS

z energije iz okolice

LEH

loške tovarne
hladilnikov
škofja loka

Toplotna črpalka VTČ 12

*Alternativni način gretja
z energijo iz okolice*

JELOVICA
IMPE TEHNIK
KVALITETNO STAVBNO POHISTVO
OKNA JELOBOR "U"
OKNA TERMOTON
SENČILA
MODNA IN GARAŽNA
STRANSKI
LE... OBLOGE
MODNA VRATA

Iskra je največja gospodarska organizacija v Sloveniji in hkrati na področju elektroindustrije in elektronike največja v Jugoslaviji.

Iskra je organizirana kot sestavljena organizacija, ki vključuje 18 proizvodnih delovnih organizacij in 7 organizacij skupnega pomena; le-te opravljajo pomembne skupne komercialne, finančne, organizacijske in druge funkcije, ki jih tak razvejan sistem potrebuje.

Temeljni dejavnosti Iskre sta proizvodnja in ponudba sodobnih elektronskih in elektromehanskih elementov, sestavov, naprav in sistemov na področju telekomunikacij, računalništva, informacijskih tehnologij, optoelektronike, avtomatike, merilno-regulacijske tehnike, kibernetike in robotike, avtoelektrike, elektromotorjev ter izdelkov za široko rabo. Pri tem se Iskra odločilno opira na lastni razvoj in obvladovanje potrebnih sodobnih tehnologij, od katerih zavzema tehnologija mikroelektronskih integriranih vezij posebno pomembno mesto. S to bogato ponudbo se Iskra vključuje v vse sodobne oblike mednarodne delitve dela in poslovno-tehničnega sodelovanja.

Iskra

IMOS
S G P

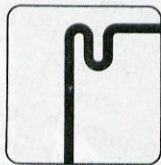
TEHNIK

ŠKOFJA LOKA
STARA CESTA 2

S svojimi temeljnimi organizacijami združenega dela

Gradbeništvo
Komunalne službe
Projektivni biro
Delovna skupnost skupnih služb

Izvaja vse vrste visokih in nizkih gradenj ter komunalnih gradenj,
izdeluje projekte za objekte visokih gradenj ter vzdržuje
vodovod in kanalizacijo.

velana

Za prijetno počutje v vašem domu

Ugoden nakup zaves vam nudi
Velanina industrijska prodajalna
na Šmartinski 52 v Ljubljani.

SOZD Petrol
DO trgovina
z naftnimi
derivati
TOZD Trgovina
na drobno
Kranj

VAM ŽELI SREČNO VOŽNJO

JELOVICA

KVALITETNO STAVBNO POHIŠTVO

OKNA JELOBOR "U"

OKNA TERMOTON

SENČILA

VHODNA IN GARAŽNA VRATA

STRANSKI ELEMENTI ZA VHODNA VRATA

NOTRANJA VRATA

LESENE OBLOGE

Jelovica je pomembna tudi po stanovanjskih montažnih in vikend hišah kakor tudi po montažnih objektih za razne namene npr. vrtci, šole, skladiščni in pisarniški prostori.

JELOVICA lesna industrija Škofja Loka, Kidričeva 58, tel. /064/ 61-361

KGZ „Sora” ŽIRI

zavarovalna skupnost triglav

Gorenjska območna skupnost Kranj

*Sklepamo vse vrste
premoženjskih in
osebnih zavarovanj*

lesnina

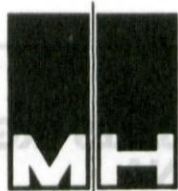
NATIS TE ŠTEVILKE SO DENARNO PODPRLI TUDI:

KLADIVAR

— Zveza kulturnih organizacij Slovenije
Tovarna elementov za avtomatizacijo

mladinska knjiga Ljubljana

Industrija naravnega kamna

**MARMOR
HOTAVLJE**

etiketa žiri p.o.

64226 žiri, Industrijska ul. 6

telefon (064) 69 260, 69 270,

telegram etiketa žiri

telex 34610 YU ETIKET

Delovna organizacija
**SLOVENIJALES TRGOVINA
LJUBLJANA**

NATIS TE ŠTEVILKE SO DENARNO PODPRLI TUDI:

- Skupščina občine Škofja Loka
- Občinski sindikalni svet Škofja Loka
- Občinska konferenca SZDL Škofja Loka
- Zveza kulturnih organizacij Škofja Loka

mladinska knjiga ljubljana

mag. EMIL MILAN PINTAR, profesor filozofije

Komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo
SRS, doma iz Poljan, živi v Žlebeh pri Medvodah

dr. JOŽKO PIRC, teolog, asistent na teološki
fakulteti Urbanianske papeške univerze v Rimu, doma
iz Idrije

mag. VIKTOR ... podpredsednik
republiške komisije ... doma v ...

tovarna izolacijskega materiala

izolirka

n. sol. o.

61000 LJUBLJANA, Ob železnici 18

Tel. 43-096, 42-402

... 7.000,- (in ali več) ... za 201 do 30. 6. 1985.

... 64226 Žiri, p. p. 11

ljubljska banka

POSLOVNA ENOTA ŠK. LOKA

Temeljna banka Gorenjske
n.sub.o., Kranj

ARCOMURKA

proizvodno, trgovsko in gostinsko podjetje

LOKA n. sol. o.
ŠKOFJA LOKA

TOZD PRODAJA NA DEBELO
TOZD PRODAJA NA DROBNO
TOZD PEKS PROIZVODNJA Škofja Loka
TOZD JELEN - GOSTINSTVO Kranj
DSSS Škofja Loka, Kidričeva 5

INTERTRADE

PODIJETJE ZA MEDNARODNO TRGOVINO - INTERNATIONAL TRADE CORPORATION

MOŠE PUJADEJEVA 29

61001 LJUBLJANA

TOZD ZASTOPSTVO IBM
TOZD TRGOVINA
TOZD ZASTOPSTVA TUJIH FIRM
TOZD OBDELAVA PODATKOV

poliks

žiri

NOVI NAROČNIKI NA ŽO

V ŽO smo doslej že trikrat objavili seznam naših naročnikov št. 5–6, stran 13, št. 9–10, stran 250–51, št. 13, stran 156; poslej so se na našo revijo naročili še tile:

I. REDNI NAROČNIKI

– Posamezniki:

- 104. dr. Branko BERČIČ, Groharjevo naselje 64, 64220 Škofja Loka
- 105. Jožica BOGATAJ, Hrastje 9, 64000 Kranj
- 106. Slavica in Jože ČANŽEK, Bijedičeva 6, 61000 Ljubljana
- 107. Spomenka HRIBAR, Tomišelj 31 a, 61292 Ig
- 108. Vladimir Kavčič, V Murglah 267, 61000 Ljubljana
- 109. Neža MAURER, Spodnji trg 35, 64220 Škofja Loka
- 110. Pavel MRAK, Verd 34, 61360 Vrhnika
- 111. Vinko MLAKAR, Verje 3, 61215 Medvode
- 112. Edo ŠIFRAR, Stara Loka 129, 64220 Škofja Loka
- 113. Milan ŽAKELJ, Partizanska 20, 64220 Škofja Loka

– Ustanove:

- 114. CANKARJEVA KNJIŽNICA, 61360 Vrhnika, p.p. 12
- 115. ETIKETA, Industrijska 6, 64226 Žiri
- 116. MATIČNA KNJIŽNICA, Tržaška 44, 61370 Logatec
- 117. Osnovna šola „PADLIH PRVOBORCEV“, C. XXXI. div. 100, 64226 Žiri
- 118. ZAVOD ZA KULTURO IN IZOBRAŽEVANJE, Grajerjeva 11, 64290 Tržič

II. PODPORNİ NAROČNIKI

- 119. Anton KOPAČ, 22, boulevard du Marais, 62300 Lens, Francija
- 120. Leander KOPAČ, 74, rue Michelet, 62800 Lievin, Francija

VABILO K NAROČILU

Kdor se želi naročiti na ŽO, naj izpolni priloženo naročilnico in jo pošlje na naslov:

Žirovski občasnik
64226 Žiri, p.p. 11

AVTORJI V TEJ ŠTEVILKI

dr. ANGELOS BAŠ, etnolog, znanstveni svetnik SAZU, redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani

mag. PAVEL GANTAR, sociolog, asistent na FSPN (Fakulteta za sociologijo, politologijo in novinarstvo), doma iz Gorenje vasi, živi v Ljubljani

mag. SPOMENKA HRIBAR, sociologinja, znanstvena svetnica v Raziskovalnem centru FSPN, doma iz Žirov, živi v Tomišlju

VLADIMIR KAVČIČ, diplomirani pravnik, pisatelj, predsednik Republiškega komiteja za kulturo SRS, doma iz Podgore v Poljanski dolini, živi v Ljubljani

dr. IVAN KRISTAN, pravnik, redni profesor ustavnega prava na Pravni fakulteti v Ljubljani, sodnik Ustavnega sodišča Jugoslavije, njegov rod izvira po očetovi strani iz Jarčje doline na Žirovskem, živi v Škofji Loki

dr. MIRJANA NASTRAN – ULE, psihologinja, docentka za socialno psihologijo na FSPN, doma iz Škofje Loke, živi v Ljubljani

mag. EMIL MILAN PINTAR, profesor filozofije in sociologije, namestnik predsednika Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo SRS, doma iz Poljan, živi v Žlebeh pri Medvodah

dr. JOŽKO PIRC, teolog, asistent na teološki fakulteti Urbanianske papeške univerze v Rimu, doma iz Idrije

mag. VIKTOR ŽAKELJ, ekonomist, podpredsednik republiške konference SZDL, doma v Žireh

UREDNIŠKI PRIPISI

Slovenski narod, XV. leto (1882), št. 123–125, v dneh od 31. maja do 2. junija.

NAROČILNICA

Nepreklicno naročam(mo) izvod(ov) revije Žirovski občasnik.

Revijo pošljite na naslov

Naročnino za to številko 7.000.- din (ali več) bom(o) poravnal(i) s splošno položnico na žiro račun DPD Svoboda Žiri št. 51510-679-71031 (z oznako: za ŽO) do 30. 6. 1988.

Naš naslov: Žirovski občasnik, 64226 Žiri, p. p. 11

Žirovski občasnik 1988

Revija za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik IX,
št. 14

Redakcija te številke zaključena aprila 1988

Ustanovitelja in izdajatelja

Krajevna konferenca SZDL Žiri

DPD Svoboda Žiri — Literarna sekcija

Revija izhaja občasno ob denarni podpori Krajevne skupnosti Žiri in Občinske kulturne skupnosti Škofja Loka

Po mnenju Republiškega komiteja za informiranje SRS št. 421 1/72 z dne 26. 1. 1981 šteje ŽO med proizvode, za katere se ne plačuje temeljni prometni davek.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Zdi se, da se čas, ko bomo začeli izplačevati avtorske honorarje, spet odmika.

Svet Žirovskega občasnika

Jože Bogataj, Janez Jan, Milan Kopač, Anton Oblak, Neško Podobnik, Slobodan Poljanšek, Janko Smole (delegacija širše družbene skupnosti); Mišo Čeplak, Tone Eniko, Tomaž Kržišnik, dr. Zdravko Mlinar, Miha Naglič, Jože Peternelj, Vlastja Simončič (delegacija sodelavcev)

Predsednik sveta ŽO

dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor

Mišo Čeplak, Tone Eniko, Franc Kopač, Stane Kosmač, Tomaž Kržišnik, Miha Naglič, Nace Naglič, Franc Temelj, Helena Zorjan

Glavni in odgovorni urednik

Miha Naglič

Oblikovalec

Stane Kosmač

Lektorica

Tončka Stanonik

Stalni sodelavci

dr. Karel Bernik, Janez Bogataj, Pavel Gantar, Spomenka Hribar, dr. Zdravko Mlinar, Janko Mrovlje, Matevž Pečelin, Jože Peternelj, Emil Milan Pintar, Ivan Reven, dr. Ivan Sedej, Vlastja Simončič, Marija Stanonik, Viktor Žakelj

Naslov uredništva

Žirovski občasnik

p.p. 11

64226 Žiri

Cena te številke

7.000 din

Naročnina za leto 1988 (akontacija)

7.000 din

Podporna naročnina za leto 1988

20.000 din ali več

Tekoči račun

51510-679-71031 (DPD Svoboda Žiri — z oznako: za ŽO)

Naklada

1 000 izvodov

Prepisovanje in razmnoževanje

Edvard Usenik, Kadilnikova 8, 61000 Ljubljana

(Slikovne priloge s fotografijami Toneta Mlakarja natisnila Etiketa Žiri.)

Kranj
D ZGODOVINA

ČB 293

revije

ŽIROVSKI občasnik 1988

008(497.12)

128909548

COBISS •

